CRISTINEL MUNTEANU

SINONIMIA FRAZEOLOGICĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN PERSPECTIVA LINGVISTICII INTEGRALE

Editura
Independența Economică
2007

colecția **Comunicare, Jurnalism și Relații Publice**

CRISTINEL MUNTEANU

SINONIMIA FRAZEOLOGICĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN PERSPECTIVA LINGVISTICII INTEGRALE

Editura „Independenţa Economică”
Piteşti 2007

Referenţi:
Prof. dr. Stelian Dumistrăcel
Prof. dr. Ioan S. Cârâc
Prof. dr. Nicolae Saramandu
Prof. dr. Petru Zugun

ISBN: 978-973-7732-66-8

© Copyright Editura „Independenţa Economică" 2007
Toate drepturile rezervate

EDITURA „INDEPENDENŢA ECONOMICĂ"
Calea Bascov nr. 2A, Piteşti
Tel./Fax: 0248/21.64.27

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MUNTEANU, CRISTINEL
Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii literare / Cristinel Munteanu. - Piteşti : Independenţa Economică, 2007
Bibliogr.
Index.
ISBN 978-973-7732-66-8

811.135.1'373.421

Coperta:
M.C. Escher, *Eliberare* (în viziunea noastră:
„Straturi de conţinut lingvistic")

Părinţilor mei, Mariana şi Marin Munteanu,
pentru că a vorbi de la dânşii am învăţat

CUPRINS

Cuvânt înainte……..……..11
Lista abrevierilor utilizate……..…...17

PARTEA I
CONCEPTE DE BAZĂ ÎN SINONIMIE

1. Conceptul general de sinonimie (consideraţii introductive)…….……..19
1.1. Sinonimia – categorie semasiologică……..…20
1.2. Tipologia sinonimiei (pe niveluri de limbă)……..20
1.2.1.Sinonimia fonetică (21) 1.2.2.Sinonimia afixală (23) 1.2.3.Sinonimia gramaticală (24) 1.2.3.1.Sinonimia morfologică (24) 1.2.3.2.Sinonimia sintactică (24) 1.2.4.Sinonimia lexicală (25) 1.2.5.Sinonimia frazeologică (25) 1.2.6.Sinonimia lexico-frazeologică (25) 1.2.7.Sinonimia paremiologică (25) 1.2.8.Alte tipuri de sinonimie (27)
2. Conceptul de sinonimie lexicală…….……..28
2.1. Cuvântul……28
2.2. Problema sensului……29
2.2.1.Textul şi contextul (30) 2.2.1.1.Textul (30) 2.2.1.2.Contextul (32) 2.2.2.«Conţinutul» în accepţie coşeriană (35) 2.2.2.1.Desemnarea (referinţa sau denotatul) (35) 2.2.2.2.Semnificatul (sau semnificaţia) (36) 2.2.2.3.Sensul (39)
2.3. Sinonimia lexicală (preocupări privind definirea şi descrierea) …..... 41
2.3.1.Scurt istoric al preocupărilor legate de sinonimie (41) 2.3.2.Termenii din domeniul sinonimiei (45) 2.3.3.Definirea sinonimiei lexicale (47) 2.3.4.Descrierea sinonimiei lexicale (52) 2.3.4.1.Tipuri (sau categorii) de sinonime lexicale. Criterii de clasificare (52) 2.3.4.2.Condiţii de sinonimie (54) 2.3.4.3.Mijloace de verificare a sinonimei (57) 2.3.4.4.Perspective de analiză a sinonimiei (58) 2.3.4.5.Sinonimia ca efect al neutralizării (61) 2.3.4.6.Sinonimia şi polisemia (61) 2.3.4.7.Sinonimia şi structura cuvintelor (62) 2.3.4.8. Formarea sinonimelor (63)
2.4. Funcţiile sinonimelor……63

3. O perspectivă integralistă asupra sinonimiei……75
3.1. Nivelul universal……...78
3.2. Nivelul istoric……....79
3.3. Nivelul individual…….....87
3.3.1.Sinonimia *in praesentia* (87) 3.3.1.1.Sinonimia în contact (87) 3.3.1.2.Sinonimia distanţată (90) 3.3.2.Sinonimia *in absentia* (96)
4. Delimitări conceptuale: frazeologism şi sinonimie frazeologică...100
4.1. Statutul frazeologiei româneşti……...100
4.2. Delimitarea conceptului de frazeologism……....102
4.2.1.Frazeologia şi discursul repetat (103) 4.2.2.Distincţia dintre expresii şi locuţiuni (107) 4.2.2.1.Despre tropi (în problema distincţiei dintre expresii şi locuţiuni) (110)
4.3. Inventarul frazeologic românesc……..…116
4.3.1.Frazeologia în primele texte literare româneşti (116) 4.3.2.Tehnica utilizării frazeologismelor expresive (123)
4.4. Preocupări privind sinonimia frazeologică şi lexico-frazeologică ….130
4.4.1.Naşterea conceptului (intuiţii şi abordări practice) (130) 4.4.2.Naşterea termenului (preocupări teoretice) (135)
4.5. Analogia cuvânt – unitate frazeologică……...141

PARTEA A II-A
DE LA COMPETENŢA IDIOMATICĂ LA COMPETENŢA EXPRESIVĂ
PE TERENUL SINONIMIEI FRAZEOLOGICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. Sinonimia frazeologică la nivelul universal…..……145
2. Sinonimia frazeologică la nivelul istoric……..148
2.1. Observaţii privind statutul variantelor frazeologice…...…….149
2.2. Sinonimia frazeologică drept rezultat al variaţiei diacronice..155
2.3. Sinonimia frazeologică drept rezultat al variaţiei diatopice…157
2.4. Sinonimia frazeologică drept rezultat al variaţiei diastratice şi diafazice.. 160
3. Sinonimia frazeologică la nivelul individual (clasificare şi analiză stilistică).....……..161
3.1. Sinonimia frazeologică *in praesentia*…….....……162
3.1.1.Sinonimia frazeologică în contact (162)
3.1.2.Sinonimia frazeologică distanţată (172)
3.2. Sinonimia frazeologică *in absentia*…….....……196
3.2.1.Sinonimia frazeologică latentă (196)
3.2.2.Sinonimia frazeologică de inventar (202)

4. Sinonimia lexico-frazeologică la nivel individual (clasificare şi analiză stilistică) ….....…….203
4.1. Sinonimia lexico-frazeologică *in praesentia*….....……203
4.1.1.Sinonimia lexico-frazeologică în contact (204)
4.1.2.Sinonimia lexico-frazeologică distanţată (207)
4.2. Sinonimia frazeologico-lexicală *in praesentia*…….....212
4.2.1.Sinonimia frazeologico-lexicală în contact (212)
4.2.2.Sinonimia frazeologico-lexicală distanţată (213)
4.3. Serii sinonimice mixte…….....……223
4.3.1.Serii sinonimice mixte în contact (223)
4.3.2.Serii sinonimice mixte distanţate (223)
4.4. Sinonimia lexico-frazeologică *in absentia*…….....……..226
4.4.1.Sinonimia lexico-frazeologică latentă (226)
4.4.2.Sinonimia lexico-frazeologică de inventar (229)
Concluzii…..……230
Anexă……...…….234
Bibliografie…….....……..245
Rezumat în limba engleză…….....……..261
Index de nume……..……....…….……..…267

CONTENTS

Foreword……....……11
List of abbreviations used…….....……17

PART I
BASIC CONCEPTS IN SYNONYMY

1. The general concept of synonymy (introductory considerations) ……..……19
1.1. Synonymy – semasiological category……..……..20
1.2. The typology of synonymy (at language levels)……..……..20
1.2.1.Phonetic synonymy (21 1.2.2.Affixal synonymy (23) 1.2.3.Grammatical synonymy (24) 1.2.3.1.Morphological synonymy (24) 1.2.3.2.Syntactical synonymy (24) 1.2.4.Lexical synonymy (25) 1.2.5.Phraseological synonymy (25) 1.2.6.Lexico-phraseological synonymy (25) 1.2.7.Paremiological synonymy (25) 1.2.8.Other types of synonymy (27)
2. The concept of lexical synonymy…….28
2.1. The word……..…….28
2.2. The question of meaning……...……29
2.2.1.The text and the context (30) 2.2.1.1.The text (30) 2.2.1.2.The context (32) 2.2.2.«The content» according to Coşeriu (35) 2.2.2.1.Denotation (the thing meant or reference) (35) 2.2.2.2.The [dictionary] meaning (or *signifié*) (36) 2.2.2.3.The [contextual] meaning (39)
2.3. Lexical synonymy (concerns regarding its definition and description) … 41
2.3.1.Overview of previous studies on synonymy (41) 2.3.2.The terms referring to synonymy (45) 2.3.3.The definition of lexical synonymy (47) 2.3.4.The description of lexical synonymy (52) 2.3.4.1.Types (or categories) of lexical synonymy. Ranking criteria (52) 2.3.4.2.Conditions of synonymy (54) 2.3.4.3.Means of checking synonymy (57) 2.3.4.4.Perspectives in the analysis of synonymy (58) 2.3.4.5.Synonymy as an effect of neutralization (61) 2.3.4.6.Synonymy and polysemy (61) 2.3.4.7.Synonymy and word structure (62) 2.3.4.8.The birth of synonyms (63)
2.4. The functions of synonyms……63

3. An integralist view on synonymy……75
3.1. The universal level……..……78
3.2. The historical level……79
3.3. The individual level……...87
3.3.1.Synonymy *in praesentia* (87) 3.3.1.1.Synonymy in contact (87) 3.3.1.2.Distanced synonymy (90) 3.3.2.Synonymy *in absentia* (96)
4. Conceptual delimitations: «frazeologism» [‘idiom’] and phraseological synonymy……..100
4.1. The status of the Romanian phraseology……..100
4.2. The concept of «frazeologism» [‘idiom’]……102
4.2.1.Phraseology and repeated discourse (103) 4.2.2.The difference between «expresii» [‘idiomatic expressions’] and «locuţiuni» [‘phrases’] (107) 4.2.2.1.On tropes (with a view to the difference between idioms and phrases) (110)
4.3. The inventory of Romanian idioms and phrases……..…116
4.3.1.Phraseology in the first Romanian literary texts (116) 4.3.2.The technique of using expressive idioms (123)
4.4. Studies on phraseological and lexico-phraseological synonymy……130
4.4.1.The origin of the concept (intuitions and practical approaches) (130) 4.4.2.The origin of the term (theoretical studies) (135)
4.5. The analogy between word and phraseological unit……...141

PART II
FROM IDIOMATIC COMPETENCE TO EXPRESSIVE COMPETENCE IN THE FIELD OF PHRASEOLOGICAL SYNONYMY IN ROMANIAN

1. Phraseological synonymy at the universal level……..145
2. Phraseological synonymy at the historical level……..…148
2.1. Notes on the status of phraseological variants……..…149
2.2. Phraseological synonymy as a result of diachronic variation..155
2.3. Phraseological synonymy as a result of diatopic variation ….157
2.4. Phraseological synonymy as a result of diastratic and diaphasic variation……..160
3. Phraseological synonymy at the individual level (classification and stylistic analysis)……..……161
3.1. Phraseological synonymy *in praesentia*……..162
3.1.1.Phraseological synonymy in contact (162)

3.1.2.Distanced phraseological synonymy (172)
3.2. Phraseological synonymy *in absentia*……196
3.2.1.Latent phraseological synonymy (196)
3.2.2.Phraseological synonymy as inventory (202)
4. Lexico-phraseological synonymy at the individual level (classification and stylistic analysis)……203
4.1. Lexico-phraseological synonymy *in praesentia*……203
4.1.1.Lexico-phraseological synonymy in contact (204)
4.1.2.Distanced lexico-phraseological synonymy (207)
4.2. Phraseologico-lexical synonymy *in praesentia*……212
4.2.1.Phraseologico-lexical synonymy in contact (212)
4.2.2.Distanced phraseologico-lexical synonymy (213)
4.3. Mixed synonymical series……223
4.3.1.Mixed synonymical series in contact (223)
4.3.2.Distanced mixed synonymical series (223)
4.4. Lexico-phraseological synonymy *in absentia*……226
4.4.1.Latent lexico-phraseological synonymy (226)
4.4.2.Lexico-phraseological synonymy as inventory (229)
Conclusions……230
Annex……234
Bibliography……245
Abstract……261
Name index……267

Cuvânt înainte

Motto:

„Dans le langage, tout est sémantique: la grammaire ne l'est pas moins que le lexique, la parole en general et les langues ne le sont pas moins que le discours. Et ce qui n'est pas sémantique en soi-même, le «plan de l'expression», y est determiné par «le sémantique» et peut d'ailleurs assumer à son tour des fonctions mimétiques de symbolisation directe ou d'évocation. Parler de sémantique équivaut par conséquent à parler de toute la linguistique." (E. Coseriu, *Pour et contre l'analyse sémique*);

„Spunea Hegel despre Aristotel că acesta era omul capabil să vadă tot universul într-o scoică, adică lua o scoică şi vedea toate universaliile […]. Poţi să vezi omul întreg şi printr-un fonem. Să studiezi, pur şi simplu, un fapt lingvistic şi vei vedea prin acest fapt tot limbajul şi, prin limbaj, vei vedea tot omul şi toate posibilităţile creatoare ale omului." (E. Coşeriu, *Universul din scoică*, p. 50);

„…numai istoria este ştiinţa lingvistică integrală" (E. Coşeriu, *Lingvistica integrală*, p. 73);
„Pentru descriere ar fi incoerent, pentru istorie nu este incoerent să considere toate aceste sisteme împreună, fiindcă şi vorbitorul le cunoaşte în acest fel" (*ibid*., p. 76);
„În lingvistică, vorbitorul este măsura tuturor lucrurilor, şi tot aşa este şi lingvistul, ca vorbitor. […] Lingvistul trebuie să înţeleagă că vorbitorul, fiind subiect al vorbirii, are, într-un sens, totdeauna dreptate, şi trebuie să se gândească în ce sens are dreptate vorbitorul. […] Tot ce îl interesează pe vorbitor trebuie să îl intereseze şi pe lingvist (*ibid*., p. 128-129).

0. În această lucrare (ce reprezintă o variantă îmbunătăţită a tezei de doctorat pe care am susţinut-o la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi în 2006) ne propunem să abordăm sinonimia frazeologică din limba română în lumina doctrinei lingvistice coşeriene, singura în măsură să asigure, în opinia noastră, cadrul adecvat analizei coerente şi unitare a fenomenului vizat, în acord cu realitatea limbajului. Pentru a ne justifica demersul, suntem datori cu o serie de explicaţii.

1. Investigarea sinonimiei frazeologice se poate face pe două căi: fie analizând inventarul de frazeologisme oferit de dicţionare (acolo unde unităţile frazeologice se prezintă doar cu semnificaţiile lor, date exclusiv de limbă), fie

cercetând relaţia de sinonimie dintre frazeologisme în texte (acolo unde semnificaţia se prezintă determinată de desemnare), ţinându-se seama de vorbitori şi de contexte. Am preferat cea de-a doua cale, mai potrivită, întrucât ceea ce se vorbeşte este întotdeauna o limbă, care se vorbeşte întotdeauna în „discursuri" / texte, după cum repetă adesea E. Coşeriu. De altfel, dintre toate relaţiile semantice, sinonimia este în cea mai mare măsură dependentă de context. Aşadar, facem precizarea preliminară că ne-a interesat cu precădere modul în care cuvintele şi frazeologismele ajung să funcţioneze ca sinonime în discurs, chiar dacă nu întotdeauna ele sunt sinonime şi în limba istorică. Desemnarea decide. Astfel, suntem conştienţi de faptul că verbele *a cumpăra* şi *a lua* nu sunt sinonime în limbă, semnificând fiecare altceva, dar în situaţia în care, într-un enunţ precum *Mă duc la prăvălie să cumpăr nişte pâine*, îl înlocuim pe *a cumpăra* cu *a lua*, cele două verbe devin sinonime contextuale, fiindcă desemnarea coincide (cf. Lyons, *Introducere*, p. 506-507)[1].

2. Avem convingerea că atât cuvântul cât şi unitatea frazeologică se includ în noţiunea generică de semn lingvistic (considerat fie în limbă, fie în vorbire), împărtăşind suficiente asemănări. De aceea, am prezentat, la început, o sinteză a preocupărilor şi a principalelor concepte din domeniul sinonimiei lexicale, ştiut fiind faptul că aceasta s-a aflat cea dintâi în atenţia cercetătorilor. Ea a oferit şi continuă să ofere sugestii şi metode de investigaţie pentru celelalte tipuri de sinonimie. Totodată, am crezut oportun să ne ilustrăm concepţia, pe scurt, mai întâi în limitele sinonimiei lexicale, încercând să dovedim ulterior valabilitatea aceloraşi distincţii atât pentru sinonimia frazeologică, cât şi pentru cea lexico-frazeologică.

3. Am studiat sinonimia frazeologică în special în texte aparţinând literaturii. A te opri la un singur stil funcţional (cel beletristic) ar putea să pară o limitare în raport cu totalitatea şi complexitatea limbii române. În realitate, conform viziunii coşeriene, deplina funcţionalitate a limbajului se manifestă în limbajul poetic – şi prin *poezie* Coşeriu înţelege *literatura în general, ca artă* – , toate celelalte aşa-zise stiluri funcţionale fiind, de fapt, reduceri ale acestei deplinătăţi funcţionale a limbii. De asemenea, limbajul curent (înţeles ca limbaj „normal") se prezintă ca o deviere faţă de totalitatea limbajului. În schimb, limba marilor scriitori coincide, practic, cu limba istorică (naţională), ca realizare a posibilităţilor / virtualităţilor deja date în aceasta (Coşeriu, *Teze* sau Coseriu, *El hombre*, p. 205)[2]. Nu întâmplător, D. Irimia stabilea că printre

[1] Cf. şi Coseriu, *Pour et contre l'analyse sémique*, în *L'homme*, p. 359.

[2] Ideile lui E. Coşeriu despre limbaj, văzut ca formă plenară a creativităţii umane, nu sunt singulare, ele înscriindu-se într-o tradiţie ce porneşte de la Giambattista Vico (1668-1744) şi se continuă prin W. von Humboldt (1767-1835), Benedetto Croce (1866-1952) şi filozofi contemporani precum Hans-Georg Gadamer (1900-2002), cf. Munteanu, *Introducere*, p. 256.

caracteristicile esenţiale ale structurii lexicale a stilului beletristic se numără şi dezvoltarea sinonimiei (Irimia, *Stilistică*, p. 220).

4. Mai mult decât atât, împărtăşind aceeaşi teorie, rezultă că limba română, ca limbă istorică, reprezintă o „colecţie" de limbi funcţionale. O limbă funcţională este limba care funcţionează imediat în discursuri, fiind unitară şi omogenă, adică sintopică, sinstratică şi sinfazică. Fiecare vorbitor cunoaşte mai mult de o limbă funcţională, aspect evident mai cu seamă în operele scriitorilor, unde apar frecvent diferenţe semnificative între vorbirea naratorului şi exprimarea diverselor personaje.

5. Iniţial, lucrarea noastră a pornit de la ideea de a prezenta *sinonimia frazeologică în limba română din perspectivă funcţională*[3], însă am dorit să precizăm mai clar cărui punct de vedere suntem tributari, aspiraţia noastră fiind şi aceea de a schiţa un cadru cuprinzător de investigaţie a întregului domeniu, aşadar nu doar la nivelul individual, ci şi la nivelul istoric şi la cel universal. Totuşi, cea mai însemnată parte a analizei noastre se referă la nivelul individual (cel al textelor), de aceea, pentru celelalte niveluri şi aspecte ale limbajului, ne-am mulţumit, mai degrabă, să indicăm locul unde se situează sinonimia şi ce implică ea, fără să facem descrieri sistematice. Dacă ne-am fi ocupat pe larg de sinonimie la nivelul istoric, adică exclusiv în limbă (unde conţinutul se prezintă doar ca semnificaţie), am fi întrebuinţat şi metodele semanticii structurale coşeriene (lexematica)[4], dar scopul lucrării noastre, după cum am menţionat deja, este cercetarea sinonimelor în contexte, or semantica structurală, *in genere*, neglijează contextul (la Coşeriu fac excepţie solidarităţile lexicale). Şi apoi trebuie remarcat că lexematica lui Coşeriu priveşte limba funcţională (structura) şi nu limba istorică (arhitectura), unde coexistă mai multe limbi funcţionale şi unde, de altminteri, la intersectarea normelor, apare fenomenul sinonimiei. Oricum, pe acest segment, analize structurale ale sinonimiei se găsesc în studiile Narcisei Forăscu.

6. Aceasta explică de ce, într-o astfel de lucrare, nu am fi putut fructifica în întregime lingvistica integrală coşeriană. Cadrul general este însă coşerian (vezi schema reprezentării limbajului de la I, 3.) şi utilizăm mai toate distincţiile şi conceptele marelui lingvist (tipurile de *context*, de *conţinut*, *normă*, *sistem* etc.), încercând, în analizele întreprinse, să deosebim faptele competenţei elocuţionale de cele ale competenţei

[3] Adică o abordare din perspectiva funcţiei de comunicare, „considerându-se primordiale rolurile îndeplinite de unităţile lingvistice în procesul de comunicare" (DŞL, p. 214).

[4] Un alt tip de semantică, cea cognitivă (mai ales semantica prototipurilor, elaborată de Eleonor Rosch), nu a stat în atenţia noastră. Este respinsă *de plano* de către Coşeriu, întrucât nu ţine de semantica limbii (vezi critica în Coşeriu, *Semantica*, p. 93-99). Totuşi, despre importanţa acesteia pentru studiul sinonimiei, vezi Frâncu, *Curente*, p. 102.

idiomatice şi de cele ale competenţei expresive. În acest scop, întrucât lingvistica lui E. Coşeriu este insuficient cunoscută la noi, am preferat adesea să oferim în citat unele dintre ideile sale, mai ales când făceau parte din studii greu accesibile, încă netraduse în limba română.

7. Iar pentru că lingvistica integrală[5] presupune şi istoria (vezi motto), am considerat necesar să cercetăm sinonimia frazeologică începând cu textele cronicarilor şi încheind cu opere ale scriitorilor contemporani. În cadrul literaturii artistice, s-ar cuveni să justificăm opţiunea pentru anumiţi scriitori, să precizăm criteriile care au stat la baza acestor alegeri. În primul rând, ne-a interesat proza, mai exact naraţiunea sau genul epic (cu speciile aferente: schiţa, povestirea, basmul, nuvela, romanul). Am renunţat, în general, la poezie (chiar şi la cea epică – face excepţie A. Pann), ca literatură în versuri, întrucât prozodia „încorsetează", şi la dramaturgie, fiindcă exclude naratorul[6]. Dintre scriitori, i-am preferat pe I. Creangă şi pe P. Ispirescu, renumiţi pentru faptul că stilul lor abundă în frazeologisme. Urmează ceilalţi povestitori, al căror stil este caracterizat prin oralitate (M. Sadoveanu, F. Neagu etc.). Deoarece romanul reprezintă cea mai complexă formă a literaturii, am cercetat şi opere aparţinând unor importanţi romancieri precum L. Rebreanu, G. Călinescu, M. Preda, E. Barbu etc. Dar, de vreme ce lucrarea noastră şi-a propus să ofere şi o viziune de ansamblu, diacronică, a fenomenului sinonimiei în limba română, ne-am ocupat de autori din toate epocile şi din toate provinciile. Nu puteau să lipsească I. L. Caragiale, Eminescu, Slavici, precum şi alţii (aşa-zişii „minori"): N. Filimon, Al. Odobescu, Emil Gârleanu, Calistrat Hogaş, diferiţi ca temperament sau ca stil / registru întrebuinţat.

8. Căutând anumite fapte lingvistice în opera acestora, cercetătorul îşi începe investigaţia cu anumite aşteptări în cazul unora dintre ei. Uneori, acestea se pot dovedi, în cele din urmă, nişte prejudecăţi. Ar putea surprinde, bunăoară, că Duiliu Zamfirescu figurează în bibliografie cu cele cinci romane (ce-i drept, destul de reduse ca dimensiuni) care alcătuiesc *Ciclul Comăneştenilor*. Intenţia noastră nu a fost de a sugera prin aceasta că el ar fi mai important decât alţi scriitori sau că ar merita să fie judecat la acelaşi nivel cu cei cu adevărat valoroşi, dar o mărturisire a romancierului ne-a îndemnat să-i supracreditǎm capacitatea stilistică. Într-o scrisoare adresată (la 6 noiembrie 1890) lui Titu Maiorescu, D. Zamfirescu afirma, cu privire la stilul cerut în roman: „Un dialog între doi oameni, cari nu sunt de

[5] Pentru conceptul de *lingvistică integrală*, vezi Borcilă, *Bazele ştiinţelor* sau Borcilă, *Opera lui Coşeriu*.

[6] Asta nu înseamnă, totodată, că am renunţat la anumiţi scriitori datorită genului practicat. Eminescu, poetul, şi Caragiale, dramaturgul, au excelat şi în genul epic.

hârtie, *trebuie să cuprindă repetiţii* [s.n. C.M.]; gândurile naive sunt foarte aproape de cele banale şi aşa mai departe" (*apud* Călinescu, *Istoria*, p. 537). Şi sinonimia contextuală (*in praesentia*) este un tip de repetiţie semantică, însă întâlnirea cu textul lui D. Zamfirescu nu ne-a dat satisfacţia scontată. Totuşi, ipoteza trebuia verificată. La operele scriitorilor, ca izvoare, am adăugat şi volume de texte dialectale, atlase lingvistice, dicţionare generale sau de expresii şi locuţiuni, culegeri de proverbe şi chiar publicistică.

9. În cercetarea unui fenomen atât de complex, cum este sinonimia, am căutat, în permanenţă, să valorificăm liniile de forţă coşeriene. În magistralele sale *Lecţii de lingvistică generală*, Eugeniu Coşeriu declara că „în lingvistica mondială e dificil să nu-i datorezi nimic lui Saussure" (*Lecţii*, p. 118). În contextul actual, propriile cuvinte i se potrivesc savantului român şi operei lui, „fără cunoaşterea căreia nu se mai poate face astăzi lingvistică, nicăieri în lume", după cum apreciau şi cei care i-au îngrijit volumul de *Prelegeri şi conferinţe*. În aceeaşi ordine de idei, ne permitem să anticipăm că lingvistica românească a secolului XXI va fi (şi) coşeriană sau nu va fi deloc, fără să înţelegem prin aceasta că, în viitor, cercetătorul trebuie să fie un *homo unius linguistae (vel linguisticae)*. Din contră, conform spuselor aceluiaşi lingvist (vezi Coşeriu, *Lecţii*, p. 57), adevăratul cercetător trebuie să manifeste independenţă în gândire, valorificând în mod creator achiziţiile disciplinei noastre. Se impune însă ca suportul epistemologic pe care se articulează întregul demers să fie unul solid, altminteri efortul duce la rătăciri fără sens.

10. Dacă fundamentul teoretic general ne-a fost asigurat de doctrina lingvistică a lui E. Coşeriu, în schimb, cu referire la obiectul cercetării noastre, suntem datori şi altor specialişti. Astfel, în ceea ce priveşte concepţia despre *frazeologism* şi *frazeologie*, împărtăşim punctul de vedere al lui Th. Hristea. În privinţa etimologiei şi a abordărilor din perspectivă etnostilistică ale expresiilor idiomatice, am avut mult de câştigat de pe urma studiilor lui Stelian Dumistrăcel. Autorităţi în domeniul sinonimei sunt, fără îndoială, Luiza Seche, Narcisa Forăscu şi O. Vinţeler, dar anumite idei valoroase ne-au fost sugerate şi de lucrările lui Ivan Evseev şi Petru Zugun. G. I. Tohăneanu este, de asemenea, un model de urmat, greu de egalat, cu privire la analiza stilistică a sinonimelor contextuale.

***

Îi mulţumesc aici Domnului Prof. dr. Stelian Dumistrăcel (Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi), conducătorul ştiinţific al tezei, pentru îndrumarea competentă, sprijinul constant şi interesul deosebit arătat lucrării noastre. Gânduri de recunoştinţă se îndreaptă şi către referenţii tezei, Prof. dr.

Ioan S. Cârâc (Universitatea „Dunărea de Jos” din Galaţi), Prof. dr. Nicolae Saramandu (Universitatea din Bucureşti), Prof. dr. Petru Zugun (Universitatea „Al. I. Cuza” din Iaşi), care au contribuit cu observaţii pertinente la îmbunătăţirea lucrării. Teza a fost bine primită şi în şedinţa Catedrei de limba română şi Lingvistică generală a Facultăţii de Litere din cadrul universităţii ieşene, aprecieri şi sugestii formulând Prof. dr. Luminiţa Cărăuşu, Prof. dr. Constantin Frâncu, Prof. dr. Dragoş Moldovanu, Prof. dr. Ioan Lobiuc şi Prof. dr. Mircea Ciubotaru. Le mulţumesc tuturor pe această cale.

Îi mulţumesc soţiei mele, Silvia Munteanu, pentru încurajări şi pentru că mi-a suportat momentele de absenţă din viaţa de familie pe parcursul doctoratului. Totodată, le sunt îndatorat socrilor mei, Tanţa şi Ioan Constantin Munteanu, reputaţi profesori de limba română, pentru susţinerea [nu doar] morală şi pentru biblioteca impresionantă, care mi-a fost de mare folos.

Last, but not least, doresc să-mi exprim gratitudinea faţă de Domnul Prof. univ. dr. Alexandru Puiu, Rector al Universităţii „Constantin Brâncoveanu” Piteşti, pentru sprijinul acordat publicării acestei cărţi şi faţă de echipa Editurii „Independenţa Economică” Piteşti care a îngrijit apariţia unui astfel de text.

Autorul

Lista abrevierilor utilizate

adj. = adjectiv
adv. = adverb
cap. = capitol
cf. = confer
engl. = englezesc
etim. nec. = etimologie necunoscută
ex. = exemplu
fr. = francez
germ. = german
gr. = grecesc
ibid. = ibidem
ital. = italian
înv. = învechit
lat. = latinesc
mg. = maghiar
n.n. = nota noastră
pct. = punct de anchetă
rom. = românesc
sec. = secolul
SIA = sinonimie *in absentia*
SIP = sinonimie *in praesentia*
sl. = slav
s.n. = sublinierea noastră
subst. = substantiv
tc. = turcesc
v. = vezi
vb. = verb
vs. = versus

Partea I
Concepte de bază în sinonimie

1. Conceptul general de sinonimie (consideraţii introductive)

Se afirmă că sinonimia, indiferent de tip, reprezintă o parte importantă a noţiunii de *echivalenţă lingvistică*. Aceasta din urmă ar include, pe lângă sinonimie, „orice construcţie sintactică, simplă (sintagmă) sau complexă (propoziţie, frază, context), care redă, în «structura de suprafaţă», acelaşi conţinut noţional din «structura de adâncime»" (Zugun, *Lexicologia,* p. 232). Nu întâmplător, O. Ducrot defineşte sinonimia în cadrul capitolului *Structures superficielles et structures profondes* din dicţionarul la care este coautor, numai că definiţia dată de el lărgeşte nepermis de mult limitele sinonimiei suprapunând-o, practic, echivalenţei lingvistice aşa cum o înţelegem noi: „Deux expressions (mots, groupes de mots, énoncés) sont dites *synonymes* si elles ont même sens, tout en étant matériellement différentes" (*Dictionnaire,* p. 302). Există deseori tendinţa ca tot ce înseamnă echivalenţă semantică să fie catalogat drept fapt de sinonimie, după cum înşişi termenii *echivalent* şi *echivalenţă* au devenit sinonime (relative) cu *sinonim*, respectiv *sinonimie*[7]. Sorin Stati pune acest fapt pe seama lingvisticii moderne în cadrul căreia a avut loc o adevărată revoluţie, atât în privinţa conceptelor, cât şi a terminologiei: „En linguistique moderne, qui a révolutionné la terminologie traditionnelle soit par la création des termes nouveaux, soit par le changement sémantique des termes «classiques», on emploie *homonymie* et *synonymie* pour des faits qui relèvent de tous les niveaux du langage" (Stati, *Synonymie,* p. 133).

E. Coşeriu consideră că situaţiile de tipul *Ion a citit această carte – Această carte a fost citită de Ion* sunt fenomene de „«sinonimie cognitivă», adică de echivalenţă în desemnare" (*Lecţii*, p. 129)[8]. «Sinonimia cognitivă» nu ţine de sinonimia propriu-zisă, de vreme ce priveşte desemnarea şi structura de adâncime, adică nivelul universal (realitatea extraverbală). Sinonimia propriu-zisă este, întotdeauna, intralingvistică (v. I, 3.1. şi II, 1.). Cu totul altceva este să defineşti sinonimia. Definiţia se face la modul universal: nu definim sinonimia în limba română sau în limba engleză, ci definim sinonimia în general.

---

[7] Nu întotdeauna. Vezi Dobridor, *Termeni*, p. 124, unde se vorbeşte despre *echivalent morfologic, lexical, sinonimic şi sintactic* al unui cuvânt. De pildă, substantivul *regret* poate fi echivalent morfologic, lexical, sinonimic şi sintactic al substantivului *căinţă* sau al locuţiunii substantivale *părere de rău*.

[8] Şi la p. 130, *op. cit.*, Coşeriu utilizează termenul *sinonimie cognitivă* cu ghilimelele de rigoare. Acestor tipuri de fenomene E. Coşeriu le consacră un întreg capitol, *Transformările,* în *Lecţii*, p. 217-232.

1.1. Sinonimia – categorie semasiologică

Principalele categorii semantice sau semasiologice care fac obiectul de studiu al semanticii (sau semasiologiei) sunt: *polisemia*, *omonimia*, *antonimia*, *paronimia* şi, nu în ultimul rând, *sinonimia*[9]. Îndreptăţit ar fi să vorbim în acest caz despre semantica lexicală, deoarece ea a luat naştere prima, având ca scop cercetarea *sensului cuvintelor*, şi tot ea a pus în lumină categoriile amintite. În semantica modernă se face o distincţie de principiu între *semantica lexicală* şi cea *sintactică* (care cercetează *sensul enunţurilor* cu ajutorul unor mijloace aparţinând transformaţionalismului, logicii sau altor discipline). Două mari criterii servesc acestor deosebiri: importanţa acordată contextului în care apar unităţile lexicale şi, implicit, tipul de sens avut în vedere (Vrănceanu-Forăscu, *Modele*, p. 8-9). Totuşi, în ciuda diferenţierilor, mai profitabilă este acceptarea *interdependenţei dintre semantica lexicală şi cea sintactică*, întrucât cea dintâi nu poate face abstracţie de utilizările contextuale[10], mărginindu-se doar la analiza componenţială (*ibid*.).

În semantica lexicală sinonimia este văzută ca un tip de relaţie semantică ce se stabileşte între cuvinte cu semnificaţii apropiate, constituind o modalitate de organizare a vocabularului (Forăscu, *Sinonimia*, p. 85). Se consideră că ea este una dintre universaliile limbajului, în sensul că face parte dintre categoriile semasiologice proprii tuturor limbilor, fiind totodată şi un indice al gradului de dezvoltare şi perfecţiune a fiecărei limbi în parte (cf. Bucă-Evseev, *Semasiologie*, p. 118).

1.2. Tipologia sinonimiei (pe niveluri de limbă)

Cercetările ultimelor decenii au evidenţiat mai multe tipuri de sinonime şi sinonimii, chiar pentru fiecare nivel al limbii în parte. Astfel, pe lângă sinonimia lexicală, mai pot fi relevate *sinonimia fonetică*, *sinonimia afixală*, precum şi cea *morfologică*, cea *sintactică*, cea *frazeologică* şi *lexico-frazeologică*[11]. Mai mult decât atât, se poate vorbi şi de *sinonimie paremiologică*, cu rezerva că astfel de enunţuri aparţinând discursului repetat (în sens coşerian) nu ţin de limbă (competenţa idiomatică), ci de discurs (v. I, 4.2.1.).

---

[9] Liviu Groza menţionează aici şi *monosemia* (vezi *Elemente*, p. 62).

[10] Cu atât mai mult în cazul sinonimiei care, dintre toate relaţiile de sens, este în cea mai mare măsură dependentă de context (cf. Lyons, *Introducere*, p. 505).

[11] În lingvistica românească, deşi ideea apare iniţial la Sorin Stati (vezi *Synonymie*, p. 133-146), se crede că cel care are întâietate este G. I. Tohăneanu, el încercând să demonstreze că „sinonimia nu caracterizează numai vocabularul, ci se întâlneşte în toate compartimentele limbii" (*Dincolo de cuvânt*, p. 11-65).

1.2.1. Sinonimia fonetică

Sinonimia fonetică (exprimată prin alofone) apare în cazuri de neutralizare a opoziţiilor fonologice, de pildă între *s* şi *z* în *cismă – cizmă* sau *desvolta – dezvolta*. De asemenea, se consideră că tot sinonimie fonetică întâlnim şi atunci când lexemul se menţine, modificându-se doar accentul sau lungimea, prin repetarea unor sunete: *brávo!* / *bráavo!* / *bravó!* (cf. Zugun, *Lexicologia*, p. 231). Sorin Stati aprecia că în unele limbi *s* înainte de *p, t, k* şi *z* înainte de *b, d, g* reprezintă arhifonemul [*s*]; aşadar, avem de-a face cu o sinonimie, de vreme ce există diferenţă de expresie şi identitate de conţinut fonologic (*Synonymie*, p. 134). Pornind dinspre S. Stati, Luminiţa Hoarţă Lăzărescu exemplifică, pentru limba română, tot cu perechea *s / z* în cuvintele *a desface* şi *a dezvolta* (Hoarţă, *Sinonimia,* p. 18).

Deşi sinonimia fonetică nu este o sinonimie în adevăratul sens al cuvântului, întrucât de sens (vezi şi Sapir, *Language*, p. 24: „the sound as such has no significance") nu se poate vorbi decât abia începând cu *morfemul* (cea mai mică unitate lingvistică dotată cu semnificaţie), totuşi ea poate fi acceptată numai dacă acordăm fonemului un „sens" în accepţia lui É. Benveniste: „*Sensul* unei unităţi lingvistice se defineşte ca fiind capacitatea acesteia de a integra o unitate de nivel superior" (*Probleme*, I, p. 120).

Idei originale privind sinonimia fonetică întâlnim la G. I. Tohăneanu, care apreciază că, la nivelul sunetelor, „fonetismele neliterare (populare, regionale, arhaice) creează, prin simplă raportare la formele literare corespunzătoare, cupluri de «sinonime»" (*Dincolo de cuvânt*, p. 17). Într-o astfel de situaţie s-ar găsi forme precum *sară* faţă de *seară*, *plăcé* faţă de *plăcea*, *rumpe* faţă de *rupe* etc., atunci când scriitorii optează pentru ele din motive de expresivitate. Reputatul stilistician socoteşte că alegerea unei variante accentologice (de regulă, neliterară) a unui cuvânt (*gíngaş – gingáş*, *áripă – arípă*) se încadrează tot în sfera sinonimiei fonetice (*ibid.*, p. 21). În continuare, G. I. Tohăneanu consideră că şi preferinţa (din intenţii artistice) pentru „cuvintele ample, cu multe silabe, sau, dimpotrivă, pentru cele cu volum fonetic redus este, de asemenea, o ipostază a sinonimiei fonetice" (*ibid.*, p. 22) şi, la fel, în cazul atragerii unor cuvinte cu sonorităţi sugestive, în dauna altora (*ibid.*, p. 23). În realitate, aceste situaţii nu se încadrează la sinonimia fonetică, ci la cea lexicală *in absentia*, unde opţiunea este motivată de raţiuni care ţin de simbolismul fonetic, de prozodie, de puterea de sugestie a cuvintelor[12] etc. (cf. I, 3.3.2.). Cât despre forme precum *sară* faţă de *seară*, *plăcé* faţă de *plăcea*, *rumpe* faţă de *rupe* etc., credem că acestea sunt, de fapt, *variante lexicale* (populare, regionale, arhaice) în

[12] Vezi, în acest sens, Coşeriu, *Normă*, p. 90 şi *Formă*, p. 208.

raport cu forma lexicală tip (literară) şi nu fenomene ale sinonimiei fonetice[13].

Dar G. I. Tohăneanu se referă la limbajul literaturii artistice, fiind conştient că formele respective sunt variante ale corespondentelor lor literare. Aşadar, dintr-un alt punct de vedere, se poate admite că într-un număr de contexte determinate (adică de cuvinte) asistăm la un fenomen de sinonimie fonetică diatopică (sau, după caz, sinonimie fonetică diacronică, diastratică sau chiar diafazică[14]) între anumite sunete sau grupuri de sunete. De exemplu, consoanele *h* şi *v* sunt sinonime în contextele *_ulpe, _ultan, _olbură* etc. (***h****ulpe / **v**ulpe; **h**ultan / **v**ultan; **h**olbură / **v**olbură*), vocalele *a* şi *ă* sunt sinonime în contextele *v_dană, b_trân* etc. (*v**a**dană / v**ă**dană; b**a**trân / b**ă**trân*), diftongii[15] *ie* şi *ia* sunt sinonimi în contextele *bă_t, tămă_t* etc. (*bă**ie**t / bă**ia**t; tămâ**ie**t / tămâ**ia**t*). În aceste situaţii, opoziţiile dintre sunetele amintite se neutralizează, căci, deşi avem diferenţă de expresie, există identitate de conţinut fonologic.

> Ceva asemănător susţine şi Lyons: „În acele contexte în care sunetele vorbirii, recunoscute în altă parte ca unităţi fonologice distincte, au acelaşi sens, putem spune cu îndreptăţire că ele sunt «sinonime». Exemple ar putea fi vocalele iniţiale din pronunţările alternative ale cuvântului englezesc *economics* (cf. /ˌekə'nəmiks/ vs. /iːkə'nomiks/) în contrast cu valoarea de diferenţiere a aceloraşi vocale în *beat* /biːt/ : *bet* /bet/ sau modelul de accentuare în *cóntroversy* : *contróversy*" (Lyons, *Introducere*, p. 469).

Discuţia aceasta este valabilă mai ales în cazul stilului beletristic, unde scriitorii topesc diferenţele dintre faptele aparţinând unor sisteme diferite din nevoia de expresivitate[16]. Este şi motivul pentru care Tohăneanu distinge între stratul dialogat şi stratul narativ, fiind de părere că „sinonimele" din replicile personajelor sunt mai sugestive decât cele din exprimarea naratorului.

---

[13] G. I. Tohăneanu argumentează aceeaşi idee şi în studiul *Sinonimia fonetică la Sadoveanu*, din volumul colectiv *Studii de stilistică, poetică, semiotică* (Cluj Napoca, 1980, p. 42-49): „la nivelul sunetelor, se poate accepta, cred, afirmaţia că între forma literară şi cele neliterare ale aceluiaşi cuvânt – fie ele populare, regionale sau arhaice – se poate constitui un raport de *sinonimie fonetică*" (*op. cit.*, p. 42). Din creaţia sadoveniană oferă dublete precum: *bă**ie**t / băiat, c**a**mară / cămară, **h**ulpe / vulpe* etc.

[14] Vezi cele spuse de D. Cantemir în a sa *Descriptio Moldaviae* despre absenţa palatalizării în vorbirea bărbaţilor (cu excepţia „feciorilor de babă"), palatalizare care, în schimb, caracteriza rostirea femeilor. Dar observaţii de acelaşi tip, privind diferenţierile fonetice diafazice făcea, încă din antichitate, Hermogenes din Tarsus (*Style*, p. 249).

[15] Sau, eventual, vocalele *e* şi *a* sunt sinonime în acele contexte.

[16] Altfel, afirmaţia lui Coteanu este întemeiată: „bogăţie şi varietate lexicală în toate graiurile unui idiom luate împreună, sărăcie şi uniformitate într-un singur grai" (Coteanu, *Stilistica*, p. 91).

1.2.2. Sinonimia afixală

Şi între afixe se stabilesc relaţii de sinonimie. Se poate vorbi aşadar de sinonimie prefixală (de pildă, între prefixele *ne-* şi *in-* în *necapabil / incapabil*) sau de sinonimie sufixală (de exemplu, între sufixele *-iţă, -uţă, -uşă, -uşcă* în *mierliţă / mierluţă / mierluşă / mierluşcă*); cf. Zugun, *Lexicologia*, p. 231.

> Mariana Andrei adaugă şi *sinonimia afixoidală* (care poate fi *prefixoidală* şi *sufixoidală*), dând şi exemple: *bi-* şi *di-*, *demi-* şi *semi-*, *mini-* şi *micro-* sunt sinonime prefixoidale, iar *-fag* (din *antropofag*) şi *-vor* (*carnivor*) sunt sinonime sufixoidale (Andrei, *Sinonimia*, p. 38). Nu ştim dacă ideea acestui tip de sinonimie îi aparţine sau dacă este preluată dintr-o lucrare a lui Theodor Hristea, consultată în manuscris (*Tipuri de sinonimie în limba română*), spre care trimite uneori.

Pentru sinonimia sufixală, deosebit de interesant este studiul Laurei Vasiliu (*Sinonimia deriv.*, p. 314-332) care descrie un bogat inventar de serii de sufixe sinonime prin compararea definiţiilor derivaţionale ale cuvintelor, după ce, în prealabil, au fost lăsate la o parte notele particulare reprezentate de sensurile bazelor. Cercetătoarea consideră că „seriile de sufixe sinonime astfel degajate au caracter virtual datorită faptului că sunt constituite prin neglijarea contribuţiei bazelor de derivare la definiţii" (*ibid.*, p. 317). O observaţie importantă ar fi aceea că sufixele monosemantice sunt foarte rare, termenii seriilor sinonimice fiind în majoritatea cazurilor sufixele printr-unul din sensurile lor. Se evidenţiază faptul că „la nivelul sufixelor aceste serii reprezintă cazuri de sinonimie parţială" (*ibid.*).

Într-un articol clasic, din 1978, Theodor Hristea făcea câteva remarci pe marginea cărţii lui G. I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt* (Bucureşti, 1976), recunoscând meritul incontestabil al acestuia „de a fi contribuit la acreditarea ideii că sinonimia nu caracterizează numai vocabularul, ci se întâlneşte în toate compartimentele limbii" (Hristea, *Sinonimia*), dar aducând şi o serie de amendări de natură teoretică. Printre altele, preciza că la clasificarea sinonimelor făcută de Tohăneanu s-ar mai putea adăuga şi sinonimia *afixală* (divizată în *prefixală* şi *sufixală*). Împărtăşim punctul de vedere al lui Th. Hristea, cu observaţia că, totuşi, întâietatea, măcar pentru *sinonimia sufixală*, se cuvine acordată tot lui Tohăneanu care, într-o lucrare anterioară (*Stilul artistic al lui Ion Creangă*, Bucureşti, 1969), în cercetarea surselor expresivităţii marelui povestitor, evidenţiase că în context (*Povestea lui Harap-Alb*) un sufix augmentativ şi un sufix diminutival pot deveni sinonime (vezi *buz**oaie*** şi *buz**işoare*** la Gerilă). Redăm un fragment care confirmă că Tohăneanu se gândise la acest tip de sinonimie: „Trebuie să menţionez [...] că ultimele observaţii formulate nu ne-au îndepărtat decât formal de aria, atât de vastă, a sinonimiei, ba aş zice că, dimpotrivă, *ne-au*

îngăduit să o extindem şi la domeniul formării cuvintelor (s.n. C.M.), unde se poate vorbi, cred, de sufixe cu valoare sinonimică" (*Stilul artistic*, p. 133). Observaţii asemănătoare descoperim şi la G. Ivănescu, care, apreciind că limbajul poetic nefigurat se naşte din diferite materiale ale limbii, prin antiteză cu cel obişnuit, afirmă că elementele acestuia „sunt sinonimele unor termeni uzuali; iar această sinonimie cuprinde nu numai lexicul şi frazeologia, ci se întinde şi asupra elementelor morfotice" (*Istoria*, p. 17).

1.2.3. Sinonimia gramaticală

Pornind dinspre principiile care ordonează sinonimia lexicală (principiul identităţii informaţiei semantice şi stilistice şi principiul comutabilităţii în context), Luminiţa Hoarţă Lăzărescu defineşte, într-o lucrare de referinţă, *sinonimia gramaticală* ca reprezentând „mijloace diferite de transmitere a unei informaţii comune [...], nemaifiind vorba despre informaţia semantică (şi stilistică), ca în cazul sinonimiei lexicale, ci despre informaţia gramaticală" (Hoarţă, *Sinonimia*, p. 18). Informaţia gramaticală este constituită din informaţia gramaticală de tip categorial în morfologie şi din informaţia sintactică (adică funcţia sintactică) în sintaxă (*ibid.*, p. 19)[17].

1.2.3.1. Sinonimia morfologică

Sunt sinonime morfologice (alomorfe), de pildă, formele de prezent *prind - prinz, simt - simţ*, sau formele de viitor *va veni / are să vină / o să vină / a veni / veni-va* etc. (cf. Zugun, *Lexicologia*, p. 231). Pentru o abordare asupra sinonimiei morfologice, ce se doreşte a fi exhaustivă, vezi studiul Luminiţei Hoarţă Lăzărescu (*Sinonimia*, p. 19-44).

1.2.3.2. Sinonimia sintactică

Avem de-a face cu sinonimie sintactică în cazuri precum *sora mamei / soră mamei* (atribut exprimat prin substantiv în genitiv / prin substantiv în dativ) sau *s-a manifestat favorabil pentru plecarea lui / plecării lui* (complement de relaţie exprimat prin substantiv în acuzativ cu prepoziţie / substantiv în dativ) – cf. Zugun, *Lexicologia*, p. 231.

De fenomenul sinonimiei sintactice s-a ocupat pe larg Luminiţa Hoarţă Lăzărescu (vezi *Sinonimia*, p. 45-129). Ar fi interesant să se cerceteze şi *sinonimia sintactică în contact*. Oferim un exemplu din poezia *Epigonii* a lui M. Eminescu: „«Moartea succede *vieţii*, viaţa succede *la moarte*»", în care un complement indirect neprepoziţional din dativ devine

[17] Pentru E. Coşeriu, gramatica „este întotdeauna sintaxă din punct de vedere al conţinutului" (*Sintaxă*, p. 74). Împărţirea tradiţională între morfologie şi sintaxă are doar justificare practică (a apărut pentru a uşura învăţarea limbilor străine). Ştiinţific vorbind, împărţirea este inacceptabilă (cf. *ibid.*, p. 69-70), lucru precizat încă de la Saussure (v. CLG, p. 144-145).

sinonim sintactic („de gradul al 2-lea”, cf. Hoarţă, *Sinonimia,* p. 90) cu un complement prepoziţional din acuzativ[18].

1.2.4. Sinonimia lexicală

Ne vom ocupa mai pe larg de sinonimia lexicală într-o secţiune aparte a lucrării noastre. Pentru moment ne vom mulţumi să spunem că sinonimele lexicale sunt definite îndeobşte ca „două sau mai multe cuvinte cu înţelesuri identice sau apropiate”. Astfel, sunt considerate sinonime unităţi lingvistice precum: *timp – vreme, lexic – vocabular, salivă – scuipat* etc. Se consideră că sinonimia lexicală este, de departe, „cea mai bogată, mai variată şi mai complexă sinonimie” (Zugun, *Lexicologia,* p. 231). Bucurându-se de un vechi prestigiu, ea tinde să împrumute celorlalte tipuri de sinonimie o parte din mijloacele de analiză sau din clasificările ei.

1.2.5. Sinonimia frazeologică

Acelaşi tip de relaţie semantică, ce se stabileşte între unităţi lexicale, se poate institui şi între unităţile frazeologice. Aşadar, sunt sinonime, de pildă, expresii precum: *a da ortul popii, a da colţul, a-şi da duhul* etc., toate însemnând ‘a muri’[19]. Nu insistăm aici asupra sinonimiei frazeologice, o vom face în detaliu mai încolo.

1.2.6. Sinonimia lexico-frazeologică

Atunci când raportul de sinonimie are loc între un cuvânt şi o expresie / locuţiune, se poate vorbi despre sinonimia lexico-frazeologică. Seria *a muri / a deceda / a pieri / a-şi da duhul / a da colţul / a da ortul popii* etc. ilustrează tocmai acest tip de sinonimie căruia îi vom consacra un capitol special în cercetarea noastră.

1.2.7. Sinonimia paremiologică

Cel care a impus, probabil, termenul de *sinonimie paremiologică* şi a analizat corespunzător acest fenomen este cercetătorul rus G. L. Permyakov[20], care defineşte acest tip de sinonimie astfel: „Două sau mai multe proverbe sunt sinonime dacă transmit aceleaşi relaţii logice, se referă

---

[18] Pentru D. Irimia (care oferă acelaşi exemplu eminescian) şi *la moarte* este complement indirect în cazul dativ, marcat prin prepoziţia-morfem *la* (v. *Gramatica,* p. 419).

[19] De altfel, în lexicologia engleză unii specialişti înţeleg prin *unităţi lexicale* (*lexical items*) atât cuvintele, cât şi frazeologismele (vezi Michael Lewis, *Implications of a lexical view of language*, în *Challenge and Change in Language Teaching* (editors Jane Willis and Dave Willis), MacMillan, 1998, p. 10). De aceeaşi părere era şi anglistul român Leon Leviţchi, care vedea în *unităţile lexicale* un „termen mai cuprinzător întrucât include şi anumite îmbinări de cuvinte, expresii etc.” (Leviţchi, *Sinonime gram*., p. 5).

[20] Într-o comunicare din 1971, *On paremiological homonymy and synonymy*, publicată cu acelaşi titlu şi în „Proverbium”, 1974, nr. 24, p. 941-943.

la aceleaşi entităţi şi coincid în funcţia lor pragmatică, fapt pentru care se pot substitui reciproc în unul şi acelaşi context fără vreo modificare a sensului global”[21] (Permyakov, *Proverb*, p. 249).

Pot fi catalogate ca sinonime, aşadar, proverbe ca: *Buturuga mică răstoarnă carul mare*, *Picătura mică găureşte piatra tare* şi *Scânteia mică face pălălaia mare*, iar acest aspect a fost sesizat în treacăt, intuitiv, şi de folcloriştii români, care au observat totodată că, deşi formulele paremiologice amintite trimit spre aceeaşi situaţie, la o privire atentă se relevă nuanţe distinctive: în primul proverb accentul cade pe elementul surpriză, în al doilea este subliniată tenacitatea, iar în al treilea, eficacitatea acţiunii (Eretescu, *Folclorul*, p. 231-232). Din păcate, cei mai mulţi folclorişti înclină să considere aceste cazuri de sinonimie paremiologică drept „exemple de variante paralele”: *Unii cântă, alţii joacă; Unii ţes pânză şi alţii o poartă; Unii sapă viile, alţii beau vinurile*[22] (*ibid*., p. 232). Ne declarăm de acord cu Permyakov atunci când critică această tendinţă, specificând că la nivel paremiologic ele trebuie socotite nu variante, ci sinonime sau „*co*-variante egale” (*Proverb*, p. 250). De sinonimie în cadrul paremiologiei s-a ocupat şi Elena Slave, numai că lingvista română s-a arătat interesată doar de relaţiile cuvintelor din interiorul proverbelor, apreciind, de exemplu, că *ciob* şi *oală spartă* sunt sinonime în *Râde ciob de oală spartă*, după cum tot sinonime sunt şi *drac* şi *satana* în *Fuge de dracul şi dă peste satana*[23].

Sinonimia paremiologică poate apărea şi în discurs, nu numai ca fapt de inventar. Iată un exemplu din basmul *Ileana Simziana*, în redarea lui Petre Ispirescu. Când prima fată se întoarce acasă după încercarea (eşuată) de a depăşi prima probă, împăratul o dojeneşte: „– Nu-ţi spuneam eu, fata mea, că *nu toate muştele fac miere*?”. La fel păţeşte şi cea de-a doua şi împăratul o întâmpină (după nici 10 rânduri de text) cu replica: „– Ei, fata mea, nu ţi-am spus eu că *nu se mănâncă tot ceea ce zboară* (s.n.)?”. În acest caz, Ispirescu alternează cele două proverbe pentru a varia expresia lingvistică. Anton Pann, în schimb, utilizează, ca scop în sine, sinonimia paremiologică pentru multe dintre textele rimate din *Povestea vorbii*: „Vezi bârna din ochiul tău / Şi nu vorbi pe-alt de rău. / Spre pildă: / Când vei vorbi de mucos, / Nici tu să fii urduros. [...] A semănat crastaveţi / şi au răsărit scăieţi. / Sau că / Tata avea armăsar, / Dar el a ieşit măgar. [...] Chelului

[21] În original: „Two or several locutions (= *paremias*, n.n. C.M.) are synonyms if they convey the same logical relationships, refer to the same entities and coincide in their pragmatic function, due to which they can replace each other in one and the same context without any change in the overall meaning”.

[22] O formulă mai plastică şi mai cunoscută este *Boii ară şi caii mănâncă*.

[23] Elena Slave, *Organizarea sintagmatică şi semantică a proverbelor*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. V, Ed. Academiei, Bucureşti, 1967, p. 181 şi p. 184.

despre chilie / Să nu-i spui vreo istorie. / Şi / Cu pleşuvul când vorbeşti / Tigvă să nu pomeneşti" (Pann, SL, II, p. 9-10).

1.2.8. Alte tipuri de sinonimie

Mariana Andrei (*Sinonimia*, p. 38) mai vorbeşte şi despre sinonime *onomastice*, împărţite în sinonime *toponimice* (ex.: *Bălgrad / Alba Iulia*; *Bizanţ / Constantinopol / Istambul* etc.) şi sinonime *antroponimice* (*Teodora / Dora; Silvica / Ica* etc.). Suntem de acord că acestea constituie un tip special de sinonimie, cel al numelor proprii, dar avem rezerve în ce priveşte exemplele date pentru ilustrarea *sinonimiei antroponimice*. Dacă un hipocoristic (formă de alint prescurtată) ca *Dora* este sinonim cu *Teodora* (forma din care provine), atunci se poate afirma şi că toate abrevierile (de pildă *cca, etc.*) sunt sinonime cu formele supuse abrevierii (*circa, et caetera*). În realitate, ele nu sunt sinonime, ci sunt ceea ce sunt (fie-ne permisă tautologia), adică *abrevieri*. Cel mult, se poate admite, pentru sinonimele antroponimice, că, de exemplu, numele zeităţilor romane precum *Marte, Venus, Bachus* etc. sunt sinonime în limba (şi cultura noastră) cu corespondentele lor greceşti: *Ares, Afrodita, Dionisos* etc., întrucât pentru noi ele au (cam) aceeaşi valoare de simbol. De asemenea, numele *Ulise* şi *Odiseu* sunt sinonime, nu în latină, respectiv în greacă, ci în română, unde ambele au fost adoptate pentru a-l desemna pe celebrul erou homeric. Numai cu astfel de exemple se poate asigura o coerenţă în cadrul sinonimiei onomastice (toponimice şi antroponimice).

În încheierea prezentării principalelor tipuri de sinonimie[24] se pot face câteva observaţii:

a) După cum am văzut, se vorbeşte de sinonimie şi în domeniul foneticii, al morfologiei şi al sintaxei. Credem că de sinonimie (< gr. *synonymia* 'asemănare de nume'), *în adevăratul sens al cuvântului*, ar trebui să se vorbească doar în cazul cuvintelor şi al unităţilor frazeologice[25], pentru celelalte compartimente fiind mai potrivit termenul de echivalenţă. (De altfel, s-a observat deja că mulţi lingvişti folosesc, pentru respectivele situaţii, termenul *sinonimie* pus între semnele « ».) În consecinţă, ne vor interesa îndeobşte sinonimia lexicală, cea frazeologică şi cea lexico-frazeologică[26].

---

[24] Tot Mariana Andrei menţionează şi *sinonimia grafică*, exemplificabilă „prin cele două litere *î* (din *i*) şi *â* (din *a*) care notează aceeaşi realitate fonetică în «contexte» indicate de actualele norme ortografice" (Andrei, *Sinonimia*, p. 37), dar acest tip nu prezintă interes pentru noi.

[25] De aceeaşi părere este şi Liviu Groza: „Termenii *sinonimie, omonimie, antonimie, paronimie* au în componenţa lor termenul grecesc *'óvομα* [*ônoma*] care înseamnă «cuvânt, nume». În mod firesc, termenii amintiţi ar trebui să se refere la cuvinte şi la unităţi frazeologice care, prin definiţie, sunt echivalente reale sau potenţiale ale cuvintelor propriu-zise, şi nu la orice element de expresie lingvistică, de felul fonemelor sau afixelor" (*Elemente*, p. 64).

[26] Sinonimia paremiologică nu intră în aceeaşi sferă, întrucât proverbele „sunt semne ale situaţiilor sau ale relaţiilor dintre obiecte", spre deosebire de cuvinte şi unităţi frazeologice, care sunt „semne ale obiectelor" (Permyakov, *Proverb*, p. 35).

b) Din expunerea de până acum rezultă că fenomenul sinonimiei (de orice tip ar fi el) poate fi studiat atât ca fapt de inventar (la nivelul limbii) după gramatici şi dicţionare, ca ansamblu de posibilităţi de exprimare a aceluiaşi conţinut lingvistic, cât şi ca fapt de context / discurs (la nivelul vorbirii), interesând stilistica sau lingvistica textului.

c) Mai profitabilă pentru cercetare este abordarea sinonimiei în context (cf. Vrănceanu-Forăscu, *Modele*, p. 78 şi Vrănceanu-Forăscu, *Lexicul*, p. 109), din punct de vedere funcţional, aspect asupra căruia vom insista în lucrarea noastră, după o serie de precizări necesare.

2. Conceptul de sinonimie lexicală

Intenţia noastră este de a supune atenţiei, pentru început, sinonimia lexicală, care s-a şi bucurat de cea mai largă tratare din cele mai vechi timpuri şi până astăzi. Este explicabil astfel de ce ne va interesa, deocamdată, sensul lexical şi aspectele implicate de acesta. Vom simţi ca atare nevoia de a lămuri şi alte noţiuni precum *cuvânt, text, context, denotaţie* (desemnare sau referinţă), *conotaţie* etc., iar din varietatea de termeni să ne fixăm numai asupra unora, utilizându-i, pe cât posibil, doar pe aceştia, pentru a nu da naştere confuziilor.

2.1. Cuvântul

Unitatea de bază a lexicului este *cuvântul*, căruia nu i s-a dat încă o definiţie care să-i mulţumească pe toţi lingviştii. Nu ne propunem să redăm aici disputa din jurul acestui concept[27]. Vom admite însă că el reprezintă „asocierea unuia sau mai multor sensuri cu un complex sau înveliş sonor susceptibil de o întrebuinţare gramaticală în procesul comunicării" (Hristea *et alii, Sinteze,* p. 8). Această definiţie prezintă avantajul de a întruni părerile celor mai mulţi specialişti. Ea seamănă atât cu cea dată de A. Meillet („asocierea unui anumit sens cu un anumit grup de sunete care să poată îndeplini o funcţie gramaticală"), cât şi, în mod surprinzător, cu cea dată de Aristotel, care definea *ónoma* ca „secvenţă de sunete cu înţeles convenţional şi fără nici o referinţă temporală" iar cuvântul în genere ca fiind „componentă a propoziţiei [...] care are un înţeles propriu, dar nu mai poate fi împărţit în unităţi de înţeles mai mici" (vezi Robins, *Scurtă istorie,* p. 48-49)[28]. Merită amintită aici părerea lui Benveniste, care consideră că unitatea semiotică[29] este *semnul,* dat exclusiv de limbă, iar unitatea semantică este *cuvântul* (unitate minimală a mesajului), al

[27] Pentru aceasta, vezi Martinet, *Elemente,* p. 152-156, care defineşte cuvântul ca fiind „o sintagmă autonomă formată din moneme neseparabile", vezi şi TLG, p. 226-228 şi, recent, Groza, *Elemente,* p. 21-37. De asemenea, pentru noţiunea lingvistică de *cuvânt,* vezi Zugun, *Cuvântul,* p. 34-120.

[28] Definiţia dată de Aristotel este şi cea preferată de Coşeriu (vezi *Pour une sémantique diachronique structurale*, în Coseriu, *L'homme*, p. 257; cf. şi Coseriu, *Tradición*, p. 22).

[29] La Benveniste, în mare măsură, *semiotica* = semantica, iar *semantica* = pragmatica.

cărui sens este determinat de context. Aşadar, aceeaşi entitate lexicală poate avea un statut diferit, după cum este privită, ca semn sau drept cuvânt[30] (vezi Benveniste, *Probleme*, II, p. 193-197).

2.2. Problema sensului (nu doar lexical)

În lingvistică, pentru a putea fi descrise faptele de limbă, se porneşte mai întâi de la raportul fundamental ce caracterizează structura limbajului, raportul dintre cele două planuri: cel al *formei* sau al *expresiei* (*signifiant*) şi cel al *conţinutului* sau al *sensului* (*signifié*). Dacă planul expresiei, reprezentând latura sonoră a limbii, nu pune probleme deosebite în cercetare, în schimb, studierea planului conţinutului este mult mai complexă, întrucât există dificultăţi în privinţa definirii substanţei conţinutului (cf. TLG, p. 196-202). Conţinutul sau sensul „este condiţia fundamentală pe care trebuie s-o îndeplinească unităţile de orice nivel pentru a dobândi statut lingvistic" (Benveniste, *Probleme*, I, p. 116)[31], dar o definiţie riguroasă a sensului nu este posibilă[32]. Încă din anul 1923, C. K. Ogden şi J. A. Richards, în lucrarea *The Meaning of Meaning*, au arătat că termenul *meaning* (care în engleză traduce cam tot ce înseamnă *înţeles, sens, semnificaţie*) are 23 de valori (cf. Bucă-Evseev, *Semasiologie*, p. 12). De atunci, datorită diversităţii poziţiilor de abordare a sensului şi datorită complexităţii fenomenului care a dus la formularea unui mare număr de teorii privind natura acestuia, conceptul a acumulat în timp accepţii de o varietate descurajantă. Acceptând cuvintele unui lingvist american, cert este că „limba trebuie să ia contact cu lumea exterioară. Acest contact este ceea ce noi numim sens" (Bolinger, *Aspects*, p. 185)[33]. Aceasta face ca sensul să reprezinte, după unii autori, problema centrală a lingvisticii, în general, şi a semanticii, în special[34].

Sensul lexical a făcut şi el obiectul multor dispute. Dintre multiplele definiţii date acestui concept, Th. Hristea o reţine pe aceea care vede în sens „însuşirea obiectelor reflectată în mintea noastră" (*Sinteze*, p. 18), dar trimite şi spre o definiţie a lingvistului rus R. A. Budagov, după care sensul cuvântului ar fi „legătura, istoriceşte constituită, între aspectul sonor al

---

[30] Se vede clar că Benveniste se referă doar la unităţile lexicale, altminteri şi unităţile frazeologice sunt semne.

[31] Reamintim că Benveniste defineşte sensul unei unităţi lingvistice ca fiind „capacitatea acesteia de a integra o unitate de nivel superior" (*Probleme*, I, p. 120).

[32] Bloomfield a şi exclus sensul din cercetarea lingvistică, considerând că acesta nu poate fi studiat în mod obiectiv şi riguros. Despre obiectivitate în lingvistică, vezi Bloomfield, *Language*, p. 33.

[33] În original: „language must make contact with the outside world. This context is what we call meaning".

[34] Dar, înainte de aceasta, probleme pune însuşi *semnul lingvistic*. Pentru avatarurile semnului lingvistic în conştiinţa umanităţii din antichitate şi până astăzi, vezi Cârâc, *Teoria*, lucrare în care, evident, şi sensul beneficiază de o tratare amănunţită.

cuvântului şi acea oglindire a obiectului sau fenomenului care are loc în conştiinţa noastră şi-şi găseşte expresie în sistemul limbii" (*Ştiinţa limbii*, p. 15). Pentru a merge mai departe, ocupându-ne de sensul lexical, avem nevoie de clarificarea câtorva concepte.

2.2.1. Textul şi contextul

Textul şi contextul sunt două noţiuni care nu trebuie să se confunde (deşi în anumite situaţii contextul chiar este un text), deoarece se definesc din perspective diferite. De pildă, spre deosebire de text, contextul nu există decât raportat la o unitate lingvistică supusă analizei, precedând-o şi urmând-o, condiţionându-i prezenţa, forma sau funcţia etc.

2.2.1.1. Textul

La origine, termenul *text* (lat. *textus, -us* < vb. *texo, -ere* 'a ţese') însemna 'ţesătură, îmbinare' şi, chiar dacă el nu reprezintă altceva decât o metaforă, este însă o metaforă foarte sugestivă de vreme ce, în sens larg, „textele sunt structuri relaţionale de semne de feluri şi origini diferite" (Plett, *Ştiinţa textului*, p. 9). De altfel, apropiat de accepţiunea actuală, *textus, -us* însemna încă din secolul IV d.Hr. (la Ammianus Marcellinus) 'expunere, text, temă, subiect', ba chiar, cu mult înainte, însuşi verbul *texo, -ere* apărea cu sens figurat în contexte precum *quamvis sermones longi possunt texier* ('se pot face poveşti oricât de lungi' – Plaut) sau *texere epistolas cotidianis verbis* ('a compune scrisori cu cuvinte obişnuite' – Cicero), iar la Quintilian varianta *textum, -i* desemna, tot figurat, 'compoziţie stilistică' (cf. Guţu, *Dicţ. latin*, p. 1331).

Modul în care este conceput astăzi textul este divers. Pentru unii poate fi doar un mesaj scris, pentru alţii un mesaj fie vorbit, fie scris, sau poate fi text, după alţii, orice tip de mesaj precum o operă muzicală, un film etc. (cf. Cornea, *Teoria lecturii*, p. 17-57)[35]. În lingvistica românească se au în vedere, în general, doar primele două accepţii: textul ca document scris, asimilându-l cu noţiunea de operă literară, filozofică etc., sau textul ca unitate comunicativă verbală sau scrisă, de dimensiuni variabile. Ion Coteanu, influenţat pesemne de R. Jakobson, nu pare să deosebească *textul* de *mesaj*: „Lungimea mesajului variază de la un enunţ până la o operă întreagă. [...] Un mesaj poate fi deci un roman, o nuvelă, o baladă, o poezie lirică etc., dar şi o parte a lor, având dimensiunea decisă numai de coerenţa conţinutului" (*Stilistica*, p. 16-17). În schimb, pentru Dumitru Irimia textul este structura verbală a mesajului, acesta din urmă „reprezentând ansamblul de informaţii

[35] Vezi şi *Pentru o teorie a textului* (Antologie „Tel Quel" 1960-1971), Ed. Univers, Bucureşti, 1980. Pentru o încercare de tipologie textuală din perspectivă coşeriană, vezi Tămâianu, *Fundamentele*.

comunicate lingvistic" (Irimia, *Stilistică*, p. 24). Emanuel Vasiliu arată că textul poate fi privit din perspective variate, tratându-l ca entitate sintactică, semantică şi pragmatică (vezi Vasiliu, *Teoria textului*). În ce ne priveşte, acceptăm că *textul* este o secvenţă de unităţi lingvistice ce se prezintă ca un întreg de sine stătător sub forma unui ansamblu frastic interrelaţionat, caracterizat de continuitatea şi stabilitatea sensului (cf. Cornea, *Teoria lecturii*, p. 37). Caracterul de tot unitar al acestei secvenţe este asigurat, după opinia celor mai mulţi specialişti (vezi DŞL, p. 507), de *coeziune* (care e de natură sintactică) şi de *coerenţă* (care e de natură semantică)[36]. Aşadar, pentru noi textul se prezintă ca mesaj scris, de cel puţin o frază[37] şi având ca limită maximă dimensiunile unui roman. Cât despre mesajul oral, preferăm să-l desemnăm prin termenul *discurs*[38]. Ne sprijinim şi pe concepţia coşeriană care deosebeşte în limbă două aspecte: *'ènérγεια* şi *érγον*. Astfel, vorbirea „în plan particular este *discursul* (actul sau seria de acte) al(e) cutărui individ în cutare împrejurare", iar, „în plan particular, vorbirea ca «produs» este tocmai *textul*" (Coşeriu, *Sincronie*, p. 42).

> Precizăm că, deşi *discursul* şi *textul* par în expunerea noastră sinonime, *discursul* surprinde limbajul la nivel individual, ca activitate *in fluxu*, în proces de „curgere" (de 'răspândire', conform sensului etimologic), pe câtă vreme *textul* este produsul finit. Noi vorbim de discurs, dar analizăm textul, pentru că nu putem cerceta decât produsul, înregistrarea scrisă. Ilustrăm această deosebire metodologică cu următorul exemplu. Evenimentele din nuvela *Calul* de M. Preda sunt relatate de un narator care nu este omniscient, care dă impresia că nu ştie ce are de gând să facă personajul principal, Florea Gheorghe. Asta face ca un cititor (sau, mai bine zis, un ascultător căruia i s-ar citi doar o dată nuvela), la o primă lectură, să nu conştientizeze ce o să se întâmple la final, adică faptul că acest ţăran va ucide cu atrocitate calul. Abia reluarea lecturii (chiar de mai multe ori) va oferi indicii, abil mascate, asupra intenţiilor criminale ale lui Florea Gheoghe (vezi Cristinel Munteanu, *Calul... lui Marin Preda*, în „Florile Dunării", nr. 7-8, Brăila, 2003, p. 43-45). Aşadar, prima impresie, de aşteptare amânată şi de nelinişte, este datorată *discursului* (alcătuit cu meşteşug de scriitor), analiza „critică" de mai apoi se datorează *textului*. Elaborând *Lingvistica textului* în germană (*Textlinguistik. Eine Einführung*,

[36] Alţi lingvişti, din contră, consideră că, de fapt, coeziunea e de natură semantică iar coerenţa e de natură sintactică. Asta are mai puţină importanţă, în ultimă instanţă ambele provin din vb. lat. *cohaerere* 'a fi strâns legat, a fi unit, a se ţine împreună' (cf. Guţu, *Dicţ. latin*, p. 227).

[37] În caz excepţional, textul poate fi alcătuit şi dintr-o singură propoziţie: un haiku, un poem într-un vers (de Ion Pillat), un proverb, o ghicitoare etc. Forma minimă de text poate fi, după Coşeriu, şi imperativul *I*! ['Du-te!'] al verbului latinesc *ire* (vezi *Sintaxă*, p. 78).

[38] Din lat. *discursus, -us* 'răspândire', care a căpătat chiar în latina târzie sensul de 'discurs, conversaţie, conferinţă' (cf. Guţu, *Dicţ. latin*, p. 387).

Tübingen, 1980), E. Coşeriu va întrebuinţa doar termenul *Text*, întrucât limba germană nu face distincţie între *text* şi *discurs* (*Rede* înseamnă mai curând 'vorbire' şi nu 'text ca activitate'[39]), dar va face precizările necesare (cf. Coşeriu, *In memoriam*, p. 121).

2.2.1.2. Contextul

Afirmaţia lui Al. Rosetti: „Cuvântul nu există decât prin context şi nu e nimic prin el însuşi. Contextul determină sensul cuvântului" (*Filosofia*, p. 70) poate părea un truism, dar tocmai astfel de adevăruri evidente constituie axiomele (ca în geometria lui Euclid) de la care trebuie să pornim. Deci, toată „puterea" de semnificare a cuvântului stă în context[40]. O spune şi Dwight Bolinger, însă mult mai plastic: „Un cuvânt este precum Anteu, revigorat de fiecare atingere cu pământul" (*Aspects*, p. 223)[41].

Ce este *contextul*? Şi acest termen cunoaşte mai multe accepţii. Cea mai complexă teorie a contextelor îi aparţine lui E. Coşeriu. Pentru marele savant român *contextul* reprezintă unul dintre cele patru tipuri de *cadru* pe care le distinge în vorbire, alături de *situaţie, sferă* şi *univers de discurs* (Coşeriu, *Determinare*, p. 316)[42]. Astfel, *contextul* vorbirii înseamnă „toată realitatea care înconjoară un semn, un act verbal sau un discurs, ca «ştiinţă» a interlocutorilor, ca prezenţă fizică şi ca activitate" (*ibid.*, p. 319-320). Pot fi deosebite trei tipuri de contexte: *idiomatic, verbal şi extraverbal*.

Contextul idiomatic este constituit din „limba însăşi, ca «fond» al vorbirii", căci, deşi în vorbire se manifestă în mod concret o parte a limbii, „această parte semnifică (are semnificaţie) în relaţie cu toată limba, cu toată «ştiinţa» idiomatică a vorbitorilor" (*ibid.*, p. 320).

> Fără a face distincţie între context idiomatic şi context verbal, Narcisa Forăscu consideră contextul „atât ca enunţ (mai mult sau mai puţin dezvoltat), cât şi variantă funcţională a limbii, limbajul sau stilul în care este încadrat un enunţ" (Forăscu, *Sinonimia*, p. 90). Distincţia trebuie făcută, deoarece enunţul (privit ca mesaj sau text) este „aspectul concret, limitat şi particular al stilului", caracterizându-se prin început şi sfârşit, spre deosebire de limba şi stilul care „nu au desfăşurare finită în timp" (Coteanu, *Stilistica*, p. 16). Observaţii interesante despre context, în ambele sensuri amintite aici, se găsesc şi la Slama-Cazacu, *Psiholingv.*, p. 120-125.

---

[39] Deşi Saussure afirma că „*Rede* corespunde aproximativ cu «vorbire», dar îi adaugă sensul special de «discurs»" (CLG, p. 40).

[40] De altfel, lucru remarcat şi de Quintilian, *Arta oratorică*, I, p. 50.

[41] În original: „A word is like Antaeus, revitalized by each contact with the earth".

[42] Un rezumat al propriei teorii asupra tipurilor de *cadru* face E. Coşeriu în *Lingvistica*, p. 135-137.

Contextul verbal este „discursul însuşi în calitate de «cadru» al fiecăreia din părţile sale". El poate fi *nemediat* (format din semnele care se găsesc imediat înainte sau după semnul considerat) sau *mediat*, cuprinzând, la nevoie, întregul discurs (în acest caz fiind numit *context tematic*). Dacă se are în vedere ceea ce se spune efectiv, atunci contextul verbal este *pozitiv*. Contextul este *negativ* dacă se omite intenţionat ceva, dar se lasă să se înţeleagă prin insinuare, aluzie sau exagerare (Coşeriu, *Determinare*, p. 320-321).

Contextul extraverbal se constituie „din toate circumstanţele de natură nelingvistică ce sunt percepute în mod direct de către vorbitori" (*ibid.*, p. 321-322). E. Coşeriu consideră că acest tip de context este de mai multe feluri: *fizic, empiric, natural, practic, istoric* şi *cultural*[43].

În demersul nostru ne va interesa îndeosebi *contextul verbal*[44], cel în măsură să decidă cu ce valoare este întrebuinţat un semnificant în actul lingvistic, dar ne vom referi şi la *contextul idiomatic*, atunci când va fi nevoie.

> Ca ilustrare a tipurilor de contexte evidenţiate de E. Coşeriu, vom analiza un fragment dintr-o naraţiune, deoarece opera în proză „trebuie să-şi *conţină* în mare parte cadrele" (Coşeriu, *Determinare*, p. 327), inclusiv contextele istorice şi culturale. Iată exemplul în cauză: „Făcură un popas la o filosofică fântână cu cumpănă, care li se închină şi-i cinsti cu apă". La o primă vedere, observăm că sintagma *fântână cu cumpănă* este folosită, cumva, „nenatural". Dar, deocamdată, atât cât este, contextul verbal nu ne permite să hotărâm dacă fragmentul face parte dintr-un basm, unde, prin *extravaganţă*, orice absurditate este permisă, inclusiv aceea ca o fântână să se comporte ca un om (cum se întâmplă, bunăoară, în basmul lui Creangă, *Fata babei şi fata moşneagului*, unde o fântână vorbeşte; luând în consideraţie fabulosul, nimeni n-ar putea să spună că avem aici vreo figură de stil) sau dintr-o altă specie literară, de pildă, dintr-un roman, în care respectivul grup de cuvinte este utilizat metaforic[45]. Contextul verbal extins (mediat sau tematic) ne dovedeşte că citatul face parte dintr-un roman istoric sadovenian, *Zodia Cancerului*, integrându-se într-un poetic tablou: „Era o imagine repetată a târgului cu nume pompos, şi-n preajma lui bălţile Bahluiului răsfrângeau, pe lângă subiecte de pictură, acelaşi cer verziu de toamnă, în strălucirea calmă de aur vechi a soarelui. Făcură un popas la o filosofică fântână cu cumpănă, care li se închină şi-i cinsti cu apă. După aceea porniră iar" (Sadoveanu, ZC, p. 69). Lămurind

[43] Un lingvist ce absolutizează rolul contextului în cercetarea semantică este John Lyons, care, în capitolul *Semantica. Principii generale* (vezi Lyons, *Introducere*), se apropie, uneori neexplicit (fără să fi cunoscut la acea vreme studiul lui Coşeriu), de distincţiile coşeriene privind noţiunea de „cadru". Clasificarea lui E. Coşeriu este preluată şi de Iordan-Robu, LRC, p. 258-259.

[44] Numit de alţi cercetători şi *context lingvistic*, care include şi *contextul diagnostic* (cf. DŞL, p. 133).

[45] Vezi Coşeriu, *Competenţa*, p. 45; de asemenea, cf. Vianu, *Studii*, p. 358, unde personificarea este socotită o formă particulară a metaforei.

aceste aspecte, conştientizăm că avem de-a face cu o personificare şi această concluzie se sprijină pe două dovezi: atributul *filosofică* şi atributivele coordonate *care li se închină şi-i cinsti cu apă*. De vreme ce termenul *filosofică* decide primul că suntem în prezenţa unei personificări, verbele *a (se) închina* şi *a cinsti* din subordonate nu mai sunt în mod necesar figurate (pentru a ne convinge, e suficient să înlocuim *fântână cu cumpănă* cu *o bătrână*, de exemplu). Prin urmare, contextul verbal restrâns ne îndreptăţeşte să vorbim de o utilizare „anormală" a sintagmei *fântână cu cumpănă*, iar cel extins ne permite să identificăm aici o personificare. Nu întâmplător este ales determinantul *filosofică*. Aici intervine contextul idiomatic, căci, prin faptul că fântâna are cumpănă, se face o evidentă aluzie la expresia *a sta în cumpănă* 'a chibzui' (sinonimă şi cu *a sta în cumpăt*, cf. MDA, s.v. *cumpăt*, de care *cumpănă* se apropie fonetic). Deci, e o fântână „gânditoare". În creaţiile marilor scriitori nici un cuvânt nu apare întâmplător, ci în urma unui temeinic proces de selecţie. Contextul extins demonstrează că verbul *a (se) închina* este motivat de faptul că cei care poposesc sunt oaspeţi de seamă (beizadeaua Alecu Ruset şi abatele Paul de Marenne) care merită plecăciuni, dar, totodată, pentru cunoscători, *a închina* îşi evocă dubletul etimologic, *a (se) înclina* (< lat. *inclino, -are*), fiindcă, pentru a scoate apă, braţul fântânii se apleacă spre pământ, aluzie ce ţine, iarăşi, de contextul idiomatic. *A cinsti* este şi el cerut de prezenţa iluştrilor oaspeţi, având aici, simultan, sensul 'a respecta, a venera' şi 'a oferi băutură [alcoolică] cuiva'. De altfel, cele două verbe se cheamă unul pe altul, întrucât se spune *a închina (un pahar) în cinstea cuiva*. Toate aluziile se împletesc şi cu o amară ironie (aparţinând contextului verbal negativ). A cinsti pe cineva cu apă înseamnă să faci a pagubă, a sărăcie, iar sărăcia reprezintă o stare generală cu care se confruntă Moldova, un paradis devastat, după cum rezultă din întreg romanul. Ne aflăm în universul de discurs al literaturii şi asta face ca textul să fie în bună măsură autoreferenţial, dar, fiind un roman istoric, păstrează însemnate legături cu realitatea. Se creează astfel, tot prin contextul verbal, un context extraverbal istoric (particular trecut), constituit din circumstanţele istorice pe care le cunoaştem (adică istoria Moldovei) şi un context cultural (ce poate fi considerat un tip particular al contextului istoric, cuprinzând tot ce aparţine tradiţiei culturale a unei comunităţi). Acesta din urmă ne poate interesa, pentru discuţia de faţă, referitor la dispreţuirea apei, ca băutură, de către moldoveni. Alecu Ruset aminteşte acest mod de gândire: „Carnea de pasăre bine îngrăşată nu-i gătită cu apă, care, după o zicală a breslei noastre, nu-i vrednică de nimic. Moldovenii, oameni cu imaginaţie, adaugă că nu-i bună de pus nici în ciubote" (Sadoveanu, ZC, p. 61). Afirmaţia confirmă un adevăr, acela că moldovenii erau băutori de frunte, după cum nu uită să precizeze şi D. Cantemir în *Descrierea Moldovei*, în cap. *Despre năravurile moldovenilor*[46].

[46] Vezi Cristinel Munteanu, *O analiză de (con)text*, în „Limba română", Chişinău, anul XVI, nr. 10, 2006, p. 22-25.

2.2.2. «Conţinutul» în accepţie coşeriană

În cele ce urmează prezentăm conceptele esenţiale ale lui E. Coşeriu referitoare la conţinutul limbajului, nu doar pentru că fac parte dintr-o teorie coerentă şi foarte bine fundamentată[47], ci, mai ales, pentru că abordarea integralistă asupra sinonimiei pe care o propunem are nevoie de cele trei straturi de conţinut corespunzătoare celor trei niveluri ale limbajului. Vom face acest lucru comparând în permanenţă ideile marelui lingvist şi cu cele ale altor cercetători avizaţi, păstrând în cazul lor terminologia specifică.

Obiectul de studiu al semanticii (sau al semasiologiei) este sensul cuvintelor, întâlnit însă şi sub numele de semnificaţie, înţeles, valoare, funcţie, accepţie etc., termeni folosiţi adeseori fără deosebire, la întâmplare sau intenţionat, pentru a varia exprimarea. E. Coşeriu întrebuinţează, în limba germană, doar trei termeni, fiecare bine precizat, pentru cele trei concepte privind conţinutul, corespunzătoare celor trei niveluri ale limbajului (nivelul universal, cel istoric şi cel individual / particular): *Bezeichnung* (desemnarea, referinţa sau denotatul[48]), *Bedeutung* (semnificaţia sau semnificatul) şi *Sinn* (sensul sau înţelesul)[49].

2.2.2.1. Desemnarea (referinţa sau denotatul)

Desemnarea reprezintă „referinţa la faptele extralingvistice şi chiar la faptele lingvistice ca aparţinând realităţii", „ceea ce e comun tuturor limbilor" (Coşeriu, *Lingvistica*, p. 54). Din perspectiva conţinutului de limbă, limbile nu se pot compara „decât cu *tertium comparationis* şi acest *tertium comparationis* este totdeauna *desemnarea*" (*ibid.*, p. 59). Nu întotdeauna desemnarea corespunde unui semnificat de limbă, căci uneori poate fi „metaforică" (Coşeriu, *Creativitate*, p. 246), ca atunci când indicăm, în glumă, un negru cu cuvintele „Priveşte, blondul!". Coincidenţă totală între desemnare şi semnificaţie nu există decât „în limbile artificiale sau logice sau universale" (Coşeriu, *Competenţa*, p. 40) ori cu privire la termenii tehnici, în ştiinţă.

> Într-adevăr, sunt revelatorii următoarele consideraţii coşeriene: „Pour les sciences et les techniques les mots sont effectivement les représentants des «choses», c'est-à-dire que la «signification» y conïcide avec la «désignation», ce qui n'est pas le cas pour le langage" (*Vers l'études des structures lexicales*, în Coseriu, *L'homme*, p. 222); „En partie, les terminologies ne sont

[47] Vezi, de pildă, Borcilă, *Semantica textului*, p. 33-37.

[48] Echivalările în româneşte îi aparţin lui Coşeriu şi, uneori, traducătorilor.

[49] Termenii reflectă principiul lui Coşeriu în *terminologie*: „să transform în *termen* ceea ce există deja în vorbirea curentă" (*Lingvistica*, p. 55). La fel proceda şi logicianul german Gottlob Frege (1848-1925), care utiliza termenii: *Zeichen* (semn), *Sinn* (sens) şi *Bedeutung* (semnificaţie sau, după caz, referinţă), vezi Cârâc, *Teoria*, p. 123.

aucunement «structurées» (elles sont de simples «nomenclatures» énumératives, correspondant à des délimitations dans les objets) et, dans la mesure où elles le sont, leur structuration ne correspond pas aux normes du langage mais aux points de vue et aux exigences des sciences et technique respectives, concernant la realité même des choses (*ibid*.).

Totodată, Coşeriu afirmă necesitatea deosebirii dintre *raporturile de semnificare* (ce se stabilesc între semnificatele semnelor lingvistice) şi *raporturile de desemnare* (ce se instituie între semnele lingvistice şi „obiecte", adică realitatea la care se referă şi pe care o reprezintă în discurs). Dintre acestea, doar raporturile de semnificare sunt structurabile şi constante din punct de vedere sincronic, pe câtă vreme raporturile de desemnare concretă sunt inconstante sau variabile (*Vers l'études*…, p. 250).

2.2.2.2. Semnificatul (sau semnificaţia)

Semnificatul sau semnificaţia „este conţinutul unui semn sau al unei expresii dat într-o limbă şi exclusiv prin intermediul limbii înseşi" (Coşeriu, *Creativitate*, p. 246). Într-un text sau discurs semnificaţia nu apare ca atare, ci se prezintă ca fiind „deja determinată de desemnare" (Coşeriu, *Lingvistica*, p. 56), ea nefiind altceva decât însumarea tuturor posibilităţilor de desemnare dintr-o limbă. Când se traduce dintr-o limbă în alta, se traduce sensul şi nu semnificaţia. Din perspectivă sincronică, semnificaţia nu poate fi metaforică; este metaforică doar dacă etimologia, adevărată sau falsă, este prezentă în conştiinţa subiecţilor vorbitori (*Vers l'études*…, p. 250).

Aspectele relevate cu claritate de E. Coşeriu (vezi şi *infra* 2.2.2.3.) au fost intuite sau remarcate şi de alţi lingvişti atunci când au vorbit de conţinutul semnului lingvistic (sau *sensul* cuvântului, cum se spune deseori), însă precizările nu au fost întotdeauna suficient de riguroase şi coerente. În istoria lingvisticii s-au propus mai multe interpretări pentru noţiunea de *sens lexical*. Ele au fost inventariate în diverse lucrări. Astfel, sensul lexical ar fi obiectul denumit prin cuvânt; sau reprezentarea obiectului; sau noţiunea despre obiectul desemnat prin cuvânt; sau nu un component al cuvântului (semnul lingvistic), ci o relaţie dintre cuvânt (semn) şi obiect ori dintre cuvânt şi noţiune; sau reacţia vorbitorului la stimulul verbal respectiv; sau suma distribuţiilor sale lexical-sintactice etc. (vezi Şerban-Evseev, *Vocabularul* sau Bucă-Evseev, *Semasiologie*). De pildă, Al. Rosetti apreciază că elementele următoare, „fiecare considerat izolat, constituie sensul cuvântului: 1. sensul general al cuvântului; 2. reprezentările accesorii sau obiective care dau o coloratură particulară sensului cuvântului; 3. sensul afectiv al cuvântului; 4. sensul ocazional, cuvântul fiind definit în frază" (Rosetti, *Filosofia*, p. 78). Se regăsesc în această clasificare cam toate distincţiile ce se iau în calcul în discuţiile privind sensul lexical. Simplificând lucrurile, cercetătorii Marin Bucă şi V. Moldovan, în analiza

cuvintelor semantice (ce constituie marea majoritate într-o limbă), imaginează organizarea conţinutului semantic al cuvântului sub forma a trei cercuri incluse unul în altul. În centru se află *sensul de bază*[50], „pivotul în jurul căruia se creează un întreg semantic". Următorul cerc adaugă *sensul particular*, iar cercul al treilea constituie *nuanţa de sens* (Bucă-Moldovan, *Limitele*, p. 108-116). Asemănător procedase, cu jumătate de secol înainte, Bloomfield care distingea un sens *normal* sau *central* şi altul *marginal* sau *metaforic / transferat* (*Language*, p. 149). Iorgu Iordan (LRC, p. 38) deosebeşte în interiorul cuvântului între „un sens fundamental, cel mai general cu putinţă (aceasta ar fi noţiunea)"[51] şi „sensuri secundare, derivate, mai mult ori mai puţin diferite unul de altul, dar întemeindu-se toate pe cel fundamental (acestea ar fi sensurile propriu-zise)". Tot aici Iorgu Iordan adaugă: „Noţiunea există totdeauna, la toate cuvintele şi în toate împrejurările, sensul (sau sensurile) numai în unele împrejurări determinate". Se observă că prin *noţiune* el înţelege aproximativ ceea ce înţelege Coşeriu prin *semnificat* de limbă. Totuşi, termenul *noţiune* (care interesează logica) în cazul de faţă nu este potrivit. Noţiunea de *carte* este unică, dar semnificaţia cuvântului francez *livre* nu se suprapune peste conţinutul cuvântului românesc *carte*. În unele lucrări se discută şi despre *intensiunea* şi *extensiunea* cuvântului, concepte preluate tot din logică (vezi Coteanu, *Vocabularul*, p. 40 şi Groza, *Elemente*, p. 57). Preluând ideile lui Ch. Morris referitoare la valoarea semnului (inclusiv lingvistic) în cadrul semioticii[52], Ivan Evseev apreciază că, din această perspectivă[53], sensul lexical al cuvântului este constituit din cel puţin trei tipuri de valori: 1. valoare denotativă; 2. valoare structurală; 3. valoare pragmatică. Dacă valoarea denotativă se obţine din raportarea complexului sonor la obiecte, fenomene şi concepte desemnate prin cuvânt, iar cea structurală din raportarea cuvântului la alte lexeme, ca un rezultat al întâlnirilor dintre semanteme pe axa paradigmatică şi sintagmatică a limbii, valoarea pragmatică sau conotativă reiese din modul în care se receptează şi se interpretează cuvintele în procesul de comunicare (Şerban-Evseev, *Vocabularul*, p. 140)[54]. Pornind de la observaţiile lingvistului francez Joseph Vendryes şi de la sugestiile lui

[50] „Sensul care nu este determinat contextual şi care, de obicei, este remarcat de vorbitorii unei limbi înaintea celorlalte sensuri", precizează autorii.

[51] Există mai mulţi termeni în literatura de specialitate folosiţi în accepţie similară, pe lângă cei întrebuinţaţi de Iorgu Iordan, printre care şi sens *denotativ* sau *de bază* sau *propriu*.

[52] Ch. W. Morris, *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago, 1938, lucrare în care se subliniază că valoarea unui semn se stabileşte în funcţie de trei factori: 1. factorul semantic (raportul dintre semn şi denotat); 2. factorul sintactic (raportul dintre semne în cadrul codului); 3. factorul pragmatic (raportul dintre semn şi subiectul vorbitor).

[53] Dintr-o perspectivă asemănătoare este discutat şi *echilibrul semantic* al cuvântului de către Coteanu (*Vocabularul*, p. 43).

[54] După I. Coteanu, conotaţia se bazează pe „raportul dintre semn şi unele însuşiri ale obiectului, înţelese ca atribute ale acestuia" (*Stilistica*, p. 35).

Tudor Vianu, Stelian Dumistrăcel distinge, în sincronie, referitor la conţinutul semantic al cuvântului, *sensul logic* (ce joacă rolul de nucleu), *sensurile figurate* (care au luat naştere prin generalizarea vechilor sensuri momentane) şi *sensurile momentane actuale*, pe care le reprezintă grafic sub forma unei structuri celulare (Dumistrăcel, *Lexic*, p. 108). In genere, deosebirea care se face frecvent este cea dintre *denotaţie* şi *conotaţie*. Ea corespunde, pentru cei mai mulţi lingvişti, opoziţiei dintre *intelectual* şi *afectiv*[55] (cf. Şerban-Evseev, *Vocabularul*, p. 141 sau Lyons, *Introducere*, p. 502) sau opoziţiei dintre *sensurile proprii* şi cele *figurate* (acestea din urmă realizate prin metaforă, metonimie şi sinecdocă), însă cercetările relevă că, „deşi informaţia conotativă gravitează în mod prevalenţial spre polul afectivităţii şi al exprimării figurate", ea include şi o serie de valori de natură „intelectual-axiologică care reflectă conştiinţa politică, filozofică, etică şi estetică a vorbitorilor" (Şerban-Evseev, *ibid.*, p. 141). Elena Slave observă că în stilistica şi semantica actuală se foloseşte foarte frecvent termenul *conotaţie*, atribuindu-i-se o anumită valoare „mai mult printr-un acord tacit al autorilor", fără să se facă delimitările necesare. Ea distinge mai multe tipuri de conotaţii: referenţială, socială, morală şi afectivă (după natura lor) şi o gamă întreagă, de la cele individuale până la cele cu o sferă foarte vastă de cuprindere (după gradul lor de generalitate); Slave, *Conotaţia*, p. 65-82[56]. Dincolo de toate aceste discuţii care evidenţiază caracterul complex al sensului lexical[57] se admite că în configuraţia semantică a cuvântului există o invariantă (sau constantă) semantică ce cuprinde un anumit număr de seme relevante pentru toţi vorbitorii unei limbi. Totodată, este sigur că cuvântul, în funcţie de context sau de referinţă, poate primi şi alte trăsături suplimentare, „absorbind" o parte din informaţia lexemelor vecine, lărgindu-şi sau îngustându-şi „unghiul său de deschidere" spre lume.

E. Coşeriu, ca în multe alte probleme ale lingvisticii generale, face „ordine" şi în privinţa sensului lexical aplicând *principiul funcţionalităţii* la care adaugă un important corolar referitor la semnificat – cel al *semnificatului unitar* (*Lecţii*, p. 159). Astfel, cu ajutorul acestui principiu, se distinge planul funcţional al limbii – planul *unităţilor funcţionale* – de planul *variantelor* de realizare (*ibid.*, p. 163). Corolarul *semnificatului unitar* intervine pentru a rezolva problema formelor omofone. El postulează că pentru orice formă lingvistică distinctă (în gramatică şi în lexic) „trebuie să se presupună în

[55] Sau, după alţi lingvişti, dintre *cognitiv* şi *emotiv*.

[56] Şi la Ivan Evseev (Şerban-Evseev, *Vocabularul*, p. 142-149) găsim o tipologie a conotaţiilor: stilistice (cele mai numeroase), social-politice, moral-etice, etno-geografice, estetice şi ale etichetei verbale.

[57] Ivan Evseev o spune sugestiv: „în sensul cuvântului sunt atrase şi reflectate ca într-un cristal magic toate contradicţiile şi toate dihotomiile limbii, concretizate în dialectica opoziţiilor dintre particular şi general, concret şi abstract, static şi dinamic, individual şi social, sincronic şi diacronic, intelectual şi afectiv etc." (*ibid.*, p. 139).

primul rând un semnificat unic, şi anume un semnificat unitar valabil pentru toate contextele în care apare forma respectivă şi care să poată justifica accepţiile acesteia ca fiind motivate prin determinări contextuale" (*ibid*., p. 173). Asta înseamnă că este necesar să admitem – dată fiind solidaritatea planurilor limbii[58] – că atunci când nu există diferenţă de expresie, „diferitele accepţii posibile ale unei anumite forme trebuie să corespundă aceleiaşi *zone de semnificaţie*"[59] (*ibid*.). Aşadar, precizează Coşeriu (*ibid*, p. 175), un *semnificat unitar* nu este un punct, ci o zonă de semnificaţie delimitată de limbă. Savantul român insistă şi asupra necesităţii de a distinge între *semnificat unic* şi *semnificat unitar* şi, totodată, între *polisemie* şi *variaţie semantică*. Polisemia presupune, prin urmare, „două sau mai multe semnificate unitare care pot fi atribuite unei singure forme", iar variaţia, în schimb, „este diversitatea de accepţii (valori contextuale) ale aceluiaşi semnificat de limbă" (Coşeriu, *Lecţii*, p. 174). În consecinţă, orice semnificat de limbă – fie el un semnificat *unic* al unei forme univoce sau oricare dintre semnificatele unei forme polisemice – trebuie interpretat ca semnificat *unitar* sau, altfel spus, ca *invariantă de semnificat*. E. Coşeriu identifică şi trei tipuri de semnificat unitar, asupra cărora nu mai insistăm.

> Astfel, omofonia va fi admisă numai când este imposibil să reducem toate accepţiile unei forme la o valoare unitară de limbă. Prin acest corolar al semnificatului unitar nu se neagă posibilitatea omofoniei sau a polisemiei (lexicale sau gramaticale), ci se face deosebirea între polisemie şi variaţie. Pentru a înţelege efectiv cum funcţionează limbile şi pentru a asigura reuşita cercetării, „trebuie să distingem de la început şi în mod constant între «semnificatul» propriu-zis şi «accepţie», între semnificatul funcţional autonom – sau «semnificatul de limbă» – şi «semnificatul de vorbire», între «semnificatul constant» şi «semnificatul ocazional»" (Coşeriu, *Lecţii*, p. 175).

2.2.2.3. Sensul

În concepţia lui E. Coşeriu, *sensul* (sau *înţelesul*) este un termen folosit pentru a desemna „conţinutul propriu al unui text, adică ce textul exprimă dincolo de (sau prin) desemnare şi semnificat" (Coşeriu, *Creativitate*, p. 246)[60]. Evident că, după cum semnificatul poate să coincidă cu desemnarea uneori, şi sensul poate să coincidă cu semnificatul, dar în acest caz sensul textului va fi pur „comunicativ", informativ şi nu artistic

[58] Adică trebuie să existe diferenţă de expresie pentru ca să existe diferenţă de semnificat.
[59] Acelaşi lucru se ia în consideraţie şi în cazul seriilor de sinonime ce sunt recunoscute ca fiind „forme corespunzătoare ale aceluiaşi semnificat".
[60] Sau, altfel spus, sensul este „conţinutul specific al unui act de vorbire sau al unui complex de acte de vorbire, adică al unui discurs" (Coşeriu, *Lingvistica*, p. 54).

(*ibid.*, p. 247). Când, în schimb, se interpretează textele literare, nu se interpretează, de fapt, semnificaţia (sau semnificatul, dat de limbă), ci se consideră că „desemnarea şi semnificaţia împreună sunt din nou un semn cu un conţinut de ordin superior, conţinutul pe care-l numim *sens*" (Coşeriu, *Competenţa*, p. 41). Aceasta face ca planul sensului să fie „dublu semiotic" (cf. Coşeriu, *Creativitate*, p. 247). Numai limbajul „are aceste două dimensiuni semiotice, adică ceea ce este semn cu semnificaţie, adică cu *signifiant* şi *signifié*, devine din nou un *signifiant* pentru altă expresie" (Coşeriu, *Lingvistica*, p. 58), reprezentând, practic, *conţinutul textului*[61]. Ideea nu este chiar nouă. B. P. Hasdeu observa că „o înţelegere mutuală se operă însă nu numai prin sensul cel expres care constituă obiectul semasiologiei, ci mai mult încă printr-un *sens ascuns, lăsat fără expresiune, sub-înţeles* (s.n. C.M.), care se manifestă mai cu deosebire în sintaxă"[62]. El propunea şi o disciplină, *noematologia* („de la νόημα «cugetare intenţională»", termen cu atât mai potrivit cu cât a dat în română, prin neogreacă, cuvântul *noimă*[63]), care să se ocupe tocmai de aceste „idei latente". Cumva, tot aici, Hasdeu atinge şi problema structurii de adâncime, respectiv a celei de suprafaţă[64].

> Aspecte surprinse, într-o măsură, şi de alţi lingvişti. De pildă, Benveniste: „Cu semnul accedem la realitatea intrinsecă a limbii; cu fraza, suntem conectaţi la lucrurile din afara limbii; şi în timp ce semnificatul este o parte constitutivă, inerentă a semnului, sensul frazei implică referinţa la situaţia discursivă şi la atitudinea locutorului" (*Probleme*, II, p.193); sau Bolinger: „a sentence – a particular sentence, not a sentence type – does not mean in the same way that a word means. The meaning of a sentence is something in the outside world at a given time and in relationship to given persons, qualities, and objects. The meaning of a word is potential, like that of a dollar bill before it is involved in a transaction" (Bolinger, *Aspects*, p. 186); vezi şi Lyons, *Introducere*, p. 463.

[61] Care uneori nu se revelă prea uşor, după cum demonstrează Coşeriu, bunăoară în analizele sale asupra operelor lui Kafka. Distincţia *desemnare – semnificaţie – sens* este precizată în toate studiile lui Coşeriu privind semantica (vezi, de pildă, *Semántica y gramática*, în Coseriu, *Gramática*, p. 136-137).

[62] B. P. Hasdeu, *Studie de sciinţa limbei. Gramatica comparativă*, în „Columna lui Traian", 1882, I, p. 28.

[63] Termenul νόημα se găseşte şi la Quintilian, desemnând o figură de sens (*Arta oratorică*, I, p. 168). Quintilian revine, peste câteva sute de pagini, mai explicit asupra acestui termen precizând că „sub această denumire se poate înţelege orice cugetare, însă ei [retorii moderni, n.n. C.M.] înţeleg cugetările neexprimate şi numai sugerate" (*ibid*., II, p. 349).

[64] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 28-29.

Din cele prezentate până aici rezultă, dacă mai era nevoie, multiplele aspecte pe care le implică sensul sau conţinutul (în accepţie generică). Toate acestea fac ca sinonimia să devină, la rândul ei, o categorie semasiologică extrem de intricată, iar cei care s-au ocupat de ea să aibă, adeseori, concepţii foarte diverse.

2.3. Sinonimia lexicală (preocupări privind definirea şi descrierea)

2.3.1. Scurt istoric al preocupărilor legate de sinonimie

Într-un istoric al sinonimiei, Onufrie Vinţeler aprecia că în cercetările (ce-i drept, sporadice) de semantică referitoare la sinonimie s-au conturat, până în prezent, două probleme principale: a) definirea conceptului de *sinonimie*[65] (privită într-o accepţie restrânsă sau foarte largă) şi b) delimitarea tipurilor de sinonime. În ce priveşte studierea sinonimelor, se pot distinge două aspecte esenţiale: un aspect *aplicativ*, al preocupărilor practice, de inventariere a sinonimelor, de relevare a valenţelor expresive ale unei limbi şi un aspect *teoretic*, de cercetare a esenţei fenomenului sinonimiei, a mecanismului apariţiei acestui fenomen, precum şi a condiţiilor şi formelor lui de existenţă (Vinţeler, *Sinonimie*, p. 5-6).

> Ca fenomen lexical, sinonimia a fost remarcată încă din antichitate în lucrări ale învăţaţilor indieni, chinezi, greci, romani etc. şi a vizat, îndeosebi, latura practică prin întocmirea de glosare sau dicţionare[66]. În Grecia antică sinonimia a fost studiată din perspectiva retoricii, fiind considerată o posibilitate de exprimare a bogăţiei de idei, dar a atras şi atenţia filozofilor. La romani, Quintilian (în *Institutio Oratoria*, secolul I d.Hr.) a acordat atenţie sinonimiei şi a subliniat necesitatea studierii şi utilizării sinonimelor. În evul mediu manifestă interes pentru sinonimie mai ales arabii, care pun accent deosebit pe lexicologie şi lexicografie. Datorită imensei diversităţi dialectale, seriile de sinonime prezente într-un dicţionar din secolul al X-lea sunt foarte bogate. De pildă, se înregistrează cinci sute de cuvinte pentru noţiunea *spadă*, ca şi pentru *leu*, şi aproximativ o mie pentru *cămilă* (*ibid*., p. 7-8). În spaţiul european sinonimia reţine atenţia cercetătorilor abia în epoca Renaşterii (sec. XV-XVI). Se înmulţesc dicţionarele de sinonime mai ales către începutul secolului al XVIII-lea şi tot cam în această perioadă sunt consacrate sinonimiei şi primele încercări teoretice vizând stabilirea naturii sinonimelor, locul pe care îl ocupă ele în

[65] O. Vinţeler spune „definirea termenului *sinonim*" nefăcând, se pare, deosebire între *termen* (ce provine, în ultimă instanţă, din gr. *synonymos* 'cu acelaşi nume') şi *concept*, lucru explicabil, de vreme ce nu avem alţi termeni pentru conceptul general de *sinonimie*. De altfel, cele două „probleme" sunt enunţate identic la Forăscu, *Analiza*, p. 23.

[66] Dicţionare de sinonime *stricto sensu* apar în India abia în secolul al XI-lea d.Hr.

cadrul lexicului, rolul pe care îl au în limbă. Cu tradiţie în acest domeniu sunt spaniolii, francezii, ruşii, germanii, englezii (pentru limba engleză, şi americanii) apoi, tot în ordinea cronologică a preocupărilor, cehii, polonezii, mai târziu ungurii şi bulgarii (*ibid*., p. 8-9).

Ca şi în alte părţi, în ţara noastră interesul pentru sinonimie s-a concretizat, la început, în elaborarea unor glosare şi dicţionare monolingve sau bilingve, iar, în ceea ce priveşte utilizarea sinonimelor, sunt de amintit eforturile traducătorilor de texte religioase sau de altă natură care au încercat să uşureze înţelegerea textului şi au subliniat unele idei sau cuvinte. Aceste aspecte sunt relevate de cercetătorii limbii noastre literare vechi, de pildă de Gabriel Ţepelea, care, analizând glosele marginale din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), evidenţiază perechi de sinonime, dintre care primul este în text, al doilea, în glose: *duh* / *nălucă*, *goniţii* / *pribegii*, *întru tăceare* / *în taină* etc. (vezi *O nouă istorie*, p. 102-127).

Serii de sinonime se găsesc şi în *Etymologicum Magnum Romaniae* al lui B. P. Hasdeu iar probleme teoretice ale sinonimiei sunt abordate de regulă în prefeţele dicţionarelor sau chiar în articole de dicţionar. De exemplu, A. T. Laurian şi I. Massim în *Dicţionarulu limbei române* (1871) discută rolul sinonimelor în limbă şi oferă o definiţie a sinonimiei care aduce cu cea obişnuită, generală: „vorbe mai mult sau mai puţin apropiate prin înţeles de cuvântul de interpretat” (*apud* Vinţeler, *Sinonimie*, p. 10).

Primul dicţionar de sinonime al limbii române este semnat de C. Canella, apare în 1867 şi este intitulat *Vocabularul de quateva vorbe synonyme*. Autorul recunoaşte în prefaţă că lucrarea este o traducere selectivă dintr-un izvor francez[67]; din acest motiv seriile sinonimice sunt formate aproape numai din cuvinte neologice. Vocabularul se axează pe principiul că nu există termeni care să se acopere perfect şi se străduieşte să sublinieze tocmai aceste diferenţe. Accepţiunea largă pe care o dă sinonimiei este, probabil, împrumutată tot din lexicografia franceză, întrucât Canella vede în sinonim „vorba que exprimă aqueeaşi semnificare cu alta sau a quăreia însemnare este aproape de înţellesul altei vorbe”. Dicţionarul înregistrează 152 de perechi ori serii sinonimice.

Mai multe serii sinonimice (254) apar în primul dicţionar de sinonime al limbii române din secolul al XX-lea, *Synonymele limbii române cu radicali diferiţi, în raport mai cu samă la lucrările divine, la cult şi la terminologiea ecclesiastică* (vol. I, Iaşi, 1923)[68], aparţinându-i lui C. I. V. Severin. Lucrarea este neterminată, de vreme ce autorul preciza în prefaţă că urmau să se tipărească încă trei volume: primul tratând sinonimele „cu radicali diferiţi”, al

[67] Pentru prezentarea detaliată şi compararea cu textul sursă, vezi Seche, *Schiţă*, I, p. 83-85.
[68] Vezi tratarea pe larg la Seche, *Schiţă*, II, p. 246.

doilea, „cu radicali identici", al treilea ar fi trebuit să fie un „dicţionar complet" de sinonime. Volumul apărut cuprinde serii sinonimice formate din trei, patru şi uneori chiar zece componenţi şi, deşi C. I. V. Severin consideră sinonim „un cuvânt care are aceeaşi significaţiune cu alte cuvinte"[69], în practică include în aceeaşi serie nu numai cuvinte sinonime, ci şi cuvinte din aceeaşi sferă semantică (*casă / bordei / colibă / cort / şatră*).

Un dicţionar propriu-zis de sinonime apare în 1972, la editura Albatros, sub coordonarea lui Gh. Bulgăr. Acest *Dicţionar de sinonime* prezintă cca 13000 de serii sinonimice şi este cu atât mai important, cu cât conţine şi o valoroasă prefaţă (p. 5-23) semnată de coordonator, în care sunt definite sinonimele lexicale[70] şi sunt relevate sursele sinonimiei, evoluţia preocupărilor practice şi teoretice pe care le implică acest fenomen în limba română.

Amintim şi dicţionarul elaborat de un colectiv de cercetători (M. Bucă, I. Evseev, Fr. Kiraly, D. Craşoveanu şi Livia Vasiluţă) de la Universitatea din Timişoara: *Dicţionar analogic şi de sinonime*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978. După cum arată şi titlul, este mai mult decât un dicţionar de sinonime întrucât, pe lângă sinonime (de orice fel), cele 612 grupuri analogice mai cuprind şi cuvinte legate prin relaţii de gen şi specie (*oaie: ţurcană, ţigaie* etc.) sau cuvinte legate prin relaţii ontico-semantice între autor şi acţiune (*elev - a învăţa*) sau acţiune şi obiect (*a ara - arătură*), acţiune şi instrument (*a ara - plug*) etc. Totodată, sunt atrase locuţiuni şi expresii idiomatice, termeni compuşi.

> Prima încercare de a elabora un dicţionar analogic al limbii române îi aparţine lui Ştefan Florescu: *Dicţionar analogic*, Ed. „Universul", 1938 (375 de grupuri). În această privinţă, lexicografia românească a fost influenţată de cea franceză, unde există astfel de dicţionare (de pildă, celebrul Ch. Maquet, *Dictionnaire analogique*, Paris, 1936). Primul dicţionar, ştiinţific fundamentat, care ordonează după criterii semantice lexicul şi care a marcat începutul unei noi etape în istoria lexicografiei, bucurându-se de un succes enorm, este P. M. Roget, *Thesaurus of English words and phrases classified so as to facilitate the expression of ideas*, London, 1852. De atunci au apărut dicţionare asemănătoare şi în alte ţări, însă tipologia lor s-a mai diversificat. După Marin Bucă (vezi M. Bucă, *Cuvânt înainte* în *Dicţionar tematic al limbii române. Omul*, Ed. Vox, Bucureşti, 2000, p. 5), s-au conturat trei tipuri principale: dicţionare

[69] C. I. V. Severin, *Synonymele limbii române cu radicali diferiţi, în raport mai cu samă la lucrările divine, la cult şi la terminologiea ecclesiastică*, vol. I, Atelierele Grafice Lumina Moldovei, Iaşi, 1923, p. 127 (cu menţiunea la erată: „numerotaţia pag. de la 49-56 este de două ori").

[70] La p. 6: „Considerăm că sunt sinonime acele cuvinte care au aproximativ acelaşi sens, putând fi substituite unele cu altele într-un context dat, fără ca înţelesul acestuia să se schimbe".

ideografice tezaur, dicţionare analogice şi dicţionare tematice de uz didactic (deosebirile dintre cel analogic şi cel tematic sunt făcute de autor în *op. cit*., p. 6).

O lucrare cu care lexicografia românească se poate mândri este monumentalul *Dicţionar de sinonime al limbii române* (Ed. Academiei, Bucureşti, 1982) elaborat de Luiza Seche şi Mircea Seche. Conţine un material bogat (35000 de cuvinte), autorii propunându-şi să ia în consideraţie „întregul vocabular al limbii române, din toate epocile, regiunile, stilurile şi limbajele speciale" şi să realizeze, pe cât posibil, „un inventar exhaustiv al relaţiilor sinonimice existente". Evident, sinonimia este privită în sens larg şi singura condiţie ce trebuie respectată pentru ca „două cuvinte, două sensuri sau două nuanţe semantice" să fie sinonime este „condiţia conţinutului lor comun", spun autorii în prefaţă. Aşadar, sunt sinonime „toate perechile ori seriile lexicale care, substituite într-un mesaj concret, nu alterează conţinutul esenţial al acestuia"[71]. Baza ştiinţifică a dicţionarului este asigurată de două principii: „sinonimie pe sensuri şi, în interiorul fiecărui sens, sinonimie marcată stilistic, diacronic şi regional" (I. Coteanu, în prefaţa sa la acest dicţionar).

Problemele teoretice legate de sinonimie, dincolo de precizările făcute în prefeţele dicţionarelor[72], au făcut obiectul cercetării unor lingvişti români dintre care îi amintim pe Iorgu Iordan, Gheorghe Bulgăr, Marin Bucă, Ivan Evseev, Onufrie Vinţeler, Narcisa Forăscu[73], Luiza Seche şi alţii, în articole de specialitate sau în consistente capitole din lucrări de referinţă din domeniul semanticii sau al lexicologiei, la care vom face apel în demersul nostru.

> În ultimul timp, din câte ştim, nu s-au mai publicat monografii asupra sinonimiei (cum este, de pildă, lucrarea lui O. Vinţeler, *Probleme de sinonimie*, apărută în 1983), deşi există, cu siguranţă, teze de doctorat pe această problematică (în acest sens amintim *Un model integrator al situaţiei de sinonimie*, teză aparţinându-i lui Ioan-Lucian Popa, susţinută la

[71] Aceeaşi concepţie stătea şi la baza dicţionarului de sinonime coordonat de Gh. Bulgăr: „Definiţia propusă de noi, prin care existenţa şi rolul sinonimelor sunt strâns legate de context, de realizarea concretă a valorii lor semantice şi expresive în uzul practic al limbii, nu în plan pur teoretic, abstract, porneşte de la realităţile limbii vii, de la practica curentă a vorbitorilor, care, adesea neglijând nuanţele, substituie frecvent sinonimele unele cu altele, pentru a nuanţa mesajul" (Bulgăr, DS, p. 6).

[72] Un istoric al dicţionarelor străine (cu precădere, din spaţiul anglo-saxon) întocmite pe principiul sinonimiei se găseşte în teza de doctorat a lui Ioan-Lucian Popa (vezi *Model*, p. 19-25).

[73] Cercetătoare specializată pe problemele teoretice ale sinonimiei. O dovadă o constituie şi Forăscu, *Analiza*, p. 21-33, unde este prezentat stadiul cercetărilor din lingvistica mondială asupra sinonimiei până la 1978. O scurtă prezentare a stadiului cercetărilor din lingvistica rusă referitoare la sinonimie, de până la 1974, găsim la Király, *Sinonimia*, p. 9-12.

Iaşi în 2003 (şi publicată în 2004), care tratează sinonimia dintr-o dublă perspectivă, logico-lingvistică; de asemenea, vezi teza Marianei Andrei, *Sinonimia frazeologică şi lexico-frazeologică în limba română*, Editura Universităţii din Piteşti, 2003). Un argument îl constituie şi faptul că lucrările de dinainte de 1989 rămân în continuare singurele consultate şi prezente în bibliografia unor opere de sinteză precum *Enciclopedia limbii române* (coord. Marius Sala), Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2001 sau *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1997 (ed. a II-a la Ed. Nemira, Bucureşti, 2001 şi 2005). De altfel, dacă luăm ca reper capitolul dedicat sinonimiei într-o recentă lucrare (Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Limba română contemporană. Lexicul*, Ed. Humanitas Educaţional, Bucureşti, 2005), ce reprezintă, de fapt, o reactualizare a unei lucrări mai vechi (Coteanu, *Vocabularul*, ediţia I – 1975, ediţia a II-a – 1985), vom constata că în ultimii douăzeci de ani nu prea s-au făcut progrese în acest domeniu.

2.3.2. Termenii din domeniul sinonimiei

În lucrările consacrate sinonimiei se întrebuinţează un număr de termeni pe care considerăm că ar fi util să-i prezentăm înainte de a defini şi descrie sinonimia. Ne vom opri în special asupra celor mai frecvenţi, dar îi vom lăsa deocamdată la o parte pe cei care denumesc diverse tipuri de sinonime. Dintre cercetătorii români, cel care a acordat atenţie terminologiei este Onufrie Vinţeler, el dedicând acestui aspect un capitol în cartea sa (vezi Vinţeler, *Sinonimie*, p. 12-25).

2.3.2.1. Foarte des întâlnit este termenul de *serie sinonimică*, esenţial pentru înţelegerea conceptului de sinonimie. O serie sinonimică ar fi o asociere[74] de cuvinte (minimum două), „pe baza cel puţin a unui sens comun, într-o anumită perioadă de timp în cadrul aceluiaşi sistem lingvistic" (*ibid.*, p. 14). Principalul criteriu în formarea seriilor sinonimice este prezenţa unei semnificaţii comune. Asta înseamnă ca toate elementele componente să exprime aceeaşi noţiune şi, totodată, să aparţină aceleiaşi clase lexico-gramaticale. Deoarece sinonimele sunt un produs istoric surprinzând dinamismul vocabularului, seriile sinonimice se pot lărgi, îngusta sau destrăma fie prin diferenţiere semantică, fie prin dispariţia unuia dintre cuvintele care compun seria sinonimică.

Pentru a demonstra acest lucru, Vinţeler (preluând din R. A. Budagov) dă exemplul cuvintelor *ostium* şi *porta* ce funcţionau în latină ca

[74] Ferdinand de Saussure încadrează seria sinonimică la *raporturi asociative*, atunci când include cuvântul *enseignement* în diverse serii asociative, printre care şi o serie în care „asocierea se poate baza de asemenea doar pe analogia semnificaţilor (*enseignement, instruction, apprentissage, éducation* etc.)" (Saussure, CLG, p. 137).

sinonime parţiale (Vinţeler, *Sinonimie*, p. 15-16). În limba româna *uşă* şi *poartă* s-au diferenţiat, denumind noţiuni apropiate, dar independente, la fel şi în franceză, cu menţiunea că *huis*, spre deosebire de *porte*, se mai păstrează în frazeologisme. Spaniola reţine numai cuvântul *puerta* (ce denumeşte ceea ce desemnează în română *poartă* şi *uşă* la un loc), *uzo* dispărând complet. Singura care mai conservă, cu unele diferenţieri, seria sinonimică latinească este italiana: *uscio* / *porta*.

Termenul de *serie sinonimică* este preferat de majoritatea lingviştilor, însă unii folosesc pentru aceeaşi realitate termeni precum: *grup sinonimic*, *pereche sinonimică*, *dublete sinonimice*, *lanţ sinonimic* sau chiar *cuib sinonimic*, în funcţie şi de terminologia străină împărtăşită, deşi termenul *serie* este agreat (sau termeni adecvaţi pentru 'ordine') şi de majoritatea lingviştilor străini (*ibid.*, p. 14). În cazul în care termenii de mai sus se folosesc, se impun câteva precizări. *Pereche* şi *dublet* sunt termeni sinonimi şi limitează seriile sinonimice la un număr de două cuvinte între care există o echivalenţă semantică totală.

2.3.2.2. Despre *lanţ sinonimic* se vorbeşte atunci când un cuvânt intră în alcătuirea mai multor serii sinonimice (cel puţin două)[75]. Aşadar, diferenţa dintre serii sinonimice şi lanţuri sinonimice e aceea că primele se constituie pe baza unor sensuri comune, apropiate sau identice, pe când cele din a doua categorie se compun din serii sinonimice diferite ca sens, dar „unite pe bază de componenţi comuni polisemantici care sunt de fapt «verigi» de legătură între seriile sinonimice". Ca exemplu, se poate oferi cuvântul *cap* care este centrul unei mici „galaxii", dezvoltând serii sinonimice precum *cap / minte / judecată / memorie* sau *cap / conducător / comandant / şef* sau *cap / extremitate / vârf* etc[76]. În terminologia modernă lanţul sinonimic este numit *câmp de expansiune sinonimică* (cf. Vrănceanu-Forăscu, *Lexicul*, p. 91).

2.3.2.3. Spre a marca semnele distinctive dintre componenţi, O. Vinţeler introduce şi termenul de *coeficient de diferenţă*, utilizat pentru stabilirea deosebirilor pe plan intern şi extern (*ibid.*, p. 23-24). În plan intern, coeficientul de diferenţă s-ar putea numi *coeficient semantic*. Fără să insiste, autorul adaugă că acesta poate fi un criteriu pentru determinarea „existenţei sau nonexistenţei relaţiilor sinonimice într-un anumit grup de cuvinte". Cu cât acest coeficient este mai mic, cu atât relaţia dintre elementele componente ale unei serii se apropie de identitate; cu cât acesta este mai mare, cu atât relaţia sinonimică se îndepărtează de identitate. În

[75] O. Vinţeler mai aminteşte, în acelaşi sens, termenii *cuib sinonimic* şi *bloc sinonimic* (*Sinonimie*, p. 21).
[76] Pentru vastitatea acestui lanţ sinonimic, vezi Seche-Seche, DSLR, s.v. *cap*.

celălalt plan se poate vorbi de un *coeficient extern* „care are în vedere deosebirile de natură emoţional-expresivă, stilistică”.

2.3.2.4. În literatura de specialitate se mai vehiculează şi termenul *dominant*. Dominantul reprezintă acel component (lexical) al unei serii sinonimice[77] văzut „în calitate de reprezentant principal al sensului, căruia i se subordonează sensurile celorlalţi componenţi” (Vinţeler, *Sinonimie*, p. 24). De multe ori este dificil de stabilit dominantul, iar unii cercetători se întreabă dacă este nevoie de el. Un alt termen utilizat este *cap de serie sinonimică*, desemnând cuvântul dintr-o serie ce are capacitatea de a substitui, în toate contextele, celelalte componente.

Aceştia sunt termenii mai importanţi din descrierea sinonimiei, care, de altfel, implicând semnificaţia, invocă *nolens volens* o bogată terminologie la care ne vom mai referi.

2.3.3. Definirea sinonimiei lexicale

În lucrările româneşti de semantică nu se cercetează în ce măsură termenul *sinonim*, în sensul său etimologic, corespunde conceptului desemnat. Autorii se mulţumesc să amintească faptul că *sinonim* şi *sinonimie* provin, în ultimă instanţă (prin filieră, de regulă, franceză), din gr. *synonymos* < *syn-* ‘cu’ + *onoma* ‘nume’.

Sensul etimologic al termenului *sinonim* (de unde s-a format şi *sinonimie*) este cam ambiguu. În greaca veche *synonymos* însemna, literal, ‘nume împreună’. El a fost glosat apoi printr-o structură (voit) mai firească, adică mai inteligibilă, drept ‘cu înţeles asemănător’ iar *synonymia* prin ‘asemănare de nume’[78], trecându-se destul de uşor peste dificultatea că *onoma* ‘nume’ este chiar semnul lingvistic, cuvântul format din expresie şi conţinut, şi nu doar din conţinut. Altminteri, ‘asemănarea de nume’ ar putea trimite spre omonimie sau paronimie, ceea ce e fals, întrucât etimonul nu spune nimic despre vreun tip de asemănare. Care ar fi, atunci, semnificaţia originară a termenului? Probabil că răspunsul ni-l dă retorica, prin Fontanier, de pildă, care, pornind de la etimologia figurii de elocuţie *sinonimia* (de la *syn* ‘ansamblu’ şi de la doricul *onyma*, pentru *onoma* ‘nume’) o definea pe aceasta ca fiind „grupare de mai multe cuvinte al căror sens este într-o anume privinţă acelaşi” (*Figurile*, p. 434-435). Fontanier se referea însă la sinonimia

[77] Amănunt important în alcătuirea unui dicţionar de sinonime când se alege cuvântul-titlu al seriilor. În Seche-Seche, DSLR, se ia ca dominant cuvântul literar, după care enumerarea sinonimică se face „de la sinonimele literare către cele neliterare, de la cele cu circulaţie mai largă către cele cu arie mai îngustă, de la cele actuale către cele ieşite din circulaţie, de la cele proprii către cele cu valoare stilistică”, după cum ţin să precizeze autorii.

[78] Cf. Walter W. Skeat, *The Concise Dictionary of English Etymology*, Wordsworth Editions Ltd., 1993, p. 315.

juxtapusă, adică la mai multe *cuvinte* care desemnau *împreună*, în discurs, un singur obiect, cuvinte ce aveau, evident, înţeles asemănător. Aşadar, e posibil ca în vechea retorică grecească *synonymos* să fi fost considerat al doilea sau al treilea etc. „nume" din context, ce denota acelaşi referent, „împreună" cu primul apărut în enunţul respectiv, dar, deoarece nu am făcut cercetări amănunţite în această privinţă, ne mărginim, deocamdată, mai mult să semnalăm acest aspect, decât să-l tratăm corespunzător, mai ales că nici Quintilian nu ne ajută prea mult, fiindcă el denumeşte prin gr. συνωνυμία atât categoria semantică din limbă (*Arta oratorică*, II, p. 312), cât şi sinonimia din vorbire, cea juxtapusă (*ibid*., III, p. 71).

Însă tot atât de probabil este ca termenii *sinonim* şi *sinonimie* să se fi născut în domeniul filozofiei, unde erau folosiţi într-o accepţie sensibil diferită faţă de cum judecăm noi astăzi lucrurile, accepţie care, totuşi, se apropie mai mult de semnificaţia etimologică. Pentru Aristotel, acest mare filozof şi, totodată, inventator de concepte, omonimele şi sinonimele constituiau o problemă de ontologie, şi nu de semantică, cu implicaţii profunde în ceea ce priveşte procesul de cunoaştere. Stagiritul definea omonimele ca fiind „cele al căror nume singur e comun, pe când raţiunea de a fi, potrivită cu numele, este diferită, aşa cum vieţuitor este atât omul, cât şi cel pictat", iar sinonimele ca fiind „cele la care deopotrivă numele este comun şi raţiunea de a fi, potrivită cu numele, e aceeaşi, ca, de pildă, vieţuitor este atât omul cât şi boul" (Aristotel, *Categorii*, p. 5). Mai departe, filozoful reaminteşte că „erau sinonime cele care aveau în comun numele şi aceeaşi raţiune, astfel încât toate cele spuse pe bază de substanţă şi pe bază de diferenţă se rostesc în chip sinonim" (*ibid*., p. 13-14). Comentatorii lui Aristotel au remarcat că începutul micului tratat despre *categorii* are în vedere nu doar cuvântul, ci şi gândul şi lucrul (o cauză reprezentând-o chiar termenul polisemantic *logos*). În concepţia sa, gândirea începe cu omonimele şi sinonimele, căci prima problemă ar fi *cum se spune un cuvânt despre mai multe lucruri*. Întrucât realitatea are clase, e clasificabilă, Aristotel le va numi omonime pe cele ce au solidaritate de aparenţă (de pildă, „omul viu" şi „omul pictat") şi sinonime pe cele ce au solidaritate de esenţă („vieţuitor" e atât omul, cât şi boul). În consecinţă, speciile subordonate unui gen erau, pentru Aristotel, sinonime.

> Redăm în citat excelentele lămuriri ale lui Constantin Noica: „Nu numai însă că trebuie să existe *cuvinte*, pentru clasele de lucruri, deci cel puţin omonime, pentru ca limbajul să fie posibil; nu numai că trebuie să existe *concepte*[79] pentru clasele de lucruri, deci sinonime, pentru ca gândirea să fie posibilă; dar lucrurile ele însele trebuie să fie *clasificabile*, spre a se

[79] Sublinierile îi aparţin lui C. Noica.

> putea vorbi şi gândi, omonimic sau sinonimic, cu privire la ele. Nu poţi vorbi decât dacă o faci despre mai multe deodată; nu poţi gândi, la fel, decât despre mai multe lucruri. Deci lucrurile se grupează. Unul singur chiar, un arbore de pildă, dacă e numit arbore (sau oricum altfel, chiar cu un nume propriu, de către un primitiv) califică în definitiv un grup, o clasă, respectiv clasa propriilor sale stări sau momente în timp, astfel încât a denumi un singur exemplar sfârşeşte prin a fi un omonim, dacă socoteşti că exemplarul devine *altul* când trece dintr-o stare în alta, sau un sinonim, dacă numele îl califică drept *acelaşi* tot timpul, respectiv dacă păstrează aceeaşi «raţiune de a fi», acelaşi sens definitoriu, acelaşi conţinut de gândire şi de realitate, ca arbore dat" (Noica, *O interpretare*, p. 64-65). „Omonimia e la începutul gândirii cunoscătoare, sinonimia la capătul ei, cu tendinţa ca toate realităţile să devină sinonime, adică de a se găsi în toate lucrurile un acelaşi sens definitoriu, care să fie legea lor unică" (*ibid*., p. 69).

Trebuie avut în vedere şi faptul că Aristotel, creând concepte, înzestrează termeni deja existenţi cu semnificaţii personale, adecvate propriilor doctrine. O accepţie oarecum apropiată de cea actuală, în ceea ce priveşte sinonimele şi sinonimia, poate fi extrasă dintr-un scurt pasaj, aparţinând unei alte lucrări aristotelice: „Dintre nume, omonimele sunt utile sofistului (căci datorită acestora el recurge la artificii), pe când sinonimele sunt utile poetului, or, eu numesc proprii şi sinonime, de exemplu, termenul «a merge» şi termenul «a umbla»; într-adevăr, amândoi aceştia sunt şi proprii şi sinonimi unul cu altul" (Aristotel, *Retorica*, p. 303). Dar chiar şi din această lapidară menţiune (prin utilizarea termenului *proprii*) se poate deduce că, pentru Aristotel, sinonime sunt doar cuvintele ce manifestă solidaritate de esenţă.

În cele ce urmează ne interesează definiţia sinonimiei şi a sinonimelor din perspectivă lingvistică. O. Vinţeler aprecia, în introducerea monografiei sale, că majoritatea definiţiilor pleacă de la ideea că „sinonimia este o echivalenţă de sens *aproximativă* între cuvinte care se pot substitui reciproc" (*Sinonimie*, p. 5). Aceste definiţii sunt de tip *structural* şi sunt preferabile celor de tip *semantic* (cum este următoarea: „sunt sinonime cuvintele cu forme diferite şi cu sensuri asemănătoare sau identice"), deoarece o definiţie structurală („sunt sinonime cuvintele care se pot substitui în unul şi acelaşi mesaj fără a afecta semnificaţia [= sensul, n.n. C.M.] lui") o va include pe cea de tip semantic (Zugun, *Lexicologia*, p. 230). Se pare că cele două feluri de a defini sinonimele corespund celor două ideologii care au marcat dezvoltarea lingvisticii: celei *pozitiviste* (numărând printre principiile călăuzitoare şi *principiul substanţei*, conform căruia fiecare fapt este considerat prin ceea ce „este", şi nu prin ceea ce „face") şi celei *antipozitiviste* (condusă, printre altele, de *principiul funcţiei*, conform

căruia fiecare fapt este cercetat din perspectiva funcţiei sale, interesând prin ceea ce „face"); cf. Coşeriu, *Lecţii*, p. 17-54.

> Definiţii de tip structural dau sinonimelor, în dicţionarele lor, Gh. Bulgăr (DS, p. 6) şi Mircea şi Luiza Seche (DSLR, p. VIII), vezi *supra* 2.3.1. Din bibliografia străină vezi, de exemplu, Lyons, *Introducere*, p. 480 sau Bolinger, *Aspects*, p. 211. În general, în lingvistica românească s-au dat sinonimelor definiţii de tip semantic, de pildă Iordan, LRC, p. 42 sau Iordan-Robu, LRC, p. 269 sau Bucă-Evseev, *Semasiologie*, p. 136 sau Şerban-Evseev, *Vocabularul*, p. 188 sau Forăscu, *Sinonimia*, p. 85 etc., ca şi în lingvistica străină, vezi, bunăoară, Budagov, *Ştiinţa limbii*, p. 65. O definiţie a sinonimelor, compilată din diverse surse, ce se vrea completă, încorporând, tocmai de aceea, ambele tipuri de definiţii, încearcă Horia Hulban: „*synonyms* are two or more than two words in the same language, having the same or almost the same general sense, and differentiated by shades of meanings and semantic features, connotations, valence and idiomatic uses not shared by others, and interchangeable at least in some contexts" (*Syntheses*, p. 201).

Idei juste şi valoroase privind conceptul de sinonimie aflăm la J. Lyons, care subliniază că sinonimia depinde de context, ca toate relaţiile de sens, dar respinge *de plano* afirmaţia lui Ullmann, după care „pot fi considerate ca sinonime numai acele cuvinte care se pot înlocui unul pe altul în orice context, fără o cât de mică schimbare în semnificaţia cognitivă sau emotivă" (Lyons, *Introducere*, p. 501)[80], căci aceasta ar duce la negarea sinonimiei ca fenomen, de vreme ce sinonimia totală apare extrem de rar, fiind un lux[81] pe care limbile şi-l pot cu greu permite. Totodată, lingvistul britanic ţine să precizeze că *sinonimia* – problemă de sens[82] şi nu de referinţă – *este o relaţie care se stabileşte între cuvinte şi nu între sensurile lor*. Argumentul principal ar fi acela că „după cum relaţia de «a avea aceeaşi lungime» se stabileşte între două obiecte (şi nu între lungimile inerente lor), tot aşa relaţia de «a avea acelaşi sens» – sinonimia – este o relaţie care se

[80] În *The Principles of Semantics*, 1951, p. 108-109, Stephen Ullmann postulează: „Only those words can be described as synonymous which can replace each other in any given context, without the slightest alteration either in cognitive or emotive import" (*apud* Vasiliu, L., *Sinonimia deriv.*, p. 315).

[81] Aceeaşi idee apare la Iorgu Iordan: „limba nu-şi permite luxul de a avea sinonime perfecte" (LRC, p. 43). Iar Sextil Puşcariu preciza că „numai foarte rar" sinonimele „sunt desăvârşite" (în primul tom din DA, *apud* Seche, *Schiţă*, II, p. 58).

[82] Prin „sensul" unui cuvânt Lyons înţelege „locul lui într-un sistem de relaţii pe care le contractează cu alte cuvinte din vocabular" (*Introducere*, p. 478) sau „o funcţie a locului pe care acesta îl ocupă în interiorul propriului sistem" (*ibid*. p. 480), sinonimia unităţilor lexicale fiind o parte a sensului lor.

stabileşte între două unităţi lexicale şi nu între «sensurile» asociate lor în mintea vorbitorilor" (*ibid.*, p. 497).

Pe de altă parte, lexicografii Luiza Seche şi Mircea Seche, nejudecând lucrurile în mod abstract şi global, consideră că pentru a obţine statut de sinonime reciproce, „*două cuvinte, două sensuri sau două nuanţe semantice*" [s.n.] trebuie să îndeplinească doar condiţia conţinutului comun. De ce plasează cei doi cercetători relaţia de sinonimie nu numai între cuvinte, ci şi între sensuri [= semnificaţii] şi nuanţe semantice? Fiindcă „sensurile cuvintelor unei limbi nu se actualizează niciodată în mod global, ci doar prin intermediul mesajului contextual concret, particular, singurul în măsură să decidă limitele realităţii sinonimiei" (Seche-Seche, DSLR, p. IX).

> Cu alte cuvinte, „fiecare sens al cuvântului polisemantic şi fiecare nuanţă a sensului funcţionază în mesaj ca termeni de-sine-stătători, substituenţii lor semantici fiind dispensaţi de condiţia de a fi confirmaţi în toate celelalte sensuri spre a fi consideraţi sinonime" (Seche-Seche, DSLR, p. VIII). Despre sinonimia între sensuri ale cuvintelor se vorbeşte şi în lucrări mai vechi, de pildă în Graur *et alii*, *Limba română*, p. 39, unde, după ce se definesc sinonimele ca fiind „cuvintele diferite ca formă care au acelaşi sau aproape acelaşi înţeles", se face menţiunea că „uneori sinonimia se stabileşte numai cu un sens al cuvântului. Astfel, *neomenos* este sinonimul lui *crud* numai în sensul moral al acestuia din urmă". Recent, în *Enciclopedia limbii române*, se afirmă tranşant că „sinonimia nu se stabileşte între cuvinte, ci *între sensuri* [s.n.]; un cuvânt polisemantic poate avea sinonime pentru fiecare sens al său" (Sala, *Enciclopedia*, p. 522), ceea ce contravine concepţiei lui Lyons.

Presupunem că şi această dispută îşi are originea în două puncte de vedere diferite, dar, oricum s-ar pune problema, suntem de părere că sinonimia reprezintă o relaţie semantică ce se stabileşte între cuvinte şi nu [nemijlocit] între semnificaţii. Sinonimia nu poate fi decât relaţia între sinonime (cf. Zugun, *Lexicologia*, p. 230), iar sinonimele sunt cuvinte, nu se poate ignora acest lucru. Doar că, atunci când se referă la sinonime, Lyons are în vedere cuvintele-semne şi se referă la sinonimia din limbă (cf. *Semantics*, p. 61), pe câtă vreme, cei care consideră că relaţia se stabileşte între sensuri, se gândesc, probabil, la faptul că sensul este întrebuinţare (cf. Wittgenstein – „meaning is use") iar cuvântul există contextual tocmai prin respectiva întrebuinţare. În limbă, semnul este înzestrat cu semnificaţie, care reprezintă totalitatea posibilităţilor de desemnare ale acestuia; în consecinţă, prin sinonimie înţelegem că *unele* posibilităţi de desemnare ale unor cuvinte coincid ori sunt asemenea. Se spune că nu există sinonime absolute / perfecte în limbă (cf. şi Bloomfield, *Language*, p. 145), întrucât aceste

posibilităţi de desemnare nu-şi corespund în totalitate de la un semn lingvistic la altul. În schimb, în vorbire, într-un context dat, două cuvinte sunt echivalente şi substituibile reciproc în virtutea asemănării sau coincidenţei unei singure posibilităţi de desemnare valabile pentru acel context. Asemănător gândea şi G. N. Leech în volumul său, *Semantics*, din 1974 (cf. Ducrot, NDŞL, p. 124).

Unii lingvişti ajung la o definiţie a sinonimiei sau a sinonimelor abia după ce fac o descriere detaliată a fenomenului şi a tipurilor de sinonime luate în consideraţie.

2.3.4. Descrierea sinonimiei lexicale

Sinonimia reprezintă una dintre categoriile semantice care s-a bucurat de o atenţie deosebită în cadrul ştiinţei limbii, în parte şi datorită problemelor ei multiple. Concepţiile referitoare la acest fenomen pendulează între negarea existenţei lui în limbă şi lărgirea exagerată a sferei cuvintelor ce pot fi considerate sinonime. Pentru Marin Bucă, problema centrală a teoriei sinonimiei este constituită de „precizarea categoriilor de cuvinte care sunt subsumate acestei noţiuni" (Bucă-Evseev, *Semasiologie*, p. 118). I. Evseev consideră că din majoritatea definiţiilor date sinonimiei se pot deosebi cel puţin două categorii de echivalenţe semantice: [1] cuvinte identice[83] ca sens; [2] cuvinte cu sensuri apropiate (Şerban-Evseev, *Vocabularul*, p. 190). Dacă sfera şi conţinutul sinonimiei se limitează doar la prima categorie, bunăoară pentru St. Ullmann, cei mai mulţi lingvişti acceptă ambele categorii, adoptând aşadar o concepţie largă. Cu siguranţă, vastitatea sinonimiei este dată şi de multiplele perspective din care poate fi privită.

2.3.4.1. Tipuri (sau categorii) de sinonime lexicale. Criterii de clasificare

Există mai multe tipuri de clasificări ale sinonimelor lexicale, în funcţie de diverse criterii luate în discuţie[84]. În privinţa formei, se deosebesc *sinonime cu acelaşi radical*[85] (*bădică* / *bădiţă* / *bădişor*; *căsuţă* / *căscioară* / *căsulie* – deci *derivative*), foarte puţine, şi *sinonime cu radicali diferiţi* (sau radicale diferite: *destin* / *soartă* / *ursită*), cele mai multe.

---

[83] De altfel, cuvinte într-adevăr identice ca sens nu pot exista în limbă (vezi Bucă-Evseev, *Semasiologie*, p. 119-125).

[84] Cele mai multe sunt valabile şi în cazul sinonimiei frazeologice ori lexico-frazeologice.

[85] Mai potrivit decât sinonime cu *radicali identici*, cum le numea C. I. V. Severin. Iordan considera (LRC, p. 50) că un aspect al sinonimiei îl reprezintă şi *dubletele* (etimologice) de tipul *închinare* / *înclinare* (< lat. *inclinare*). Acest aspect nu este valabil în toate cazurile (vezi *ager / agil* sau *subţire / subtil*). Ideea îi putea veni lui Iorgu Iordan dinspre A. Darmesteter, care alocă un spaţiu larg dubletelor sinonime ce prezintă acelaşi etimon în cadrul unui capitol despre sinonimie din cunoscuta sa lucrare, *La vie des mots* (*Vie des mots*, p. 139-145).

După locul, timpul şi mediul utilizării lor pot fi identificate *sinonime teritoriale, sinonime cronologice* şi *sinonime stilistice* (Zugun, *Lexicologia*, p. 235). *Sinonimele teritoriale* au fost puse în evidenţă mai ales după elaborarea atlaselor lingvistice. Sunt clasice exemplele de serii sinonimice precum: *pepene, lubeniţă, harbuz* (pentru *drac* seria numără cca 50 de termeni, pentru *prost* cam 100). *Sinonimele cronologice* sunt cele care s-au succedat, în urma concurenţei, de-a lungul istoriei limbii române, coexistând scurte perioade (*slobozenie* / *eliberare*; *peşcheş* / *mită* etc.)[86]. *Sinonimia stilistică* apare între termeni cu acelaşi sens, dar utilizaţi în stiluri şi substiluri diferite[87] (*ibid*., p. 236). Aici se poate aminti şi noţiunea de *derivare sinonimică* evidenţiată de Iorgu Iordan[88].

După gradul de apropiere sau diferenţiere dintre unităţile lexicale ce intră în raportul de sinonimie, se pot distinge: *sinonime totale* (perfecte, absolute) şi *parţiale* (imperfecte, relative[89]).

În funcţie de durata relaţiei de sinonimie, se pot deosebi: *sinonime constante*[90] (sau permanente, cf. Vinţeler, *Sinonimie*, p. 18), judecate în afara contextului (fapte de limbă) şi *contextuale* (fapte de vorbire), adeseori *ocazionale* (mai ales la scriitori). În cazul sinonimiei contextuale[91], după locul pe care îl ocupă un sinonim faţă de altul în text, O. Vinţeler distinge: *sinonime în contact* (sau *juxtapuse*[92]) şi *sinonime distanţate*. Cele din prima categorie se găsesc în aceeaşi frază, unul lângă altul, cele din a doua se află, de obicei, în „fraze sau chiar texte diferite" şi se utilizează „pentru a evita repetiţia în cadrul contextului dat" (*Sinonimie*, p. 21).

---

[86] Anumite împrejurări sunt determinante în evoluţia unor astfel de raporturi. Iorgu Iordan arată (LRC, p. 45) că *arat* (< lat. *aratrum* 'plug') a fost eliminat cu timpul de *plug* (de origine slavă), deoarece primul era exclusiv din lemn (deci mai primitiv), al doilea avea cormana de fier.

[87] Vezi Bucă-Evseev, *Semasiologie*, p. 133-134, unde se deosebesc patru categorii de cuvinte implicate de sinonimie: 1. cuvinte identice din punct de vedere semantic şi stilistic (*adesea* / *adeseori*; *dentist* / *stomatolog*), 2. cuvinte identice semantic, dar diferenţiate stilistic (*bătrâneţe* / *senectute* – livresc), 3. cuvinte diferenţiate semantic (*dorinţă* / *deziderat*), 4. cuvinte diferenţiate prin nuanţe atât semantice cât şi stilistice (*a se îmbăta* / *a se pili* – familiar şi cu sensul 'a se îmbăta puţin').

[88] Apare când „două cuvinte care au acelaşi înţeles propriu devin sinonime şi prin înţelesul lor figurat" (Iordan, LRC, p. 49). Astfel, iniţial s-a spus *m-am ars* 'am făcut o prostie', după care s-a putut zice şi *m-am pârlit / fript* cu aceeaşi semnificaţie.

[89] Se includ aici şi sinonimele ideografice, adică cele cu înţeles aproximativ identic: *bucurie / veselie* (Şerban-Evseev, *Vocabularul*, p. 193).

[90] I. Evseev, bazându-se pe cercetările Elenei Slave, consideră că „o bună parte dintre sinonimele contextuale sunt figurate" (*Vocabularul*, p. 200).

[91] Înainte de asta, s-ar cuveni să deosebim între sinonimia *in absentia* şi sinonimia *in praesentia* (cf. Zugun, *Lexicologia*, p. 243).

[92] Vezi Seche, L., *Juxtapunerea*, p. 103-113.

Nu am detaliat această expunere, întrucât asupra unora dintre aceste tipuri de sinonime vom mai reveni.

2.3.4.2. Condiţii de sinonimie

Este evident, din cele prezentate până acum, că se poate vorbi despre *sinonimie în sens restrâns* (manifestată în limbă) şi *sinonimie în sens larg* (manifestată în vorbire). Dacă cel de-al doilea tip presupune neutralizarea contextuală, fiind realizabil între anumite limite care să permită înţelegerea şi varietatea exprimării, sinonimia în sens restrâns există doar atunci când sunt îndeplinite anumite *condiţii de sinonimie* şi când analiza semică pune în evidenţă o identitate mai mult sau mai puţin absolută[93]. O. Vinţeler numeşte aceste condiţii *criterii de sinonimizare*[94]. Le menţionăm în cele ce urmează.

a) Identitatea sau apropierea (echivalenţa) de sens

Cele mai multe definiţii, din antichitate şi până acum, precizează că sunt sinonime doar cuvintele care prezintă *apropiere de sens*. Dar ce înseamnă „a fi apropiat[95] ca sens”? Dintre cuvintele *albastru, azuriu, bleu, bleumarin, indigo, violet, mov*, deşi apropiate ca sens, căci denumesc culori foarte învecinate în gama spectrală, nu pot fi considerate sinonime (parţiale) decât *azuriu* şi *bleu* şi într-o mai mică măsură *mov* şi *violet* (Vinţeler, *Sinonimie*, p. 28).

Tot astfel, nu pot fi socotite sinonime cuvintele *mare, imens, colosal; teamă, frică, spaimă, groază* sau *a şopti, a vorbi, a striga*, fiindcă ele alcătuiesc o *gradaţie* a nuanţelor semantice, dând naştere la o *pseudosinonimie*.

În ceea ce priveşte *identitatea*, nu se poate vorbi despre o suprapunere totală a sensurilor decât în mod abstract[96]. Totuşi, atunci când suprapunerea sensurilor (semelor) cuvintelor devine atât de complexă, încât este atins cel mai înalt grad de sinonimizare, avem de-a face cu o *sinonimie totală*. Există dificultăţi în a determina limita apropierilor de sens, situaţie în care vorbim de o *sinonimie parţială*, mai ales că între apropiere şi identitate

---

[93] Numai din această perspectivă se poate accepta următoarea definiţie a Narcisei Forăscu: „Sinonimia este un tip de relaţie semantică ce se stabileşte între cuvinte care au semnificaţii atât de apropiate, încât le considerăm identice. Prin aceasta, ea constituie o modalitate de organizare a vocabularului” (Forăscu, *Sinonimia*, p. 85).

[94] Şi aici părerile sunt împărţite, întrucât, de pildă, posibilitatea *substituirii* sinonimelor în acelaşi context este după unii *condiţie* iar pentru alţii, precum Vinţeler, un *mijloc* de verificare a relaţiilor sinonimice.

[95] La fel se întreabă şi Narcisa Forăscu în legătură cu „a avea *aproximativ* acelaşi sens”, observând că termenul *aproximativ* are în vedere conceptul de sens, neconturat prea bine nici el. Aceasta face ca în acest domeniu limitele să fie atât de laxe, încât totul să pară posibil, iar cercetarea sinonimelor să sufere de „o doză de subiectivism” (Forăscu, *Sinonimia*, p. 86).

[96] Se citează frecvent în acest caz cuvintele lui Al. Graur: „atunci când sensurile a două cuvinte concordă în linii mari, putem spune că ele sunt sinonime, neglijând nuanţele” (*Încercare*, p. 122).

există o legătură continuă ce reflectă schimbările pe care le suferă cuvintele în decursul istoriei.

Reţinem că în cazul unor cuvinte, pentru ca acestea să fie considerate sinonime, identitatea sau echivalenţa de sens trebuie să meargă până la un număr cât mai mare de seme.

b) Identitatea noţională şi identitatea obiectelor

Deşi sunt numeroşi lingvişti care au acceptat identitatea noţională drept criteriu de sinonimizare (St. Ullmann, Ch. Bally, Iorgu Iordan, R. A. Budagov şi alţii[97]), valabilitatea acestui criteriu, observă O. Vinţeler, este contestată parţial în ultimul timp, întrucât există destule exemple ce confirmă „ideea că numai uneori cuvintele care exprimă aceeaşi noţiune pot fi sinonime" (Vinţeler, *Sinonimie*, p. 39), de pildă cuvintele *a se mărita* şi *a se însura* exprimă aceeaşi acţiune, dar, definindu-se în raport cu sexul, se deosebesc şi nu pot fi socotite sinonime. Mai mult decât atât, fenomenul trebuie privit şi evolutiv, deoarece, fiind legate direct de dezvoltarea societăţii şi tehnicii, cuvintele care exprimă aceeaşi noţiune ajung să se diferenţieze, cum este cazul cuvintelor *aeroplan* şi *avion*, considerate de mulţi lingvişti sinonime (chiar absolute) pe motivul că exprimă ambele aceeaşi noţiune: „aparat de zbor".

Ultimul exemplu poate fi luat în consideraţie şi în privinţa raportului dintre sinonimie şi *identitatea obiectului*. Adeseori, cuvinte precum *corabie* şi *vapor* acumulează în timp deosebiri ce dereglează la un moment dat identitatea[98]. De aceea se impune următorul principiu: „Pentru ca două cuvinte care denumesc acelaşi obiect să poată fi considerate sinonime, ele trebuie să facă parte din acelaşi sistem şi să aparţină aceluiaşi strat sau aceleiaşi secţiuni în cadrul diacronic respectiv" (*ibid*., p. 41). În caz contrar, deşi denumesc acelaşi obiect[99], cuvintele nu pot fi sinonime.

---

[97] Budagov precizează: „Sinonimele sunt cuvinte apropiate ca sens, dar diferite ca formă, care exprimă nuanţe ale aceleiaşi noţiuni" (*Ştiinţa limbii*, p. 65). Iorgu Iordan (LRC, p. 42) apreciază că sunt sinonime „două sau mai multe cuvinte pentru acelaşi sens, pentru aceeaşi noţiune". M. Bucă oferă o definiţie asemănătoare dar mai complexă: „Sinonimele sunt cuvinte care desemnează aceeaşi clasă de obiecte şi exprimă aceeaşi noţiune, deosebindu-se, în majoritatea cazurilor, fie prin nuanţe stilistice, fie prin nuanţe semantice, fie prin toate aceste tipuri de nuanţe" (Bucă-Evseev, *Semasiologie*, p. 136).

[98] Diminutivul *peniţă* provine, etimologic vorbind, de la *pană* (de scris), dar obiectele desemnate s-au diferenţiat, corespunzând numai în ceea ce priveşte utilitatea.

[99] În linii mari, acelaşi este şi principiul enunţat de Narcisa Forăscu, cu menţiunea că autoarea întrebuinţează mai frecvent termenul *referent* decât cel de *obiect*: „Aşadar, pentru ca identificarea referentului desemnat prin două sau mai multe cuvinte să fie în practică un fenomen de sinonimie, trebuie ca aceste cuvinte să facă parte din aceeaşi variantă sau unitate funcţională" (*Sinonimia*, p. 91). Mai adăugăm că Narcisa Forăscu discută, pe de altă parte, şi identitatea (ocazională a) referentului la cuvintele din contextele poetice.

Se apreciază totuşi că aceste condiţii prezentate până aici nu sunt suficiente pentru determinarea sinonimiei, motiv pentru care lingviştii au mai introdus şi o serie de restricţii.

c) Restricţii privind repartiţia diacronică a termenilor

Deoarece valoarea limbii constă tocmai în scopurile comunicative, se afirmă că, pentru a exista un raport de sinonimie, este necesar ca unităţile lexicale considerate sinonime să coexiste (Vinţeler, *Sinonimie*, p. 31). De exemplu, între *nacazanie* (folosit încă în secolul al XIX-lea) şi *pedeapsă* nu se mai poate constitui o relaţie de sinonimie în prezent, fiindcă primul a ieşit din uz. Sinonimele, aşadar, nu se admit decât sincronic, în cadrul aceleiaşi secţiuni de timp.

d) Restricţii privind repartiţia dialectală a termenilor

În constituirea seriilor sinonimice sunt importante şi ariile geografice de utilizare a cuvintelor, apreciază Narcisa Forăscu. De pildă, dacă în seria *cioban, păcurar, mocan, oier* se ia în consideraţie repartiţia dialectală a termenilor, *păcurar* şi *mocan* ies din discuţie (Forăscu, *Sinonimia*, p. 88).

e) Restricţii privind repartiţia stilistico-funcţională a termenilor

Prin introducerea acestui tip de restricţie, sinonimia se restrânge, de asemenea. În cazul dubletului *nevastă / soţie*, primul nu va apărea în exprimarea oficială sau în limbajul administrativ; dintre *a muri* şi *a deceda* vorbitorii nu-l vor alege pe cel de-al doilea pentru a-l folosi în limbajul uzual. Pentru Ştefan Munteanu, problema stilurilor limbii poate fi privită astfel ca o vastă problemă de „sinonimie", ţinându-se seama mereu de „factorii care transformă semnificaţia (generală) a cuvântului într-o valoare individuală, adică afectivă sau expresiv-funcţională" (*Stil*, p. 157-158).

Având însă în vedere faptul că orice sinonimie presupune o situaţie concretă de comunicare, „două sau mai multe unităţi de limbă se pot afla în sinonimie dacă desemnează în mod global acelaşi obiect în situaţii în care distribuţia dialectală şi cea stilistico-funcţională sunt neglijate (conştient sau nu)" (Forăscu, *Sinonimia*, p. 88). În consecinţă, numai dacă ne interesează ca două cuvinte să fie sinonime *în sistem* vom impune ca ele să respecte necondiţionat restricţiile sau condiţiile enumerate.

Este semnificativ faptul că, în teorie, lingviştii se dovedesc foarte stricţi în privinţa stabilirii seriilor de sinonime, punând tot felul de condiţii, dar, în practică, atunci când întocmesc, de pildă, dicţionare de sinonime, devin foarte îngăduitori, lărgind seriile de sinonime. De altfel, până şi St. Ullmann, citat adesea pentru definiţia sa categorică din *Principles of Semantics* („Only those words can be described as synonymous which can replace each other in any given context, without the slightest alteration either in cognitive or emotive import"), nu mai arată aceeaşi rigoare ulterior,

în *Précis de sémantique française*, când discută despre funcţiile sinonimelor în texte (vezi *Précis,* p. 192-195).

2.3.4.3. Mijloace de verificare a sinonimiei

În ultimul timp s-au propus mai multe mijloace de verificare a sinonimiei, dintre care cel mai important este substituţia, chiar dacă, în raport cu criteriul identităţii sau apropierii de sens, el este un procedeu suplimentar. Pe lângă acesta, antonimia şi traducerea pot contribui şi ele la verificarea relaţiilor sinonimice.

a) Substituţia

Se spune că sunt sinonime cuvintele care se pot substitui într-un anumit context[100]. Valabilitatea substituţiei ca metodă în cercetarea sinonimiei este contestată de un lingvist, L. Antal (vezi Vinţeler, *Sinonimie*, p. 46), pe motiv că duce la tautologie: potrivit substituţiei, două cuvinte sunt sinonime dacă pot fi înlocuite unul cu altul în acelaşi enunţ fără a-i schimba sensul, însă singura garanţie că sensul enunţului rămâne acelaşi după înlocuirea unui cuvânt cu altul este chiar presupunerea că unităţile lexicale substituite sunt sinonime.

Marin Bucă (*apud* Vinţeler, *Sinonimie,* p. 49) distingea (în 1971) patru tipuri de substituţie. Pe de o parte, după posibilităţile distributive, se deosebesc substituţiile *totală* şi *parţială*; cea *totală* permite înlocuirea reciprocă a sinonimelor în orice context, cea *parţială*, doar în anumite contexte. Pe de altă parte, în cazul în care se poate înlocui un cuvânt cu altul în cadrul unui context fără să existe diferenţe semantice, stilistice etc., avem de-a face cu o substituţie *absolută*; dacă prin înlocuire se produc astfel de diferenţe, vorbim de o substituţie *relativă*.

> De altfel, aceste distincţii se găsesc (încă din 1968) la J. Lyons care, utilizând termenul de sinonimie *completă* pentru echivalenţa de sens atât cognitiv, cât şi emotiv şi aplicând termenul de sinonimie *totală* acelor sinonime (complete sau nu) care sunt intersubstituibile în toate contextele, obţine patru feluri de sinonimie: 1. sinonimie completă şi totală; 2. completă, dar nu totală; 3. incompletă, dar totală; 4. incompletă, dar nu totală (*Introducere*, p. 501).

b) Antonimia

Antonimia poate servi ca mijloc de verificare a raportului de sinonimie prin aceea că un termen polisemantic poate avea mai multe antonime, care se

[100] Şi nu cum susţine inacceptabil Ullmann că ar fi sinonime doar acele cuvinte care se pot înlocui reciproc în orice context fără cea mai mică schimbare în semnificaţia cognitivă sau emotivă. J. Lyons defineşte sinonimia după cum urmează: „două sau mai multe unităţi sunt sinonime dacă propoziţiile care rezultă din înlocuirea uneia cu cealaltă au acelaşi înţeles” (*Introducere,* p. 480).

află între ele în raporturi de sinonimie. De pildă, relaţia sinonimică dintre *duşman* şi *vrăjmaş* nu diferă de cea dintre *prieten* şi *amic*, precum şi raporturile antonimice dintre componenţii ambelor serii. De asemenea, întreaga serie a lui *leneş* (*comod, indolent, puturos, pierde-vară, trândav* etc.) se opune întregii serii a lui *harnic* (*vrednic, muncitor, silitor, activ, întreprinzător* etc.). Aşadar, antonimia vizează nu numai termenii implicaţi într-o pereche, ci toată paradigma lor semantică, toate sinonimele (Coteanu, *Vocabularul*, p. 107).

c) Traducerea

Se poate urmări problema utilizării sinonimelor pe baza mai multor traduceri ale aceleiaşi opere. În felul acesta, se pot constata adesea transpuneri originale ale unor cuvinte, expresii[101] sau chiar fraze (Vinţeler, *Sinonimie*, p. 33). Nu de puţine ori intervine creativitatea traducătorului (în special în cazul poeziei şi dramei) care duce la unele abateri de la traducerea literară, dar aceasta poate contribui la îmbogăţirea seriilor sinonimice (exemple la Vinţeler, *Sinonimie*, p. 62-64).

2.3.4.4. Perspective de analiză a sinonimiei

Dintre lingviştii români preocupaţi de problemele sinonimiei, Narcisa Forăscu s-a arătat interesată îndeosebi de măsura în care relaţiile de sinonimie reprezintă o modalitate de organizare a vocabularului şi prin ce anume se caracterizează structurile[102] astfel rezultate (Forăscu, *Sinonimia*, p. 92).

Pornind de la principiul că sinonimele se organizează în clase de termeni (cvasi)echivalenţi, numite tradiţional *serii sinonimice*, Narcisa Forăscu constată că „pentru precizarea termenului de *serie sinonimică*, cât şi a conceptului însuşi de *sinonimie*, verificarea statutului paradigmatic al membrilor unei serii trebuie să se facă din trei puncte de vedere: *componenţial*, *contextual* şi *stilistic*" (Vrănceanu-Forăscu, *Modele*, p. 67).

a) Analiza componenţială (sau semică) a sinonimiei

Prin acest tip de analiză se urmăreşte cercetarea sub aspectul componentelor de sens ale cuvintelor *presupuse a fi sinonime* „cu scopul de a pune în evidenţă echivalenţele şi non-echivalenţele dintre acestea" (*ibid.*, p. 67). Mai întâi se alege o clasă de termeni consideraţi pentru un singur sens[103] alcătuită pe baza cunoştinţelor noastre sau pe baza informaţiilor din dicţionare. După această grupare a unităţilor în temeiul unor seme comune, se trece la delimitarea eventualelor diferenţe pe baza analizei paradigmatice.

---

[101] În privinţa traducerilor expresiilor idiomatice din română în engleză şi din engleză în română, vezi Avădanei, *Construcţii*, p. 155-166.

[102] J. Lyons nu acceptă o asemenea idee: „Este clar că ea [sinonimia, n.n. C.M.] nu este în sine o relaţie structurală. Am putea elimina din vocabular toate cazurile de sinonimie, fără a afecta sensul unităţilor lexicale rămase" (*Introducere*, p. 505).

[103] Lexeme rezultate în urma operaţiei de dezambiguizare.

O serie sinonimică trebuie să se caracterizeze prin următoarele *tipuri de seme*: A. *Seme comune*: a. *Seme de categorizare gramaticală* – notează apartenenţa termenilor la o anumită parte de vorbire, de pildă: / verbal /, / caracteristică adjectivală / etc.; b. *Seme lexicale* – permit, pe baza definiţiilor din dicţionar, unele diferenţieri de nuanţe în interiorul unei clase gramaticale, de ex.: / privitor la /, / care / etc.; c. *Seme substanţiale* – cele care descriu propriu-zis conţinutul semantic al termenilor, grupându-i în aceeaşi clasă, de ex.: / temperatură /, / temporal / etc.; d. *Seme modale* – care notează modul în care se face aprecierea – în plus sau în minus – faţă de punctul considerat măsura medie; B. *Seme variabile*: a. *Seme graduale*, de ex.: / grad mic /, / grad mare /; b. *Seme substanţiale* – ce caracterizează numai unii dintre membrii seriei (Vrănceanu-Forăscu, *Modele*, p. 76-77). În urma cercetării unui material bogat, Narcisa Forăscu înregistrează următoarele situaţii: 1. *Termeni care nu se diferenţiază semantic*, formula lor componenţială fiind alcătuită din aceleaşi seme (ex.: *a muri, a pieri, a se prăpădi, a deceda, a răposa, a se stinge, a dispărea, a se duce*); 2. *Clase la nivelul cărora se realizează diferenţe graduale* între termeni (ex.: *deştept, inteligent, isteţ, ager, genial*); 3. *Clase la nivelul cărora se constată diferenţe semantice* între termeni (ex.: *bogat, avut, înstărit, îmbogăţit, înavuţit*); 4. *Clase la nivelul cărora se constată atât diferenţe graduale, cât şi semantice* (ex.: *cald, călduros, călduţ, căldicel, căldişor, fierbinte, încins, clocotit, aprins, arzător* etc.); *ibid.*, p. 68-75.

Rezultatul analizei întreprinse de Narcisa Forăscu dovedeşte că există: [α] Clase de termeni a căror perfectă echivalenţă este demonstrabilă semic[104] şi, în consecinţă, *nu satisfac condiţiile unei paradigme lexico-semantice*. Ele sunt clase de *variante* la nivelul analizei semice. [β] Clase non-echivalente, în care se constată diferenţe între termeni, exprimabile prin *seme variabile*. Satisfac condiţiile unei paradigme, întrucât termenii sunt *invariante*, excluzându-se din acelaşi context (Vrănceanu-Forăscu, *Modele*, p. 78). Prin urmare, termenul de *paradigmă sinonimică* se justifică doar pentru clasele non-echivalente.

b) Analiza contextuală a sinonimiei

Prin analiza contextuală se urmăreşte „verificarea comportamentului sintagmatic al termenilor a căror echivalenţă semantică a fost demonstrată pe baza *analizei componenţiale*" (*ibid.*, p. 79) sau, altfel spus, dacă termenii unei serii sinonimice prezintă identităţi sau diferenţe şi sub aspectul compatibilităţii faţă de anumite contexte.

Etapa analizei semice a evidenţiat echivalenţa perfectă (sub aspectul formulei componenţiale) a cuvintelor ce formează seria sinonimică: *a muri, a pieri,*

[104] Deşi analiza contextuală şi stilistică relevă noi identităţi şi diferenţe între termeni.

a se prăpădi, a deceda, a răposa, a se stinge, a dispărea, a se duce. Toţi termenii care se pot combina cu membrii acestei serii sunt substantive ce se caracterizează prin trăsătura / + animat /, dar la o analiză contextuală mai amănunţită între termenii seriei sinonimice apar diferenţe. Astfel, *a muri* şi *a pieri* se combină cu substantive desemnând persoane, animale, păsări şi insecte; *a se prăpădi* poate apărea doar în legătură cu persoane şi animale; *a deceda, a răposa, a se stinge, a dispărea, a se duce* admit numai contexte din clasa persoanelor (*ibid*., p. 81).

Cercetarea contextuală impune, aşadar, noi restricţii, delimitând noi (sub)serii în interiorul unor clase verificate semantic.

c) Analiza stilistică a sinonimiei

Acest tip de analiză vizează „identităţile şi non-identităţile sub aspect stilistic între membrii unei serii sinonimice ai cărei termeni sunt echivalenţi semantic" (*ibid*., p. 87). Se evidenţiază, totodată, factorii care determină marcarea stilistică a unor unităţi lexicale. Operaţia implică o serie de dificultăţi obiective, dar se pot preciza totuşi unele caracteristici stilistice ce pot servi la diferenţierea membrilor unor serii sinonimice sub acest aspect[105]. De pildă, în seria *veşted, ofilit, trecut, fanat*, primii doi termeni aparţin limbajului curent, fiind / nemarcaţi stilistic /, însă *fanat* este marcat prin / livresc /, iar *trecut* ţine de limbajul familiar. Narcisa Forăscu mai face unele observaţii valoroase din care reţinem că diferenţieri stilistice se produc atât la nivelul aceleaşi variante funcţionale (limba literară, de pildă) în care sinonimia dintre o unitate lexicală folosită cu sens denotativ şi o alta întrebuinţată cu sens conotativ este imperfectă[106], cât şi în cazul interferenţei a două variante funcţionale diferite în interiorul aceluiaşi tip de limbaj[107] (*ibid*., p. 90-92). La acestea se adaugă faptul că vorbitorul dispune „de anumite posibilităţi de selecţie – mai mari sau mai mici – pe care limba i le pune la dispoziţie şi pe care el le combină în funcţie de intenţia sa, de bagajul de cunoştinţe sau de alţi factori"[108] (*ibid*., p. 90).

---

[105] Deşi adesea sporadice şi incomplete, informaţiile cu caracter stilistic din dicţionare, ce au la bază criterii diferite (diacronic, diatopic, diastratic şi diafazic şi nu numai) precum: *învechit, ieşit din uz, regional, argotic, rar, eufemistic, ironic, figurat*, pot constitui punctul de plecare într-o astfel de investigaţie.

[106] Diferenţa stilistică dintre *a muri* şi *a se stinge* are la bază folosirea figurată a celui de al doilea termen (deşi au aceeaşi formulă componenţială şi ambii fac parte din varianta literară limbii). Raportul este invers între aceleaşi sinonime dacă *a muri* apare într-un context precum *focul murea în vatră*.

[107] Autoarea aminteşte aici relaţia dintre *a muri* şi *a deceda*. Al doilea este marcat stilistic, de aceea utilizarea lui în vorbirea curentă frapează.

[108] Narcisa Forăscu surprinde aici şi una dintre cele mai bune definiţii, după opinia noastră, date stilului (cf. Ducrot, NDŞL, p. 421: „*Stilul* poate fi definit ca rezultatul combinării dintre alegerea pe care orice discurs trebuie s-o facă dintr-un anumit număr de disponibilităţi aparţinând limbii şi variaţiile pe care le introduce în raport cu aceste disponibilităţi").

Cercetarea Narcisei Forăscu relevă că, în urma analizei din triplă perspectivă (componenţială, contextuală şi stilistică), puţini termeni mai îndeplinesc condiţiile unei sinonimii perfecte. Concluzia lingvistei bucureştene este că „*sinonimia* poate fi considerată paradigmă numai ca premisă şi demers al analizei, dar ca rezultat nu întotdeauna" (*ibid*., p. 102).

2.3.4.5. Sinonimia ca efect al neutralizării

Sunt foarte rare situaţiile în care două cuvinte sunt identice ca sens, făcând parte din aceeaşi variantă stilistico-funcţională a limbii şi admiţând aceleaşi combinaţii contextuale. De aceea, se sugerează adesea că sinonimia este rezultatul anulării diferenţelor de sens între cuvinte. J. Lyons apreciază că sinonimia „se produce în anumite contexte ca o consecinţă a relaţiilor structurale fundamentale, hiponimia şi incompatibilitatea" (*Introducere*, p. 505), ea nefiind în sine o relaţie structurală. *Incompatibilitatea* nu se confundă cu diferenţa de sens, putând fi definită pe baza relaţiei de *contradicţie* dintre propoziţii. De pildă, propoziţia *Maria purta o pălărie roşie* neagă implicit *Maria purta o pălărie verde* (*albastră, albă, galbenă* etc.). Aşadar, termenii înlocuiţi constituie un grup de unităţi lexicale incompatibile (*ibid*., p. 512-513). Pentru lingvistul englez, sinonimia poate fi văzută ca *hiponimie simetrică*, întrucât „este frecvent cazul în care contextul situaţional sau modificarea sintagmatică a termenului supraordonat fac ca acesta să aibă sensul unuia dintre hiponimele sale" (*ibid*., p. 509). De altfel, menţionează Lyons, aceasta este sursa sinonimiei dependente de context. Lingvistul englez defineşte relaţia de sinonimie ca hiponimie simetrică astfel: „dacă x este hiponim al lui y şi y este, de asemenea, un hiponim al lui x (adică, dacă relaţia este bilaterală sau simetrică), atunci x şi y sunt sinonime" (*ibid*., p. 509).

Oricum s-ar pune problema, discuţia despre neutralizare se referă la acele cuvinte care nu sunt sinonime în sistem, însă ajung să funcţioneze astfel în vorbire, ca efect al anulării diferenţelor semantice dintre ele (Forăscu, *Sinonimia*, p. 103).

2.3.4.6. Sinonimia şi polisemia

Există anumite relaţii între sinonimia lexicală şi alte fenomene lexicale precum omonimia, antonimia, polisemia, derivarea etc. Totuşi, cele mai strânse legături se stabilesc între sinonimie şi polisemie. Evseev a relevat (Şerban-Evseev, *Vocabularul*, p. 201-202) că două cuvinte (precum *dragoste - iubire*) identice în sensul lor de bază, pot să coincidă şi în ce priveşte sensurile lor derivate, dar acestea sunt cazuri destul de rare. În schimb, „necoincidenţele" pot fi de mai multe tipuri: a) un cuvânt este polisemantic, iar sinonimul său are un singur sens (de ex.: *garderobă* în

raport cu *vestiar*); b) ambele sinonime sunt polisemantice, dar coincid doar la unele dintre sensurile lor lexicale (de ex.: *ceas - oră*).

> Relaţia dintre sinonimie şi polisemie a fost subliniată şi în trecut. De pildă, E. Coşeriu – care nu a consacrat un studiu sinonimiei, dar se referă uneori la acest fenomen – observă, într-o amplă notă din studiul *Vives y el problema de la traducción* (vezi Coseriu, *Tradición*, p. 94), că umanistul spaniol Juan Luis Vives (sec. XVI) înţelege, undeva, prin *synonymia* „un tipo especial de «polisemia», a saber, la diversidad de los significados de palabras materialmente idénticas dentro de una lengua historíca, especialmente, en las diversas lenguas técnicas o en los distintos autores". În schimb, într-un alt loc, după cum remarcă tot Coşeriu, Vives defineşte just sinonimele ca fiind „«voces, quae significatione incomplexa idem notant», como, por ejemplo *valde* y *multum*, opunându-le „a las *voces pares sive aequales*, que «explicatione idem notant», como, por ejemplo, *Socrates* y *Sophronisci filius*" (*ibid*.).

Când semnificaţiile sinonimelor polisemantice coincid parţial, se creează un câmp de expansiune sinonimică a semnificaţiilor cuvântului polisemantic[109].

2.3.4.7. Sinonimia şi structura cuvintelor

Întrucât în majoritatea definiţiilor date sinonimelor se precizează că acestea sunt *cuvinte cu complexe sonore diferite*, lingviştii s-au întrebat ce rol joacă în sinonimie numeroasele cazuri din limbă în care complexele sonore ale unităţilor lexicale cu acelaşi înţeles se aseamănă mai mult sau mai puţin. Astfel, Marin Bucă ia în discuţie (*Semasiologie*, p. 137-142) următoarele categorii de cuvinte (întrebându-se totodată dacă sunt *variante* sau *cuvinte diferite*): 1. Unităţi lexicale care diferă numai prin locul accentului[110] (*óntic – antíc, profesór – profésor*); 2. Unităţi lexicale care diferă prin unul sau mai multe sunete (*acela – acel, bârlog – bârloc, dans – danţ*); 3. Unităţi lexicale care se deosebesc prin afixe (*beretă – beret, a acoperi – a coperi* etc.); 4. Unităţi lexicale cu afixe identice şi rădăcini diferite (*a colabora – a conlucra, necugetat – nechibzuit*).

Primele trei categorii sunt variante lexicale (1. accentologice; 2. fonetice; 3. gramaticale) şi nu intră, evident, în raport de sinonimie. Ultima categorie este reprezentată de cuvinte de sine stătătoare între care se pot institui relaţii de sinonimie[111].

---

[109] Un cuvânt poate avea pentru fiecare dintre semnificaţiile sale sinonime diferite. Evseev exemplifică cu verbul *a ridica* care poate dezvolta serii sinonimice pentru oricare dintre cele opt semnificaţii ale sale.

[110] Se exclud exemple de tipul: *compánie – companíe, imóbil – imobíl*.

[111] Vezi o discuţie asemănătoare şi în Vinţeler, *Sinonimie*, p. 64-71.

Nu am luat în calcul şi cuvintele de tipul *inadecvat – neadecvat* sau *brădet – brădiş*, deoarece s-a făcut încă de la început distincţia, din punct de vedere formal, dintre cuvinte-sinonime cu radicale diferite şi cuvinte-sinonime cu acelaşi radical.

2.3.4.8. Formarea sinonimelor

O analiză detaliată cu privire la formarea sinonimelor face O. Vinţeler, precizând că, pentru limba română, sinonimia poate fi studiată începând din secolul al XVI-lea (*Sinonimie*, p. 92-104). Sunt discutate atât sinonimele formate pe baza sensurilor proprii (sinonimia constantă), cât şi cele formate pe baza sensurilor figurate (sinonimia contextuală)[112], însă o atenţie deosebită se acordă împrumuturilor, întrucât sinonimia este un fenomen extrem de sensibil la transformările din vocabular. Se apreciază că cea mai mare contribuţie la formarea seriilor sinonimice în limba română au avut-o limbile slave, limba franceză, maghiară şi turcă şi se aminteşte importanţa concurenţei dintre vechi şi nou în procesul îndelungat al evoluţiei sinonimelor româneşti, concurenţă care a produs şi lărgiri, dar şi restrângeri semantice sau chiar înlocuiri de sensuri şi de cuvinte. De fapt, despre concurenţa sinonimelor, de-a lungul procesului de constituire a limbii române, se poate vorbi încă din perioada romanizării. Gr. Brâncuş a constatat că între termenul autohton şi cel latinesc s-a stabilit, de regulă, un raport ca de la particular la general, raport rezultat prin specializarea semantică a sinonimului din substrat, evidentă pentru termenii păstoreşti, dar nu numai: *lână* denumeşte generalul, pe câtă vreme *bască* reprezintă ‘lâna de pe o singură oaie’; *zara* este un anumit fel de *lapte* ş.a.m.d. (Brâncuş, *Semantica*, p. 214). Se observă, aşadar, că „termenul de substrat se subordonează celui latin” (*ibid*., p. 215)[113].

2.4. Funcţiile sinonimelor[114]

Referindu-se la noţiunea de *funcţie* în general, E. Coşeriu făcea observaţia că (în lingvistica structurală) acest concept este fie interpretat în sens „activ” (de cele mai multe ori), fie în sens matematic (conform teoriei lui Hjelmslev, vezi *Prolegomena*, p. 33-34), ca relaţie între (doi) termeni, numiţi *functivi*, „astfel încât nu se spune că un fapt «are» sau «îndeplineşte» o

[112] Dar, după cum sensurile figurate pot deveni sensuri de bază, şi sinonimele contextuale pot deveni sinonime constante.

[113] Pornind de la Gr. Brâncuş, ideea este confirmată şi de Sala, *De la latină*, p. 83-85 şi Frâncu, *Geneza*, p. 14-15. Despre ceea ce reprezintă substratul, adstratul şi superstratul, vezi Lobiuc, *Contactele*, p. 176-184.

[114] Am schiţat această problematică în studiul *Observaţii asupra funcţiilor sinonimelor*, în *Studia in honorem Frâncu*, p. 291-298.

anumită funcţie, ci că între anumiţi termeni «există» o funcţie" (*Lecţii*, p. 46). Vorbind despre sinonime, pe noi ne va interesa mai ales sensul „activ" al acestui termen, care în accepţia lui cea mai curentă reprezintă 'rolul' (eventual 'scopul') unei unităţi lingvistice într-un context. Vom vedea însă că, în acest caz, funcţia implică şi ideea de 'relaţie, raport' între forme lingvistice, lăsând la o parte faptul că sinonimia însăşi este o relaţie semantică.

Pentru început, vom aminti funcţiile sinonimelor aşa cum reies ele din lingvistica noastră, dar cu trimiteri spre lingvistica străină, care a influenţat-o pe cea românească. Funcţiile sinonimelor depind şi ele de modul în care concepem sinonimia. Pentru aceasta, trebuie să deosebim mai întâi *sinonimia în limbă* şi *sinonimia în vorbire*, apoi, împreună cu P. Zugun, să împărţim sinonimia din vorbire în *sinonimie in praesentia* [= SIP], ce presupune utilizarea, în acelaşi context verbal, a cel puţin două sinonime şi *sinonimie in absentia* [= SIA], constând în selecţia unui singur termen dintr-o serie sinonimică, însoţită de excluderea celorlalţi[115].

Discuţiile care s-au purtat în cercetarea românească în jurul funcţiilor sinonimelor pot fi redate, cronologic, în tabelul de mai jos. Totodată, pentru mai multă ordine, e util să menţionăm şi cele trei direcţii ale abordării funcţiilor sinonimelor, în conformitate cu punctele de emergenţă din literatura de specialitate străină, atât cât am reuşit să le întrevedem şi după cum reies, câteodată, şi din bibliografia folosită de autorii români. Astfel, există cel puţin trei influenţe şi, în consecinţă, trei direcţii: [A] R. A. Budagov (vezi Budagov, *Ştiinţa limbii*) → Iorgu Iordan şi Vladimir Robu; [B] Stephen Ullmann (vezi Ullmann, *Précis*) (influenţat, parţial, de retorică) → M. Bucă → I. Evseev → P. Zugun[116]; [C] *Retorica clasică* (vezi, de pildă, Du Marsais sau Fontanier[117]) → T. Vianu → G. I. Tohăneanu. Influenţele sunt în lanţ, fiecare autor român preluând ideile de la cel de dinainte şi rafinându-le mai mult sau mai puţin.

---

[115] Vezi Zugun, *Lexicologia*, p. 243. La fel distinge şi Catherine Kerbrat-Orecchioni (*La connotation*, Presses Universitaires de Lyon, Lyon, 1977, p. 123), într-un cadru mai larg, referindu-se la conotaţie, dar este, probabil, o coincidenţă. O dată intuite, cele două tipuri de sinonimie nici nu pot fi numite altfel.

[116] Într-un subcapitol dedicat efectelor stilistice ale sinonimiei, dintr-o lucrare recentă (2005), Narcisa Forăscu nu face altceva decât să reia ce spusese Ivan Evseev despre funcţiile sinonimelor, inclusiv exemplele (vezi Vrănceanu-Forăscu, *Lexicul*, p. 114-116). Ca valori stilistice ale sinonimelor, funcţiile acestora apar şi la Nicolae Felecan (*Vocabularul*, p. 167-169), preluate mai ales de la Tohăneanu (dar, probabil, şi de la I. Evseev) şi ilustrate cu noi exemple.

[117] Acesta din urmă considerat, totuşi, fondatorul retoricii moderne, deşi s-a lansat prin comentariile la adresa manualului lui Du Marsais.

Funcţiile sinonimelor

în vorbire / în limbă	*in praesentia*	*in absentia*
	Vianu, *Studii* – 1968	
	Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt* – 1976	
Bucă, *Semasiologie* – 1976		
	Evseev, *Vocabularul* – 1978	
Iordan-Robu, LRC – 1978		
	Zugun, *Lexicologia* – 2000	

[A] Vom începe cu direcţia referitoare la sinonimia din limbă[118]. R. A. Budagov afirmă că funcţia principală a sinonimelor „poate fi numită funcţie de *diferenţiere* [s.a.], de precizare" (*Ştiinţa limbii*, p. 67). Ea trebuie recunoscută ca „esenţială", spune lingvistul rus, pentru toate „grupurile de sinonime" (cu excepţia „sinonimelor absolute") şi priveşte mai multe laturi ale fenomenului: modul de exprimare al noţiunii sau „tonul emoţional" prin care aceasta este redată, sfera de răspândire a sinonimelor etc. Cele spuse de Budagov sunt preluate întocmai de Iordan şi Robu (LRC, p. 270), cu unele variaţii ale expresiei ce ţin de metalimbajul structuralist (de pildă, regăsim „tonul emoţional" sub formularea „adaosul ori suprimarea de seme conotative").

Şi pentru sinonimia din vorbire (*in praesentia*) Budagov consideră fundamentală funcţia de diferenţiere, atât pentru sinonimele din exprimarea curentă, cât şi pentru „sinonimele artistice" (*Ştiinţa limbii*, p. 68-72).

Iordan şi Robu sunt de acord că funcţia de diferenţiere rezolvă, în diacronie, şi contradicţiile dintre unele sinonime (de exemplu, în cazul perechilor *a cugeta* (lat.) şi *a gândi* (magh.), *pulbere* (lat.) şi *praf* (sl.) etc.) – LRC, p. 270[119]. Cât despre sinonimia în vorbire, autorii români apreciază că „uneori se repetă sinonimele pentru a realiza o gradaţie care devine sursa conotaţiei: *sârguincios* şi *silitor*, *un zgârcit* şi *un cărpănos* etc." (*ibid*., p. 271), adăugând că unele expresii (precum *praf şi pulbere*, *foc şi pară*, *mici-fărâme*) au, prin acest procedeu, „valori de intensitate maximă" (*ibid*.)[120].

Revenind la sinonimia în limbă, trebuie spus că această funcţie de diferenţiere a sinonimelor este consecinţa firească a identificării uneia dintre funcţiile semnului lingvistic, numită chiar *funcţie de diferenţiere* de către

[118] Este vorba, evident, de *limbă* în sensul de *limbă istorică* (la Coşeriu) şi nu în sensul de *langue / sistem* sau *limbă funcţională* (la Coşeriu).
[119] În realitate, discuţia şi exemplele sunt de la Graur, *Încercare*, p. 124.
[120] Fenomen pe care Iordan îl numise „repetiţie semantică" (cf. *Stilistica*, p. 232-233).

Paul Miclău (în Graur, *Introducere*, p. 44, cf. şi Miclău, *Semiotica*, p. 52) ce reiese şi ea din doctrina lui Ferdinand de Saussure, potrivit căreia în limbă totul se bazează pe diferenţe: „în interiorul aceleiaşi limbi, toate cuvintele se limitează reciproc: sinonime ca *redouter, craindre, avoir peur* nu au valoare proprie decât prin opoziţie" (Saussure, CLG, p. 129)[121].

[B] A doua direcţie îl are drept cap de serie pe St. Ullmann, care, în *Précis de sémantique française* (în cap. *La synonymie*), după ce aminteşte şi el concurenţa sinonimelor în limbă (ce se diferenţiază[122] sau dispar), vorbeşte despre efectele stilistice ce reies din combinările de sinonime (aşadar, SIP). În cazul combinării la distanţă, el consideră că „funcţia primordială este variaţia", pentru a evita repetarea cuvântului atunci când se repetă ideea (*Précis*, p. 193) şi oferă, în acest sens, exemple din scriitori. Cumulul de sinonime poate avea funcţii stilistice similare celor ale repetiţiei, observă Ullmann, evidenţiind că „în plan raţional, juxtapunerile de sinonime degajă un efect de insistenţă şi de claritate minuţioasă"[123], pe câtă vreme, în poezie bunăoară, ele corespund liniei ascendente a emoţiilor – „crescendo synonymique" (*ibid.*, p. 195). Alteori, unii scriitori caută să sporească *precizia* urmărind ideea „din unghiuri mereu noi"[124]. În concluzie, fără a numi întotdeauna *funcţie* aspectul ce ne interesează, Ullmann a identificat (pornind, probabil, şi el dinspre retorică) următoarele funcţii ale sinonimelor *in praesentia*: [1] funcţia de variere (sau diversificare) a exprimării; [2] funcţia de intensificare (sau accentuare) a unei idei; [3] funcţia de precizare a unei idei.

Aceste funcţii sunt prezente şi la Marin Bucă (*Semasiologie*, p. 134-136), care apreciază, în plus, că „uneori reliefarea şi precizarea unor anumite idei este obţinută prin punerea în contrast a sinonimelor" (*ibid.*, p. 135), dând ca exemplu un citat din C. Noica: „Se poate *face* orice, dar nu se poate *făuri* orice, cum nu se poate *săvârşi* orice".

Ivan Evseev preia de la M. Bucă discuţia despre funcţiile sinonimelor şi le prezintă cu mai multă rigoare într-o secţiune dedicată exclusiv acestei probleme, intitulată *Funcţiile sinonimelor* (Şerban-Evseev, *Vocabularul*, p. 202-205). El admite că funcţiile sinonimelor rezultă din „natura raporturilor dintre aceste categorii de cuvinte", dar ţine să precizeze

---

[121] De asemenea, cf. Saussure, *Scrieri*, p. 78-85, unde se fac observaţii interesante asupra sinonimelor. Fără a folosi termenul *funcţie*, şi alţi lingvişti surprind capacitatea sinonimelor de a se diferenţia, cf. Bolinger, *Aspects*, p. 211 şi chiar Sapir, *Language*, p. 40.

[122] „Cette faculté de choix permet de nuancer l'expression et d'assouplir la pensée" (*ibid.*, p. 192).

[123] În original: „Sur le plan rationnel, les juxtapositions de synonymes dégagent un effet d'insistance et de clarté minutieuse".

[124] „L'auteur nous fait assister en quelque sorte à son effort d'expression: il se rattrape, se corrige, cherche une précision croissante, envisage l'idée sous des angles toujours nouveaux" (Ullmann, *Précis*, p. 195).

că în momentul în care vorbim despre funcţiile sinonimelor în comunicare, se cuvine să ne referim nu la procesul de selecţie „a cuvântului potrivit", operaţie premergătoare actului comunicării, ci la „relaţiile dintre sinonime şi funcţiile lor, atunci când sunt folosite în acelaşi context" (*ibid.*, p. 203). În consecinţă, Evseev nu susţine existenţa unor funcţii ale sinonimelor *in absentia*. În expunerea funcţiilor sinonimelor *in praesentia*, cercetătorul timişorean are în vedere două criterii: pe de o parte, posibilitatea sinonimelor de a se substitui reciproc datorită coincidenţei dintre sensuri, iar pe de altă parte, capacitatea acestora de a deosebi cele exprimate prin diferenţele de natură semantică şi stilistică ce le caracterizează pe cele mai multe dintre ele. Astfel, cele patru funcţii identificate sunt: [1] „*Funcţia de diversificare a vorbirii*, prin evitarea repetării unui cuvânt în contextul aceleiaşi fraze sau a unor fraze alăturate" (proprie, mai ales, sinonimelor absolute, dar şi celor relative); [2] „*Funcţia de subliniere şi reliefare a unei idei* prin reluarea ei cu ajutorul sinonimelor juxtapuse"; [3] „*Funcţia de precizare a unei idei*, prin introducerea unui sinonim care limitează şi concretizează sfera noţiunii"; [4] „*Funcţia de diferenţiere sau opunere a unor noţiuni*, care, din punctul de vedere al uzului comun, se pot confunda, iar autorul ţine să sublinieze tocmai diferenţa dintre ele".

Funcţiile sinonimelor *in praesentia* sunt analizate de Petru Zugun într-un subcapitol aparte intitulat *Funcţiile sinonimiei* (*Lexicologia*, p. 243-248) în care cele cinci descoperite sunt tratate mai adecvat şi ilustrate cu un număr sporit de exemple. Regăsim la lingvistul ieşean funcţiile (numite şi *scopuri*) [1], [2], [4] din clasificarea lui Evseev. În locul funcţiei [3] („funcţia de precizare a unei idei") aflăm la P. Zugun, pe prima poziţie, „explicarea sensului unui cuvânt – considerat necunoscut sau puţin cunoscut de interlocutor – prin sinonimul său ideografic sau numai contextual". Substituirea efectuată de P. Zugun pare îndreptăţită, de vreme ce exemplele date de Evseev (în care sinonimele sunt introduse prin adv. *adică*) dezvoltă mai degrabă funcţia metalingvistică (în accepţie jakobsoniană). La cele de mai sus, P. Zugun mai adaugă o funcţie: „*Principiu de construcţie a unui context şi chiar (rar) text*", funcţie a sinonimiei ce s-ar încadra în conceptul estetic de *joc*. Ca exemplu, se oferă versurile poeziei lui Lucian Blaga, *Veşnicii*, poezie construită pe o serie de sinonime: *poartă numele, se cheamă, i se spune, se numeşte*. Cercetătorul ieşean are, într-adevăr, meritul de a fi identificat încă o funcţie generată de SIP, doar că exemplul nu e prea convingător, căci sinonimia nu reprezintă aici scopul în sine al poeziei, constituit de denumirile respectivelor „veşnicii" („Sărutare", „Uitare", „«Suava inimă»", „«Iată urmele»", „«Lacrima Mare»"). De fapt, asistăm la încă un exemplu în care apare funcţia de variere a expresiei, pentru a evita repetarea imediată a aceluiaşi cuvânt (în cazul de faţă, *a (se) numi*).

[C] A treia direcţie îşi are punctul de plecare în retorică. Fenomenul sinonimiei *in praesentia*, ca acumulare, numit şi *metabolă*, a fost cercetat, printre alţii, de Pierre Fontanier (la începutul sec. al XIX-lea) care, fără a numi *funcţii* aceste aspecte, observa rolul de variaţie al cuvintelor, insistând însă mai mult pe capacitatea acestora de a impresiona spiritul prin nuanţele exprimate, prin „această îmbogăţire a fiecărui nou sinonim faţă de cel precedent şi acest efect în creştere de la unul la altul până la ultimul" (*Figurile*, p. 303). Considerată figură de elocuţie, metabola presupunea „prezenţa simultană a *gradaţiei*" (*ibid.*, p. 304).

Tudor Vianu se preocupa, într-un studiu din 1946 (*Locuri comune, sinonime şi echivocuri*), de „aglomerarea sinonimelor", „procedeu social al limbii", având ca scop „luminarea aceleiaşi noţiuni", efectul fiind asemănător „proiectării unor fascicule de raze, din mai multe direcţii, asupra aceluiaşi obiectiv" (Vianu, *Studii*, p. 109). Totodată, aprecia că şi „poeţii retorici iubesc sinonimele acumulate" (*ibid.*, p. 110). Într-o altă cercetare, datând din 1963 (*Sinonime, metafore şi grefe metaforice la Tudor Arghezi*), Vianu revine asupra acumulării de sinonime, observând că procedeul este foarte frecvent în comunicarea orală şi crede că acesta trebuie pus pe seama „unei îndoite nevoi a exprimării: 1) căutarea termenului propriu, care poate să nu se prezinte de la început vorbitorului, 2) obţinerea efectului stilistic al intensificării" (Vianu, *Studii*, p. 276). Stilisticianul român face apoi precizarea justificată că în vorbire este dificil de stabilit care dintre aceste două necesităţi determină înlănţuirile de sinonime. Practic, fără a le numi ca atare, T. Vianu descoperă funcţia de precizare şi funcţia de intensificare. În acelaşi timp, descriind o particularitate a poeziei argheziene, „sinonimia prin succesiune de metafore", Vianu sugerează şi existenţa sinonimiei *in absentia*: „Alteori, în fine, succesiunea metaforelor sinonime se dezvoltă fără expresiunea termenului propriu substituit de ele" (*ibid.*, p. 278).

Pe urmele lui Vianu, un alt cunoscut stilistician, G. I. Tohăneanu, încearcă să prezinte „principalele funcţiuni artistice" pe care le îndeplinesc sinonimele în literatură, în general, şi în poezie, în special. Astfel, este identificată *funcţia intensificatoare* a sinonimelor juxtapuse şi *evitarea repetiţiei*, considerându-se că „sinonimia este o repetiţie «mascată»" (*Dincolo de cuvânt*, p. 41-51). În ceea ce priveşte sinonimia *in absentia*, Tohăneanu este primul care îi descoperă funcţii, discutând despre „*valoarea eufemistică*" (numită şi *funcţie eufemistică*, *ibid*., p. 55) a unor sinonime şi dând ca exemplu modul în care Sadoveanu evită cuvintele obscene sau, de pildă, verbul *a muri*, „înlocuit cu tot felul de sinonime frazeologice, capacitate cu valoare eufemistică", aspect valabil şi pentru limba populară

(*ibid.*, p. 53-55)[125]. Deşi declară că în respectivul capitol (*Sinonimia în limba literaturii artistice*) va enumera funcţiile sinonimelor, Tohăneanu nu plasează la numărul 4 vreo funcţie a acestora, ci *Sinonimele metaforice*, specifice limbajului artistic (cu predilecţie, cel poetic). Metaforele poetice sunt considerate „sinonime sui-generis", „întrucât ele «fac imagine»" (*ibid.*, p. 57) sau sinonime „improprii" (*ibid.*, p. 66).

> G. Ivănescu acceptă că „figurile de stil sunt doar un fel de sinonime ale unor cuvinte, ale unor expresii" (*Istoria*, p. 17). Influenţată tot de studiile lui Vianu, şi Paula Diaconescu, cercetând sinonimele metaforice din creaţia poetică eminesciană, apreciază că acestea pot fi analizate la *nivel global* (dând exemple de metafore pentru *lună* sau pentru *ochi* culese din texte diferite) sau la *nivel contextual* (când apar în acelaşi text: „Se stinse un *luceafăr*, / Se stinse o *lumină*, / Se stinse-o dalbă *stea*!") (Diaconescu, *Elemente*, p. 255-256). Trebuie făcută precizarea că metaforele ţin de raportul de desemnare a unui obiect prin semne ce nu corespund vreunei clase de obiecte în care el este clasificat, iar nu de raporturile de semnificare, ce se produc între conţinuturile semnelor (v. I, 2.2.2.1.).

La o lectură atentă, din paginile de analiză ale lui G. I. Tohăneanu, poate fi extrasă o funcţie a sinonimelor metaforice, pe cât lasă să se înţeleagă autorul. Iată, în acest sens, un citat în care se comentează o serie de sinonime denumind metaforic organul văzului în poezia *Dar ochii tăi* de Tudor Arghezi: „Un prim grup masiv de termeni, recoltaţi din lumea minerală (*smarald, safir, diamante*), *sugerează* (s.n. C.M.) preţul fără de preţ al ochilor, porţi ale cunoaşterii, răsfrângând în ei – sporit şi îmbogăţit – universul lăuntric. O a doua categorie, mai firavă, grupează laolaltă termeni ai regnului vegetal (*petala de floare de gutui*), redând, cu o remarcabilă *sugestivitate* (s.n. C.M.), frăgezimea privirii" (*ibid.*, p. 63). Aşadar, se pare că sinonimele metaforice au în textul artistic *funcţia de sugerare*, căci, chiar dacă denotează un obiect, adaugă şi alte impresii. În încheiere, Tohăneanu apreciază că relaţia de sinonimie se constituie nu doar „între un termen metaforic şi corespondentul său «propriu»" (de pildă, între *regina nopţii moartă* şi *lună* la Eminescu), ci şi între toate sinonimele metaforice ale aceluiaşi termen propriu din creaţia unui poet (adică şi între „stăpân-a mării", „copila cea de aur" etc., desemnând tot astrul nocturn) (*ibid.*, p. 65). Considerăm că, în acest caz, am avea de-a face cu o *sinonimie de inventar*, de vreme ce sinonimele apar în texte diferite.

După această trecere în revistă a preocupărilor referitoare la funcţiile sinonimelor, aşa cum reies ele îndeobşte din literatura de specialitate românească, vom formula câteva observaţii în această privinţă.

[125] Se poate adăuga aici şi evitarea tabù-urilor.

[a] Este clar că funcţia sinonimelor în limba istorică este aceea de diferenţiere, căci, în general, limba nu-şi permite luxul de a reţine multă vreme cuvinte identice semantic. A devenit un loc comun să se spună că sinonimia absolută nu există. Al. Graur susţinea că „până şi termenii tehnici pot fi coloraţi prin întrebuinţarea lor de preferinţă într-o întreprindere sau alta" (*Încercare*, p. 122; cf. şi Graur, *Lingvistica*, p. 78).

> Cu privire la terminologie, reamintim (v. şi I, 2.2.2.1.) ideile competente ale lui Coşeriu: „Mais l'important est qu'on reconnaisse que, dans ce qu'on appelle le «lexique» d'une langue, il y a de larges sections purement «désignatives», et où la seule «structuration» possible est l'énumération, et d'autres qui sont structurées, mais non pas du point de vue du langage: qu'il y a un *lexique structuré*, linguistique, et un *lexique «nomenclateur» et terminologique*" (*Vers l'études*…, în Coseriu, *L'homme*, p. 224).

[b] În schimb, în vorbire, situaţia este cumva diferită. În actul lingvistic concret, diferenţele dintre sinonime (considerate în limbă) se pot prezenta ca atare sau se pot estompa ori se pot adânci, în funcţie de intenţia comunicativă a vorbitorului. De asemenea, unele cuvinte, care n-au fost socotite drept sinonime vreodată, devin sinonime în anumite contexte.

> Avem de-a face cu două tendinţe ale funcţionării cuvintelor semnalate de cercetători: „Cuvinte foarte deosebite ca înţeles, atâta timp cât le înregistrăm în parte, tind să se apropie ca înţeles în anumite contexte" (Vianu, *Studii*, p. 277); „Ca urmare a adaptării reciproce, cuvintele dobândesc valori pe care ele însele nu le puteau avea şi care se opun chiar celor pe care le au în mod obişnuit" (Benveniste, *Probleme*, II, p. 195).

Sinonimele se pot prezenta în vorbire cu aceleaşi semnificaţii pe care le au în limbă, dar nu întotdeauna *sinonimia ca premisă* ajunge *sinonimie ca rezultat*. Lingvistul (ca şi vorbitorul) are o cunoaştere a ceea ce reprezintă sinonimia şi poartă cu sine, latent, serii de sinonime acceptate de normă. Tocmai de aceea, atunci când analizăm sinonimia în vorbire, trebuie să deosebim între două operaţii diferite, între *recunoaştere* şi *constatare*. Pe baza cunoaşterii anterioare despre sinonimie şi sinonime, cercetătorul recunoaşte anumite cuvinte ca sinonime (ale limbii) şi constată că au devenit altceva într-un context anume[126] – aceasta ar fi sinonimia ca premisă

[126] De pildă, D. Bolinger semnalează că verbele englezeşti *to peel* şi *to skin* 'a (de)coji / a jupui' sunt, de obicei, sinonime. Se poate spune *to peel / to skin a banana* [= a decoji o banană]. Dar ele devin antonime într-un context ca *You have to peel a raw potato but you can skin a boiled one* [= Un cartof crud trebuie să-l cureţi, însă poţi să cojeşti unul fiert] (Bolinger, *Aspects*, p. 211-214). De asemenea, comentând o serie de sinonime expresive pentru 'a bate', din opera lui Creangă, Mihaela Mancaş constată că „sensul contextual al unui termen poate fi uneori strict antonim faţă de sensul său de dicţionar" (Mancaş, *Istoria*, p. 212), exemplificând cu *a dezmierda* ori *a mângâia*.

(neconfirmată de context). Tot astfel, el recunoaşte unele cuvinte ca fiind diferite semantic, dar constată că au devenit sinonime datorită presiunii contextului – aceasta ar fi sinonimia ca rezultat.

[c] Definim funcţia sinonimelor în vorbire drept rolul pe care-l are într-un context verbal un sinonim în raport cu un alt sinonim prezent anterior în comunicare (pentru sinonimia *in praesentia*) sau absent (pentru sinonimia *in absentia*).

Se observă că în discurs (în cazul SIP), funcţia, ca şi relaţia de sinonimie, se constituie abia o dată cu apariţia celui de-al doilea termen sinonim, primul neavând vreo funcţie (decât dacă-l includem în SIA).

La o reevaluare, funcţiile sinonimelor pentru SIP sunt următoarele:

[1] *Funcţia de diversificare a vorbirii* (sau de variere a expresiei), pentru a evita repetarea aceluiaşi cuvânt într-un context mai larg sau mai restrâns, sinonimia fiind în acest caz mai mult sau mai puţin *distanţată*:

„E rău de tot, se curăţă *babalâcul* [...] Am stat aici cu el la masă până pe la unsprezece, pe urmă a plecat şi am auzit pe Aurica strigând că-i vine *moşului* rău" (Călinescu, EO, p. 232); „Catarina fu adusă în casa Bogdăneştilor, la avere mare, *pizmuită* de toate mamele cu fete de măritat, *duşmănită* şi de fetele mari" (Agârbiceanu, NP, II, p. 34); „Spune baba mea Cireaşa că aşa i-i dat ţării aceştia şi norodului din ţara asta, să aibă *hodina* vântului şi *tihna* valurilor" (Sadoveanu, NP, p. 8).

[2] *Funcţia de intensificare* (sau de subliniere a unei idei), care apare în sinonimia juxtapusă datorită acumulării de sinonime vizând efectul gradaţiei:

„Unii foarte când sunt beţi, /Au arţaguri, sunt semeţi, / Se *cert*, tot se *gâlcevesc*, / Înjur, *strig*, *zbier* şi *răcnesc*" (Pann, SL, I, p. 63-64); „Tinereţe, cum amăgeşti nădejdiile, cum seci puterile, cum *stâmperi* şi *potoleşti* avânturile" (Gârleanu, SA, II, p. 182); „...s-a dus să-şi ucidă *neastâmpărul* şi *nerăbdarea* prin cele păduri cu fiare de vânat" (Galaction, LV, p. 43).

După cum observa T. Vianu, adeseori este greu de deosebit această funcţie de cealaltă, generată de nevoia de precizare, de căutare a termenului propriu:

„...înţelegând, ca la lumina unei torţe, că e vorba de sentimente *refulate*, *sugrumate* îndelungă vreme..." (Petrescu, UN, p. 17); „...şi să ceară ceva de mâncare, căci era *flămând*, *hămisit*" (Slavici, M, p. 38); „...iar Ion Mohreanu se întoarse cu spatele, să strivească *agitaţia*, *colcăiala* din stomac" (Neagu, ÎS, p. 142).

[3] *Funcţia de precizare* (a unei idei sau a unui termen[127]) ia naştere tot în cazul sinonimiei juxtapuse ori în contact (cf. Vinţeler, *Sinonimie*, p. 19).

[127] Este vorba de precizarea „termenului" în discurs, altminteri raporturile lexemelor în limbă se referă doar la conţinut.

De cele mai multe ori, ea pare să corespundă funcţiei metalingvistice (în sens jakobsonian) atunci când se explică un cuvânt, considerat a fi necunoscut de către interlocutor, printr-un alt termen mai accesibil (cf. Zugun, *Lexicologia*, p. 244). Alteori nu termenul se cere a fi lămurit, ci o noţiune are nevoie de precizări suplimentare, de completări, operaţie posibilă cu ajutorul unui sinonim / unor sinonime mai puţin general(e) decât primul din serie:

„– Întâi să ştiu ce vânăm. / – Câini, zise Raminţki [...] Da, *câini*, întări Raminţki. *Javre, potăi, codârle*" (Neagu, FN, p. 71).

Deşi, pe un anumit plan, putem vorbi de două aspecte diferite, în esenţă avem aceeaşi funcţie a sinonimelor rezultând din funcţia de reprezentare a semnului (în accepţia lui Bühler). E. Coşeriu a susţinut acest lucru: „nu există o funcţiune *metalingvistică* separabilă de funcţiunea de *reprezentare*, fiindcă, dacă funcţiunea de reprezentare este de reprezentare a lucrurilor, atunci între lucrurile pe care limbajul le poate reprezenta găsim şi limbajul; dat fiind că limbajul e şi o parte a realităţii, atunci şi limbajul poate fi denumit prin limbaj" (Coşeriu, *Limbajul poetic*, p. 148). Mai frecvent se precizează, prin sinonime, sensul unor termeni decât sfera unor noţiuni, după tiparul *X, (adică) Y* ori *X sau (mai bine zis) Y*:

„Ce să fie?! zise Chirică. Ia, faţa casei, vatra, focul, pirostiile, ceaunul, apa dintr-însul, făina şi *culeşerul* sau *melesteul*" (Creangă, SP, p. 85); „Nu fi mândru şi nebăgător în seamă, ci cercetează-ţi vecinii şi *amicii* sau *prietenii* (Pann, SL, III, p. 13); „Cu premeditare sau *casualminte, accidental*, omul de necese consideră mai întâi acelea ce-l încongioară..." (Drăguşanu, PT, p. 275).

Tot funcţia de precizare apare şi în cazul unui dialog în care interlocutorul dovedeşte că nu pricepe un cuvânt:

„– Ţi-am ieşit în cale şi astă iarnă. M-ai *evitat*. / – Ce-am făcut? / – M-ai *ocolit*" (Neagu, PB, p. 125).

[4] *Funcţia de diferenţiere* a termenilor (şi nu a noţiunilor, cum afirmă Evseev), care poate merge până la opunerea acestora, apare din necesitatea adecvării cuvântului la realitate, respingând apropierea de alte cuvinte. Această funcţie nu se confundă cu cea de precizare, întrucât sinonimele implicate funcţionează (cel puţin în structura de adâncime) după tiparul *nu X, ci Y* (uneori şi *X, nu Y*):

„Se lovi ca nuca în perete şi vorba ta, iacă, răspunseră ei. Dară noi nu ne *certăm*, ci numai ne *sfădim*" (Ispirescu, LBR, p. 131); „– Crezi că *a pierit* şi câinele? / – Nu cred. Mai degrabă *s-a prăpădit*" (Sadoveanu, B, p. 173); „Sunt *ruinat*! Mai mult decât *ruinat*, sunt *falit*!" (Alecsandri, DCP, p. 110); „Hoho, asta-i

poveste lungă. Adecă vorba vine că-i *poveste*. Da' n-a fost *poveste*. A fost *istorie* adevărată" (Agârbiceanu, NP, I, p. 69).

Se observă grija scriitorilor (şi a vorbitorilor) de a deosebi cuvintele între care uzul comun nu stabileşte întotdeauna diferenţe. În zicala dată ca exemplu de Evseev: „Are *cap,* dar n-are *minte*" (la care Zugun adaugă şi „Cap ai, minte ce-ţi mai trebuie") *cap* intră în opoziţie cu *minte*. În schimb, această opoziţie nu mai există într-o altă sintagmă populară culeasă de Elena Niculiţă-Voronca: „«*Cap*, nu *bostan*!» să spune că are un om cu minte; şi viceversa"[128].

Uneori sinonimele se diferenţiază contextual, firesc, fără ca scriitorul să-şi concentreze atenţia asupra lor prin inserţii metalingvistice:

„Am ştiut, mai târziu, că aveam o reputaţie de imensă *răutate*, dedusă din îndârjirea şi *sarcasmul* cu care-mi apăram părerile, din intoleranţa mea intelectuală, în sfârşit" (Petrescu, UN, p. 39); „Tăcerea înţelenită se prelungea în *ofensă*, e adevărat, degajată şi impersonală, dar acţionând asupra lui Radu mai profund decât *injuria*" (Neagu, FN, p. 40).

Aceste patru funcţii enumerate sunt funcţii ale sinonimelor şi nu ale sinonimiei (în cazul SIP). O funcţie a sinonimiei *in praesentia*, ca „principiu de construcţie a unui context şi chiar text", a evidenţiat P. Zugun. Noi propunem chiar denumirea de *funcţie ludică*[129] a sinonimiei pentru astfel de cazuri în care un anumit tip de sinonimie devine scopul în sine al unui text. De pildă, *funcţia ludică* a sinonimiei juxtapuse este ilustrată, ca manieră de „tratare" a textului temă, printr-unul dintre *Exerciţiile de stil* ale lui R. Queneau (intitulat *Dublă partidă*), care, probabil, pastişează stilul medieval abundent în sinonime:

„După o *busculadă* şi *confuzie* spune şi proferează pe un *ton* şi cu o *voce* smiorcăită şi plângăreaţă că *vecinul* şi *covoiajorul* o face dinadins..."[130].

[d] O dată ce acceptăm existenţa unei sinonimii *in absentia*, înseamnă că ar trebui să identificăm şi funcţii ale sinonimelor aferente acestui tip. Aceste funcţii sunt date de caracterul motivat al alegerii unor cuvinte în diverse contexte în raport cu celelalte sinonime ale seriei latente, ce se exclud din mesaj. Am văzut deja că G. I. Tohăneanu vorbea despre *funcţia eufemistică* a unor sinonime şi întrezărea *funcţia de sugerare* a sinonimelor

[128] Elena Niculiţă-Voronca, *Datinele şi credinţele poporului român*, vol. II, Ed. Polirom, Iaşi, 1998, p. 179.
[129] Aceasta poate coincide cu *funcţia estetică* a lui Jan Mukařovskỳ, comună tutoror artelor, prin care un semn autonom dobândeşte importanţă prin el însuşi (cf. Ducrot, *Dictionnaire*, p. 118). De remarcat însă că în cazul funcţiei ludice discutate de noi, importanţă prin el însuşi capătă un procedeu / fenomen şi nu un semn autonom.
[130] Raymond Queneau, *Exerciţii de stil*, Ed. Paralela 45, Piteşti-Bucureşti, 2004, p. 34.

metaforice. Pentru unii specialişti şi eufemismul s-ar încadra în sfera metaforei (cf. Slave, *Metafora*, p. 43); atragem atenţia însă că eufemismul atenuează (ascunde), pe câtă vreme metafora sugerează (dezvăluie).

În realitate, funcţiile sinonimelor *in absentia* pot fi regăsite printre funcţiile semnului lingvistic în comunicare, căci acesta funcţionează în raport cu alte semne (raport atât material, cât şi de conţinut), cu microsisteme de semne şi chiar cu sisteme întregi de semne. El poate funcţiona şi în relaţie cu alte texte, cu lucrurile înseşi sau cu cunoştinţele noastre despre lucruri (cf. Coşeriu, *Limbajul poetic*, p. 149). Toate acestea sunt numite de către E. Coşeriu *funcţii de evocare*: „putem să spunem că în jurul *reprezentării* există un mănunchi de funcţiuni de evocare, avem de-a face – după o formulă întrebuinţată de un filosof american, Marshall Oliver – cu acea bogată ambiguitate a cuvântului care poate denota cu precizie ceva, fără a renunţa în acelaşi timp şi la alte denotări" (*ibid*., p. 153; cf. şi Coşeriu, *Formă*, p. 208).

> Într-o prelegere de la Sibiu, tratând aceeaşi temă, Coşeriu îl menţionează, de data aceasta, pe „filosoful american W. M. Urban" (*Seminarii*, p. 74) şi nu pe Marshall Oliver. *Quandoque bonus dormitat Coseriu*… Cu siguranţă, este vorba de W. M. Urban, după cum aflăm în *Linguistica del testo*: „Il teorico del linguaggio Urban ha rilevato questa ricchezza in modo particolarmente incisivo, una ricchezza fondata su tale funzione evocativa del linguaggio, ovvero sulla possibilità di riferirsi a qualcosa con l'aiuto del linguaggio, senza propriarmente parlarne" (Coseriu, *Testo*, p. 132, unde se face trimitere şi la lucrarea lui W. M. Urban din 1939, *Language and reality*).

Vom da şi exemple în acest sens:

„Ia, am fost şi eu, în lumea asta, un boţ cu ochi, o bucată de *humă* însufleţită din Humuleşti, care nici frumos până la douăzeci de ani, nici cu minte până la treizeci şi nici bogat până la patruzeci nu m-am făcut" (Creangă, AC, II, p. 260); „Doamne, băieţi, când am cetit în jurnale de prăpădul din Italia, vă spun drept, am plâns. Şi când am văzut şi la cinematograf ruinele oraşelor şi pe fetiţa ceea care au scos-o vie de supt dărâmături, *m-am cutremurat*" (Gârleanu, SA, I, p. 235).

În exemplul din opera lui Creangă, selecţia lui *humă*, spre deosebire de *lut* sau *pământ*, este motivată de prezenţa în context a toponimului Humuleşti, având, deci, funcţie evocativă. De asemenea, întrucât în fragmentul aparţinând lui Gârleanu era vorba despre cutremurul de la Messina, termenul *a (se) cutremura* apare ca deplin motivat în raport cu sinonime precum *a (se) îngrozi, a (se) înfiora* etc. În poezie acest fenomen este cu atât mai evident atunci când prezenţa unor cuvinte este cerută de prozodie (măsură, rimă etc.) sau motivată prin simbolismul lor fonetic.

În concluzie, reafirmăm că noţiunea de *funcţie a sinonimelor* depinde de planul din care judecăm sinonimia. În limbă, funcţia de diferenţiere a sinonimelor este dată de raportul simultan şi permanent (ca interrelaţie) dintre sinonime; în vorbire, în cazul SIP, funcţiile sunt declanşate de apariţia în context a celui de-al doilea sinonim (şi a celui de-al treilea etc., eventual), iar în cazul SIA, funcţiile aparţin termenului prezent în raport cu cei absenţi, dar existenţi la nivelul competenţei vorbitorului ca serie latentă.

3. O perspectivă integralistă asupra sinonimiei[131]

O cercetare corect proiectată asupra sinonimiei trebuie să pornească, înainte de toate, de la o viziune clară şi coerentă asupra limbajului în totalitatea sa. Avem convingerea că doctrina lingvistică elaborată de E. Coşeriu furnizează premisele pentru studierea oricărui fapt de limbă. În acest sens, ea a fost numită, pe bună dreptate, lingvistica integrală.

Sugestii fertile pentru demersul nostru oferă modul genial în care savantul român concepe structura generală a limbajului, ce poate fi reprezentată schematic în următorul tablou sinoptic:

puncte de vedere / niveluri	***enérgeia*** activitate	***dýnamis*** competenţă	***érgon*** produs
universal	vorbire în general	competenţă elocuţională	totalitatea „vorbitului”
istoric	limba concretă	competenţă idiomatică	(limba abstractă)
individual	discurs	competenţă expresivă	„text”

Reprodus după Coşeriu, *Creativitate*, p. 237

Fiindcă ne vom folosi de distincţiile coşeriene, credem că este necesar să le prezentăm pe scurt. E. Coşeriu distinge în limbaj, pe de o parte, trei niveluri: unul *universal* (nivel al desemnării), altul *istoric* (nivel al semnificaţiei) şi altul *individual* (nivel al sensului), întrucât „limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează *în mod individual*, dar totdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate («limbi»)” (Coşeriu, *Creativitate*, p. 233). Limbajul se realizează, pe de altă parte, conform unei cunoaşteri

[131] O schiţă a acestui capitol se poate găsi în studiul nostru, *O perspectivă integrală asupra sinonimiei*, prezentat în cadrul simpozionului internaţional „Limba şi literatura română. Regional – naţional – european” (Iaşi – Chişinău, 24-27 noiembrie 2005) şi publicat în volumul *Limba şi literatura română. Regional – naţional – european*, Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2006, p. 295-304.

dobândite („învăţate") şi se prezintă sub forma unor fapte obiective, de aceea Coşeriu adoptă (pe filiera lui W. von Humboldt, doar primii doi) termenii aristotelici *érgon* („produs"), *enérgeia* („activitate creatoare" ce depăşeşte tehnica „învăţată") şi *dýnamis* („potenţă" sau competenţă). Limbajul nu este în esenţă *érgon*, „lucru făcut", ci *enérgeia*, „activitate creatoare".

Din tabelul prezentat mai sus reiese limpede ce înţelege Coşeriu prin *activitate*, *competenţă*[132] şi *produs* pentru fiecare dintre cele trei niveluri. Totuşi, mai precizăm că, la nivel universal, *competenţa elocuţională*, ca tehnică, înseamnă „a şti să vorbeşti în general", la nivel individual, prin *competenţă expresivă* se înţelege cunoaşterea cu privire la elaborarea „discursurilor", în timp ce, la nivel istoric, *competenţa idiomatică* este constituită de „limba în calitate de cunoaştere tradiţională a unei comunităţi" (*ibid*., p. 236). O menţiune merită şi *érgon*-ul la nivel istoric: produs poate fi aici numai limba „abstractă", adică limba „dedusă din vorbire şi obiectivată într-o gramatică şi un dicţionar" (*ibid*., p. 237).

> În cadrul «competenţei», E. Coşeriu distinge şi trei tipuri de norme corespunzătoare celor trei niveluri: la nivel universal – *congruenţa,* dată de regulile generale ale gândirii, precum şi de cele legate de vorbirea în general şi cunoaşterea lumii, la nivel istoric – *corectitudinea*, dată de sistemul de tradiţii ale vorbirii dintr-o comunitate, la nivel individual – *adecvarea* (sau *tò prépon*), dată de cunoaşterea care se referă la „a vorbi în situaţii determinate şi cu privire la anumite lucruri, cu anumiţi interlocutori" (Coşeriu, *Competenţa*, p. 36). Norma adecvării le poate suspenda pe celelalte două, iar cea a corectitudinii pe cea a congruenţei. Există trei tipuri de suspendare a congruenţei prin *tò prépon*: prin suspendarea metaforică, prin cea metalingvistică şi prin cea extravagantă, în cazul absurdităţilor exprimate (*ibid*., p. 45, vezi şi *Logique du langage et logique de la grammaire*, în Coseriu, *L'homme*, p. 157).

Concentrate, părerile noastre sunt prezentate pe pagina următoare într-un tabel menit să facă, întrucâtva, ordine în preocupările privind sinonimia. Chiar şi aşa, ne simţim obligaţi să oferim o serie de lămuriri. O primă observaţie ar fi aceea că tipurile de sinonimie inserate în tabel nu sunt numai cele existente în fiecare cadru delimitat, ci anume doar cele relevante pentru fiecare compartiment în parte, în funcţie de nivelurile şi de punctele de vedere (*enérgeia, dýnamis, érgon*) coşeriene. Adunate însă, acestea oferă, credem noi, toate ipostazele sub care apare sinonimia.

Din punctul de vedere al realizării, distingem *grosso modo*, înainte de toate, o *sinonimie <u>in actu</u>, reală*, ce ar corespunde „vorbirii" şi o *sinonimie <u>in</u>*

[132] Numită de Coşeriu şi *saber* (în spaniolă) sau *cunoaştere* sau, cu ghilimelele de rigoare, „ştiutul". Acestui aspect al limbajului Coşeriu i-a dedicat o carte întreagă, *Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens* (1988), ce a cunoscut şi o versiune spaniolă în 1992 (v. Coseriu, *Competencia*).

potentia, *virtuală* sau *potenţială*, ce ar reveni „limbii”. Dar lucrurile nefiind atât de simple în limbaj, apelând la distincţiile coşeriene, suntem nevoiţi, la rândune, să operăm anumite distincţii[133], pentru a obţine avantajul unor nuanţări.

Sinonimia lexicală, lexico-frazeologică şi frazeologică
(adaptată la schema reprezentării limbajului din perspectivă coşeriană)

Sinonimia din punctul de vedere al *realizării*	**sinonimia *in actu*** (reală)		**sinonimia *in potentia*** (virtuală/potenţială)	
puncte de vedere / niveluri	***enérgeia*** (activitate)	***dýnamis*** (competenţă)	***érgon*** (produs)	
UNIVERSAL (nivel al desemnării)	vorbirea în general	competenţa elocuţională	totalitatea „vorbitului”	
	sinonimia ca universalie lingvistică posibilă			
ISTORIC (nivel al semnificaţiei)	limba concretă	competenţa idiomatică	(limba abstractă)	
	sinonimia varietăţii interne: **1. sinonimia diatopică** **2. sinonimia diastratică** **3. sinonimia diafazică** **4. sinonimia diacronică**		**sinonimia de inventar:** sinonimia prezentă în dicţionarele de sinonime ale unei limbi (de pildă, DSLR de Mircea şi Luiza Seche)	
INDIVIDUAL (nivel al sensului)	discursul	competenţa expresivă	„textul”	
	sinonimia *in praesentia*		**sinonimia *in absentia***	
	1. sinonimia în contact/juxtapusă **2. sinonimia distanţată**		**sinonimia latentă:** sinonimia unităţilor ce se exclud într-un context	**sinonimia de inventar** (de pildă, cea extrasă din creaţia unui scriitor)

[133] Conform principiului coşerian: „unde se prezintă o dificultate raţională, în care nu putem rezolva o problemă, trebuie să facem o distincţie” (Coşeriu, *Lingvistica*, p. 73). Mai trebuie spus că E. Coşeriu face deosebire între *a distinge* şi *a separa*: *se pot distinge noţiuni şi se pot separa obiecte*. De pildă, noaptea nu poate fi separată de zi, întrucât împreună alcătuiesc un continuum, dar se pot distinge una de alta (*ibid.*, p. 29).

Teoretic vorbind, la toate nivelurile, se poate spune că *sinonimia in actu* corespunde limbajului văzut ca *enérgeia*, pe câtă vreme *sinonimia in potentia* corespunde limbajului văzut ca *érgon.* Care ar fi rolul *competenţei* (*dýnamis)* în această discuţie asupra sinonimiei? În aceea că operează atât asupra sinonimiei reale, cât şi asupra celei virtuale, şi rămâne să vedem în ce mod; până atunci, tabelul surprinde acest lucru prin faptul că linia de demarcaţie dintre cele două mari tipuri de sinonimie traversează competenţa (fie ea elocuţională, idiomatică sau expresivă).

3.1. Nivelul universal

Suntem de părere că sinonimia se stabileşte doar între unităţile aceleiaşi limbi[134]. A considera că între termenii aparţinând mai multor limbi se poate institui o relaţie de *sinonimie interlingvistică* este o greşeală pe care lingviştii, în general, o resping[135], dar pe care unii logicieni sau filozofi (începând cu John Locke) o acceptă (cf. Popa, *Model*, p. 97-99). Ideea aceasta ar transforma, de pildă, un lexicon poliglot de termeni tehnici într-un dicţionar de sinonime. Merită să se discute despre sinonimie la nivel universal numai în măsura în care ea reprezintă una dintre universaliile lingvistice[136]. Reiese acest lucru şi din afirmaţia lui M. Bucă: „Sinonimia face parte din categoriile semasiologice proprii tuturor limbilor" (Bucă, *Semasiologie*, p. 118). Totodată, având în vedere că E. Coşeriu împarte *universaliile esenţiale* în universalii *necesare* şi universalii *posibile* (Coşeriu, *Lingvistica*, p. 40), se poate susţine că *sinonimia este una*[137] *dintre universaliile lingvistice posibile*.

---

[134] În acord şi cu principiul enunţat de J. Lyons: „toate sensurile recunoscute într-o anumită limbă sunt unice pentru acea limbă şi nu au valabilitate sau relevanţă în afara ei" (Lyons, *Introducere*, p. 70).

[135] Totuşi, vezi Andrei, *Sinonimia*, p. 30. De altfel, încă din 1949 există un amplu dicţionar comparativ-istoric, realizat de C. Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indoeuropean Languages. A Contribution to the History of Ideas*, care are la bază aceeaşi idee de sinonimie interlingvistică. Să se observe, totodată, că nimeni nu a vorbit până acum de omonimie interlingvistică sau de antonimie interlingvistică.

[136] Deşi Coşeriu atrage atenţia că nivelul universal nu este acelaşi lucru cu universaliile lingvistice (Coşeriu, *Lingvistica*, p. 140), noi considerăm că aici trebuie discutat acest aspect al sinonimiei şi ne vom argumenta părerea *infra* II, 1.

[137] Deşi în a doua ediţie a DOOM-ului termenul *universalii* este dat doar ca *pluralia tantum*, fiind considerat substantiv feminin, el se întâlneşte la singular chiar şi la lingvişti. De pildă, E. Coşeriu foloseşte adesea singularul „un universal" (vezi *Lingvistica*, p. 41, 44, 45, 49 etc.), ceea ce denotă că îl socoteşte un neutru, dovadă şi următorul citat: „unul [sic!] dintre universaliile lingvistice este tocmai creativitatea" (*ibid*., p. 63), caz în care pluralul ar fi trebuit să fie *universaluri*; este, probabil, o influenţă a limbii engleze (*universals*), ce acceptă substantivul şi la singular (*universal*, cf. *Penguin Dictionary*, s.v. *universal*). Mai firesc ni se pare singularul *universalie*, pe care îl întrebuinţează şi Tatiana Slama-Cazacu chiar în titlurile unor capitole dintr-o carte de căpătâi: „«Regularizarea»: o universalie în învăţarea limbilor" (Slama-Cazacu, *Psiholingv*., p. 341) şi „«Limba de lemn» – o universalie, o fatalitate în comunicare?" (*ibid*., p. 584). De altfel, în traducerea unui studiu coşerian (*Logicism şi antilogicism în gramatică*), se foloseşte acelaşi singular: „s-a putut vorbi de o universalie «primară», sau lingvistică, şi de o universalie «secundară», sau logică" (Coşeriu, *Teoria*, p. 245).

Într-un studiu de referinţă, *Les universaux linguistique (et les autres)*, datând din 1972, E. Coşeriu precizează: „Tous les faits constatés dans les langues – ou même imaginés pour des langues possibles – (propriétés, fonctions, catégories fonctionnelles, procédés matériels) doivent, sans exception, être considérés tout d'abord comme des universaux possibles (conceptuels), c'est-à-dire comme des possibilités universelles du langage" (Coseriu, *L'homme*, p. 72). La nivel sintactic, aici este locul discutării structurilor de adâncime, în stabilirea cărora se utilizează tehnica perifrazelor. Perifrazele – o spune Coşeriu – corespund echivalenţelor în desemnare; vorbim în acest caz de „sinonime cognitive" şi nu de sinonime lingvistice (*ibid*., p. 99). Nu este cazul să vorbim aici despre acea limbă iniţială universală, ce a făcut obiectul atâtor dispute, „un soi de limbă prin iluminare interioară" (Eco, *Limba perfectă*, p. 13), limba adamică, cea care, „intraductibilă în termenii unor idiomuri cunoscute, este totuşi înţeleasă de cel ce o ascultă printr-un dar ori printr-o stare de graţie aparte" (*ibid*.) [138]. E aceeaşi limbă în care se exprimă dialogul dintre Hyperion şi Demiurg în poemul eminescian *Luceafărul* (intenţionând acest lucru, Eminescu nu foloseşte în tabloul respectiv verbe *dicendi*).

3.2. Nivelul istoric

Într-o *limbă istorică* („limba care s-a constituit istoric ca unitate ideală, fiind identificată ca atare de către propriii săi vorbitori şi de către vorbitorii altor limbi, de obicei prin intermediul unui adjectiv «propriu»: limba *română*, limba *spaniolă* etc." – Coşeriu, *Limba funcţională*, p. 263) întâlnim atât *omogenitate*, cât şi *varietate*, date de cele două universalii ale limbajului: *alteritatea* şi *creativitatea* (vezi Coşeriu, *Competenţa*, p. 38). Cea din urmă face ca o limbă istorică să prezinte varietate internă, varietate care este de trei tipuri: *varietate diatopică* (în spaţiu), *varietate diastratică* (între păturile sociale şi culturale ale unei comunităţi) şi *varietate diafazică* (adică diferenţe între tipuri de modalităţi expresive determinate prin însăşi situaţia vorbirii şi prin elementele situaţiei vorbirii; de asemenea, aici intră diferenţele lingvistice care, la acelaşi strat socio-cultural, caracterizează grupuri „biologice" – bărbaţi, femei, copii, tineri – şi grupuri profesionale).

Pe de altă parte, ţinând seama de omogenitate, se poate vorbi şi de o limbă unitară sub cele trei aspecte, adică *sintopică* (fără diferenţe în spaţiu), *sinstratică* (fără diferenţe de nivel) şi *sinfazică* (fără diferenţe de stil de limbă); aceasta este *limba funcţională*, cea care funcţionează efectiv şi în mod imediat în discursuri şi corespunde acelei *langue* a lui Saussure (*ibid*., p. 39).

[138] Vezi şi Henri Wald, *Vorbire şi cunoaştere*, în H. Wald (coord.), *Orientări contemporane în teoria cunoaşterii*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1976, p. 40.

În realitate, nimeni nu ştie o singură limbă funcţională, având cunoştinţe, adeseori fragmentare, şi din altele. Limba istorică este, de fapt, o *„colecţie" de limbi funcţionale* (Coşeriu, *Limba funcţională*, p. 268). Se motivează astfel de ce, în demersul nostru asupra sinonimiei, vom insista mai mult asupra nivelului individual. Totodată, numărul relativ mare de citate oferite ar putea da o anumită idee despre *varietatea diafazică*.

> Ar părea că cele expuse până aici constituie obiectul prin excelenţă al descrierii structurale, întrucât aceasta se ocupă de limba văzută ca tehnică sincronică a discursului, dar structuralismul nu se poate ocupa de varietate, ci doar de omogenitate, căci opoziţiile se stabilesc numai într-un sistem unitar. S-ar cuveni să ne referim, în cadrul sinonimiei varietăţii interne, doar la sinonimia diatopică, diastratică şi diafazică, însă nu ne putem dispensa de studiul sinonimiei diacronice[139] şi aspectul acesta este surprins şi de E. Coşeriu: „Într-o limbă literară, într-o limbă de cultură, de cultură scrisă, chiar şi diacronia reală poate fi sincronică, adică poate fi prezentă în orice moment, fiindcă aceste texte mai vechi se cunosc şi pot fi oricând reluate, nu numai ca texte, ci şi ca funcţiuni elementare, adică pentru aceste limbi există un fel de coprezenţă a diacroniei în sincronie" (Coşeriu, *Arhitectura*, p. 56; cf. şi Coşeriu, *Lingvistica*, p. 28). Aspectul este valabil „şi pentru limbile de tradiţie orală, fiindcă şi în aceste limbi există literatura care se transmite ca literatură orală, cu tot felul de construcţii perimate, construcţii care nu se mai întrebuinţează altfel. Şi cine cunoaşte această literatură populară poate întrebuinţa oricând fapte din aceste texte, pe care le cunoaşte şi pe care le poate reface chiar, într-o anumită măsură" (*ibid.*, p. 57) [140]. Pe lângă acestea, se mai poate adăuga şi că există diacronie în sincronie prin aceea că apar diferenţe între tineri şi bătrâni: tinerii adoptă imediat inovaţiile, pe câtă vreme bătrânii sunt mai reticenţi la schimbări (vezi Coseriu, *Vers l'études des structures lexicales*, în *L'homme*, p. 234-235).

Sinonimia varietăţii interne va fi formată din *sinonimia diacronică*[141], *sinonimia diatopică* şi *sinonimia diastratică* şi *diafazică*. Ea corespunde şi unei tradiţionale clasificări a sinonimelor (după timpul, locul şi mediul utilizării lor) în *sinonime cronologice, sinonime teritoriale*[142] şi *sinonime stilistice* (cf. Zugun, *Lexicologia*, p. 235). Înainte de a ne ocupa de sinonimia varietăţii interne, mai facem câteva precizări. Şi la nivel istoric se aplică distincţia *sinonimie <u>in actu</u>* vs. *sinonimie <u>in potentia</u>*. Pe linia demarcaţiilor coşeriene, primul tip de sinonimie (cea reală) ţine de *limba*

---

[139] Deşi asta ar putea complica lucrurile, pentru că într-un anume stadiu de limbă din trecut diferenţele diastratice, diafazice şi, pe alocuri, chiar cele diatopice pot prezenta alte configuraţii.
[140] În general, acestea devin, în mare măsură, tot fapte de stil.
[141] Cu rezerva mai sus precizată.
[142] Denumite, pe alocuri, şi sinonime *dialectale* sau *geografice*.

concretă (ce prezintă varietate), al doilea tip aparţine *limbii abstracte*, limbă dedusă, abstrasă de lingvist din „texte", limbă ce poate fi găsită, după cum spune Coşeriu, într-o gramatică şi într-un dicţionar (ca *érgon*). Aici este cazul să vorbim despre *sinonimia de inventar*, care este rodul cercetării lingviştilor, preocupaţi să întocmească dicţionare de sinonime. Un excelent exemplu pentru sinonimia lexicală este opera lexicografică a soţilor Luiza şi Mircea Seche, *Dicţionarul de sinonime al limbii române*, din 1982 (Seche-Seche, DSLR), ce ilustrează din plin şi varietatea internă a limbii române, deoarece inventariază şi arhaisme, regionalisme, termeni populari, cuvinte folosite în accepţie figurată, marcate stilistic etc.

Privită din perspectiva limbii ca *activitate* (*enérgeia*) la acest nivel[143], sinonimia este extrem de bogată, căci, „deşi denumesc aceeaşi realitate, sinonimele o fac din planuri adesea foarte diferite ale limbii" (Seche-Seche, DSLR, p. VIII). Analizele întreprinse de Narcisa Forăscu demonstrează că foarte puţine sinonime reuşesc să treacă proba atâtor restricţii şi să fie într-adevăr sinonime în *sistem*. Însă, după cum remarca aceeaşi lingvistă, „sinonimia perfectă este cea mai puţin interesantă din punctul de vedere al cercetării şi chiar al vorbitorilor unei limbi" (Vrănceanu-Forăscu, *Modele*, p. 78), cea imperfectă, ca fapt de *vorbire*, evidenţiind, prin estomparea diferenţelor, mecanismul fin şi complicat al limbii.

> Dacă în interpretarea Narcisei Forăscu sistemul corespunde conceptului de *langue* (la Saussure) sau *limbii funcţionale* (la Coşeriu), atunci ar fi o eroare să identificăm sinonime aici, întrucât în sistem descoperim doar opoziţii. În celebrul său studiu, *Pour une sémantique diachronique structurale* (1963), Coşeriu afirma: „la plupart des «synonymes» d'une langue (quand il ne s'agit pas de termes appartenant à des langues fonctionnelles différentes à l'intérieur de la même langue historique, par exemple à des «styles de langue» différentes) sont, en réalité, des cas d'opposition «supprimable» (neutralisable)" (Coseriu, *L'homme*, p. 269). Probabil că Narcisa Forăscu (cunoscătoare a unor studii coşeriene de lexematică, la care face trimiteri) avea în vedere tocmai acele «sinonime» care prezintă deosebiri minime, neutralizabile, la care Coşeriu se referea prin termenul „opoziţii privative" sau „sinonimice" (cf. *Vers une typologie des champs lexicaux*, în *L'homme*, p. 396-399). De altfel, şi lingvista bucureşteană utilizează termenul „opoziţie privativă" în privinţa sinonimelor (v. Vrănceanu-Forăscu, *Modele*, p. 210-219). Pe de altă parte, confuzia ar putea veni dinspre Saussure, care prin *limbă* nu înţelege întotdeauna doar 'sistemul'. Comentând paragraful în care savantul

[143] Evident că limba concretă, istorică (limba română sau oricare alta) există numai prin indivizi, deşi nici un individ nu realizează singur toată tradiţia istorică; nimeni nu ştie *toată* limba română.

> elveţian arăta că o idee despre „limbă” o pot oferi, într-un mod destul de fidel, o gramatică şi un dicţionar, Coşeriu apreciază că „aici, în mod evident, nu mai este vorba despre limba înţeleasă ca «sistem lingvistic», ci este vorba de un concept mai larg, dat fiind că gramatica şi dicţionarul nu conţin numai opoziţiile sistematice ale unei limbi, ci tot ceea ce este normal în expresiile utilizate într-o comunitate” (*Normă*, p. 60). Dacă se consideră că şi în acest caz avem de-a face tot cu sistemul, consecinţele pentru abordarea sinonimiei sunt uşor de prevăzut; totuşi, Narcisa Forăscu este conştientă de acest lucru (cf. Vrănceanu-Forăscu, *Lexicul*, p. 103).

Spuneam că orice vorbitor cunoaşte mai mult de o limbă funcţională. În cunoaşterea lui „pasivă” intră şi fapte aparţinând altor varietăţi dialectale, în afara graiului întrebuinţat de el, pe care le actualizează în diverse ocazii.

> Iată, de pildă, o femeie în vârstă din satul Ogradena, jud. Mehedinţi, observă că în sate învecinate piedica pentru roţile carului este numită diferit: „Noi i zîśem *mîţă* […]. Dubova-i ziśe *śovată*… Işelniţa-i spuńe *oćic*. Iacă, sînťem trei saće, aiiśa şî sînťem rumîń toţ, ăia-i spun śovată, noi spuńem mîţă, ăia zîc oćic” (*apud* Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversaţia*, p. 22 şi urm.).

Marii scriitori întrebuinţează cuvinte regionale care „nu sunt sinonime decât la nivelul limbii literare, nu şi la cel al graiurilor unde întâlnim, de obicei, unul singur” (Istrate, *Româna literară*, p. 359). Sadoveanu diferenţiază în creaţia sa termenii regionali: „*nea* = zăpadă uşoară de la începutul iernii; *zăpadă* = zăpada obişnuită a iernii, iar *omăt* = zăpada mare, nămete. […] Se spune *praf*; se mai spune *colb*, *pulbere* şi *pudră*. Eu spun: un *praf* de chinină, *praf* de dinţi; *colbul* drumului; *pulbere* de vânat. Nu uit însă pe «Dunăre, Dunăre / Drum fără *pulbere*…»”[144]. În acest sens este întemeiată afirmaţia lui E. Coşeriu: „Limba marilor poeţi [sau scriitori, n.n. C.M.] pare a coincide pur şi simplu cu limba istorică, ca realizare a posibilităţilor deja date în aceasta” (*Teze*, p. 11). Este motivul pentru care vom susţine că există o sinonimie diatopică (teritorială, geografică sau dialectală).

Chiar dacă mai puţin evident, acelaşi lucru este valabil şi pentru sinonimia diastratică şi diafazică (sau stilistică) şi chiar diacronică[145]. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu analizează şi observaţiile informatorilor din hărţile atlaselor lingvistice în care aceştia deosebesc termeni folosiţi în mediul rural / urban, de ţărani / de „boieri”, de tineri / de bătrâni, de femei / de bărbaţi etc., denumind aceleaşi realităţi (*Conversaţia*, p. 23-25). Cu câteva decenii înainte, Sextil Puşcariu evidenţia că „un material de o rară

[144] M. Sadoveanu, *Ceva despre meşteşugul scrisului*, în „Flacăra” din 14 iunie 1951, *apud* Istrate, *Româna literară*, p. 350-351.
[145] Ce apare atunci când scriitorii reînvie arhaismele pentru a crea culoarea locală.

bogăţie şi varietate pentru studiul sinonimelor se găseşte [...] şi în *Atlasul lingvistic român*, unde subiectele anchetate arată adesea diferenţele ce le fac în întrebuinţarea sinonimelor" (*Limba română*, p. 20).

În privinţa raportului dintre sinonimie şi competenţă idiomatică (*dýnamis*) la acest nivel, este utilă distincţia coşeriană, în cadrul competenţei idiomatice, dintre *norma*[146] şi *sistemul*[147] limbii. Când se spune că se încalcă uzul sau practica exprimării, în pofida posibilităţii de a neglija (prin neutralizare) anumite deosebiri, se are în vedere tocmai această normă.

> Luiza şi Mircea Seche, acordând cea mai mare importanţă contextului, discută şi propun conceptele de *prag minimal* şi *prag maximal* ale sinonimiei. Astfel, în condiţia pragului minimal „se înscrie ipostaza în care un termen substituie din punct de vedere semantic un alt termen într-un unic mesaj" (de exemplu, *slab* este sinonim cu *macru* doar în contextul *carne* ~), pe câtă vreme în limitele pragului maximal „se înscriu termenii ce pot fi virtual substituiţi reciproc într-un număr incalculabil de mesaje (de pildă verbele *a zice* şi *a spune*) – Seche-Seche, DSLR, p. IX.

Se afirmă uneori că în limbă nu există sinonime tocmai pentru că folosirea lor „nu este aproape niciodată indiferentă în normă" (Coşeriu, *Normă*, p. 89); *a împreuna*, de exemplu, nu înseamnă chiar acelaşi lucru cu *a uni*. Tot astfel, Coşeriu declară: „La fréquence relative du choix entre les termes «synonymes» (termes en opposition neutralisable) est aussi un fait de norme. Ainsi, allem. *aufmachen – öffnen*, *zumachen – schliessen* sont interchangeables dans la plupart des contexts, mais *aufmachen*, *zumachen* sont préférés par la norme" (*Vers l'études des structures lexicales*, în Coseriu, *L'homme*, p. 248). Într-un alt loc (vezi *Competencia*, p. 299), ilustrând conceptul de «normă», Coşeriu tratează asemănător problema sinonimelor: „Esto es aplicable, por ejemplo, a la distinción entre significados principales y secundarios, pero también para la elección entre «sinónimos», i.e. entre contenidos en oposición neutralizable: así, por ejemplo, en el caso de *perro* y *can* sólo *perro* corresponde a la norma; en alemán, de *Pferd* y *Ross* sólo *Pferd*"[148]. Vorbitorul trebuie să cunoască diferenţele semantice dintre cuvinte sau, după cum aprecia J. Lyons, „utilitatea practică a unor lucrări de referinţă de tipul *Roget's Thesaurus* depinde de cunoaşterea prealabilă a limbii de către persoana care le foloseşte. Dacă această persoană nu poate ea însăşi să distingă corect între sutele de echivalenţe date pentru *nice* ('drăguţ', n.n. C.M.), este greu de spus

[146] *Norma* reprezintă tot ceea ce este tradiţional, comun şi constant, deşi nu în mod necesar funcţional, în vorbirea corespunzătoare unei limbi funcţionale.
[147] *Sistemul* conţine doar opoziţiile funcţionale; toate trăsăturile distinctive aparţin sistemului.
[148] Mai departe, Coşeriu dă aceleaşi exemple din germană pe care le-am citat mai sus.

că le «are la dispoziţie»" (Lyons, *Introducere*, p. 500)[149]. Desigur că acelaşi lucru este valabil şi pentru lexicograf atunci când întocmeşte un dicţionar de sinonime – în cazul sinonimiei de inventar – şi pare de la sine înţeles că „ştiinţa" care stă la baza acestui tip de sinonimie, fiind la nivel istoric, ţine de competenţa idiomatică, numai că ştiinţa lexicografului nu este doar *téchne* (ştiinţă sigură, dar intuitivă, specifică vorbitorului)[150], ci, mai ales, *epistéme* (ştiinţă justificată, reflexivă)[151] – cf. Coşeriu, *Competenţa*, p. 36.

> S-a susţinut adesea că sinonimia este dependentă de context. Presupunem, deci, că, atunci când stabileşte o serie de sinonime, lexicograful (sau semanticianul) posedă (cel puţin în minte) un context verbal în care termenii din serie sunt substituibili. Dar, chiar dacă acesta construieşte asemenea enunţuri pentru verificări, în astfel de cazuri cuvintele determină contextul şi nu invers, cum se întâmplă în comunicare, adică avem de-a face cu un enunţ care ilustrează doar semnificaţii lexicale. Se cuvine să-i dăm dreptate, în această privinţă, lui J. Lyons atunci când postulează că „cuvintele au un sens [adică, în traducere terminologică, sunt recunoscute ca purtătoare de semnificaţie, n.n. C.M.], în vreme ce sintagmele şi propoziţiile pot să fie semnificative [dacă producerea lor este complet determinată de contextul situaţional, n.n. C.M.] sau nu" (*Introducere*, p. 463). Dacă producerea unui enunţ nu este complet determinată de acel context situaţional, atunci se va spune că enunţul are sens, dar nu este semnificativ (nu comunică) (*ibid*., p. 464). Se ajunge astfel la deja clasica distincţie dintre *enunţ* şi *enunţare* (cf. Eco, *Tratat*, p. 381 şi Borcilă, *Poetica*, p. 64-65) sau, cu alte cuvinte, dintre *sentence* şi *statement* (Benveniste, *Probleme*, II, p. 197-204)[152] sau dintre *frază* şi *enunţ* [= enunţare, aici] (cf. Reboul, *Pragmatica*, p. 46-47) ori, în terminologia lui Ch. Peirce, dintre *type-sentence* şi *token-sentence* (vezi Cârâc, *Teoria*, p. 270). Ce se întâmplă însă în momentul în care lingvistul se foloseşte de enunţuri extrase din contexte literare (cum procedează, de pildă, Narcisa Forăscu: „Atunci {*băgă de seamă* / *observă*} şi Greuceanu că-i lipseşte paloşul" – Vrănceanu-Forăscu, *Cuvinte*, p. 139-163) pe care

[149] Comentând sinonimia din dicţionare, Narcisa Forăscu afirmă: „Dicţionarul se situează deci pe o poziţie intermediară între sistem şi actualizare, el reprezintă *norma*, adică un nivel mediu între schemă şi uz" (Vrănceanu-Forăscu, *Lexicul*, p. 103). Remarcăm aici că terminologia întrebuinţată este cea a lui Hjelmslev şi nu a lui Coşeriu.

[150] Ea corespunde acelui tip de cunoaştere pe care Leibniz o numea *cognitio clara vel confusa* (cf. Coşeriu, *Sincronie*, p. 52).

[151] Aparţinând „ştiinţei" desemnate de Leibniz drept *cognitio clara distincta vel inadaequata* (dacă se justifică numai parţial) sau *distincta vel adaequata* (dacă merge până la ultimele justificări, ca ştiinţă a lingvistului) (Coşeriu, *Sincronie*, p. 53; cf. şi Coşeriu, *Lingvistica*, p. 14-16, dar, mai ales, *Competencia*, p. 229-234).

[152] Pentru Benveniste orice tip de frază, fie enunţ asumat, fie menţiune (citat) ţine de semantic (= pragmatic, în terminologia actuală) – *ibid*., p. 198.

operează apoi substituiri de sinonime? Răspunsul ne este dat de E. Coşeriu, care apreciază că, izolată de contextele ei, fraza este alta, „este *numele* frazei şi implică o translaţie de la limbajul primar la «metalimbaj» (*Determinare*, p. 329). Fraza-exemplu este doar un „nume" prin care ne referim la fraza ce semnifică într-o mulţime de contexte. Un vers din *Divina Commedia* nu semnifică în mod adecvat decât în relaţie cu întregul poem dantesc (*ibid*.). Aşadar, dacă în exemplele extrase din literatură se face abstracţie de contextele în cadrul cărora apar, vom avea de-a face cu simple enunţuri „cu sens", dar care nu sunt „semnificative", conform teoriei lui Lyons. E motivul pentru care, în discuţia noastră asupra sinonimelor, vom încerca să ţinem seama de aceste determinări contextuale, de orice natură ar fi ele.

Totodată, trebuie subliniat că sensurile figurate, sinonimele metaforice apărute ca urmare a activităţii poetice, sunt fapte de sistem, întrucât rezultă din descoperirea de noi asocieri privind semnificaţia (imagini), „posibile în sistem (adică existente virtual), dar inedite în normă" (Coşeriu, *Normă*, p. 90)[153]. De aceea, ni se par demne de a fi luate în discuţie situaţiile în care nu se operează o selecţie dintr-o serie sinonimică, ci, dat fiind că limba ca *enérgeia* este activitate creatoare, se creează, prin metaforă, un nou termen, ocazional. Aspectul acesta este important, deoarece poate conduce la formarea de serii sinonimice ocazionale ce se pot transforma sau nu, de-a lungul timpului, în serii constante.

Fenomenul survine mai ales în limba literaturii artistice, în care apar sinonime *literar-stilistice*, cum le numeşte Budagov (*Ştiinţa limbii*, p. 70). Şi acestea pot fi *in praesentia* sau *in absentia*. De mecanismul lor în opera lui Arghezi, s-a ocupat T. Vianu (vezi Vianu, *Studii*, p. 276-280). Elena Slave consideră că „astfel de fapte însă nu se încadrează într-un sistem sinonimic paradigmatic stabil. *Diamant* [din versul arghezian „două lacrimi în două diamante", n.n. C.M.] nu intră în relaţie sinonimică constantă cu *ochi*" (Slave, *Contrast*, p. 50).

Actul de creaţie este acelaşi atât la poet, cât şi la vorbitorul înzestrat cu simţ lingvistic, doar că inovaţia se poate naşte din intenţii diferite (deşi aceeaşi nevoie de expresivitate le leagă). Faptele studiate de stilistica de tip Bally–Iordan aparţin limbii, însă, cel puţin metaforele (în cadrul cărora Aristotel includea şi metonimia şi sinecdoca), apar la fel ca şi în limbajul poetic. Pentru a fi mai clari, dăm următorul exemplu: Iorgu Iordan a studiat denumirile pentru craniu după atlasul lingvistic (Iordan, *Dénominations*, p. 95-141), relevând o bogată serie de sinonime (adeseori stilistice): *ţeastă,*

[153] Altfel spus, „activitatea spirituală a individului vorbitor constă, tocmai, în aplicarea originală a sistemului, în limitele şi în afara limitelor permise de normă" (*ibid*., p. 101).

tidvă, glavă, scăfârlie, curcubătă, hârb etc., ce arată asocierile metaforice pe care le fac vorbitorii. Dacă ne referim la termenul *ţeastă*, vom observa că în limba română el desemnează doar *craniul* şi este tocit în privinţa expresivităţii. Dar cum s-a ajuns aici? Este nevoie să privim în diacronie fenomenul. Încă din latina populară, *testa* 'oală' ajunge să desemneze, la modul ironic, prin metaforizare, acelaşi lucru ca şi *caput* (cf. Guţu, *Dicţ. latin*, s.v. *testa*)[154]. Asocierea se va fi ivit în mintea unui vorbitor ce l-a folosit (asemeni unui poet) într-un discurs[155]. Dacă *testa*, cu noul sens, nu ar fi fost preluat, ar fi rămas în stadiul de *hapax legomenon* (cum se întâmplă cu foarte multe dintre metaforele poetice). Preluat însă, el a intrat cu timpul în *competenţa idiomatică*, ajungând să-l concureze pe *caput* şi chiar eliminându-l în limba franceză, unde *testa* a dat *tête*[156]. În limba populară, *tête* (nemaifiind expresiv) este concurat în ultimul timp de *billa, boule, caboche, citron, citrouille, ciboulot* (cf. Bally, *apud* Oancea, *Lingvistică romanică*, p. 135). În limba română înlocuirea nu s-a produs, dar *testa*, devenit *ţeastă*, şi-a pierdut, ca şi în franceză, sensul originar de 'oală' şi a devenit sinonim cu *cap*.

Şi neutralizarea merită a fi discutată tot în cadrul sistemului (în sens coşerian), căci, deşi este, ca atare, „fapt de vorbire", posibilitatea de a opera neutralizări aparţine limbii (cf. Coşeriu, *Lecţii*, p. 206).

Pentru a preîntâmpina eventuale neînţelegeri, precizăm că, întrucât limba istorică este o colecţie de limbi funcţionale, la acest nivel (al tradiţiei idiomatice dintr-o comunitate) situaţia de sinonimie ia naştere la interferenţa tehnicilor (competenţelor) în baza cărora limbile omogene funcţionează. Competenţa, ca tehnică virtuală, cuprinde sistemul şi norma. Limbile funcţionale coincid parţial mai ales în privinţa sistemului. Diversitatea, însă, se constată cu precădere în ansamblul normelor. Pe de altă parte, sistemul (ca tehnică deschisă / sumă de posibilităţi) duce la apariţia de noi sinonime.

---

[154] Vezi Frâncu, *Geneza*, p. 72, unde deplasarea semantică este explicată prin obiceiul barbarilor de a bea lichide din cranii omeneşti. O discuţie se găseşte şi la Elena Slave (vezi Slave, *Contrast*, p. 52). Totuşi, probabil că Benveniste are dreptate: înlocuirea lui *caput* cu *testa* a avut loc datorită pletorei semantice de care ajunsese să sufere cel dintâi termen (*Probleme*, I, p. 279).

[155] Metafora ţine, într-o anumită măsură, şi de competenţa expresivă, dar este şi o posibilitate a sistemului. Ea suspendă norma congruenţei, nu şi pe cea a corectitudinii idiomatice, fiindcă, în esenţă, după cum observa un poet american, „limba este poezie fosilizată" (*language is fossil poetry* – Emerson).

[156] Avem în minte definiţia genealogică a limbii române pe care o dă Al. Rosetti, valabilă, *mutatis muntandis*, pentru oricare altă limbă romanică (cf. Rosetti, ILR, p. 77).

3.3. Nivelul individual

Ne întoarcem la schema noastră, pe linia distincţiilor coşeriene. După E. Coşeriu, la nivelul individual, celor trei puncte de vedere sub care poate fi conceput limbajul, *enérgeia* (activitate), *dýnamis* (competenţă) şi *érgon* (produs), le revin *discursul*, *competenţa expresivă* şi, respectiv, „*textul*". Adevărata sinonimie se realizează în vorbire; ea este, după cum s-a arătat, dependentă de context, constituindu-se ca rezultat al anulării diferenţelor semantice dintre cuvinte. Înainte de a face altă remarcă, se cuvine să acceptăm la acest nivel distincţia utilă dintre *sinonimia in praesentia* şi *sinonimia in absentia* (vezi *supra* 2.4.).

3.3.1. Sinonimia *in praesentia*, în această dimensiune a limbajului ca activitate creatoare, se va realiza în *discurs*[157]. Deosebim aici, după locul pe care îl ocupă un sinonim faţă de altul: [1] *sinonimia în contact* (sau *juxtapusă*), care, conform opiniei lui O. Vinţeler, ar reprezenta acel caz în care două sinonime „se găsesc în aceeaşi frază, aşezate unul lângă altul, şi, de obicei, cel de-al doilea sinonim are rolul de determinant al primului, precizând sensul acestuia" (*Sinonimie*, p. 19) şi [2] *sinonimia distanţată*, ce presupune acele sinonime care „se află, de obicei, în fraze sau chiar în texte diferite, putând fi utilizate cu nuanţe de un anumit grad de diferenţiere sau şi cu sens identic, pentru a evita repetiţia în cadrul contextului dat" (*ibid.*, p. 21).

3.3.1.1. *Sinonimia în contact* are o veche tradiţie în limba română. Iată un exemplu din Coresi (*Carte cu învăţătură*, „Predislovie", 1581): „Dereptŭ aceaia şi noi, *greşiţii* şi *nedestoinicii* şi *ticăloşii*, carii ne-amŭ truditŭ acicea, noi ne *rugămŭ* şi ne *milcuimŭ* fiecărora carei veţi citi acicea, sau veţi propovedui altora […]. Că ne-amŭ *nevoitŭ* şi *truditŭ*… [s.n. C.M.]" (*apud* Dimitriu, *Tratat*, II, p. 1601). Şi se pot oferi multe ilustrări din cronicari sau din scrierile lui Antim Ivireanul (vezi Bulgăr, DS, p. 12), dar şi din creaţiile scriitorilor: „Lumea totuşi de departe ne numeşte cu fiori / *Ucigaşi*, împuşcă-n lună, *hoţi*, *tâlhari*, *omorâtori* [s.n.]" (B. P. Hasdeu, *Răzvan şi Vidra*).

> Material foarte bogat în această privinţă, dovedind existenţa structurilor sinonimice binare şi ternare la cronicari, se găseşte în lucrarea Aidei Todi (vezi Todi, *Sintaxă veche*, p. 224-231), care încearcă să demonstreze că aceste structuri ţin de influenţa tradiţiei limbii latine târzii (de ex.: *donamus et conferimus, guvernare et regere* etc. – îndeosebi în textele juridice), deşi procedeul se întâlneşte şi în vorbirea populară. Autoarea face trimitere şi la o bogată bibliografie străină pentru aspectul abordat.

[157] La nivel individual, limbajul ca activitate este *discursul*, „adică actul lingvistic (sau seria de acte lingvistice conexe) al unui anumit individ într-o anumită situaţie" (Coşeriu, *Creativitate*, p. 236).

O cercetare de referinţă asupra sinonimiei juxtapuse în textele vechi, preponderent religioase, datorăm lingvistei Luiza Seche, care înţelege prin acest concept[158] cazurile în care termenii sinonimi sunt legaţi între ei [α] prin conjuncţia coordonatoare „şi", în majoritatea exemplelor („dereptate şi giudeţu", „veştezeaşte şi usucă-se"), [β] prin virgulă, rareori („spuse, grăi", „nu zise, nici grăi"), [γ] prin construcţii genitivale şi gerunziale („patul stratului mieu", „spuse lui, zicând") (Seche, L., *Juxtapunerea*, p. 105). Specialista descoperă pentru acest fenomen, atât de frecvent în traducerile bisericeşti, cauze multiple. El se explică, de obicei, prin originalul tradus şi, în special, printr-o particularitate a stilului bisericesc (numită de autoare „insistenţă prin repetare"), dar şi prin carenţele lingvistice ale traducătorilor sau prin starea generală a limbii epocii (*ibid*., p. 108)[159]. Lărgind aria de investigare, Luiza Seche demonstrează apoi că influenţa limbii traducerilor bisericeşti a generat un adevărat procedeu stilistic şi pentru textele laice. În schimb, nu trebuie neglijat faptul că şi poezia populară se caracterizează printr-o evidentă „insistenţă semantică" (*ibid*., p. 110) care a putut şi ea influenţa scriitorii laici culţi (*ibid*., p. 111).

Nu numai poezia populară, ci însăşi vorbirea populară prezintă această particularitate, după cum remarcase şi T. Vianu (v. *supra* 2.4.) şi I. Coteanu, referindu-se la tatonările şi revenirile incidentale sinonimice ale povestitorilor populari (*Stilistica*, p. 116-118). De altfel, Gligore M. Jipescu, încercând să imite exprimarea ţăranului muntean, oferă numeroase mostre de sinonime juxtapuse (adesea relative): „…o haină […] care nu se mai poartă de n-*om preface*-o şi *drege*-o, pe unde e *roasă* şi *mâncată* de vremuri, de *potoape* şi de *nenorociri*" (Jipescu, O, p. 6); „…e ca văzu orbetului, când zăreşte d-abieluşa ca prin *sită*, or ca pân *ciur*" (*ibid*., p. 15).

Analiza acestui tip de sinonimie se poate face ţinând seama de funcţiile sinonimelor[160], discutate mai sus. După cum se observă şi din exemplele de mai jos, cea mai uzuală funcţie este cea de intensificare (sau de subliniere a unei idei), urmărindu-se adeseori efectul gradaţiei:

---

[158] Juxtapunerea sinonimică este definită drept „fenomenul dublării sinonimice" (Seche, L., *Juxtapunerea*, p. 103).

[159] Un studiu asupra seriilor de sinonime din psaltirile româneşti a efectuat Cornelia Cohuţ (*Serii*, p. 137-140). Un altul, consacrat sinonimiei în limba română din secolul al XVI-lea, o are ca autoare pe Claudia Tudose (*Sinonimia*, p. 947-949).

[160] O abordare interesantă a sinonimiei juxtapuse ca procedeu stilistic întâlnim la Horia Hulban care, în discutarea şi clasificarea formelor binare, ternare şi mixte, cu exemple din creaţia lui G. B. Shaw, face o paralelă cu unele proprietăţi ale ritmului muzical (*Syntheses*, p. 215-218).

„– Dar ce, mă, sunt eu muiere să văd *vedenii* şi *arătări*?" (Agârbiceanu, NP, II, p. 66). „…şefii se *urau* şi se *pizmuiau* între dânşii..." (Ghica, S, p. 86); „...că ar voi să aducă *turburări* şi *perturbaţiuni*..." (Ghica, S, p. 97); „N-am nici un *rost*, n-am nici o *stare*" (Galaction, LV, p. 103); „Dar viaţa lor, până la mobilizare, fusese atât de *limpede* şi de *curată*, încât institutorul nu putu trăi multă vreme cu durerea ascunsă în inimă" (Agârbiceanu, NP, I, p. 252); „...ceriul, *limpide* şi *transparent*, se întindea deasupra noastră ca un văl subţire şi albăstriu, prin care se zăria, ca prin vis, lucirea argintie a câteva stele" (Alecsandri, CP, p. 140); „Pârnaia era plină. Nu mai văzuse ucenicul. Toţi *zulitorii* Bucureştiului, *şuţi, hoţi* de cai, *trosnitori, carditori, tâlhari* de drumul mare, toată crema *caramangiilor*" (Barbu, G, p. 291) – enumerare de sinonime relative.

Alteori este căutată precizarea, completarea:

„Suntem noi oameni mai *răi*, mai *haini* decât alţii? Dimpotrivă, mai că-mi vine să zic că toţi vânătorii, pe care i-am cunoscut, sunt oameni *buni, miloşi*..." (Brătescu, P, p. 156) – aici apare şi o figură numită *dialagă*, întrucât se aglomerează grupuri de sinonime antonime între ele (cf. Quintilian, *Arta oratorică*, III, p. 73); „Şi ştii dumneata cât e de *prost* Titi? Fenomenal! E *imbecil*, completamente *idiot*" (Călinescu, EO, p. 303); „Dar Stănică nu e serios, şi apoi nu mi-aş ierta să fac să sufere o biată femeie. *Ticăloşi* sunt bărbaţii, *canalii*!" (Călinescu, EO, p. 230).

Pot exista cazuri în care o pereche de sinonime apare de două ori în aceeaşi frază ilustrând succesiv funcţia de precizare sau funcţia de subliniere:

„Încuierea ficatului naşte încă între altele şi gălbinarea, că, deaca *să va încuia*, adică *să va astupa*, ficatul începe să să umple şi băşica veninului ce stă deasupra lui, adică cea primitoare de venin, să împresoară şi să strimtorează şi să strânge şi uneori *să astupă* şi *să încuie*, măcare că fireaşte trebuie să curga veninul încet…" (*apud* Coteanu, *Structura*, p. 189).

Definiţiile date de Vinţeler pentru sinonimia în contact şi pentru cea distanţată sunt cumva incomplete, căci, uneori, sinonimele sunt „în contact" chiar dacă nu sunt juxtapuse, influenţându-se reciproc, iar cele distanţate (având ca scop varierea expresiei lingvistice) se găsesc de multe ori în aceeaşi frază. E şi acesta un argument în plus pentru a lua în calcul funcţiile sinonimelor.

„Când păşi în sală, faţa conului Tase se *rumeni* ca floarea mărului; când se aşeză în faţa mesei, se *aprinse* ca trandafirul, iar când ridică degetul, să facă linişte, obrajii i se *înflăcărară* ca bujorul" (Gârleanu, SA, I, p. 228) – remarcabilă gradaţie dublată de plastice comparaţii florale; „Mură, capul tacâmului, smulgea din scripca lui atât *alean*, atâta gingăşie şi atâta *dor*, că odată un boier tânăr şi cărturar i-a zis la masă..." (Galaction, LV, p. 41).

Tot într-un anume tip de contact trebuie considerate şi următoarele perechi de sinonime, la care se constată prezenţa funcţiei de precizare sau, după caz, de opunere:

„De câte ori am trecut de la treptele cele mai nalte ale societăţii la cele mai de jos, din *mânile* cele mai curate, în *labele* cele mai mârşave, de la *sânurile* cele mai nobile la *piepturile* cele mai deşărte de oricare simţire" (Alecsandri, CP, p. 50) – aici deosebirea dintre sinonime se precizează şi cu ajutorul antonimelor; „ – De ce nu-l duce într-un *sanatoriu*? observă madam Iorgu. / Ofiţerul râse zgomotos: / – Ce *sanatoriu*? *Balamuc*! Nu şi-a făcut injecţiile" (Călinescu, EO, p. 281); „«Dragă Boteo, am primit scrisoarea ta în care mă întrebi de mai *trăiesc*. Nu numai că *trăiesc*, dragul meu, dar *vieţuiesc*, aş putea zice, două vieţi...»" (Gârleanu, SA, II, p. 233).

De asemenea, aceeaşi situaţie se întâlneşte şi în privinţa inserţiilor metalingvistice:

„...au, pentru trebuinţa călătorilor, locomotive sigure, ce se numesc *magari* în limba veche şi *asini* în cea nouă" (Alecsandri, CP, p. 155); „...ba chiar fiii lui Iacob, lui Moise şi lui Teohari îşi dau numele de Iahovescu, Moisescu sau Teoharescu, crezând ca ţiganii că *lulelei*, dacă i-o zice *pipă*, românu n-o s-o cunoască" (Ghica, S, p. 29); „Era la sfârşitul lunii *septemvrie* care, în Moldova, se cheamă *brumărel*, anul nou de la zidirea lumii 7188, iar de la Hristos 1679" (Sadoveanu, ZC, p. 5).

Cazurile de mai sus reprezintă situaţii în care, deşi distanţate într-o oarecare măsură, sinonimele nu prezintă funcţia de variere a expresiei, intenţia utilizării lor fiind alta. De aceea, preferăm termenul de *sinonimie în contact* celui de sinonimie juxtapusă (descrisă de Luiza Seche), înţelegând prin *contact* o 'legătură nu neapărat strânsă'.

3.3.1.2. În ceea ce priveşte **sinonimia distanţată**, dăm un exemplu din Creangă, care în *Punguţa cu doi bani*, pe spaţiul a două pagini, alternează *clonţ* cu *plisc* şi cu *cioc*: „Boierul se uită cu băgare de seamă la cucoş, vede în *clonţu*-i o punguţă şi zice vezeteului: – Măi! ia dă-te jos şi vezi ce are cucoşul cela în *plisc*.[...] fuga la fereastra boierului şi începe a trânti cu *ciocul* în geamuri..." (Creangă, PB, p. 31-33).

Tot pentru ilustrare, iată câteva exemple în care sinonimele, deşi nu sunt foarte distanţate, dând impresia că sunt în contact, sunt folosite pentru a se evita repetarea aceluiaşi cuvânt:

„Ca să astupe o *gaură*, stârneau o *spărtură* cât o şură" (Rebreanu, I, p. 49); „Dacă are vreo *bănuială*, să spuie; dacă are vreun *prepus*, să-l deie pe faţă" (Sadoveanu, B, p. 175); „Prost şi tâmp ar fi *să-şi închipuie* că ea a fost de faţă. Mai

prost şi mai tâmp *să creadă* că mortul a putut vorbi" (Sadoveanu, B, p. 176); „Nu mai avu *forţă*, parcă toată *vlaga* i s-ar fi scurs din trup" (Barbu, G, p. 168); „Fusese la *pârnaie*, tăiase cinci ani sare, cărase hârdăul cu tâlhari vestiţi, de la ei învăţase meseria, mâncaseră pâine mucegăită împreună, ce ştia Paraschiv ce-i aia *puşcărie*?" (Barbu, G, p. 193); „Vorbele acestea le spuse cu atâta copilărie, că nu avură nici un sens erotic, dar Pascalopol fu *mulţumit* şi învălui şi pe Otilia şi pe Felix în privirea lui *satisfăcută*" (Călinescu, EO, p. 68); „Poetul este evreu din Moldova, unde evreii au îndeletniciri aproape *câmpeneşti*, împiedicaţi totuşi de tradiţia aglomerărilor târgoveţe să se bucure din plin de sinceritatea vieţii *agreste*" (Călinescu, *Istoria,* p. 865); „Era fără îndoială un paroxism, o undă de *nebunie* în furia ei, căci avea în joc aceeaşi *frenezie* ca animalele din junglă" (Petrescu, UN, p. 95); „Giurcă dă din mâini, scoate *ceasul*, îl vâră în ochii conducătorului, în vreme ce acesta, liniştit, îi arată şi el *ceasornicul*, apoi îi socoteşte orele pe degete" (Gârleanu, SA, II, p. 157); „De Paşti însă, când a venit Trică să mă ia, m-a apucat iar *ciuda*, şi ca să-i fac în *pizmă,* n-am ţinut drumul drept, ci am ocolit prin faţa măcelăriei, ca să mă vadă" (Slavici, M, p. 105).

Mai oferim o serie de exemple în care:

a) Primul termen al seriei este expresiv (provenind din diverse registre ale limbii):

„– Cred şi eu; era Statu-Palmă-Barbă-Cot. Râzi, hai, de aşa nume? Aista era un *ghiuj* glumeţ şi zurbagiu, cum e conul Năstase al nostru. / Coana Ruxanda, îndată ce auzise de *moşneag*, se furişă până într-un colţ, luă un *moşneag* ce semăna aidoma cu Statu-Palmă şi puse jucăria pe scaun" (Gârleanu, SA, I, p. 40); „– Dumneata nu-l cunoşti pe Simion. Totdeauna a fost niţel *scrântit* [...] / – Eşti *nebun* – striga Aglae – eu nu ştiu ce-o să mă fac cu tine..." (Călinescu, EO, p. 238); „Alături, pungaşii suceau *babaroasele*. Stăpânul mesteca *zarurile* în pumnul lui mare şi negru şi privea întunecat pământul bătătorit cu palmele" (Barbu, G, p. 53).

b) Al doilea termen este expresiv:

„«Cum nu se dioache călcâiul sau gura sobei, aşa să nu mi se dioache *copilaşul*!» şi-mi făcea apoi câte-un benchiu boghet în frunte, ca să nu-şi prăpădească *odorul*!" (Creangă, AC, II, p. 233); „Învelit într-un palton gros şi verzui de vechime, păşind mărunt, *bătrânul* mergea cu capul în jos, privind când la dreapta, când la stânga. [...] («Te pomeneşti, *ghiujul* – îşi zise urmăritorul – că merge după aventuri erotice!»)" (Călinescu, EO, p. 419); „ – Ştii, domniţă Catrină, – urmă domnul – că acest *nebun* s-ar fi lăudat cândva că ar putea să-mi fie ginere fără voie? [...] / – Ca să ne facă rău şi să ne strice tocmai acum, asemenea *zănatic* îşi poate pune şi viaţa în primejdie" (Sadoveanu, ZC, p. 233); „– E lucru foarte serios şi poate să te bage şi-n *temniţă*!... Că Simion ca Simion... cu el te-ai fi învoit tu omeneşte. Dar s-a pus şi popa pe capul tău, auzi? E foc pe tine, nu alta! Zice că nu te iartă până nu te vede la *răcoare*..." (Rebreanu, I, p. 99).

c) Toţi termenii sunt expresivi:

„Cum mă depărtam de mal, deodată mă trezii între patru femei, carele întocmai ca nişte *naiade*, erau coperite numai cu vălul cristalin al apei! [...] dar în curând mă găsii iarăşi faţă-n faţă cu vreo trii *sirene* albe şi vesele ce se împroşcau una pe alta cu apă" (Alecsandri, CP, p. 122) – de semnalat că sinonimele *naiade* şi *sirene* sunt ironice[161]; „Căpitanul Corabu, care înfipt în picioare şi mult mai voinic decât mine mă aştepta, *a înlemnit* cu mâna ridicată când a văzut pumnul meu crispat, gata să lovească. [...] Ba, copil chiar, era să fiu sfâşiat de un buldog, care se năpustise asupra mea, dar i-am întâlnit într-o fulgerare privirea, şi *a încremenit* pe loc, ca şi mine, alb atunci, ca şi azi, probabil" (Petrescu, UN, p. 15); „*Murise* socrul. [...] / – Veniţi, că *s-a prăpădit* bătrânul! le-a spus. [...] / – *Te duseşi*, tată-socrule! a rostit negustorul trist. / – Tătucă, tătucă! *Ne lăsaşi*, tată! se căina Lina peste coşciugul lui" (Barbu, G, p. 116-117); „Cereau, fiecare pe limba lui: / – Coană Lino, fă-ne câte o *injecţie*! / – Două *gamoaie*. [...] / – De ce faci crimă, domnu Aristică? Nu ştii că *băutura* e lucru sfânt, nu se risipeşte?! [...] / – Mai dă-ne câte-o *adormire*! [...] / – Încă o *sticlă de lampă* şi ne ducem, se ruga nea Fane" (Barbu, G, p. 294-295); „– De *zulit*, ai mai *zulit* la viaţa ta? se amestecă şi Oacă, suflându-şi nasul. / – Da. / – O fi găinar d-ăia de *ciordeşte* corcoviţe şi le mânâncă fofeaza. [...] / – Ştii *să mangleşti* cai? [...] / – *Fur* de când mă ştiu" (Barbu, G, p. 54-56); „– Cu *şuriul* ştii să dai? mai întrebă Stăpânul cu glas răguşit [...]. Paraschiv scoase de sub brâul de piele un *şiş* lung, cu lama ascuţită, îndoit la vârf. [...] Piele apucă uşor *cuţitul* [...]. / – Mişto *cosor*, să n-am spor!" (Barbu, G, p. 55). În aceste ultime exemple, printre sinonimele expresive (provenite în mare parte din argou) se insinuează şi termenul propriu: *a muri, băutură, a fura, cuţit*.

d) Nici un termen nu este expresiv:

„«Secătura, l-am înjurat, a-nvăţat *s-alunge* ţânţarii punând tămâie pe foc! Mama proceda mai simplu, azvârlea două smocuri de pelin şi ne *izgonea* pe noi în casă.»" (Neagu, PB, p. 82); „După însănătoşirea Veronicăi, în Vârtopi ajunse tot mai covârşitoare credinţa că ce văzuse Ilie Rău fusese numai *stafia* jandarmului. Unii întrebau totuşi: / – Cum să fie *arătare*, măi oameni buni, când şi patrula îl căuta? [...] Nu se auzi să-l fi prins nicăiri patrulele, dar, cât ţinu iarna, în casa aceea părăsită de cinci ori se mai arătă *vedenia* necurată" (Agârbiceanu, NP, II, p. 79); „– Vezi, dumneata ai *razim* la bătrâneţă, de ce nu te duci la vrunul? [...] / – Auzi tu, parcă

[161] Prin *naiadă* se înţelege '(mitol.) nimfă a izvoarelor, a fântânilor şi a apelor curgătoare' (cf. DEX, s.v. *naiadă*, iar prin *sirenă* 'fiinţă fabuloasă cu aspect de femeie, cu picioare şi aripi de pasăre, mai târziu cu coadă de peşte, care, prin cântecele ei, ademenea pe corăbieri în locuri primejdioase, unde aceştia îşi găseau moartea' (*ibid*., s.v. *sirenă*). La nivelul limbii (al semnificaţiilor) *naiadă* şi *sirenă* nu sunt sinonime. Semnificaţiile lor au în comun doar 'divinităţi ale mediului acvatic' (după Victor Kernbach, *Dicţionar de mitologie generală*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1995, s.v. *naiadă* şi *sirenă*, ambele categorii sunt *nimfe*). Dar contextul lui Alecsandri face ca semnificaţiile acestora, determinate de desemnare, să coincidă, cele două cuvinte putând fi considerate aici sinonime figurate.

numa de-aceea s-ar trudi omul cu copilul, ca să aibă odată *proaptă*!" (Agârbiceanu, NP, I, p. 40); „De ce-ţi atârnă *viaţa* în ziua de azi! Dar trebuia să se păzească cu tot dinadinsul. *Trai* e acela când eşti nevoit să-l cumpăneşti în fiecare clipă?" (Gârleanu, SA, II, p. 48); „...tuna şi fulgera împotriva tuturor acelora cari erau de alte păreri decât ale conului Tase Filoreanu şi ale *prietenilor* săi... Conul Tase Filoreanu şi *tovarăşii* săi făcuseră toate..." (Gârleanu, SA, I, p. 228); „ – Să te duci din casa mea. Să te duci! Şi începu s-o *îmbrâncească*: Acum, în clipa asta chiar. / Femeia se prăvăli pe podele, bătrânul o *împinse* deznădăjduit spre uşă...." (Gârleanu, SA, I, p. 181); „Sinceritatea şi lipsa de diplomaţie a lui nenea Guţă a dat loc la multe scene *hazlii*. La una din cele mai *nostime* am fost de faţă" (Brătescu, P, p. 133).

Se pot face diverse constatări în cercetarea sinonimiei contextuale. Uneori, unul dintre termenii implicaţi în relaţia de sinonimie este rar, arhaic:

„...*şi-au meruit* agnumele de Greceşti. [...] Ea a emigrat boierită de preste Carpaţi, şi la noi nelipsind *a-şi câştiga* merite pentru tron şi patrie..." (Drăguşanu, PT, p. 292-293); „Cu slujitori şi *facle* de răşină, marele armaş duse pe vodă până la mănăstirea cea mare a Goliei. [...] Caii, purtaţi de paici, îl duseră în pas până la Curte, între *făchii*, având în jur slujitori şi îngrămădire de norod prost" (Sadoveanu, ZC, p. 157) – cele două sinonime sunt dublete etimologice; „...Ancuţa şi-a strâns buzele şi s-a prefăcut că se uită cu luare-aminte în lungul *şleahului*... / – Când am spus vorba asta, urmă răzăşul, Ancuţa cea de-atunci şi-a dus răpede palma la gură şi s-a făcut a se uita încolo, în lungul *drumului*" (Sadoveanu, HA, p. 8).

Activitatea creatoare a limbajului (*enérgeia*) se realizează pe baza unei tehnici învăţate (*dýnamis*), competenţa[162]. În ce raport se află *sinonimia juxtapusă* cu această tehnică? Evident, ea ţine de *competenţa expresivă*, cea care dictează cum să se construiască discursul într-o împrejurare anume. T. Vianu numeşte chiar „tehnica acumulării de sinonime" acest procedeu, considerându-l specific retoricii: „Poeţii retorici iubesc sinonimele acumulate"[163]. De altfel, termenul *tò prépon* folosit de Coşeriu ca sinonim pentru norma adecvării vine din retorica lui Aristotel. Pe de altă parte, aglomerarea sinonimelor poate să aparţină, într-o mică măsură, şi *competenţei idiomatice*, întrucât apare frecvent în comunicarea orală şi demonstrează, afirmă Vianu, „geniul retoric al limbii"[164]. O dovadă o pot

[162] Deşi „*enérgeia* este actul creator care este anterior propriei sale *dýnamis*" (Coşeriu, *Lingvistica*, p. 64).

[163] În studiul *Locuri comune, sinonime şi echivocuri*, din Vianu, *Studii*, p. 108-109.

[164] În acelaşi sens, Vianu socoteşte acumularea de sinonime „procedeu social al limbii" (*ibid*.) menit să lumineze aceeaşi noţiune prin ceea ce numea Iorgu Iordan *repetiţie semantică* (vezi *supra* 2.4. şi prezentarea funcţiilor sinonimelor). Gh. Bulgăr îl citează pe I. Molnar, care, în *Retorica* sa din 1798, motiva juxtapunerea sau coordonarea sinonimică prin aceea că autorii şi vorbitorii, „temându-se că n-au tâlcuit precum să cade, iarăşi o mai zic a doua oară şi a treia oară cu osebite ziceri, măcar că înţelegerea iaste tot una" (Bulgăr, DS, p. 14).

constitui şi expresiile idiomatice ce includ în alcătuire sinonime: *praf şi pulbere, foc şi pară, mici fărâme, întuneric beznă, pe rudă şi pe sământă*[165] etc. *Sinonimia în contact* (în structuri binare sau ternare) reprezintă un mijloc prin care adecvarea suspendă norma congruenţei, mai ales când probează funcţia metalingvistică. Ea nu suspendă corectitudinea, deoarece norma idiomatică admite deseori tautologiile sau pleonasmele (ex.: *am văzut cu ochii mei, urcă sus* etc.). Toate funcţiile identificate pentru sinonimele în contact trebuie studiate în cadrul acestei competenţe expresive şi, totodată, toate tradiţiile de construcţie a textelor ce implică astfel de sinonime[166].

> Într-o carte recentă, *Pleonasmul în limba română* (2006), Dorin N. Uritescu discută, printre altele, şi pleonasmul lexical, atingând adesea şi problema sinonimei juxtapuse. Astfel, din perspectiva scopului apariţiei enumerărilor pleonastice, autorul identifică *pleonasmul persuasiv, pleonasmul intensificator* şi *pleonasmul explicativ* (Uritescu, *Pleonasmul*, p. 54-55). De fapt, este clar că scopurile respective sunt funcţii ale sinonimelor juxtapuse.

Şi întrebuinţarea *sinonimiei distanţate* ţine de o anumită tradiţie sau tehnică ce se încadrează în *competenţa expresivă*. Din punctul de vedere al corectitudinii (ce ţine de competenţa idiomatică) nu este nici o greşeală dacă se foloseşte într-un discurs acelaşi cuvânt ori de câte ori desemnarea o cere, însă anumite împrejurări impun varierea expresiei. De pildă, scriitori precum Flaubert sau Arghezi recomandau (şi încercau să aplice) principiul de a nu repeta acelaşi cuvânt sau expresie pe aceeaşi pagină. De asemenea, tradiţia sonetului obliga la acelaşi lucru în compunerea sa. H. A. Gleason observă că în anumite tradiţii literare există ideea că repetiţiile, atunci când nu urmăresc vreun efect particular, dezvăluie un stil mediocru, motiv pentru care sunt preţuite sinonimele. Dar această trăsătură de stil nu este universală. În unele limbi se vădeşte efectul contrar: repetiţia se impune, urmând anumite scheme stabilite (Gleason, *Introduction*, p. 340). Un reprezentant al formalismului rus, V. B. Şklovski, constata că în eposul finlandez paralelismul sinonimic constituie un canon (Şklovski, *Relaţia*, p. 407) şi că, de altminteri, procedeul reprezintă o regulă generală în poezia populară, însă curentă şi în proza oratorică antică şi în limbajul solemn-practic la englezi (*ibid*., p. 404). Fenomenul a fost semnalat şi pentru literatura medievală franceză şi pentru basme, unde există situaţii repetabile, dar şi la un scriitor precum Gogol, unde se evidenţiază ca procedeu stilistic favorit (*ibid*., p. 406). De altfel, tehnica are

[165] Vezi Iordan-Robu, LRC, p. 271, unde nu sunt considerate pleonastice.

[166] Un asemenea procedeu, de coordonare a sinonimelor în plan sintagmatic sau al „ploii de sinonime", ca tradiţie a textelor poetice, exista şi la orientali, după cum menţionează Dragoş Moldovanu (*D. Cantemir*, p. 50).

şi un nume: „Paralelismul sinonimic (tautologic), cu treceri şi repetiţii din strofă în strofă, realizează tranziţia spre ceea ce în poetica cântecului rusesc poartă numele de *retardare* [s.n. C.M.]” (*ibid*., p. 408-409). În concepţia lui V. B. Şklovski, toate aceste procedee – repetiţia, tautologia, paralelismul, retardarea etc. – ţin de ceea ce el numeşte *construcţia etajată* a operei literare, căreia îi opune, ca principiu, *fracţionarea*.

> Utile pentru analiza sinonimelor *in praesentia* (fie ele în contact ori distanţate) în textele literare s-ar putea dovedi contribuţiile unui alt formalist rus, I. N. Tânianov. Acesta a dezvoltat conceptul de *funcţie constructivă*, după cum urmează: „Numesc *funcţia* constructivă a unui element al operei literare ca sistem posibilitatea sa de a intra în corelaţie cu alte elemente ale aceluiaşi sistem, şi, în consecinţă, cu sistemul întreg” (*Evoluţia literară*, p. 593). Această funcţie este o noţiune complexă, întrucât elementul cercetat (bunăoară, prezenţa arhaismelor în opera literară, ce face obiectul exemplificării lui Tânianov) „intră simultan în relaţie cu seria elementelor asemănătoare aparţinând altor opere-sisteme, chiar şi altor serii, şi, pe de altă parte, cu elementele aceluiaşi sistem (funcţie auto-nomă şi funcţie sin-nomă)” (*ibid*.). Funcţia autonomă[167] (adică tocmai corelarea unui element cu o serie de elemente similare ce aparţin altor serii) este o condiţie necesară funcţiei sinnome. De pildă, privind diacronic fenomenul, funcţia autonomă a arhaismelor în operele diverşilor scriitori ruşi este fie aceea de a marca stilul înalt (asociindu-se cu limba ecleziastică), fie aceea de a desemna termeni abstracţi, de a crea ironia sau parodia. Însă sistemul semantico-stilistic al operei este cel care decide funcţia sinnomă, punând în corelaţie arhaismul, de exemplu, cu utilizarea ironică, şi nu cu cea a stilului înalt (*ibid*., p. 593-594). La noi, funcţia constructivă a fost aplicată de Mihaela Mancaş în cercetarea stilului indirect liber (vezi *Stilul indirect liber*, p. 118-143). Se pare că şi sinonimia acumulată (numită impropriu *metabolă* de către Fontanier, cf. Dragomirescu, *Figuri de stil*, p. 198) şi sinonimia distanţată, ca fapte de stil, pot fi studiate din perspectiva funcţiei lui Tânianov. În limba română literară veche, acumulările de sinonime juxtapuse, precum şi paralelismul sinonimic, puteau să apară şi cu alte funcţii, de pildă cea de amplificare, ca influenţă a stilului abundent ce caracteriza scrierile anticilor şi ale medievalilor (vezi Moldovanu, *D. Cantemir*, p. 85-87). În acest sens, un ajutor preţios l-ar putea da retorica de tip clasic. Într-adevăr, retorul grec Hermogenes din Tarsus preciza, într-un complex manual dedicat virtuţilor stilului, că utilizarea *sinonimiei* (numită de el *epimonē*) ilustrează *abundenţa* (Hermogenes, *Style*, p. 46-47).

[167] Scriem legat termenii *autonom* şi *sinnom*, de vreme ce îi găsim astfel şi la É. Benveniste în sintagmele „cuvinte *autonome*” şi „cuvinte *sinnome*” (vezi *Probleme*, I, p. 117-118).

Am considerat că sinonimia distanţată este relevantă în cadrul discursului, întrucât ea poate fi sesizată *in fluxu*, la o primă receptare a mesajului. Discursul (ca şi textul) se caracterizează prin coerenţă şi coeziune. Cu cât este mai scurt, cu atât distanţele dintre sinonime sunt mai mici, cu atât sinonimia de acest tip este mai uşor de surprins. Aici mai intervine şi memoria şi atenţia receptorului, dar şi a emiţătorului. Scriitorii au această tendinţă de a utiliza sinonime distanţate din dorinţa de variere a expresiei lingvistice. Distanţa dintre sinonime poate fi mai mică (de un rând sau două din text, dacă se utilizează al doilea sinonim în fraza următoare) sau mai mare (de câteva pagini), atâta timp cât ansamblul de fraze în care se găsesc sinonimele este interrelaţionat. Adeseori însă este greu de stabilit unde se termină sinonimia (foarte) distanţată şi unde începe sinonimia de inventar (v. *infra* 3.3.2.), după cum nu ştim, în mod paradoxal, de la câte boabe de grâu în sus se formează o grămadă.

La acest nivel, prin *érgon* se înţelege *textul*, văzut ca produs. În cazul sinonimiei, distincţia dintre *discurs* şi *text* are importanţă în sensul că realizarea sinonimiei juxtapuse şi a sinonimiei distanţate se face în discurs, dar analiza fenomenului se face pe bază de texte. De aceea, practic, Coşeriu înţelege acelaşi lucru prin *lingvistica discursului* sau *prin lingvistica textului*.

3.3.2. Sinonimia *in absentia* constă în selecţia într-o comunicare a unui singur termen dintr-o serie sinonimică, însoţită de excluderea celorlalţi (v. *supra* 2.4.). Desigur că la acest nivel şi acest tip de sinonimie se include, ca tehnică, în sfera *competenţei expresive*, deoarece presupune (măcar în principiu) să se aleagă cuvântul cel mai adecvat discursului în anumite împrejurări. M. Bréal surprinde fenomenul în următorul citat: „Cred că în minţile ferme şi atente există un dicţionar al sinonimelor, dar el se deschide numai în caz de nevoie şi la porunca stăpânului. Uneori cuvântul potrivit răsare dintr-o dată; alteori el se lasă aşteptat; atunci *dicţionarul latent* [s.n. C.M.] intră în funcţie şi trimite succesiv sinonimele pe care le ţine în rezervă până ce termenul e recunoscut" (Bréal, *Essai*, p. 38)[168]. Suntem de părere că funcţiile sinonimelor din cadrul SIA relevate de noi ţin tocmai de această competenţă. Trebuie remarcat însă că *sinonimia in absentia* implică şi *competenţa idiomatică* [cunoaşterea normei] prin aceea că vorbitorii trebuie să cunoască diferenţele dintre cuvinte, diferenţe ce se estompează deseori în context, prin neutralizare, după cum s-a văzut în cercetările Narcisei Forăscu. Acest tip de sinonimie priveşte deja, în opinia noastră, *textul* (văzut ca *érgon*) şi nu *discursul*. Noi am acceptat existenţa *sinonimiei in absentia*, pornind dinspre definiţia dată de Petru Zugun, dar în cadrul acestei categorii am mai

[168] În traducerea lui Sextil Puşcariu (vezi *Limba română*, p. 20).

făcut o distincţie, am deosebit *sinonimia latentă*[169] şi *sinonimia de inventar* (care, de altfel, se găseşte şi la nivelul istoric). Credem că sinonimia latentă corespunde definiţiei date de P. Zugun. Ambele tipuri sunt datorate lingvistului (şi nu neapărat vorbitorului, în speţă scriitorului), care o deduce, o ghiceşte pe prima şi o inventariază pe cea de-a doua. Putem face speculaţii cu privire la unităţile la care un vorbitor (sau scriitor) renunţă pentru a folosi doar una, cea mai potrivită, într-un anumit context, dar cât de siguri putem fi asupra unor lucruri care nu se văd? Aici poate ajuta sinonimia de inventar, care poate stabili, de pildă, câte expresii foloseşte Sadoveanu pentru *a muri*. Dar tot nu o să putem afirma cu toată siguranţa că deţinem seria de sinonime frazeologice pentru *a muri* pe care Sadoveanu o stăpânea. Ca exemplu de sinonimie de inventar, se poate menţiona aici competenta analiză stilistică a sinonimiei (nu doar lexicale) din creaţia lui I. Creangă efectuată de G. I. Tohăneanu (vezi *Stilul artistic*, p. 130-169), iar, în ce priveşte sinonimia latentă, pe lângă ilustrările din secţiunea dedicată funcţiilor acestui tip de sinonimie, se mai pot aminti şi alte situaţii în care unii termeni apar pe deplin motivaţi, având funcţie de evocare. De pidă, se admite că arhaismele sunt cerute de operele literare cu conţinut istoric, având rolul de a evoca o anumită epocă. În mod asemănător, unele cuvinte redau culoarea locală. În acest sens, N. Corlăteanu a dovedit că un astfel de scop au şi cuvintele de origine rusească (precum *turbincă, vidmă, carboavă* etc.) din povestea lui Creangă, *Ivan Turbincă* (Corlăteanu, *Ivan Turbincă*, p. 203-211).

Distincţiile pe care le-am făcut sau le-am acceptat şi nuanţat în această secţiune, tipurile de sinonimie deosebite, precum şi valorile diverse ale sinonimelor, au fost intuite, în mare parte, încă din antichitate, iar dovezi ale unor astfel de intuiţii descoperim, de pildă, la Quintilian. El era conştient că sinonimia reprezintă o categorie semantică a limbii, deoarece, vorbind despre cuvintele izolate, afirmă că „multe cuvinte au adeseori acelaşi sens (ceea ce numim *sinonimie* – συνωνυμία)" (*Arta oratorică*, II, p. 312). În alt loc defineşte mai clar sinonimele ca fiind „cuvinte care exprimă aceeaşi noţiune prin sunete diferite, şi, în privinţa sensului, poţi folosi indiferent pe oricare", exemplificând prin termenii *ensis* şi *gladius* ('sabie'), neuitând să se refere şi la problema cuvintelor ce ajung sinonime cu altele datorită tropilor (aşadar, sinonime figurate). Astfel, *ferrum* 'fier' şi *mucro* 'vârf' pot deveni sinonime cu *gladius* (*ibid*., III, p, 142). Retorul latin a surprins şi sinonimia de inventar, amintind obiceiul unora de a învăţa pe de rost „cuvintele cu aceeaşi semnificaţie, pentru ca să poată folosi un termen

[169] Denumirea ne-a fost sugerată de citatul lui Bréal.

sinonim, evitând repetarea, dacă la scurt interval trebuie să-l reia"[170]. El critică această tendinţă, căci cine procedează aşa „acumulează doar o grămadă confuză de cuvinte, din care ia fără discernământ pe primul care îi iese în cale". Întrucât oratorul are ca scop adevărata elocvenţă, „trebuie să ne asigurăm bogăţia de cuvinte prin discernământ" (*ibid*., p. 141), tehnica fiind însuşită în special prin citirea şi ascultarea celor mai bune modele. Regăsim aici conceptul de normă discutat de noi anterior.

Cât despre competenţa expresivă, Quintilian a luat-o şi pe aceasta în consideraţie cerând folosirea celor mai potriviţi termeni pentru fiecare caz în parte. În general, „între două cuvinte care au acelaşi sens şi aceeaşi valoare preferăm pe cel care sună mai frumos" (*ibid*., I, p. 51), dar „unor fapte cumplite li se vor potrivi cuvinte mai aspre la auz" (*ibid*., II, p. 313). Aşadar, avem de-a face aici cu intuirea sinonimiei latente; termenii utilizaţi au funcţie de evocare, fiind motivaţi fonetic[171].

Se mai referă Quintilian şi la sinonimia juxtapusă (numită *sinonimie* sau *disjuncţiune*), văzută ca „o aşezare de cuvinte sinonime", dând următorul exemplu: „«*Vos enim statuistis, vos sententiam dixistis, vos iudicastis*» (Căci voi aţi hotărât, voi aţi spus sentinţa, voi aţi judecat)" (*ibid*., III, p. 71). Menţionează şi acumularea sau aglomerarea de sinonime[172], luând atitudine împotriva celor care considerau procedeul pleonastic şi dovedind că, atunci „când întăreşte sau scoate în evidenţă gândirea [deci, remarcă funcţia de subliniere a unei idei, n.n. C.M.], e o calitate" (*ibid*., p. 72). Observator atent al subtilităţilor de limbaj, Quintilian semnalează şi cazul în care „propoziţiile încep şi se termină prin cuvinte diferite, dar cu sens identic şi cu aceeaşi sonanţă", exemplificând prin „«*Dediderim periculis omnibus, obtulerim insidiis, obiecerim invidiae*» (M-aş fi predat tuturor pericolelor, m-aş fi expus curselor, m-aş fi aruncat pradă invidiei)" (*ibid*., p. 71) – situaţie în care sinonimele *in praesentia* (în contact, cu funcţie de intensificare) sunt selectate după principiul sinonimiei *in absentia* (cea latentă, motivată de „sonanţă")[173].

---

[170] După cum se observă, se învăţau pe dinafară serii de sinonime în vederea realizării unei sinonimii distanţate cu funcţia de variere a expresiei.

[171] Şi Hermogenes (160-225 d.Hr.) comentează un exemplu în care, pentru obţinerea *frumuseţii* (*kallos* - calitate a stilului), Demostene alege un sinonim în dauna altuia, din necesităţi de ritm (Hermogenes, *Style*, p. 64). Despre alegerea sinonimelor în stilul beletristic, vezi şi Irimia, *Stilistică*, p. 221-222.

[172] Oferind exemple din Cicero, printre care: „«*Abiit, excessit, erupit, evasit*» (S-a dus, a ieşit, a fugit, a evadat)" (*ibid*., p. 72).

[173] Şi în cazul sinonimiei distanţate un termen poate să apară concomitent cu funcţie de variere (din perspectiva SIP) şi cu funcţie eufemistică (din perspectiva SIA). Aspectul a fost sesizat de G. I. Tohăneanu, referindu-se la sinonimele frazeologice ale verbului *a muri*: „Funcţia eufemistică a sinonimelor frazeologice se îmbină, câteodată, cu intenţia povestitorului de a evita repetiţia" (*Dincolo de cuvânt*, p. 55).

Se ilustrează, astfel, funcţia poetică (în accepţia lui R. Jakobson), care proiectează principiul echivalenţei de pe axa selecţiei, pe axa combinării (cf. Jakobson, *Funcţiile*, p. 56), numai că principiul echivalenţei, pe baza căruia se realizează aici selecţia, este, simultan, de dublă asemănare: de conţinut şi de expresie. În faţa atâtor intuiţii remarcabile (şi nu distincţii fundamentate teoretic) nu poţi decât să exclami: *Pereant qui ante nos nostra dixerunt*![174], asemeni lui Aelius Donatus.

Întoarcerea la fondatori – conform principiului tradiţiei recomandat în cercetare de E. Coşeriu (*In memoriam*, p. 87-94) – reprezintă nu doar o obligaţie, ci, de multe ori, un câştig. Iar faptul că, uneori, descoperim că ceea ce am gândit noi se găseşte şi la antici, nu trebuie să ne înciudeze (decât, poate, în sensul etimologic al cuvântului *ciudă* 'minune'), ci trebuie să ne facă plăcere. În definitiv, *garanţia obiectivităţii este tocmai intersubiectivitatea*: suntem siguri că obiectele din jurul nostru există tocmai pentru că şi alţii le văd şi ne comunică acest lucru. Antonino Pagliaro, un cunoscut lingvist italian, trimitea mereu la cei vechi (Platon, Aristotel, Sf. Augustin etc.), fiind de părere că aceştia vedeau lucrurile mai limpede şi mai direct decât le putem vedea noi astăzi când deasupra lor s-a aşezat atâta „zgură" speculativă (cf. Coşeriu, *Seminarii*, p. 92).

În privinţa sinonimiei, pe drumul recuperărilor, până să ajungem la antici, putem să ne oprim şi la Du Marsais (1676-1756) care, în tratatul său despre tropi (1730), ridicase o serie de probleme care i-au preocupat şi pe cei moderni: chestiunea sinonimelor figurate, chestiunea sinonimelor perfecte (şi a existenţei sinonimelor în general), chestiunea concurenţei sinonimelor, a bogăţiei sinonimice a unei limbi, a alegerii sinonimelor etc. (Du Marsais, *Tropi*, p. 193-198).

> Pentru discuţia noastră de la I, 2.3.4.1. (faptul că limba nu-şi permite luxul de a avea sinonime perfecte, după cum susţin mai mulţi lingvişti) este binevenit următorul citat, în care se intuieşte şi conceptul de «câmp semantic»: „Este cu totul nefolositor să existe mai multe cuvinte pentru o singură idee; însă este foarte bine să existe cuvinte speciale pentru fiecare din ideile care au o legătură oarecare între ele" (Du Marsais, *op. cit*., p. 198). De asemenea, să se compare, bunăoară, ceea ce spune St. Ullmann („Only those words can be described as synonymous which can replace each other in any given context, without the slightest alteration either in cognitive or emotive import") cu cele afirmate de Du Marsais: „Dacă însă prin *sinonime* înţelegeţi cuvinte care au o asemănare de semnificaţie atât de mare încât sensul luat în toată puterea lui şi cu toate

[174] Cuvinte tălmăcite excelent de traducătorii cărţii lui R. H. Robins prin „Fir-ar să fie de clasici, că ne-au luat vorba din gură!" (*Scurtă istorie*, p. 13).

> circumstanţele să fie întotdeauna şi cu totul acelaşi, în aşa fel încât unul din sinonime să nu însemne nici mai mult nici mai puţin decât celălalt, să poată fi folosite ori unul ori altul în orice împrejurare şi să nu se poată alege între ele, în privinţa semnificaţiei şi a forţei lor, aşa cum nu alegem între picăturile de apă din acelaşi izvor în privinţa gustului şi a calităţii, în acest al doilea sens nu exista sinonime în nici o limbă" (*ibid*., p. 194). Dacă termenul de *sinonim* este folosit în sens extins – precizează Du Marsais – atunci există termeni sinonimi (ibid.).

Cadrul de analiză schiţat pentru sinonimia lexicală este valabil în foarte multe privinţe şi pentru sinonimia frazeologică, ca şi pentru cea lexico-frazeologică, de aceea nu vom ezita să aplicăm toate distincţiile de mai sus într-o cercetare mai aprofundată a acestora.

4. Delimitări conceptuale: frazeologism şi sinonimie frazeologică

Înainte de a vorbi de sinonimia frazeologică propriu-zisă, se cuvine să prezentăm statutul frazeologiei româneşti (atât ca disciplină, cât şi ca domeniu de analiză). De asemenea, suntem obligaţi să precizăm ce înţelegem prin frazeologism, pentru a stabili care sunt limitele sinonimiei frazeologice.

4.1. Statutul frazeologiei româneşti

Frazeologia este o disciplină lingvistică relativ nouă (mai ales la noi) şi încă *in statu nascendi*, în sensul că nu are „o poziţie foarte clară în ansamblul diverselor ramuri ale ştiinţei limbii" (Hristea, *Frazeologie*, p. 134). În ultimul timp se vorbeşte despre dreptul legitim al frazeologiei de a fi considerată o ramură independentă a lingvisticii, deşi domeniul ei (de frontieră) ţine, după unii, atât de vocabular, cât şi de sintaxă (Colţun, *Frazeologia*, p. 13), iar, după alţii, numai de lexicologie, frazeologia fiind doar un compartiment al acesteia (Zugun, *Lexicologia*, p. 21)[175]. Domeniul frazeologiei interesează şi stilistica şi semasiologia, iar studiul unităţilor frazeologice poate aduce servicii reale atât etimologiei, cât şi lexicografiei (Hristea, *Frazeologie*, p. 135).

Obiectul de studiu al frazeologiei îl constituie îmbinările stabile de cuvinte, numite în mod curent *unităţi frazeologice* sau *frazeologisme*. De aici ar reieşi deosebirea de sintaxă, întrucât aceasta studiază îmbinările libere de cuvinte. De asemenea, comparând frazeologismul cu cuvântul, Gh.

[175] Cu menţiunea: „Cele mai mari şanse de a se impune ca ramuri ale lexicologiei le au derivatologia şi, mai ales, frazeologia, interdisciplinară (combină lexicologia cu gramatica şi istoriologia)" (Zugun, *Lexicologia*, p. 10).

Colţun ajunge la concluzia că „între aceste două tipuri de unităţi ale limbii nu se poate pune semnul egalităţii sau al echivalenţei" şi că nu ar fi „logic să le studiem în cadrul uneia şi aceleiaşi ramuri a lingvisticii" (*Frazeologia*, p. 13-14). Într-o recentă teză de doctorat, Ioana Scherf arată că între cuvânt şi unitate frazeologică s-au făcut şi se fac în continuare comparaţii şi susţine că în întreaga istorie a cercetării frazeologice se pot distinge două direcţii fundamentale: a) una care are la bază analogia dintre unitate frazeologică şi cuvânt; astfel, între „cuvântul intern" din cadrul unei îmbinări fixe şi „cuvântul extern", din afara ei, nu există vreo deosebire şi, în consecinţă, unitatea frazeologică se poate diviza în elementele ei componente, ca şi îmbinarea liberă; b) una al cărei fundament este anomalia; conform acestei teorii, constituenţii îmbinărilor stabile de cuvinte sunt elemente care şi-au pierdut însuşirile de cuvinte şi, având doar funcţie formal-structurală, numai genetic mai amintesc de cuvânt; prin urmare, îmbinarea fixă reprezintă o anomalie, o deviere de la „cazul normal" şi este percepută ca un întreg indivizibil (vezi Scherf, *Expresii*, p. 3-8).

În cadrul acestor două principale direcţii (considerate din punctul de vedere al interpretării fenomenului frazeologic) se înscriu multe alte teorii şi chiar şcoli[176], ce se deosebesc între ele prin metodele de abordare sau prin delimitarea obiectului cercetării care, în funcţie de concepţie, poate fi mai larg sau mai restrâns[177].

În ceea ce priveşte întâietatea cercetărilor consacrate frazeologiei, se admite că lingvistica rusă a pus bazele teoretice pentru această disciplină (între anii 1917-1945), propunând, prin lingvişti precum E. D. Polivanov sau V. V. Vinogradov, pentru prima oară, ca frazeologia să fie socotită o nouă ramură a lingvisticii[178]. Totuşi, o importanţă deosebită pentru dezvoltarea acestei discipline au avut-o şi studiile unor mari lingvişti precum O. Jespersen, A. Séchehaye şi, în mod special, Ch. Bally (Colţun, *Frazeologia*, p. 11). Contribuţii în acest domeniu, pe lângă lingvistica rusă, au mai adus, în ultimul timp, lingvistica franceză şi cea germană.

Pentru lingvistica românească, preocupările legate de studiul şi clasificarea expresiilor idiomatice sunt inventariate şi analizate de

[176] Ioana Scherf vorbeşte despre astfel de şcoli, precum cea de la Leipzig, de la Praga sau de la Moscova, şi face un inventar al principalelor metode de investigare a domeniului frazeologic, grupate pe teoriile analogiei şi ale anomaliei.

[177] Pentru ceea ce se consideră a fi obiectul de cercetare al frazeologiei, mai ales pentru lingvistica rusă, vezi Colţun, *Frazeologia*, p. 15-16.

[178] Cantitativ, studiile asupra frazeologiei realizate de lingvistica rusă devansează de departe cercetările din alte ţări. Ruşii sunt şi autorii unui impresionant *Indice bibliografic al literaturii ce tratează probleme ale frazeologiei* (în cinci volume!) care trece în revistă mii de lucrări din acest domeniu (Colţun, *Frazeologia*, p. 12).

Stelian Dumistrăcel în *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii* (p. 126-138), notându-se aici contribuţiile unor lingvişti precum B. P. Hasdeu, L. Şăineanu, Al. Philippide, H. Tiktin, Sextil Puşcariu, Iorgu Iordan, Al. Graur, Florica Dimitrescu, G. I. Tohăneanu, Al. Andriescu etc. sau ale unor istorici precum Gh. Ghibănescu sau N. Iorga. Însuşi autorul acestei cărţi a adus însemnate contribuţii în ce priveşte clasificarea expresiilor idiomatice (v. *infra* I, 4.2.2.), arătându-se preocupat îndeosebi de valoarea lor stilistică şi de luminarea originilor, adeseori obscure, ale acestora[179].

La noi, bazele teoretice ale frazeologiei au fost puse relativ târziu de către lingvistul bucureştean Theodor Hristea[180] într-un capitol de aproape 30 de pagini (cap. VI, *Introducere în studiul frazeologiei*, în Hristea *et alii*, *Sinteze*, p. 134-160) din volumul colectiv *Sinteze de limba română*.

4.2. Delimitarea conceptului de frazeologism

O problemă asupra căreia cercetătorii nu au ajuns la un consens o constituie şi definirea conceptului de *frazeologism*. O definiţie care să poată mulţumi pe toată lumea se poate da, dar aceasta ar fi prea largă. De pildă, Theodor Hristea precizează că „ceea ce au comun toate unităţile frazeologice dintr-o limbă dată e faptul că sunt combinaţii stabile de două sau mai multe cuvinte, cu un sens unitar” (*Frazeologie*, p. 139).

> Ioana Scherf defineşte unitatea frazeologică astfel: „o îmbinare stabilă de cuvinte, cu sau fără idiomaticitate. Ea are o întindere de cel puţin două cuvinte şi este lexicalizată, adică funcţionează în limbă ca o unitate de sine-stătătoare, relevând unitate semantică şi este consemnată de dicţionare, ca dovadă că ea nu se formează după regulile îmbinărilor libere de cuvinte, ci se «cheamă» din memorie «de-a gata» pentru a se integra apoi, datorită valenţei proprii, în lanţul vorbirii” (Scherf, *Expresii*, p. 82). Tot în teza sa de doctorat, Ioana Scherf evidenţiază şi o serie de „trăsături frazeologice”, precum polilexicalitea, reproductibilitatea, stabilitatea, idiomaticitatea, complexitatea şi expresivitatea.

Diversitate există şi privitor la terminologie. O primă inventariere, sumară, a termenilor desemnând unităţi frazeologice face, în 1958, Florica Dimitrescu în deja clasica lucrare *Locuţiunile verbale în limba română* unde, pe lângă *expresie* şi *locuţiune*, sunt amintiţi şi termenii *izolare*, *idiotism* sau *idiom*, *locuţiune proverbială* etc. O mai amănunţită prezentare şi un inventar mai larg de termeni descoperim în lucrarea Constanţei

[179] Pentru aceasta, remarcabilă este analiza făcută de lingvistul ieşean celor 300 de expresii româneşti din originalul volum, ca tip de investigaţie, *Până-n pânzele albe.* [*Dicţionar de*] *Expresii româneşti*, Ed. Institutul European, Iaşi, 2001.

[180] Primele sale preocupări de acest gen sunt vizibile încă din *Probleme de etimologie,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, cu referire mai ales la calcul lingvistic.

Avădanei[181] (la origine, teză de doctorat), care acordă un întreg capitol pentru tot ce înseamnă terminologie (românească şi engleză) legată de conceptul de *îmbinare stabilă de cuvinte*, atât în ce priveşte accepţiile termenilor în dicţionare, cât şi accepţiile acestora în bibliografia consultată.

> Iată şi lista completă a celor luate în discuţie: *locuţiune, compus, idiom lexemic, phrasal verb, idiotism, phrase, izolare, izolare livrescă, expresie idiomatică, unitate frazeologică, expresie perifrastică, formulă convenţională, parte de vorbire cu determinare obligatorie, expresie la modă, sintagmă, eponim, comparaţie proverbială, expresie proverbială, perifrază proverbială, locuţiune proverbială, tournure, idiom funcţional, proverb, wellerism, zicală, sentinţă, aforism, expresii în limbi moderne, expresii în limbi clasice, citat celebru, maximă, clişeu, idiom, expresie* (Avădanei, *Construcţii*, p. 36); în acelaşi sens, vezi şi Copceag, *Phraseologie*, p. 140 sau Groza, *Dinamica*, p. 10. Trebuie amintită aici şi Casia Zaharia, care, într-o abordare contrastivă pe terenul limbilor română şi germană, prezintă şi diversitatea terminologică din cele două limbi (vezi Zaharia, *Expresii*)[182]. De altfel, o inventariere exhaustivă e, probabil, imposibilă, întrucât termeni noi se ivesc în continuare. Bunăoară, P. Zugun propune denumirea de *sinapsă* pentru sintagme de tipul: *alcool metilic, socru mare, viţă-de-vie* etc. (*Lexicologia*, p. 21).

Din bogata paletă de termeni enumeraţi de Constanţa Avădanei lipseşte acela de *discurs repetat* consacrat de lucrările lui E. Coşeriu. Ne propunem, în cele ce urmează, se vedem în ce raport se găseşte discursul repetat cu frazeologia.

4.2.1. Frazeologia şi discursul repetat

Probabil că fiecare vorbitor intuieşte, mai mult sau mai puţin, că limba pe care o utilizează în comunicarea de zi cu zi conţine, pe lângă cuvintele şi regulile lor de combinare, şi anumite structuri, anumite sintagme care sunt preluate şi întrebuinţate ca fiind deja făcute de alţii. Fără aceste lucruri comunicarea ar avea de suferit în ceea ce priveşte coerenţa şi viteza[183]. Vorbitorul simte că, frecvent, în diverse situaţii de comunicare, nu gândeşte fiecare cuvânt în parte, ci îi vin pe limbă expresii, clişee în bloc.

De aceea, în cadrul limbii sincronice, lingvistul este obligat să opereze anumite distincţii. Pentru E. Coşeriu, este esenţial să se facă, în

---

[181] Constanţa Avădanei, *Construcţii idiomatice în română şi engleză,* Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2000, p. 11-31.

[182] Un merit al respectivei lucrări este şi acela de a face o prezentare a contribuţiilor principalilor reprezentanţi ai cercetărilor de frazeologie din lingvistica sovietică / rusă, nord-americană, germană, franceză şi românească.

[183] „Când vorbesc, oamenii recurg obişnuit la grupuri de cuvinte, nu la cuvinte izolate" (Iordan, *Stilistica*, p. 209).

limbă, deosebire între „două tipuri de tradiţii: tehnica liberă a discursului[184] şi discursul repetat” (*Limba funcţională*, p. 258)[185]. Prin discurs repetat se înţelege „tot ceea ce în vorbirea unei comunităţi se repetă într-o formă mai mult sau mai puţin identică de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puţin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»”. Asta face ca „textul” rezultat (discursul) să se constituie adesea prin înglobarea discursului repetat în tehnica liberă a discursului, ceea ce se obţine putând fi asemănat cu un tablou realizat prin „colaj” (*ibid*., p. 259).

> Nu ştim dacă termenul *discurs repetat* a fost inventat de Coşeriu; oricum, savantul român este cel care l-a impus în cercetarea lingvistică. L-a utilizat prima dată în germană, ca *wiederholte Rede* („vorbire repetată”) într-un curs din 1961 privind sistemul verbal romanic (v. Coşeriu, *Lingvistica*, p. 36). În franceză este *discours répété*, în spaniolă – *discurso repetido*, în italiană – *discorso ripetuto*. Ca denumire, pentru varianta germană, o sugestie îi putea veni lui Coşeriu dinspre L. Bloomfield[186] care, discutând despre metalimbaj (numit *hypostasis*), precizează că acesta „se înrudeşte cu citatul, *repetarea vorbirii* [s.n. C.M.]” („Hypostasis is closely related to quotation, the repetition of speech” – *Language*, p. 148). Coşeriu s-a referit mai pe larg (formulând principii) la problema discursului repetat într-o comunicare din 1964, publicată în 1966, sub titlul *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire* (vezi Coseriu, *L'homme*, p. 235-239).

Ca „specii” ale discursului repetat, E. Coşeriu include în sfera acestuia citatele („ca repetare a unor fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare”), proverbele, locuţiunile fixe, formulele de comparaţie şi diferite alte expresii (*ibid*., p. 259-262). Totuşi, după Coşeriu, numai o parte dintre ele privesc competenţa idiomatică, citatele, proverbele şi wellerismele[187] făcând obiectul lingvisticii textului (ele fiind „tradiţii literare

---

[184] Tehnica liberă ar cuprinde „elementele constitutive ale limbii şi regulile «actuale» cu privire la modificarea şi combinarea lor, adică «cuvintele», instrumentele şi procedeele lexicale şi gramaticale” (Coşeriu, *Limba funcţională*, p. 258).

[185] Constanţa Avădanei semnalează, cu alte cuvinte, acelaşi aspect: „Se constată, astfel, prezenţa într-o limbă istorică a două tipuri majore de îmbinări de cuvinte: *îmbinările libere de cuvinte* şi *îmbinările stabile de cuvinte*” (*Construcţii*, p. 8). Din păcate, în bibliografia lucrării sale nu se află nici un titlu dintre studiile lui Eugeniu Coşeriu.

[186] Pentru care Coşeriu avea o mare admiraţie – o declară în mai multe rânduri; acelaşi lucru era valabil şi în cazul lui Hjelmslev. Deşi le-a criticat teoriile, considerând că baza acestora era eronată, i-a apreciat pentru coerenţa lor.

[187] Termen creat după numele unui personaj, Sam Weller, din *The Pickwick Papers* de Charles Dickens, care utilizează, după analiza pe care am întreprins-o, de peste 30 de ori aceste forme, de-a lungul romanului amintit. Wellerismul se referă, de obicei, la reacţia verbală, adesea imaginară, a cuiva într-o anumită situaţie. Poate fi descoperit şi în latină: *Sunt munda mundi omnia*, / *Sus inquit in luta iacens* („Toate în lume sunt curate, / Spune porcul bălăcindu-se în noroi”, cf. Munteanu-Munteanu, *Aeterna*).

inserate în tradiţia lingvistică"). O clasificare a speciilor aparţinând discursului repetat, ce aspiră să fie exhaustivă, întâlnim la St. Dumistrăcel (*Discursul*, p. 156-157 şi *Limbajul*, p. 130-131).

Comparat cu tehnica liberă, discursul repetat, observă Coşeriu, are „şi gramatică diferită, şi forme diferite", el conservând forme regionale (cum e în cazul poeziei lui Eminescu, *Sara pe deal*: vorbitorii vor spune *sara* şi nu *seara*) sau forme arhaice, elemente nedescifrabile pentru vorbitorii actuali, de pildă, *cherem*, *iamă* (turceşti la origine) din locuţiunile *a fi la cheremul* (cuiva) şi *a da iama*[188] (*Lingvistica*, p. 36-37).

Tot în legătură cu discursul repetat, ne simţim obligaţi să amintim, de asemenea, părerile Sofiei Dima. Domnia sa discută, în teza de doctorat (vezi *Lectura*, p. 191-196), despre *discursul repetat* (neprecizând însă nicăieri de unde a preluat termenul şi netrecându-l pe E. Coşeriu în bibliografie) din perspectivă literară şi vede în el un numitor comun al codurilor literare (arhitextual, paratextual, metatextual, intertextual etc.). Rezultă că autoarea înţelege prin *discurs repetat* o noţiune mult mai cuprinzătoare, care există la toate nivelurile limbii constituind „în fapt, atât baza scriiturii cât şi a lecturii". El „se află sub forma clişeelor de limbă, a locuţiunilor, a locurilor comune, a reprezentărilor stereotipe, a schemelor secvenţiale sau generice" şi demonstrează că fenomenul pus în discuţie este complex şi divers putând fi reperat şi analizat în domeniul lingvistic, retoric, semiotic, ideologic etc. Se mai vorbeşte totodată şi de „mirajul formelor pe care acesta le poate îmbrăca, unele fiind concrete, altele abstracte şi multe dintre ele schematice".

În ceea ce ne priveşte, ne interesează ce presupune discursul repetat pentru domnia sa când se referă la codul lingvistic. Sub titlul *Repetiţia elementelor lexicale* descoperim că, firesc, „codul lingvistic înglobează acel «déjà dit» ale cărui segmente, de îndată ce sunt repetate, tind să se fixeze în memorie sub forma blocurilor lexicale"[189].

După ce am văzut ambele opinii privind discursul repetat, mai menţionăm că, referitor la tradiţiile literare încorporate în tradiţia lingvistică, adică citatele celebre, fragmentele de texte, majoritatea literaţilor le consideră forme intertextuale. E. Coşeriu semnala că acestea pot fi chiar variate parţial, pentru aluzie (*Limba funcţională*, p. 259)[190].

---

[188] Ultimele două exemple, cele cu locuţiunile, ne aparţin.

[189] Inventarierea speciilor aparţinând discursului repetat se face după „unii autori (sic!)" şi cuprinde o diversitate de forme (peste 10). Unele clase se pot restrânge pentru că fac parte din unele deja menţionate. Din ce observăm, autoarea lasă la o parte citatele (sunt amintite doar proverbele şi zicătorile), acestea nefiind înglobate de codul lingvistic.

[190] De exemplu, *nel mezzo del cammin di nostra vita* (Dante) poate fi schimbată, spune Coşeriu, în *nel mezzo del cammin di questo libro*.

Referitor la modificările formale ale discursului repetat, trebuie precizat că, deşi ele au stat în atenţia unor cercetători precum Ametista Evseev (*Contribuţii*), Gh. Colţun (*Frazeologia*), L. Groza (*Dinamica*) etc., baza teoretică a studiului acestora a fost pusă la punct de cercetătorul ieşean Stelian Dumistrăcel, specialist în frazeologie (vezi Dumistrăcel, *Discourse*, p. 217-237). Domnia sa consideră, pe drept cuvânt, că modificările pe care le suferă acest tip de enunţuri (dintre cele mai diverse: locuţiuni expresive, parimii, idiotisme, maxime, „cuvinte celebre", titluri de opere literare sau muzicale ori citate propriu-zise „de autor" etc.) pot fi grupate în cele patru „figuri de construcţie" semnalate drept „solecisme" de Quintilian în *Arta oratorică* (I. 5, 39-41): *detractio* (suprimarea), *adiectio* (adăugarea), *immutatio* (substituirea) şi *transmutatio* (permutarea). Le ilustrăm şi noi cu câteva expresii şi dictoane latineşti: 1. suprimarea – apare, de pildă, atunci când, în diverse contexte, e destul să se spună doar *verba volant* sau, după caz, numai *scripta manent*, suprimându-se la stânga ori la dreapta dictonul *verba volant, scripta manent*; 2. adăugarea – *homo homini lupus (est)* a devenit în evul mediu *homo homini lupus, femina feminae lupior, clericus clerico lupissimus*; 3. substituirea – formula lui Plaut, *homo homini lupus est*, se schimbă la diverşi clasici în *homo homini* ***deus*** *est* (Caecilius) sau *homo* ***res sacra*** *homini* (Seneca); 4. permutarea – *ubi bene, ibi patria* a fost inversată de naţionalişti: *ubi* ***patria*** *ibi* ***bene***[191].

În ce relaţie se află *discursul repetat* cu *frazeologia*? O înglobează sau înseamnă acelaşi lucru? Din precizările lui E. Coşeriu ar reieşi că frazeologia este totuna cu discursul repetat: „am făcut această deosebire, pentru tot ce este frazeologie, tot ce este *discurs repetat*, şi s-a creat atunci şi o disciplină pentru studiul acestui *discurso repetido*" (Coşeriu, *Lingvistica*, p. 36)[192]. Este vorba însă de înţelegerea frazeologiei în sens larg, deoarece în lingvistica mondială există o adevărată diversitate de opinii privind frazeologia. Unii lingvişti o concep în sens îngust (mai ales cei români: Th. Hristea, Gh. Colţun etc.), alţii – în sens larg (Colţun, *Frazeologia*, p. 16)[193]. După Th. Hristea, „*zicalele, proverbele, maximele, sentinţele* şi în special

[191] Vezi, de asemenea, Cristinel Munteanu, *Forme ale discursului repetat ca tradiţii literare europene inserate în tradiţia lingvistică românească*, în volumul *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Editura ALFA, Iaşi, 2007, p. 235-240 şi Idem, ***Ut poesis linguistica*** *(sau despre relaţia lingviştilor cu discursul repetat)*, în volumul *Rezultate şi perspective actuale ale lingvisticii româneşti şi străine* (coord. Luminiţa Hoarţă Cărăuşu), Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2006, p. 275-287.

[192] De altfel şi teza de doctorat a discipolului său, H. Thun, *Probleme der Phraseologie. Untersuchungen zur wiederholten Rede*, Tübingen, 1978, conţine în titlu şi termenul *Phraseologie* (frazeologie) şi *wiederholte Rede* (discurs repetat).

[193] Ioana Scherf consideră că în lume există trei concepţii asupra frazeologiei: una largă, una moderată şi una restrânsă.

aşa-zisele *citate celebre* (care, adeseori, constituie fraze întregi) ar trebui excluse din sfera propriu-zisă a frazeologiei" (*Frazeologie*, p. 145)[194]. Gh. Colţun vorbeşte şi el despre cei care, „lărgind astfel pe nedrept hotarele frazeologiei", includ aici „în afară de frazeologisme, proverbele, zicătorile, cuvintele compuse, chiar cuvintele aparte, îmbinările libere de cuvinte, formule de poveste ş. a." (*Frazeologia*, p. 16).

Judecând lucrurile din perspectivă stilistică, şi Iorgu Iordan se apropie de ceea ce înţelegem noi prin *discurs repetat*, numai că el numeşte aceste fapte de limbă *izolări* (cu un termen preluat de la Al. Philippide, acesta, la rându-i, având-l împrumutat de la Hermann Paul – cf. Philippide, *Principii*, p. 70-92, în special p. 76, pentru „idiotizme") incluzând sub ele „la un loc idiotisme propriu-zise, formule expresive (din diverse puncte de vedere), metafore, proverbe şi zicale de orice fel, aşadar toate grupurile de cuvinte care contribuie la colorarea vorbirii curente, indiferent de elementul caracteristic şi de originea fiecăruia" (Iordan, *Stilistica*, p. 266).

Considerăm că termenul de *discurs repetat* acoperă mult mai bine ceea ce ne interesează. Totuşi, în demersul nostru vom utiliza termenii de *frazeologism* sau *unitate frazeologică* în accepţia lui Th. Hristea, deoarece s-au încetăţenit în lingvistica românească şi întrucât ne preocupă *sinonimia frazeologică*. Atenţia noastră va fi îndreptată în special asupra locuţiunilor şi expresiilor.

4.2.2. Distincţia dintre expresii şi locuţiuni

Deosebirea expresiilor de locuţiuni i-a preocupat şi continuă să-i preocupe pe unii dintre lingviştii români, dar tot la fel de adevărat este şi că alţi lingvişti consideră încercarea de a distinge locuţiunile de expresii ca fiind neîntemeiată sau sortită eşecului. De pildă, Ion Coteanu socoteşte termenii *locuţiune* şi *expresie* sinonimi[195]. Florica Dimitrescu, însă, combate „greşeala folosirii termenilor *locuţiune* şi *expresie* ca sinonime" (*Locuţiunile*, p. 67), precizând că principala deosebire dintre locuţiuni şi expresii ar fi aceea că expresiile formează numai lexical un tot, pe câtă vreme locuţiunile au, în plus, valoare gramaticală, fiind integrate în

[194] Florica Dimitrescu nu împărtăşea în 1958 această concepţie, după cum dovedeşte următorul citat: „În frazeologie, pe lângă locuţiuni, proverbe, aforisme, scurte citate din operele unor scriitori celebri, vorbe de spirit ale oamenilor de seamă, construcţii specifice limbii folosite într-o anumită ramură de producţie etc., un rol de seamă îl ocupă expresiile" (*Locuţiunile*, p. 62). Prin aceasta, domnia sa se înscrie în concepţia largă despre frazeologie.

[195] Cel puţin aşa reiese din următoarea afirmaţie: „Grupurile de cuvinte care, fără a fi propoziţii, au înţeles de adjectiv se numesc *locuţiuni* (adică *expresii*) adjectivale" (Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1982, p. 99).

diversele categorii ale părţilor de vorbire[196] şi comportându-se gramatical ca atare (*ibid.*).

> Pentru lingvistul francez Alain Rey, *expresia*, ca termen, desemnează *grosso modo* aceeaşi realitate ca şi locuţiunea, cu deosebirea că, pe câtă vreme cea dintâi „peut être dite figurée car elle suppose le plus souvent le recours à une figure (métaphore, métonymie etc.)", *locuţiunea* are avantajul de a îngloba „l'aspect formele et fonctionnel (propre aux locutions grammaticales, par exemple) sans exclure l'aspect éventuellement rhétorique, qu'il partage d'ailleurs avec une partie notable du lexique proprement dit" (A. Rey *apud* Groza, *Dinamica*, p. 28-29). Acesta este, probabil, şi motivul pentru care gramaticienii preferă, în general, termenul de *locuţiune* pentru asemenea fapte de limbă (cf. Irimia, *Gramatica*, p. 156-157)[197].

Aceeaşi lingvistă, interesată mai ales de studiul locuţiunilor verbale, defineşte *locuţiunea* ca fiind un „ansamblu de cuvinte mai mult sau mai puţin sudat, cu un înţeles unitar determinat, care se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire" (Dimitrescu, *Locuţiunile*, p. 32). În schimb, prin *expresii* cercetătoarea înţelege „îmbinările de cuvinte încărcate cu un conţinut afectiv, proprii unei anumite limbi" (*ibid.*, p. 62), ceea ce conduce la constatarea că noţiunile definite nu sunt contrare, întrucât la fiecare dintre ele specificul este selectat din clase diferite de relaţii (Dumistrăcel, *Lexic*, p. 134). Mai mult decât atât, Florica Dimitrescu însăşi demonstrează că sferele celor două noţiuni (locuţiune şi expresie) se suprapun pe o zonă considerabilă[198], fiindcă ambele au calitatea de a fi intraductibile şi, în plan semantic, şi unele şi altele „sunt ansambluri frazeologice cu un sens general relativ independent de înţelesul individual al elementelor alcătuitoare luate izolat" (*Locuţiunile*, p. 62). Dacă lăsăm la o parte, ca fiind neesenţial, faptul că, după aceeaşi cercetătoare, deosebirea dintre expresii şi locuţiuni rezidă şi în aceea că primele „sunt colorate", iar cele din a doua categorie „nu

---

[196] Cu excepţia articolului, există locuţiuni pentru fiecare parte de vorbire: substantivale (*aducere aminte*), adjectivale (*de treabă*), pronominale (*cine ştie cine*), numerale (*câte doi, de două ori*), verbale (*a se pune pe treabă*), adverbiale (*zi de zi, de-a valma*), prepoziţionale (*în faţa, în loc de*), conjuncţionale (*chiar dacă*), interjecţionale (*pe naiba!, la dracu!*), cf. Sala, *Enciclopedia*, p. 328; vezi şi Dimitrescu, *Locuţiunile*, p. 34-35.

[197] Exemplele date în *Gramatica*, I, p. 34-36 şi *Gramatica*, II, p. 85-86 şi p. 262-263 pentru locuţiuni sunt, de altfel, îmbinări stabile lipsite de expresivitate. Corneliu Dimitriu foloseşte termenul de *cuvânt perifrastic / perifrază* pentru expresii sau locuţiuni (vezi Dimitriu, *Tratat*, I, p. 47-51 sau *Tratat*, II, p. 869).

[198] Deosebirile ar fi îndeobşte de ordin gramatical (posibilitatea dislocării locuţiunilor) şi în ce priveşte formarea cuvintelor (locuţiunile servesc ca bază pentru derivate) – Dimitrescu, *Locuţiunile*, p. 65-67.

au obligatoriu acest atribut" (*ibid*., p. 66), atunci distanţa dintre cele două noţiuni se micşorează şi devine astfel îndreptăţită „revendicarea locuţiunilor, cu drepturi egale cu cele ale expresiilor propriu-zise, în domeniul analizei faptelor de stil" (Dumistrăcel, *Lexic*, 124).

De distincţia dintre locuţiuni şi expresii s-a ocupat şi Theodor Hristea (*Frazeologie*, p. 140-142), precizând că expresiile au un statut mai puţin clar decât al locuţiunilor, întrucât (după cum s-a spus deja) unii cercetători nu sunt preocupaţi să le deosebească de locuţiuni, iar alţii le includ la acestea din urmă sau consideră că termenii *locuţiune* şi *expresie* sunt sinonimi. Lingvistul bucureştean apreciază că „cu cât o îmbinare stabilă de cuvinte este mai *expresivă* (deci are o mai pronunţată încărcătură afectivă), cu atât suntem mai îndreptăţiţi s-o considerăm expresie". În cazul în care expresivitatea a dispărut complet (sau în mare măsură) şi „grupul frazeologic a devenit «împietrit» sau cât mai bine sudat" (de exemplu, *a băga de seamă, a-şi aduce aminte*), atunci se poate vorbi, cu siguranţă, de locuţiuni. Există şi cazuri „intermediare", însă, susţine Th. Hristea, importanţă prezintă aici nu deosebirea lor în locuţiuni şi expresii, ci faptul că „atât unele, cât şi celelalte sunt unităţi frazeologice sau frazelogisme" (*ibid*., p. 142).

Gheorghe Colţun se ocupă într-un întreg subcapitol de distincţia dintre frazeologisme şi locuţiuni (*Frazeologia*, p. 23-27) şi, deoarece prin *frazeologism* înţelege *expresie*, nu include locuţiunile printre frazeologisme, întrucât acestea (echivalente ale părţilor de vorbire) ar constitui obiectul de studiu al morfologiei, pe câtă vreme frazelogismele (corespondente ale părţilor de vorbire) ar trebui studiate de frazeologie. Cercetătorul relevă deosebirile dintre locuţiuni şi frazeologisme, remarcând că în cazul locuţiunilor elementele componente îşi păstrează sensurile de bază, iar înţelesul unitar este o sumă a acestor elemente componente; cât priveşte frazeologismele, elementele componente ale acestora au sensuri figurate, frazeologice, iar înţelesul unitar general nu este o sumă a sensurilor elementelor constituente (*ibid*., p. 26). La aceeaşi opinie subscrie şi un alt lingvist basarabean, Gheorghe Popa (vezi Popa, Gh., *Locuţiunile*).

Din principiu, nu putem fi de acord cu Gh. Colţun în privinţa excluderii locuţiunilor din obiectul de studiu al frazeologiei. Mai mult decât atât, aceasta ar presupune să diminuăm nepermis de mult şi sfera sinonimiei frazeologice. Ar însemna ca o locuţiune precum *a o lua la fugă* şi o expresie precum *a spăla putina* să nu poată fi considerate sinonime frazeologice.

De aceea, împărtăşim punctul de vedere al lui Th. Hristea, care include în rândul frazeologismelor atât expresiile, cât şi locuţiunile.

Ceea ce este sigur e că nu se poate nega existenţa acestor două tipuri de unităţi frazeologice; a le deosebi însă constituie adesea o adevărată piatră de încercare pentru lingvist, în special în cazul frazelogismelor verbale. Acestea din urmă ne interesează şi pe noi în cea mai mare măsură[199], constituind de departe şi cel mai bogat inventar în limba română şi nu numai.

> Practic, expresiile (ca şi metaforele) sunt, spre deosebire de locuţiuni, doar de patru tipuri: substantivale, verbale, adjectivale şi adverbiale. Ele corespund aşadar celor patru *semnificate categoriale de bază*, singurele existente în toate limbile pământului: substantivul, verbul, adjectivul şi adverbul, celelalte, până la zece, câte numără gramatica, fiind subcategorii ale celor de mai sus. Prin *semnificat categorial* se înţelege „semnificatul prin care lexicul sau ceea ce este intuit în realitate ca extralingvistic dobândeşte o formă anumită în afară de substanţa lexicală pe care o are" (Coşeriu, *Sintaxă*, p. 67; vezi şi *Principes de syntaxe fonctionnelle*, în Coseriu, *L'homme*, p. 183). Pertinentă este şi observaţia lui Th. Hristea că o bună parte dintre locuţiunile substantivale şi adjectivale provin din cele verbale prin fenomenul numit de el derivare frazeologică (*aducere aminte < a-şi aduce aminte, bătaie de joc < a-şi bate joc* etc. sau *dat peste cap < a da peste cap, scos din fire < a scoate din fire* etc.) – Hristea, *Frazeologie*, p. 140, ceea ce a dus la concluzia lui Gh. Colţun, potrivit căreia „în limba română nu sunt locuţiuni substantivale propriu-zise". Alte exemple date de lingvişti ar fi în realitate, după acelaşi cercetător, cuvinte compuse: *gură cască, pierde-vară, de-a baba-oarba* etc. (*Frazeologia*, p. 25).

4.2.2.1. Despre tropi (în problema distincţiei dintre expresii şi locuţiuni)

În încercarea de a distinge expresiile de locuţiuni, cercetătorii s-au folosit de diverse criterii sau au făcut anumite observaţii. De pildă, s-a observat, pe bună dreptate, că elementele componente ale locuţiunilor (verbale) păstrează, mai mult sau mai puţin, legături de sens cu înţelesul global al acestora, cu care ele sunt înregistrate în dicţionar. Ba chiar există destule cazuri în care verbul cu care ne-am obişnuit să echivalăm locuţiunea provine din respectiva locuţiune (*a da năvală > a năvăli, a-şi aduce aminte > a-şi aminti, a se da de-a rostogolul > a se rostogoli* etc.). În schimb, suma semnificaţiilor elementelor componente din expresii nu dau nicicum înţelesul global al acestora, deci aceşti constituenţi nu prezintă legături de sens cu

[199] Acest tip de expresii oferă şi cele mai mari satisfacţii în ceea ce priveşte analiza stilistică şi cercetarea etimologică. O demonstrează în mod convingător şi d-l profesor Stelian Dumistrăcel în *Lexic românesc* şi în impresionantul dicţionar *Până-n pânzele albe*, în care majoritatea expresiilor cercetate sunt verbale.

semnificaţia expresiei. Mai mult decât atât, în cadrul expresiilor îşi fac loc sensurile figurate, multe expresii nefiind altceva decât „metafore tocite”[200].

Ce se întâmplă însă cu situaţiile „intermediare” în care este greu de decis dacă îmbinarea stabilă este locuţiune sau expresie? Căci, evident, există şi locuţiuni expresive. Ne permitem să facem următoarele remarce.

Judecând în mod simplist lucrurile, la nivel de truism, se poate afirma că sunt locuţiuni sintagmele care s-au născut ca locuţiuni şi sunt expresii sintagmele care s-au născut ca expresii. Considerăm *expresii* numai acele îmbinări stabile (ne referim aici doar la cele verbale) care sunt rodul *analogiei* (metaforă şi comparaţie), în toate celelalte cazuri având de-a face cu *locuţiuni* (expresive sau nu, expresivitatea în cazul acestora din urmă fiind dată de prezenţa în componenţa lor a *unui termen*-metaforă / metonimie / sinecdocă). Pentru a dezambiguiza discuţia, precizăm că în cazul expresiilor toate elementele componente ale acestora trebuie să ajute la formarea imaginii. De exemplu, *a tăia frunză la câini* este expresie, deoarece toţi constituenţii ei construiesc o imagine, o metaforă; la fel şi *a spăla putina*, *a da ortul popii* sau *a-şi arăta arama*, în vreme ce *a prinde / a lua inimă* ‘a se îmbărbăta’ este, desigur, locuţiune, întrucât *inimă* înlocuieşte, prin metonimie, termenul *curaj* şi nu toate elementele servesc la crearea imaginii. Există şi îmbinări stabile polisemantice, adică sintagme ce pot fi atât locuţiuni, cât şi expresii. De pildă, *a se da la fund* este locuţiune atunci când are semnificaţia ‘a se scufunda’, dar este expresie atunci când semnifică ‘a dispărea, a sta ascuns de ochii lumii’, întrucât în al doilea caz transferul semantic, metaforic, s-a produs pentru întreaga construcţie[201]. În cazul expresiilor, verbul face parte obligatoriu din imagine. Locuţiunile nu trebuie să creeze o imagine, ci trebuie să suplinească prin mijloace analitice o parte de vorbire (verbul, în cazul de faţă), verbul din îmbinare având rolul de a transforma (sau „deriva analitic”) o altă parte de vorbire (de obicei, substantiv) în verb, de a o trece în categoria verbului: *a da năvală = a năvăli, a da bătaie = a bate, a băga în boală = a îmbolnăvi* etc. Este explicabil astfel de ce majoritatea locuţiunilor verbale se formează cu ajutorul acelor verbe ce suferă de pletoră semantică, având un polisemantism greu de imaginat: după MDA (*Micul dicţionar academic*),

[200] Lazăr Şăineanu este cel care a atras atenţia asupra „elementelor metaforice zămislite de poetica închipuire a poporului” în *Încercare asupra semasiologiei limbei române*. El este primul care prezintă în respectiva lucrare şi o consistentă colecţie de expresii idiomatice, organizată pe sensuri pentru a arăta „în ce chip poporul ştie a materializa noţiunile abstracte, reprezentate printr-o serie de adjective, verbe şi adverbe” (*Semasiologia*, p. 238).

[201] Fenomen extrem de frecvent în cazul cuvintelor: *a se evapora* are sens propriu când trimite spre lichide, dar figurat atunci când se referă la oameni.

verbul *a ţine* are nu mai puţin de 404 sensuri, *a da* – 391 de sensuri, *a lua* – 382 de sensuri[202], *a face* – 347, *a pune* – 228, *a băga* – 74, *a fi* – 49 etc.

> Acestea servesc în crearea locuţiunilor (fie-ne permisă analogia) asemeni acelor „determinanţi de specie / de gen" (Champollion), semne-cuvinte, care însoţeau în scrierea hieroglifelor egiptene celelalte semne-cuvinte pentru a preciza în ce categorie semantică trebuia căutată citirea lor (Mounin, *Istoria*, p. 30-31). De altfel, comparaţia scrisului cu limbajul se impune, deoarece „structura limbii este aceea care a condiţionat fiecare invenţie hotărâtoare în dezvoltarea scrierii" (A. Meillet, *apud* Mounin, *Istoria*, p. 27). Edificator ni se pare, în acest sens, următorul citat aparţinându-i lui Mounin: „Aceste semne-cuvinte sunt la început, în esenţă, desene care denotă obiectele înseşi, mai mult sau mai puţin recognoscibile ori stilizate, pe care le semnifică în sens propriu: o siluetă de pasăre pentru *pasăre*, una de mână pentru *mână*, alta, de gură, pentru *gură* etc. Dar nevoile comunicării – care riscau să ducă la dezvoltarea unui sistem antieconomic dacă ar fi trebuit câte un semn distinct pentru fiecare semnificat specific – fac desenul să treacă de la sensul propriu la sensul «simbolic» (Champollion): desenul unei bâte, care însemna mai întâi *bâtă*, ajunge să însemne mai târziu *a bate*. Apoi aceleaşi desene capătă un sens «tropic» (Champollion), adică o valoare de tropi: prin sinecdocă, metonimie, metaforă, un desen de cap de bou înseamnă *bou*, semiluna, *lună* (calendaristică), picioarele din faţă ale leului, *preeminenţă*" (*ibid.*, p. 29-30). În scrierea cuneiformă lucrurile au stat întrucâtva asemănător: iniţial, pictograma avea valoare de substantiv, apoi a fost compus verbul prin alăturarea a două pictograme: „picior" + „drum" = 'a merge', „stea"(ce însemna şi 'cer') + „apă" = 'a ploua' etc.

Ca să fim mai clari: atunci când nu suntem siguri dacă un frazeologism verbal este locuţiune sau expresie, trebuie să ne întrebăm în ce raport se află respectiva sintagmă cu referentul sau denotatul exprimat ori, dacă se doreşte, în ce raport se află cu echivalentul potenţial, cu sinonimul său (cuvânt sau perifrază). Dacă raportul este de *asemănare* (analogie sau similaritate), avem de-a face cu o expresie; dacă raportul este de *contiguitate*, avem de-a face cu o locuţiune. Aşadar, *metafora* (eventual comparaţia) în cazul expresiilor şi *metonimia* (eventual sinecdoca) în cazul locuţiunilor.

---

[202] Nu miră faptul că *a da* şi *a lua* sunt la fel de bogate în sensuri, de vreme ce ajută la formarea unor dublete locuţionale care pot compensa diatezele activă şi pasivă ale verbelor: *a da bătaie* 'a bate' / *a lua bătaie* 'a fi bătut'. Acest mecanism funcţionează într-o aşa mare măsură, încât se poate ajunge la forme precum *a da* (cuiva) *tălpăşiţa*, provenind din *a-şi lua tălpăşiţa*, după cum întâlnim într-o traducere românească a *Metamorfozei* lui Kafka: „«Astă seară *îi dăm tălpăşiţa*», preciză domnul Samsa…" (Franz Kafka, *Colonia penitenciară* [traducere de Mihai Izbăşescu], Ed. Moldova, Iaşi, 1991, p. 68).

Tot la *asemănare* şi *contiguitate* s-au oprit şi cei care au încercat să găsească procedeele generale ale schimbărilor de sens (vezi Coteanu, *Vocabularul*, p. 45). Într-un studiu celebru (*Două aspecte ale limbii şi două tipuri de tulburări afazice*[203], publicat în *Fundamentals of Language* [1956]) Roman Jakobson demonstra că cele două figuri (metafora şi metonimia) sunt „întruchiparea a două principii psiho-lingvistico-literare: principiul metaforic al echivalenţei, bazat pe selecţie şi substituţie, în virtutea căruia imaginile se relaţionează în termenii similitudinii şi contrastului; şi principiul metonimic al contiguităţii, bazat pe combinaţie, după care imaginile sunt juxtapuse" (Avădanei, *Metafora*, p. 55). Pierre Fontanier descoperea trei modalităţi diferite de apariţie a tropilor şi, implicit, trei relaţii: de *corelaţie* sau *corespondenţă* (metonimia), de *conexiune* (sinecdoca) şi de *asemănare* (metafora) – Fontanier, *Figurile*, p. 55. În privinţa expresiilor, este cât se poate de exactă afirmaţia lui Stelian Dumistrăcel: „Legătura *metaforelor* cu *expresiile idiomatice* se impune de la sine prin faptul că ele au aceeaşi funcţie stilistică, expresivitatea, iar din punct de vedere logic, prin faptul că atât unele cât şi celelalte reprezintă un anumit sens (figurat); chiar dacă expresia se «traduce» prin mai multe cuvinte, mesajul acestora poate fi redus la o singură semnificaţie" (*Lexic*, p. 124).

Dar cu aceste menţiuni dificultăţile nu sunt înlăturate complet, întrucât, orice s-ar spune[204], nu ne putem dispensa de analiza diacronică, de istoria limbii doar pe motiv că avem de-a face cu catacreze. Pe lângă aceasta, există foarte multe frazeologisme care, deşi iniţial sunt locuţiuni într-un anumit limbaj (sau formule tehnice), prin „transplantarea" lor pe terenul limbii comune devin expresii[205]. De pildă, *a lua în colimator* înseamnă 'a ţinti' în exprimarea piloţilor de avion, însă în vorbirea uzuală a căpătat înţelesul de 'a lua pe cineva la ochi[206], a-l urmări cu atenţie'. La fel, *a se lăsa pe tânjală* se spunea, în vorbirea plugarilor, în legătură cu boul care, obosit, se sprijinea pe *tânjală*, celălalt bou din jug fiind nevoit să-l „susţină" şi pe el în timp ce lenevea. Aplicată la (in)activitatea umană, formula a devenit expresie. *A purta sâmbetele* (cuiva) însemna la început, în limbajul popular, 'a face pomană în fiecare

[203] Am consultat traducerea în franceză a acestui studiu, *Deux aspects du langage et deux types d'aphasies*, în Jakobson, *Essais*, p. 43-67.

[204] Vezi principiul lui I. Coteanu atunci când vorbeşte de lexicalizarea tropilor: „Tropii care au acţionat în trecut nu au fost luaţi în seamă în descrierea situaţiei actuale. Acesta este şi motivul insistenţei noastre asupra faptului că, pentru a admite existenţa unui trop, trebuie să existe simultan în limbă şi sensul propriu, chiar dacă el nu este întotdeauna uşor de reperat" (Coteanu, *Vocabularul*, p. 63).

[205] Pentru colocaţiile terminologice „determinologizate", vezi unele observaţii la Groza, *Dinamica*, p. 26.

[206] Şi aceasta o locuţiune provenind, probabil, din limbajul vânătorilor (a celor care trăgeau cu arcul sau cu puşca).

sâmbătă până la 40 de zile după moartea cuiva' (conform DLR, tom X, litera S, care înregistrează izolarea *a purta* [sau, rar, *a paşte*, *a ţine*, *a păzi*, *a păstra*] *cuiva sâmbetele*), având valoare de locuţiune. A căpătat sensul 'a urmări pe cineva cu gând rău; a duşmăni pe cineva' în urma unor practici de magie homeopatică prin care cel care dorea moartea cuiva îi organiza acestuia ritualul funerar şi tot ce presupune „cinstirea memoriei" pentru a-i grăbi sfârşitul[207]. Iată doar câteva exemple pentru ceea ce în stilistică numim *devieri*. Pentru examinarea acestor tipuri de expresii, deosebit de utilă este clasificarea expresiilor idiomatice gândită de Stelian Dumistrăcel (*Lexic*, p. 136-138), care face deosebire între *expresii imaginare* (termeni ai unor comparaţii ireale) şi *expresii cópii ale realităţii*. Cele trei frazeologisme discutate de noi mai sus aparţin categoriei a doua, după cum izolări ca *a-şi lua inima în dinţi* sau *a-şi călca pe inimă*, aparţin primei categorii. Dar *a-i da* (cuiva) *inima brânci*? Este expresie sau locuţiune? Deşi poate părea ciudat, în urma celor spuse de noi, ar trebui socotită locuţiune (expresivă, ce-i drept). Probabil că vorbitorul anonim care a „inventat" izolarea în cauză nu a avut în minte vreo imagine (absurdă) în care inima, personificată, împinge (cu mâinile!) pe cineva să facă ceva, întrucât nu mai vedea, pesemne, legătura dintre *brâncă* (< lat. *branca*) şi *mână*. Mai firesc ar fi, după ce izolăm din formulă locuţiunea *a da brânci*, 'a îmboldi, a îmbrânci', să observăm că termenul *inimă* este aici o metonimie (recipient pentru conţinut), deoarece inima era (şi este) considerată sediul afecţiunii, curajului, iubirii, voinţei etc. Astfel, sintagma se „traduce" foarte uşor acum prin 'a simţi un imbold' (nu întâmplător se spune şi *a-i da* (cuiva) *inima ghes*), deci nici urmă de „imagine".

> Vorbitorii nu fac întotdeauna efortul de a conştientiza legăturile etimologice. Mi s-a întâmplat să aud în documentare TV sau la ştiri TV formulări („scăpări") de tipul: „şi rechinul se întoarce de la vânătoare *cu mâna goală*" sau „în colectivitatea sa, femela-zimbru *are* în continuare *un cuvânt greu de spus*". Curiozitatea constă în aceea că nu obişnuim să împrumutăm din manifestările umane pentru a le caracteriza pe cele ale animalelor, ci mai degrabă invers, dovadă expresii precum *a se întoarce cu coada între picioare* sau *a se lăsa pe tânjală*. Scăpări de acest gen (nu ştim cât de neintenţionate) întâlnim şi la scriitori. Într-un episod din cap. *Aia mică*, din *Groapa* lui E. Barbu, nişte maidanezi atacă hingherii veniţi să-i prindă: „Sărise şi sergentul, dar animalele l-*au luat* şi pe el *în tarbacă*". În *Întâmplările lui Păcală*, aşternute pe hârtie de către P. Ispirescu, întâlnim următoarea situaţie: „Câinii, carii nu voiră să ştie deloc de morala lui Păcală, îl *luară la tărbăceală* şi unul de o parte, altul de alta, îi dară un frecuş de o pomeni-o cât va trăi". Şi la G. Topârceanu, în fabula *Leul*

[207] Vezi Cristinel Munteanu, *Cuvântul **sâmbătă** în expresii idiomatice româneşti*, în *Analele Universităţii „Dunărea de Jos"*, Galaţi, fascicula XIII, 2001, p. 114-118.

deghizat: „Nişte lupi, cum îl văzură, se reped la el pe loc / Şi-ntr-o clipă îl înşfacă, / Grămădindu-l la mijloc, / *Să*-l *dea* straşnic *în tărbacă*”. Expresia *a lua (*pe cineva*) în tărbacă* înseamnă ‘a bate zdravăn pe cineva’ şi provine dintr-o străveche datină în care tocmai câinii erau cei care sufereau respectivul tratament administrat de oameni.

Încă o dată, precizăm că verbul trebuie să facă parte din imagine. Însă nici acesta nu este un criteriu suficient. Afirmam mai sus că între semnificaţiile elementelor unei locuţiuni şi înţelesul global al acesteia există sau se păstrează o legătură de sens. Mai adăugăm şi menţiunea că, atunci când prin însumarea semnificaţiilor constituenţilor unei îmbinări stabile[208] se obţine un înţeles ce se află în raport de contiguitate cu semnificaţia ei, avem de-a face cu o locuţiune. Socotim, aşadar, o unitate frazeologică cum ar fi *a-i sta* (cuiva) *ceasul* drept tot o locuţiune, fiindcă *ceasul* este metaforă doar pentru *inimă*. *A-i sta* (cuiva) *ceasul* [= *inima*] se află în raport de metonimie (tip efect pentru cauză) cu *a muri*. Asemănător stau lucrurile şi pentru *a închide ochii*, formulă eufemistică pentru *a muri*, raportul fiind, de asemenea, metonimic (tip efect pentru cauză). În schimb, în frazeologismul omonim (tot locuţiune) cu sensul ‘a trece cu vederea, a ignora’ raportul este de tip cauză pentru efect.

Din cele discutate până aici, rezultă că adevăratele expresii sunt mai puţine decât s-ar crede. Şi totuşi destul de numeroase, dacă avem în vedere că Florica Dimitrescu enumeră în cartea ei, printre locuţiuni, foarte multe expresii: *a da ortul popii, a bate câmpii, a trage mâţa de coadă, a trage pe sfoară, a bate apa în piuă, a căuta nod în papură* etc. (*Locuţiunile*, *passim*).

Considerăm că distincţia *expresiv* vs. *nonexpresiv*, deşi utilă, este insuficientă pentru a deosebi expresiile de locuţiuni, întrucât adeseori trebuie să apelăm la istorie (sau la etimologie, în sens larg, cf. Hasdeu, *Etymologicum*, p. 13-15) pentru a face aceste deosebiri. Este nevoie de o cunoaştere care să meargă până la ultimele justificări (*cognitio clara distincta vel adaequata*), şi nu de una care oferă justificări parţiale (*cognitio clara distincta inadaequata*)[209], chiar dacă răspunsurile sunt uneori greu de dat. Distincţia pe care o face Stelian Dumistrăcel între *expresii imaginare* şi *expresii cópii ale realităţii* obligă şi ea, frecvent, la un asemenea efort.

[208] Judecată de noi, în timpul verificării, ca îmbinare liberă.

[209] Dacă obiectul cercetării l-ar constitui, de pildă, plantele, atunci primele justificări ar fi date de un grădinar iar ultimele justificări, de un specialist în botanică (cf. Coşeriu, *Lingvistica*, p. 15-16).

4.3. Inventarul frazeologic românesc

Afirmând că „adevărata bogăţie a unei limbi este dată, în mare măsură, şi de bogăţia ei frazeologică", Th. Hristea (*Frazeologie*, p. 134) reia, de fapt, cuvintele lui Eminescu: „Adevărata bogăţie [a unei limbi] consistă totdeuna (sic!) în locuţiuni…" (M. Eminescu, *Opere*, IX, Bucureşti, 1980, p. 487). Gh. Colţun apreciază că limba română „are un bogat tezaur frazeologic" (*Frazeologia*, p. 71), dar acest aspect trebuie subliniat în primul rând, şi pe bună dreptate, de către lexicografi, ce au constatat, pentru idiomul nostru, „existenţa unei imense bogăţii de construcţii specifice, care dau expresivitate deosebită vorbirii" (DEL, p. 7, în prefaţă). De unde poate fi adunat acest patrimoniu frazeologic? Din literatură (în mare măsură), din graiuri, pe baza anchetelor dialectale, din vorbirea de zi cu zi şi din competenţa idiomatică a lexicografilor.

O privire de ansamblu asupra inventarului frazeologic românesc s-ar cuveni să înceapă încă de la primele noastre înregistrări scrise, bunăoară de la cronici.

4.3.1. Frazeologia în primele texte literare româneşti

Pe lângă numeroasele expresii din vorbirea populară, „recolta" de expresii din textele cronicarilor este infimă. Nu ştim în ce măsură poate fi pusă pe seama vorbirii populare preferinţa pentru locuţiuni. Când se spune însă frecvent *a da iertare / iertăciune* în loc de *a ierta* pur şi simplu, atunci ne gândim că aceşti cronicari, în virtutea unei tradiţii, considerau, probabil, că aceste locuţiuni aveau o anumită funcţie stilistică, de vreme ce le preferă pe acestea unor forme mai economicoase.

Dar textele cronicarilor oferă alte satisfacţii pentru cercetătorii frazeologiei. În vechile scrieri se poate descoperi punctul de plecare pentru unele expresii[210] sau locuţiuni verbale sau de alt tip. Un exemplu ar fi acela când Sextil Puşcariu relatează cum i s-a limpezit originea expresiei *a da drumul*. Rătăcindu-se prin munţii Bucegi, a dat de un cioban care l-a liniştit cu un „Vino cu mine, c-am să-ţi dau plaiul"[211]. Lingvistul face apoi un efort de imaginaţie, închipuindu-şi cum strămoşii noştri ţineau captivi duşmanii în codri, după care le dădeau *drumul* sau *plaiul*, eliberându-i. Astfel, *plaiul*

[210] Pentru a înţelege cum a luat naştere o izolare precum *a-şi lua lumea în cap*, sunt folositoare contexte precum următoarele: „au încălecat şi *au luat crângul în cap*" (*Anonimul brâncov*., p. 313); „c-*au luat munţii în cap*" (Neculce, LM, p. 377). La fel şi pentru istoria expresiei *cu un sul subţire* : „*cu acest meşteşug subţire* făcură pe Baiazit de aduse pe Selim" (*Radu Popescu*, p. 262).

[211] După cum se spune *a apuca drumul*, se poate spune şi *a apuca plaiul*: „Apoi urcăm numai pe Goşman şi pe Negru; ş-apoi suim pe Geamăna, de-acolo *apucăm plaiu* şi dăm devale-n Preluce" (Hogaş, P, II, p. 51).

sau *drumul* devenea egal cu *libertatea*. S. Puşcariu citează şi pentru dialectul aromân, după P. Papahagi, „expresia analoagă" *dă-l' cale* (*Limba română*, p. 155). Dacă citim cronicarii, lucrurile devin cât se poate de clare, mai ales că mai frecvent se întâlneşte în texte *a da cale*. Dăm câteva contexte din care se va fi izolat apoi frazeologismul *a da cale* (în concepţia noastră, tot locuţiune): „ar fi prinsu pe Selim şi l-ar fi omorât; dar n-au vrut, ci *i-au dat cale* şi au fugit" (*Radu Popescu*, p. 261); „punea dă le lua frânele şi *le da câmpiia*" (*Radu Popescu*, p. 390); „iar pă Balasache l-au dat în mâinile unor dorobanţi de l-au trecut Dunărea şi *i-au dat drumul Ţarigradului*" (*Radu Popescu*, p. 405); „ci-*i vor da cale* dă va trece cu pace" (*Radu Greceanu*, p. 204); „*i-au datu cale dăşchisă*" (Ureche, LM, p. 155)[212]. Ce poate reprezenta mai bine libertatea decât un drum deschis în faţa ochilor?

Totuşi, cum se explică apariţia şi utilizarea acelor locuţiuni verbale în cazurile în care exista deja verbul corespunzător (cu sens lexical suficient), ba chiar era cu mult mai vechi decât ele? Florica Dimitrescu avansează ipoteza că aceste „locuţiuni indigene", „descompuneri", cum le numeşte ea, s-au născut ca o reacţie a spiritului popular împotriva verbelor cu sens abstract. Ele „detaliază ideea cuprinsă în verb folosind un verb de felul lui *a face, a da, a lua* şi un substantiv din aceeaşi familie lexicală cu verbul înlocuit" (*Locuţiunile*, p. 159). Autoarea demonstrează (*ibid*., p. 160) că pentru construcţii locuţionale precum *a face tocmeală, a da goană, a da greş, a da poruncă* etc. verbele sunt anterioare formelor substantivale din locuţiuni: *tocmi, goni, greşi, porunci* etc. Verbele care ajută la crearea unor astfel de „descompuneri" (verb + substantiv), *a face, a lua, a da* etc., sunt, după aceeaşi cercetătoare, „unelte gramaticale de un tip special"[213], putând fi asemănate, într-o anumită măsură, cu verbele copulative. Este şi motivul pentru care unii lingvişti străini le numesc „verbe cu înţeles general" sau, cumva impropriu, „verbe auxiliare" (*ibid*., p. 89). Tot Florica Dimitrescu socoteşte structuri ca *a face cercare, a face leage, a face năvală, a lua ştire* etc. locuţiuni ale limbii vechi care „şi-au pierdut coeziunea" de-a lungul timpului. Astăzi sunt posibile aceleaşi combinaţii, dar acţiunea exprimată de verb + substantiv nu mai este percepută ca o singură unitate, îmbinarea fiind analizabilă ca verb (predicat) + complement direct (*ibid*., p. 70).

Preferinţa limbii române vechi pentru locuţiuni s-ar putea explica şi dintr-o perspectivă tipologică. Există limbi care preferă structurarea nominală a realităţii şi limbi care o preferă pe cea verbală. În primul tip s-ar încadra româna veche, ca o continuare a latinei populare, unde existau multe

[212] Pe lângă acestea se mai pot da cel puţin încă 10 atestări.

[213] Afirmaţia este valabilă pentru mai multe limbi: franceză, italiană, germană, engleză, rusă şi nu numai (cf. Dimitrescu, *Locuţiunile*, p. 89).

asemenea locuţiuni (v. *infra*). Coşeriu subliniază acest aspect: „limba română e caracterizată prin faptul că multor adjective din alte limbi romanice le corespund în limba română perifraze (adjective şi adverbe), ca, de exemplu: *cu cale, cu scaun la cap, cu dare de mână, cu tragere de inimă* ş.a.m.d. Chiar dacă se află mai mult sau mai puţin în retragere aceste expresii, totuşi sunt foarte vitale şi bine cunoscute" (Coşeriu, *In memoriam*, p. 100).

Textele cronicarilor dovedesc o reală preferinţă pentru locuţiuni, în defavoarea verbelor sinonime (fie ele cu radical diferit sau identic în raport cu substantivul din locuţiune), care apar foarte rar. Iată o serie de exemple: pentru *a da ajutor*[214] abia descoperim forma „*să*-l *ajutorească*" (Ureche, LM, p. 114) [în loc de *să*-l *ajute*]; pentru *a face sfat* rareori îl întâlnim pe *a sfătui*: „*au făcutu* leşii *sfatu* şi *sfătuiia* Coneţpolschii" (Costin, LM, p. 43), „ei *să sfătuiră*" (*Anonimul cantacuz*., p. 151), „s-*au sfătuit*" (*Anonimul brâncov*., p. 333); pentru forma negativă *a nu trece cu pomenirea*, folosit de M. Costin – „*n-au trecut cu pomenirea* şi de lucrurile ţărâi noastre" (Costin, LM, p. 121) – se întrebuinţează pe aceeaşi pagină şi „*a pomeni* de"; de pildă, pentru *a face groază / spaimă* – „multă *groază* le *făce*" (Neculce, LM, p. 117), „şi multă *spaimă* i-*au făcut*" (Neculce, LM, p. 117), abia întâlnim un „*spărie*" (Neculce, LM, p. 117); pentru *a face caznă*, se poate descoperi verbul *a căzni* – „şi-i tot *căznie*" (Neculce, LM, p. 127) [în sinonimie distanţată cu locuţiunea aferentă – „i-*au făcut* acolo multe *cazne*" (*ibid*., p. 126)]; pentru *a face jurământ*, aflăm „*jurară* jurământ" (*Anonimul cantacuz*., p. 95) [în sinonimie distanţată cu locuţiunea – „*făcură jurământ* înaintea lui Mehmet" (*ibid*., p. 95)]; pentru a face vicleşug – „*să*-l *ficlenească*" (*Radu Popescu*, p. 393) [în sinonimie distanţată[215] cu „*să facă vicleşug*" (*Radu Popescu*, p. 393)]; pentru *a ieşi în întâmpinare* – „*au tâmpinatu*" (Costin, LM, p. 34), „de *să întâmpinară* cu Matei aga" (*Anonimul cantacuz*., p. 151); pentru *a avea nădejde* – „*nădăjduind*" (*Radu Popescu*, p. 450); pentru *a pierde nădejdea* – „s-*au deznădăjduit*" (*Anonimul brâncov*., p. 293); pentru *a face socoteală* – „*să socotească*" (*Radu Greceanu*, p. 63); pentru *a avea pizmă* – „*pizmuindu-i*" (*Radu Popescu*, p. 432); pentru *a face zăbavă* – „s-*au mai zăboviț*" (*Radu Popescu*, p. 382); pentru *a da răspuns* – „*răspundzindu*" (Costin, LM, p. 100).

În latina clasică existau locuţiuni verbale[216] formate cu verbele *facio, -ere, do, -are, capio, -ere, habeo, -ere* etc. S-a susţinut uneori că anumite

[214] Toate locuţiunile pe care le vom enumera sunt deosebit de frecvente.

[215] Aceste câteva cazuri, în care verbele respective (de cele mai multe ori cu o singură ocurenţă) apar pe aceeaşi pagină (sau la următoarea pagină) cu sinonimul frazeologic, dovedesc, pesemne, dorinţa cronicarilor de a-şi varia uneori exprimarea.

[216] Vezi Dimitrescu, *Locuţiunile*, p. 147-149, unde se susţine că locuţiunile au pătruns în vorbirea celor cultivaţi nu atât din aspectul popular, vulgar al latinei, cât mai ales din limba familiară în sens larg.

locuţiuni verbale ar fi de provenienţă latină în cazul unor cărturari precum Miron Costin (de pildă, *castra ponere* pentru *a pune tabără*[217] sau *bellum facere* pentru *a face război*), dar acest lucru nu trebuie absolutizat, deoarece în multe limbi se exercită fenomenul poligenezei, acţionând aceleaşi mecanisme lingvistice. Este adevărat însă că există foarte multe asemănări în această privinţă. În latină se întâlnesc locuţiuni precum: *facere impetum in hostem* 'a face năvală' (Caesar), ~ *furtum* 'a fura', ~ *bellum* 'a face război', ~ *finem* 'a face sfârşit', ~ *fugam* 'a fugi', ~ *alicui timorem / taedium* 'a face frică / silă (cuiva)' (cf. Guţu, *Dicţ. latin*, p. 499), *dare terga*[218] (Titus Livius) 'a da dosul', ~ *spem* 'a da nădejde', ~ *animos* 'a da inimă, a încuraja', ~ *impetum in hostem* (T. Livius) 'a da năvală' (*ibid*., p. 399); *capere spem* 'a prinde nădejde', ~ *fugam* 'a o lua la fugă', ~ *finem* 'a sfârşi', ~ *magnas praedas* 'a prăda', ~ *somnum* 'a adormi' (*ibid*., p. 175-176); *habere spem* 'a avea nădejde' ~ *senatum* 'a avea / ţine sfat', ~ *odium in aliquem* 'a avea ură / pizmă (pe cineva)' (*ibid*., p. 583-584) etc. Este posibil să se fi exercitat şi influenţe latineşti asupra exprimării cronicarilor ştiutori de latină în ce priveşte locuţiuni precum *a da / face război* sau *a da / face năvală* sau *a da dosul* ce se regăsesc în scrierile lui Caesar ori T. Livius, dar aceasta este dificil de demonstrat, mai ales în cazul cronicarilor mai puţin instruiţi. Mai degrabă se poate afirma că sunt structuri preluate din literatura clasică latină, care au devenit tradiţionale şi în alte limbi, prin calc, ca şi în cazul anumitor clişee, tehnici portretistice etc. Asta în cazul în care nu se admite poligeneza, destul de probabilă de altfel.

Tot un caz de poligeneză trebuie socotite şi forme ca *animam edere / efflare / effundere / deponere* (Guţu, *Dicţ. latin*, p. 92) pentru *a-şi da sufletul*, eufemism pentru *a muri*[219], întrucât formula românească este, cel mai probabil, de sorginte biblică, evocând episodul răstignirii lui Christos, în care acesta îşi încredinţează sufletul în mâinile lui Dumnezeu în clipa morţii. O dovedesc şi enunţurile cronicarilor în care această formulă eufemistică este insuficient izolată[220]: „şi aşa-*ş dede sufletul* în mâinile lui Dumnezeu" (*Anonimul cantacuz*., p. 91) sau, după caz, atunci când cel în cauză nu era simpatizat, „au murit şi rău *ş-au dat sufletul* său în mâinile

[217] Cf. Rosetti *et alii*, ILRL, p. 266.

[218] Şi cu variantele *terga praebere* [*praestare*] *fugae*, *praestare terga hosti* (Tacitus) – cf. Guţu, *Dicţ. latin*.

[219] În schimb, *a-şi da ultima suflare*, mai actual, se explică prin *effundere supremum spiritum* (Cicero) – cf. Guţu, *Dicţ. latin*, p. 422.

[220] Textele cronicarilor oferă uneori punctul de plecare pentru anumite expresii, de pildă pentru *a se întoarce cu coada între picioare* – „s-au întorsu îndărăt, ca nişte câini cu coadele între picioare" (*Radu Popescu*, p. 508) sau pentru *lacrimi de crocodil* – „şi poate fi ca corcodelul să-i fie fost plânsul" (*ibid*., p. 264).

diiavolului" (Ureche, LM, p. 168) ori, altfel spus, „că i-*au luat* tată-său, diiavolul, *sufletul*" (Neculce, LM, p. 322). Merită, într-adevăr, câteva comentarii şi acest procedeu al cronicarilor de a stigmatiza pe veci memoria personajului neconvenabil sau de a-i asigura un loc printre „cei drepţi". Dacă personalitatea istorică decedată, boierul sau domnul, nu interesa, era destul să se spună că *a murit, şi-a sfârşit viaţa, şi-a dat sufletul* etc. Dacă, în schimb, decedatul făcea parte din „familie", nu era suficient să se spună că *şi-a dat sufletul*; trebuiau aduse completări. De pildă, despre un sfânt, autorul anonim al *Letopiseţului cantacuzinesc* afirmă: „cunoscând cu adevărat *trecerea sa dintr-această lume* […] şi cum *îl chiamă Hristos la împărăţia ceriului cea gătită*" (*Anonimul cantacuz*., p. 91). E firesc, totuşi, pentru cineva care este considerat sfânt, căci, se adaugă la aceeaşi pagină: „şi aşa-*şi dete sufletul* în mâinile lui Dumnezeu" (*Anonimul cantacuz.*, p. 91). La fel, soţia unui domnitor „*datu-ş-au sufletul în mâna îngerului* lui Dumnezeu şi *s-au mutat către Hristos* Dumnezeul nostru"(*ibid.*, p. 214). Şerban vodă, domnitor preferat, este amintit în acelaşi mod: „pristăvitu-s-au Şerban vodă, *dându-şi fericitul suflet în mâna lui Dumnezeu*" (*ibid.*, p. 217). Un alt cronicar, Radu Popescu, este şi el încredinţat că soţia domnitorului Nicolae vodă a ajuns unde merită: „Credem că *sufletul* Măriei sale *iaste în mâinile lui Dumnezeu*" (*Radu Popescu*, p. 494). Un fiu al aceluiaşi Nicolae Mavrocordat (domn fanariot), Ştefan, mort de prunc, „*s-au mutat către domnul în lăcaşurile cele veşnice şi fericite*" (*ibid.*, p. 539)[221].

Dar cei care sunt vinovaţi prin politica lor? Pana cronicarului este necruţătoare, înfierându-i pe veci. Un personaj negativ, căpitanul Ghinea, după o boală cumplită (pedeapsă divină!), „*ş-au dat sufletul dracului*" (*Radu Popescu*, p. 461). Un oarecare Barbu, serdar, căruia G. Călinescu în a sa *Istorie a literaturii* nu-i găsea nici o vină prea însemnată (doar că scosese din slujbă un cuvios de mai târziu, Rafail), plăteşte pentru faptele lui rele printr-o moarte groaznică, cadavrul său fiind prematur invadat de viermi. R. Popescu comentează cu satisfacţie nedisimulată: „Barbu Sărdar […] *au crepat şi s-au dus dracului*" (*Radu Popescu*, p. 523). Nici chiar nobilul Miron Costin nu-şi înfrânează pornirile de antipatie când vorbeşte despre moartea lui Mihnea vodă, care „*ş-au borât* curund şi *sufletul* în prăpăştile iadului" (Costin, LM, p. 225). Să fie doar o coincidenţă, în cazul lui Costin, că în latina clasică apare şi sintagma *animam vomere* (cf. Guţu, *Dicţ. latin*, p. 1439)?

Pe lângă astfel de formule de provenienţă biblică, creştină (se mai pot cita şi *a-şi da duhul* ori *a adormi / a se odihni în domnul*), există, cu diverse variaţii, şi formule laice, populare: *a-şi da* (sau *a plăti* sau, mai rar, *a*

[221] Într-o formă apropiată se întâlneşte la M. Sadoveanu: „a trecut către lăcaşurile cele veşnice" (*Hanu-Ancuţei*).

face) *datoria omenească / de obşte / obştească / lumească, a-şi pierde viaţa, a-şi sfârşi / săvârşi viaţa / zilele, a nu mai avea zile, a (-şi) da coneţul / sfârşit, a merge pe urma moşilor*, dezvoltându-se astfel o bogată sinonimie frazeologică pentru *a muri* (pentru mai multe date, vezi Anexă).

În ceea ce priveşte raportul (cantitativ) dintre locuţiuni şi expresii în cronici, trebuie observat că cele dintâi sunt mult mai numeroase (v. Anexă). La Grigore Ureche, cu excepţia formulelor eufemistice referitoare la deces, expresiile lipsesc. Există un nucleu comun de frazeologisme (în special locuţiuni) la toţi cronicarii. Remarcăm însă că inventarul de expresii şi locuţiuni verbale descoperit la M. Costin este foarte bogat şi mai expresiv chiar decât cel al lui I. Neculce. Iată o serie de expresii şi locuţiuni expresive: *a-şi călca pe inimă, a face fărâme, a se face foc, a face mici bucăţi, a-şi frânge mâinile, a lua inimă, a mânca capul* (cuiva)*, a pierde sărita, a scoate ochii* (cuiva)*, a sta la cumpănă, a striga în gura mare, a trage inima* (pe cineva)*, a ţine ca în palmă, a umbla cu zilele în mână* etc.*,* la care se pot adăuga şi acele formule eufemistice pentru 'a muri'. Bun cunoscător al limbii populare, Miron Costin prezintă şi multe forme lexicale arhaice, de pildă *mânule* pentru *mâinile*: „*au căzut* a doa dzi *în mânule* tătarâlor". Numai la el întâlnim frazeologismul *a nu încăpea îndoială* (v. Anexă) despre care E. Coşeriu credea că ar proveni dintr-un latinesc **non capit dubium*, reconstituit pe baza sintagmei româneşti şi a celei din spaniolă, *no cabe duda* (cf. Dumistrăcel*, Expresii*, p. 103-104).

Făceam menţiunea că, deşi bogat, inventarul frazeologic verbal al lui Neculce, în mod surprinzător, nu este tot atât de expresiv ca cel al lui M. Costin. Dar nu prezenţa expresiilor populare îi conferă expresivitate stilului. El are un simţ lingvistic deosebit şi adeseori îl putem bănui pe el a fi autorul unor metafore ce par a fi populare. Iată cum este prezentat, de exemplu, Duca vodă, trecând, de emoţie, prin stări fiziologice contradictorii: „Duca vodă nu putè nemic să mai răspundă de ruşine şi de frică, numai ce *schimba feţe*. Uneori să făcè roşiu, uneori galbân…" (Neculce, LM, p. 201) sau „Iar Duca vodă, dac-auzi că şed Cantemireştii la casăli lor cu paci, îndată *să-mbrăcă cu cămeşe de gheaţă*" (*ibid*., p. 220) sau „Deci Duca vodă, dacă vădzu aşe, să tulbură tare *şi-ş aprinsă poaleli de toate părţile*" (*ibid*., p. 221). Dintre îmbinările stabile ce prezintă interes din punctul de vedere al expresivităţii, se pot enumera: *a-şi da coate, a da ochi* (cu cineva)*, a schimba feţe*. Întâlnim şi un clişeu internaţional (de provenienţă biblică), *a fi alfa şi omega*. Neculce îşi permite chiar să facă şi calc parţial: *a ţine parola* pentru *a-şi ţine cuvântul*.

Ne-am ocupat în cercetarea noastră şi de următoarele cronici muntene: *Istoriia Ţării Rumâneşti* de stolnicul Constantin Cantacuzino, *Letopiseţul cantacuzinesc*, *Istoriile domnilor Ţărâi Rumâneşti* de Radu Popescu, *Cronica* lui Radu Greceanu şi *Cronica anonimă despre Brâncoveanu*. Pentru

inventarul (ce aspiră să fie complet) al unităţilor frazeologice descoperite în aceste texte, se poate consulta anexa de la sfârşitul lucrării noastre. La stolnicul Constantin Cantacuzino nu prea se întâlnesc expresii şi locuţiuni expresive. Remarcăm, totuşi, *a-şi arăta arama*, *a-şi bate capul* şi… cam atât. Ca o curiozitate, semnalăm sintagma *a face batjocură*, în loc de *a-şi bate joc*, cum ar fi fost firesc. Iată până unde merge această permanentă tendinţă de a construi locuţiuni cu verbul *a face*! În *Letopiseţul Cantacuzinesc* inventarul frazeologic, deşi consistent, este aproape lipsit de expresivitate. Semnalăm expresia *a săpa groapa* (cuiva), provenită dintr-un proverb de origine biblică şi *a-şi lua capul a mână*, echivalentă cu *a-şi lua inima în dinţi*. Ar mai merita, poate, să fie amintite *a-şi bate joc, a-şi ieşi din fire, a-şi veni în fire, a scăpa din ochii* (cuiva)*, a vărsa lacrimi*. Numărul locuţiunilor este covârşitor. Unele conţin metonimii, de pildă *a veni în scaun*.

S-ar putea afirma că Radu Popescu reprezintă printre cronicarii munteni corespondentul lui Neculce printre cei moldoveni. Frazeologia ilustrată de cronica lui este destul de bogată şi nu lipsită de expresivitate. Pe lângă locuţiunile uzuale ce se regăsesc în textele tuturor cronicarilor, merită atenţia următoarele unităţi frazeologice: *a se arăta cu faţa curată, a curma viaţa* (cuiva)*, a da inimă, a da ochi* (cu cineva)*, a da tiflă, a face din cal măgar*[222]*, a face fărâme, a face* (cuiva) *val, a nu ieşi din cuvântul* (cuiva), *a nu lăsa inima, a lua inimă, a pleca capul, a pune mâna* (pe cineva)*, a scoate la cale bună* etc.

Prea mare interes stilistic nu prezintă nici Radu Greceanu. Locuţiuni lipsite de expresivitate se găsesc din abundenţă şi la el şi, bineînţeles, descoperim şi nelipsitele formule eufemistice pentru ‘a muri’. Semnalăm o locuţiune calchiată parţial după turcă: *a scoate la meidan* ‘a da la iveală’. Mai menţionăm şi *a avea val*, *a da a înţelege, a face oraţie, să fie într-un ceas bun, a scoate la cale bună* (v. Anexă). În ce priveşte *Anonimul brâncovenesc*, se poate susţine că, judecând după cronica destul de scurtă, autorul necunoscut al acestui text întrebuinţează un număr ridicat de locuţiuni (v. Anexă). Surprinde preferinţa, în cazul locuţiunilor, pentru substantive terminate în sufixul *-ciune*, acolo unde alţii preferă substantive provenite din infinitivul lung: *a avea întristăciune, a da iertăciune, a face stricăciune*. Semnalăm îmbinările *a face sfat subţire*[223]*, a ieşi la meidan* (în care se simt influenţe turceşti), *a pogorî* (cuiva) *nasul, a sta în cumpănă*.

[222] Pe care o cunoaştem din basmul lui I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb*.

[223] Vezi, pentru luminarea acestei expresii, indirect, Dumistrăcel, *Expresii*, p. 378, s.v. *cu un sul subţire*.

4.3.2. Tehnica utilizării frazeologismelor expresive[224]

Toate aspectele evidenţiate până aici ţin de acea *compétence idiomatique*, inclusă în conceptul de *compétence langagière* (Greciano, *Signification*, p. 15), pe care orice cronicar (ca vorbitor) ar fi trebuit să o aibă într-o măsură mai mare sau mai mică. Nu putem folosi însă termenul *competenţă idiomatică* în sensul de mai sus, deoarece creează confuzii pe terenul lingvisticii coşeriene, unde desemnează cunoaşterea unei limbi (*idioma*, în spaniolă) la nivel istoric, deşi locuţiunile şi expresiile reprezintă, şi după Coşeriu, un compartiment autonom al acestei competenţe idiomatice (cf. Coşeriu, *Limba funcţională*, p. 262). Fiind vorba tot despre un tip de cunoaştere lingvistică fără justificare (*téchne*), a primit numele de „tehnica discursului repetat" (*ibid*., p. 258).

Problema utilizării frazeologismelor expresive în operele literare este mai complicată decât s-ar crede. Ea se pune într-un mod mai simplu la cronicarii analizaţi, întrucât scrierile lor nu constituie o literatură propriu-zisă[225]. Se poate ajunge uşor la inventarul frazeologic pe care îl deţineau, de vreme ce, practic, în aceste texte nu există deosebiri între autor şi narator. Cam în aceiaşi termeni se poate discuta şi în privinţa lui Petre Ispirescu, care este tot atât de bogat în frazeologisme expresive ca şi I. Creangă. La scriitorul humuleştean se observă deja o diferenţiere între planul narativ şi planul dialogat. Cel din urmă, după cum demonstrează convingător G. I. Tohăneanu, este mai expresiv (vezi *Stilul artistic*, p. 130), dar distincţia cunoscutului stilistician, deşi folositoare în principiu[226], este, totuşi, insuficientă în cazul marilor creatori în proză, a căror operă palpită de viaţă, de personaje vii, verosimile. Scriitorul le înzestrează pe acestea în grade diferite, cu diverse capacităţi, printre care se poate enumera şi calitatea de a fi, mai mult sau mai puţin, expresive. Aşa stau lucrurile şi în viaţa reală, unde există vorbitori care apelează, în comunicare, pentru a impresiona receptorul, la mijloace de expresie, după cum există vorbitori care nu au apetenţă pentru resursele expresive ale limbii, acestea neconstituind o componentă a idiostilului lor. În acest sens, sunt judicioase rezultatele la

---

[224] Vezi şi Cristinel Munteanu, *Tehnica utilizării frazeologismelor expresive*, în „Limba română", Chişinău, anul XVI, nr. 7-9, 2006, p. 150-158.

[225] Deşi ne place să credem că literatura română aici îşi are punctul de plecare. E adevărat că se întâlnesc în aceste texte şi elemente ale artei literare: portrete şi descrieri plastice, unele figuri de stil, implicarea afectivă etc., dar, în general, cronicarilor le lipseşte o conştiinţă scriitoricească. Ei au vrut să facă istoriografie, alunecând uneori (în funcţie de înzestrări) şi spre literatură.

[226] Ea funcţionează şi la Eminescu, în poeme precum *Călin (file din poveste)*, conform analizei aceluiaşi stilistician român (vezi *Sinonimia unor epitete cromatice în poezia lui Eminescu*, în G. I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt*, p. 146-148).

care ajunge Stelian Dumistrăcel în analiza[227] în care combate prejudecăţile unor cercetători precum Ovidiu Bârlea (în *Poveştile lui Creangă*, Bucureşti, 1967, p. 138) sau Cezar Tabarcea (*Poetica proverbului*, Bucureşti, 1982, p. 52), potrivit cărora enunţurile paremiologice apar la povestitorii populari în mod „incidental" (Ov. Bârlea), iar în vorbirea uzuală „cu totul sporadic" (C. Tabarcea). În realitate, după cum dovedeşte limpede Stelian Dumistrăcel, volumul examinat de C. Tabarcea conţine preponderent texte dialectale cu caracter *nuanţat tehnic*, şi mai puţin narativ (texte libere), cum s-ar fi cerut. De aceea, pe baza unei bogate experienţe de anchetator, Stelian Dumistrăcel clasifică *vorbitorii* înregistraţi în două categorii esenţiale: „cei cărora componenta paremiologică a limbii le este mai mult sau mai puţin străină (şi aceştia sunt, şi după volumele consultate, mai numeroşi) şi cei care recurg la zicători şi proverbe ca mijloace de plasticizare a expunerii. Din ultima categorie se selectează însă şi adevăraţii «virtuozi» ai formulei proverbiale" (Dumistrăcel, *Cercetarea*, p. 291).

> Şi frazeologismele şi proverbele şi zicalele fac parte din tehnica discursului repetat. De altfel, folcloriştii (ca cercetători ai paremiologiei) consideră că expresiile (de tipul: *a purta sâmbetele, a bate câmpii* etc.) sunt zicători, incluzându-le în paremiologie (cf. Eretescu, *Folclorul*, p. 228). Adeseori, nici vorbitorii nu fac deosebire între ele, considerându-le pe toate, în bloc, *vorbe* de un anumit specific. Legătura proverbelor cu frazeologismele se impune şi din alte motive. Unele expresii provin chiar din enunţuri paremiologice bimembre. *A strica orzul pe gâşte* e prima parte dintr-un proverb: *Nu strica orzul pe gâşte când îi iarba la genunchi* (cf. Dumistrăcel, *Expresii*, p. 285-286, vezi aici şi *cât ai zice peşte* sau *a o pune de mămăligă*). Mai mult decât atât, şi expresiile (v. *supra* 4.2.2.1.), şi proverbele pot fi metafore (vezi cap. *Proverbele şi zicătorile* [redactat de V. Ciobanu, P. Ruxăndoiu şi M. Buga], în *Istoria literaturii române*, vol. I, Ed. Academiei, Bucureşti, 1964, p. 198). Unele proverbe, cele numite de Permyakov *open sentences* (*Proverb*, p. 10), ajung să funcţioneze câteodată ca frazeologisme: „Bietul Aristia *se fripsese* de două ori *cu ciorbă* şi ceea ce i se oferea acum nu era nici iaurt, nici apă rece" (Filimon, CV, p. 215); „«Ei, apoi! *unde-o plesneşte* mama *şi unde crapă*!», zic eu în gândul meu" (Creangă, AC, II, p. 241); „Da' ce, crezi că ea-i proastă *să lase pasărea din mână pe cea din gard*?" (Rebreanu, *Ion*, p. 103). În caz excepţional, frazeologismul (ca echivalent potenţial al unui cuvânt) poate fi o frază: „Să te duci să-mi aduci herghelia de iepe, cu armăsarul ei cu tot, a iubitei mele; căci de nu, *unde-ţi stau picioarele, îţi va sta şi capul*!" (Ispirescu, LBR, p. 20).

[227] Vezi Stelian Dumistrăcel, *Cercetarea dialectologică şi analiza stilistică în procesul de învăţământ*, în „Limbă şi literatură", vol. II, Bucureşti, 1988, p. 282-295.

Concluzia cercetătorului ieşean (valabilă şi pentru componenta idiomatică) este că, în limbajul popular, „prezenţa elementelor stilului proverbial trebuie raportată la idiostiluri ca idiolecte dezvoltate, dominate de conotaţii" (*ibid*.).

> Ne-am convins de acelaşi lucru când, interesându-ne în special fenomenul sinonimiei frazeologice sau lexico-frazeologice, fie ea distanţată sau în contact, nu prea am avut satisfacţia să descoperim ceea ce ne interesa în volumul *Texte dialectale. Muntenia*, III (publicate de Costin Bratu, Galina Ghiculete *et alii*, 1987). Tomul conţine şi o sumă însemnată de texte libere, pe lângă cele tehnice, şi, într-adevăr, unii dintre subiecţii anchetaţi sunt spontani, povestesc cu plăcere (după cum sunt caracterizaţi şi prin datele de la începutul volumului), dar sunt rare cazurile în care simt aceştia nevoia să-şi varieze exprimarea prin sinonimie distanţată sau să-şi intensifice ideile prin acumulare sinonimică[228]. Probabil şi datorită caracterului neelaborat pe care îl au textele. Puţinele exemple[229] pe care le oferim sunt, aproape toate, cazuri de sinonimie lexico-frazeologică:
>
> „... iau furca de fier ş-*o tai de fugă*, că iar o văzui că *alerga*..." (TDM, III, p. 225);
>
> „... în fine, *a păcălit-o, a dus-o cu gălăgia* şi l-a luat" (*ibid*., p. 261);
>
> „... şi când *am rupt-o de fugă* [...] noi ca copiii, că de cât oi fi fost, *fugeam* după ... matipolon ca să facem cârpe de mână" (*ibid*., p. 345);
>
> „...tata *m-a luat la goană* d-acasă [...] dar acu dacă *ne-a pus* ăia-*n goană* şi *ne-a fugărit*..." (*ibid*., p. 356).

Complexitatea problemei la care ne-am referit a reieşit şi din compararea a două inventare de frazeologisme expresive stabilite pe baza cercetării a două cărţi de dimensiuni aproximativ egale (cca 400 de pagini, cu acelaşi format), fiecare aparţinând unui prozator cunoscut. Cei doi scriitori au activat în aceeaşi perioadă: Liviu Rebreanu (1885-1944) – am ales romanul *Ion*; Mihail Sadoveanu (1880-1961) – ne-am oprit la un volum conţinând două romane, *Venea o moară pe Siret* (235 pag.) şi *Cazul*

---

[228] Sinonimele juxtapuse apar mai degrabă cu funcţie de precizare: „am găsit un păduche. Măiculiţă, fugea mai iute ca *trenu*, ca *acceleratu*, pe mine! (TDM, III, p. 118); „atâta *drum*, atâta *cale*, şi nu vreţi să mai mergeţi, zice, un kilometru?" (*ibid*., p. 131); „Când i se scurtează, ce să-i mai facem? Îl *plângem*, îl *văicărim*, ne *auolim* pe el" (*ibid*., p. 342) [transcrierile au fost literarizate de noi] – dar, după cum se vede, acestea sunt, îndeosebi, sinonime lexicale. Trebuie amintită aici şi lăudabila iniţiativă a cercetătorilor dialectologi ieşeni care, la sfârşitul unui volum de texte dialectale (TDMB, I, 2), au publicat şi un indice de cuvinte explicate de subiecţi (ca urmare a solicitărilor anchetatorilor, dar şi din proprie iniţiativă) în cuprinsul textelor.

[229] Sinonimele distanţate apar, evident, numai într-un singur text dialectal, fie el liber sau tematic.

Eugeniţei Costea (150 pag.)[230]. Rezultatul, surprinzător, este următorul. Precizăm că am selectat în special expresiile şi locuţiunile expresive.

Rebreanu: *a schimba feţe-feţe* (Rebreanu, I, p. 33) sau *a face ~* (*ibid.*, p. 321), *a sta cu mâinile în sân* (39, 202), *sărac iască* (48), *a pune umărul* (49), *a se duce pe apa sâmbetei* (49), *a-şi da sufletul* (56, 298), *a-şi bate joc* (59, 81, 136) *a spune verzi şi uscate* (67) sau *a torăi ~* (294), a-*şi lua nasul la purtare* (69, 268), *a-şi da arama pe faţă* (70), *a face cu ou şi cu oţet* (70), *a-şi lua inima-n dinţi* (71, 213, 315), *a tăia din nas* (71), *a ajunge la cuţite* (71), *a pune vârf* (la toate) (73), *a bate măr* (74), *a plăti o ceapă degerată* (75, 134), *a nu fi de nasul* (cuiva) (75), *porc de câine* (77), *a ţine piept* (81), *a umbla după cai verzi pe pereţi* (82, 244) sau *a alerga ~* (193), *a-i lipsi o doagă* (cuiva) (90), *între patru ochi* (93, 96), *a nu-i fi* (cuiva) *toţi boii acasă* (98, 119), *a da cu oiştea-n gard*, *a lăsa pasărea din mână pe cea din gard* (103), *a căuta cearta cu lumânarea* (104), *a (se) da pe brazdă* (105, 109, 181, 203 etc.), *a lăsa* (pe cineva) *în plata Domnului* (106, 136), *a sta ca pe spini* (109) sau *~ pe ghimpi* (125, 326), *a aduce pe tapet* 'a expune' (116, 356), *a înghiţi în sec* (124, 321), *a fi mână spartă* (126), *cu inima cât un purice* (130), *a trage* (cuiva) *o săpuneală* (136), *a-şi lua lumea-n cap* (155, 331), *a snopi în bătaie* (155), *a fi cu ochii în patru* (159, 170, 336), *a aduce apa la moara* (cuiva) (161, 203), *a mânca ruşinea cu lingura* (165), *a se face luntre şi punte* (167), (a răspunde) *în doi peri* (169), *a înghiţi ruşinea cu pumnii* (173), *peste nouă mări şi nouă ţări* (173), *a vedea în ce ape se scaldă* (cineva) (173), *a scoate din ţâţâni* (175), *a scoate din sărite* (193), *a ajunge de râsul lumii* (200) şi *a face ~* (324), *a rămâne ca degetul de gol* (202), *a rupe gheaţa* (203) sau *a sparge ~* (266, 363), *a se lua de păr* (203), *a întinde coarda prea tare* (204), *a-şi aprinde paie-n cap* (210), dar şi *a aprinde paie-n cap* (cuiva) (249), *a da piept* (212), *goală puşcă* (238), *a se vârî ca musca-n bălegar* (245), *a o lua la sănătoasa* (246), *a nu face un ban găurit* (252), *a trage pe sfoară* (252, 271), *a readuce la matcă* (269), *a rămâne în sapă de lemn* (282), *nici cât negru sub unghie* (284), *a-i fugi* (cuiva) *pământul de sub picioare* (286), *a ajunge pe drumuri* (289) sau *a lăsa ~* (302), *a lăsa* (pe cineva) *cu buzele umflate* (292), *a lăsa baltă* (300), *a lua peste picior* (311), *a fi la aman* (315), *săracă lipită şi sărac lipit* (323), *a pune lacăt gurii* (328), *a bate în strună* (329), *a ţipa ca*

[230] Am urmărit ca în operele selectate pentru cei doi scriitori să existe unele asemănări de conţinut. În ce priveşte timpul, în *Ion* acţiunea se desfăşoară în primii ani ai sec. al XX-lea, în VMS, cu câţiva ani înainte de 1900, iar în CEC, în jurul primului război mondial. În *Ion* se prezintă două planuri ale acţiunii: cel al ţărănimii şi cel al intelectualităţii ardelene, cu aceeaşi pondere în economia romanului, cu intersectările de rigoare. Aceeaşi deosebire socială apare şi în VMS (între ţărani şi boierii moldoveni şcoliţi) şi, deşi mai puţin, chiar şi în CEC.

din gură de şarpe (337), *a trece ca şi căţelul prin apă* (347), (ca) *scăpat din puşcă* (351), *a i se scurge ochii* (după cineva) (369), *calic ca şoarecele din biserică* (373), *a lua cu japca* (378), *a tremura ca varga* (411).

Sadoveanu: *a se stinge de pe faţa pământului* (Sadoveanu, VMS, p. 8), *a turna cu găleata* (*ibid*., p. 9), *a-i ajunge* (cuiva) *funia la par* (16), *a descurca iţele* (19), *a lua* (pe cineva) *în unghii* (20), *a i se împestriţa inima* (ca şarpele) (25), *a măcina altă făină* (51), *a-şi lua lumea în cap* (65), *a i se îneca* (cuiva) *corăbiile* (74), *a nu avea nici în clin, nici în mânec[ă]* (cu cineva) (104), *a trage* (cuiva) *un ibrişin pe la nas* (144), *a-i fi* (cuiva) *inima cât un purice* (145), *a rămâne* (ceva) *în picioare* (166), *a se bate cu capul de pereţi* (192), *a-şi pune mâinile în cap* (207), *a i se lua* (cuiva) *o piatră de pe suflet* (Sadoveanu, CEC, p. 260), *a-şi lua lumea-n cap* (*ibid*., p. 306), *săracă lipită pământului* (309), *a-şi pune capăt zilelor* (318), *a sta în cumpănă* (345), *lacrimi de crocodil* (377), *a zice aleluia* 'a muri' (382), *a înşira verzi şi uscate* (382), *a pune mâna în foc* (pentru cineva) (390).

Primele impresii contrazic aşteptările. Adică ne-am fi aşteptat ca un mare povestitor (cu plăcerea vorbei, a oralităţii) să utilizeze o cantitate mai mare de frazeologisme expresive în comparaţie cu Rebreanu (căruia i s-a reproşat că nu are simţul limbii vorbite). Şi atunci cum se explică raportul neaşteptat, inversat, dintre cei doi? Căutând un răspuns, trebuie să avem în vedere următoarele:

[1] Scriitorii sunt şi ei oameni, deci vorbitori[231].

[2] Ca orice vorbitor, scriitorul cunoaşte mai mult decât o limbă funcţională, adică ştiinţa lui idiomatică trece dincolo de propriul său dialect şi dincolo de propriul său nivel de limbă (cf. Coşeriu, *Dialectologie*, p. 111). În cazul unui prozator de talia lui Sadoveanu, ce avea cunoştinţe aprofundate din toate graiurile româneşti, aspectul este cu atât mai evident.

[3] Asemeni oricărui vorbitor, competenţa sa idiomatică cuprinde un *patrimoniu activ* („ceea ce vorbitorii ştiu şi folosesc în mod obişnuit"), un *patrimoniu disponibil* („ceea ce folosesc [vorbitorii] în mod ocazional") şi un *patrimoniu pasiv* („ceea ce cunosc [vorbitorii] oarecum, chiar dacă nu ar folosi niciodată") – *ibidem.*

[4] În teoria literaturii se face clar distincţie între *scriitor* (ce aparţine nivelului ontologic real) şi *narator* (ce ţine de nivelul textual). *Personajele* (ca şi naratorul-personaj, intradiegetic) fac parte din nivelul ficţional.

[5] Un bun scriitor îşi organizează discursul de la cele două niveluri, textual şi ficţional, respectând *norma adecvării* (aristotelicul *tò prépon*), ce ţine de *competenţa expresivă*. Aceasta înseamnă că el îşi asumă nişte *roluri*: acela

[231] Prin termenul *vorbitor* înţelegem un om care produce enunţuri într-o limbă istorică. Nu e vorba aici de opoziţia dintre *oral* şi *scris*.

de narator, care (deşi autorul este, de exemplu, un bărbat în vârstă) poate fi o femeie, un copil şi care se adresează unui anume public (copiilor, persoanelor de cultură medie, specialiştilor – dacă e un metaroman – etc.); acela al personajelor, care-şi au propriul discurs în dialog, în monolog, în propria povestire etc. Lucrurile se complică totalmente într-un roman ca *Război şi pace*, unde Tolstoi „jonglează" cu vreo 500 de personaje. În spatele acestor roluri stă mereu scriitorul / autorul, care vorbeşte prin vocea naratorului despre ceva cu ajutorul personajelor. Dată fiind anvergură romanului realist şi multitudinea personajelor, patrimoniul pasiv al unui scriitor de o asemenea literatură tinde în permanenţă să se transforme în patrimoniu disponibil.

Cum se explică numărul mare de frazeologisme expresive din romanul rebrenian *Ion*? Prin aceea că marea majoritate (covârşitoare!) a acestora se găsesc în discursul naratorului, care ocupă, evident, cel mai mult spaţiu în economia genului epic. Tot surprinzător este că – doar cu puţine excepţii – vorbirea ţăranilor lui Rebreanu este lipsită de expresii şi locuţiuni expresive, în timp ce exprimarea intelectualilor din sat (familia Herdelea, preotul Belciug) conţine, totuşi, o serie (nu prea numeroasă) de astfel de îmbinări stabile.

În schimb, Sadoveanu procedează *adecvat*, în acord cu o tradiţie a textului, care cere ca discursul naratorului să fie mai sobru, mai puţin expresiv decât stratul dialogat (după cum constatase Tohăneanu). Aşa se face că, în cele două romane sadoveniene analizate aici, în stratul narativ frazeologismele lipsesc aproape cu desăvârşire. Ele apar în replicile personajelor neinstruite[232], după cum ne aşteptam, întrucât expresiile şi locuţiunile caracterizează vorbirea populară[233].

Consecinţa care se desprinde este că, deşi Rebreanu pare a nu folosi întotdeauna adecvat resursele expresive ale limbii, în cazul său ne putem face mai uşor o imagine asupra inventarului de frazeologisme deţinut.

> O cauză ar putea să reiasă şi din următoarea mărturisire, lăsată într-un jurnal: „Româneşte ştiam, dar atât de puţin, încât mi-a fost ruşine când o familie de români din Vechiul Regat mi-a ieşit înainte cu voioşie să-mi vorbească, pe puntea unui vapor, pe Dunăre, în Ungaria, aflând ca sunt român. Mi-am dat seama că nu voi putea scrie niciodată româneşte fără o adâncire a limbii noastre, fără o revenire la izvoarele ei cele mai curate. Şi am luat pe Creangă. Am înţeles foarte puţin. Am vrut să citesc pe Caragiale, dar n-am putut înţelege nimic. Am reînvăţat limba românească

[232] În acelaşi mod dozează frazeologismele expresive şi Duiliu Zamfirescu în *Viaţa la ţară* şi în *Tănase Scatiu* (la un loc având cam 250 de pagini), cu menţiunea că aici întâlnim mai multe exemple decât în cele două romane sadoveniene examinate, întrucât şi partea de dialog este foarte extinsă, dând uneori impresia de dramaturgie.

[233] Şi totuşi, ele nu sunt frecvente la Sadoveanu. În romanele istorice sunt chiar rare, dar aici expresivitatea este dată de întrebuinţarea locuţiunilor arhaice.

aşa cum înveţi orice altă limbă, vorbind şi scriind în caiete cu teme şi extrase" (*apud* Suzana Miron, Elisabeta Roşca, *Prozatori români din perioada interbelică*, Ed. All, Bucureşti, 2000, p. 95).

Am citat anterior distincţia privind tipologia vorbitorilor: după cum aceştia se împart, în viaţa reală, în unii care utilizează expresiile idiomatice (ca, de altfel, şi enunţurile paremiologice – aspect ce ţine de idiostil) şi unii care nu au preferinţă pentru ele, şi personajele (din operele marilor creatori, ce surprind esenţa realităţii) se împart în unele care au o exprimare din care nu lipsesc frazeologismele şi altele care sunt străine de astfel de îmbinări expresive. Consideraţiile acestea sunt valabile şi pentru Fănuş Neagu[234], care, deşi în părţile narative nu face abuz de expresii idiomatice, folosindu-le judicios, moderat, le întrebuinţează în vorbirea colorată a unora dintre eroii săi. Ele se găsesc în număr mare, de pildă, în rostirea unui personaj precum Papa Leon din scurta povestire *Om rău*[235], unde, în aproape 5 pagini de text, pot fi înregistrate cel puţin 25 de frazeologisme: *a face cu ou şi cu oţet, a face de râsul lumii, a umbla cu fofârlica, a-i da cu fleanca, a-l ustura la ficat, a turna la minciuni, a o lua razna, a pune* (cuiva) *cruce, a suci minţile, a vedea stele verzi, a lua la refec, a pune de mămăligă, a spăla putina, a lega clanţa, a face nazuri, a lua la rost, a băga în cofă, a-şi bate joc, a lua* (pe cineva) *în unghii, a urla ca-n gură de şarpe, a bate câmpii, a ţine morţiş, a ajunge de râpă, a scoate din pepeni, a se face dracul gol*[236]. Iată cam cum poate arăta o frază-„colaj" din discursul personajului mai sus menţionat: „Chiar Dumnezeu, cât era el de tare şi de mare şi de Dumnezeu, când l-*a luat la refec*, n-*a pus-o de mămăligă* şi-*a spălat putina*?" (Neagu, VL, p. 114). La expresiile deja amintite se mai pot adăuga unele modificate de autor sau mai puţin fixate ca unităţi frazeologice: *a face* (pe cineva) *coleaşă, a se ţine pacoste de capul* (cuiva), *a-l apuca* (pe cineva) *şapte mii de draci, a-i umbla limba în gură ca o căţea la ouă, a fi plin de năduf ca o capră de râie, a rămâne sărac până-n pământ* [în loc de *sărac lipit pământului*], *a căuta cai bălţaţi* [în loc de *a umbla după cai verzi*], *a călca* (pe cineva) *pe călcâie* 'a împiedica' etc. În context, sintagme precum *bun ca pâinea caldă, bun de pus la rană, a umbla ca după iarba de leac* se transformă după cum urmează: „Sunt eu un om blând, miez de *pâine caldă, să mă pui cocoloş pe rană, ca pe buruiana de leac*, dar dacă nu-mi place cum munceşti, te duc târâş la preşedinte, mor cu tine de gât" (*ibid*.). Dacă s-ar mai socoti aici şi o cantitate semnificativă de cuvinte cu valoare stilistică

[234] Vezi Cristinel Munteanu, *Observaţii privind stilul lui Fănuş Neagu*, în „Limba română", Chişinău, anul XVII, nr. 1-3, 2007, p. 143-149.
[235] Personajul Papa Leon nu apare numai în această povestire.
[236] Ordinea prezentării este cea a apariţiei lor în text.

incontestabilă, atunci ne putem face într-adevăr o idee despre discursul lui Papa Leon.

Al. Andriescu consideră că şi locuţiunile ori sintagmele care şi-au redus expresivitatea la minimum pot avea o oarecare valoare stilistică „dată astăzi de *funcţia lor sinonimică* [s.n. C.M.], de nota de intimitate pe care o aduc, precum şi de o anumită prospeţime a acestora faţă de echivalentele din limba literară" (Andriescu, *Valoarea stilistică*, p. 65).

4.4. Preocupări privind sinonimia frazeologică şi lexico-frazeologică

Referindu-ne la sinonimia frazeologică, trebuie să operăm mai întâi o distincţie, aceea dintre *conceptul* de 'sinonimie frazeologică' şi *termenul* de *sinonimie frazeologică*; în cercetările dedicate acestui fenomen este evident că termenul a apărut mai târziu. Pe de altă parte, trebuie semnalat faptul că, multă vreme, sinonimia frazeologică merge împreună cu sinonimia lexico-frazeologică, întrucât îmbinările stabile de cuvinte erau socotite (unii lingvişti le socotesc şi acum) ca aparţinând în totalitate compartimentului lexical.

4.4.1. Naşterea conceptului (intuiţii şi abordări practice)

Am arătat deja că sinonimia frazeologică se încadrează în sistemul general al sinonimelor, alături de celelalte tipuri. Există preocupări destul de vechi în ce priveşte includerea expresiilor în sfera unităţilor ce pot contracta relaţii de sinonimie. Vom aminti aici doar câteva, îndeosebi din cercetarea lingvistică românească.

> Din lingvistica străină ar trebui amintit cel puţin Ch. Bally, care, în tratatul său de stilistică, includea şi frazeologismele printre sinonimele unei serii: „Une série de synonymes est un ensemble d'unités lexicologiques (mots isolés ou locutions composées) groupées par la communauté du sens et appartenant toutes à une seule et même subdivision de la rubrique idéologique" (Bally, *Traité*, I, p. 147). În volumul al II-lea al aceleiaşi lucrări, lingvistul francez propune şi exerciţii în care apar serii de sinonime frazeologice[237]. Iată, de pildă, o astfel de serie: *mourir de faim, crever de faim, n'avoir rien à se mettre sous la dent, dîner par coeur, se serrer la ceinture* (Bally, *Traité*, II, p. 207).

Adevărate serii de sinonime frazeologice descoperim la Lazăr Şăineanu în fundamentala *Încercare asupra semasiologiei limbei române* (1887). Sunt grupate pe semnificate şi oferite în context[238]. De pildă, pentru

[237] Extrase, spune autorul, din T. Robertson, *Dictionnaire idéologique de la langue française*, Paris, 1894.

[238] Se găseşte aici un inventar bogat: 25 de pagini de expresii şi locuţiuni, pe două coloane.

a fugi sunt inventariate expresii precum: *a o lua / a apuca / a porni la sănătoasa, a-şi lua picioarele pe umere, a o lua papuc la drum, a-şi lua tălpăşiţa, a o lua la picior, a lua largul, a despica vântul, a spăla putina, a da dosul, p-aci ţi-e drumul, a-şi lua lumea în cap, a se aşterne pământului, a se şterge din cale, a o rupe / tuli d-a fuga, a o croi la fugă*, la care se adaugă şi *a o tunde* sau *a o zbughi* (Şăineanu, *Semasiologia*, p. 251-252). Chiar dacă nu în toate cazurile se poate vorbi de serii de sinonime frazeologice propriu-zise, îmbinările stabile fac parte din aria semantică a cuvântului sub care sunt grupate. Deşi autorul primei noastre lucrări de semasiologie nu vorbeşte de sinonimie aici, este evident că tocmai criteriul sinonimiei leagă toate aceste unităţi între ele[239].

Foarte bogat în frazeologisme este *Dicţionarul limbii române* (cunoscut sub sigla DA; redactor responsabil – Sextil Puşcariu). Preocuparea lexicografilor a fost şi aceea de a aduna cât mai multe variante şi sinonime frazeologice pentru anumite expresii. De pildă, expresia *cât ai bate din palme* (v. sub *cât*) apare însoţită de nouă frazeologisme: *cât ai bate în palme, cât ai scăpăra din amnar, cât te-ai şterge la ochi, cât ai clipi din ochi, cât clipeala ochiului, cât ai zice pis, cât cioara în par, cât trece cioara peste gard, cât ai potcovi puricele* (*apud* Seche, *Schiţă*, II, p. 66).

În *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, apărut în 1931, semnat de I. A. Candrea şi Gh. Adamescu, sinonimul este definit după cum urmează: „sinonim se zice *despre o vorbă sau despre o expresiune* [s.n. C.M.] care are aproape acelaşi înţeles cu alta” (*apud* Vinţeler, *Sinonimie*, p. 27). Este, desigur, o definiţie largă a conceptului de sinonim în sfera căruia intră şi unităţile frazeologice, după cum o dovedesc şi exemplele ce însoţesc definiţia: „*a isprăvi//a sfârşi; iubire//dragoste; câteodată//uneori; a o lua la sănătoasa//a-şi lua tălpăşiţa*” (*ibid.*). Cuvântul *vorbă* folosit în definiţie este şi el ceva mai imprecis decât termenul sinonim *cuvânt*, căci vorbitorul de limbă română poate înţelege prin *vorbă* şi o expresie, proverb sau maximă (vezi şi la Creangă enunţurile paremiologice introduse prin „vorba ceea”)[240]. Dar autorii adaugă aici şi termenul *expresiune*, iar din exemple se poate

[239] Sinonimia lexico-frazeologică este ilustrată şi de inventarul de cuvinte şi expresii adunate de etnografi. Iată, spre exemplu, o asemenea serie, desemnând ‘a muri’, culeasă de S. Fl. Marian: *a murit, şi-a dat sufletul, i s-a stins / curmat firul vieţii, a repauzat, a adormit, a adormit în Domnul, l-a iertat Dumnezeu, a trecut în cealaltă lume, a perit, l-a strâns Dumnezeu, s-a prăpădit, s-a dus la rogoz, a pus faţa la mormânt, a pus coasta la pământ şi faţa la răsărit* (S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, Ed. „Grai şi suflet – Cultura naţională”, Bucureşti, 1995, p. 34-35).

[240] De asemenea, vezi şi întrebările dialectologilor atunci când vor să obţină de la informatori o anumită expresie: „Ce vorbă aveţi pe aici pentru / Aveţi vreo vorbă în care apare cuvântul…?”.

ghici că ei se gândesc la sinonimie lexicală şi sinonimie frazeologică, deoarece alcătuiesc serii sinonimice exclusiv din cuvinte sau exclusiv din expresii idiomatice.

> De altfel, I. A. Candrea îşi întocmise liste de sinonime aproape exclusiv frazeologice într-o lucrare de folclor medical comparat. Redăm aici doar un citat: „Dacă însă boala e grea şi bolnavul zace, fără nădejde de scăpare, atunci se zice că: *n-o mai duce mult, e pe ducă, nu mai scapă, nu se mai scoală, i s-au sfârşit zilele, i s-a apropiat funia de par (*sau *de steajăr), i-a trecut făina prin traistă, e cu lumânarea în mână, nu mai aude cucul (la primăvară), nu mai calcă iarbă verde, i s-a scurtat pasul, a ajuns la pragul morţii, e cu un picior în groapă (şi cu altul afară), îi sună (îi sfârâie, îi fierbe) coliva în piept, miroase a colivă, i s-a apropiat veleatul, zace pe moarte, trage de moarte, se luptă cu moartea, e în frigurile morţii, e pe cuţit, e pe dric*… Bietul bolnav, în cele din urmă, a scăpat de chinuri, şi-a dat obştescul sfârşit: *a murit, a răposat, s-a prăpădit, s-a istovit, a pristăvit, a închis ochii (pe veci), şi-a dat sufletul, l-a iertat Dumnezeu, l-a strâns Dumnezeu de pe cele cărări, a trecut din viaţă, a adormit (somnul cel) de veci, a adormit în (*sau *întru) Domnul, a adormit somnul cel lung, l-a luat Dumnezeu*… În mod ironic, dispreţuitor sau duşmănos: *i-a cântat popa (aghiosul), a dat ortul (*sau *pielea) popii, a dat mangărul cel de apoi, şi-a pierdut papucii, l-a potrivit Dumnezeu, nu mai bea apă rece, s-a făcut oale şi urcioare, s-a săturat de toate, l-a luat dracul* etc." (Candrea, *Folclorul*, p. 236-237).

Apreciind că în scrierile literare cu caracter popular neologismele nu sunt recomandabile, Sextil Puşcariu consideră că pentru unele dintre ele „se potrivesc bine expresii perifrastice ca: *luare aminte* pentru *atenţie*, *fiinţă de faţă* pentru *prezenţă*, *cu trecere* pentru *influent*, *pe apucate* în loc de *incidental*, *vorbă aiurea* în loc de *divagaţie*, *a da drumul* în loc de *a expedia*…" (Puşcariu, *Limba română*, p. 395).

Atunci când defineşte sinonimia, Iorgu Iordan se referă doar la sinonimia lexicală: „Deosebite de omonime sunt *sinonimele*. În loc de două sau mai multe sensuri la unul şi acelaşi cuvânt (acesta este cazul omonimelor), avem aici două sau mai multe cuvinte pentru acelaşi sens, pentru aceeaşi noţiune. De pildă: *arbore, copac şi pom; sclav, rob, şerb şi iobag; cucuruz, păpuşoi şi porumb* etc." (LRC, p. 42). Iorgu Iordan nu este, totuşi, consecvent până la capăt ideii sale despre sinonimie. Dând exemple de sinonime pentru noţiuni abstracte, în seria sinonimică pentru *nebun* strecoară şi o unitate frazeologică: „nebun – smintit – sărit – ţicnit – *lovit cu leuca* [s.n. C.M.] – zăltat ş.a." (*ibid*., p. 49), ilustrând astfel fără voie şi ceea ce se va numi ulterior *sinonimie lexico-frazeologică*. Precizarea care se impunea va veni mai târziu în lucrarea cu acelaşi titlu (*Limba română*

contemporană, 1978), redactată aproape în totalitate de Vladimir Robu, discipolul său[241]: „În sinonimie intră nu numai cuvinte, ci şi expresii sau locuţiuni, cum sunt *a da ortul popii – a muri, a-şi aduce aminte – a-şi aminti* etc.” (Iordan-Robu, LRC, p. 269).

Dacă din punct de vedere teoretic Iorgu Iordan nu acordă prea multă atenţie *izolărilor* (termen preferat de el) atunci când vorbeşte de sinonimie, în practică însă, atunci când inventariază un bogat material de expresii idiomatice (cap. V, *Izolări*, în Iordan, *Stilistica*, p. 265-304), utilizează foarte frecvent termenul *sinonim / sinonime* în articole de tipul: „**Aghios**: *a trage la aghioase* ‘a dormi sforăind’. Aluzie ironică, uitată cu vremea, la cântecele bisericeşti ale dascălilor, care mai mult morăie (= sforăie!) decât cântă. Astăzi aluzia este simţită ca îndreptată asupra celor ce dorm zdravăn, indiferent dacă... sforăie ori nu. Sinonim: *a mâna porcii la jir* (sau *a întoarce porcii* [de la jir])” (*Stilistica*, p. 268). Mai rar este întrebuinţat, în acelaşi scop, termenul *echivalent / echivalente*.

Nici autorii lucrării *Limba română. Fonetica – Vocabular – Gramatica* (Ed. Academiei, Bucureşti, 1956) nu includ în sfera sinonimiei expresiile ori locuţiunile, întrucât definesc sinonimele ca fiind „cuvintele diferite ca formă care au acelaşi sau aproape acelaşi înţeles” (Graur *et alii*, *Limba română*, p. 39). S-ar fi cuvenit să facă însă o menţiune în acest sens, de vreme ce dau un exemplu în care descoperim o sinonimie lexico-frazeologică în contact: „Sinonimele pot fi folosite şi alături, pentru nuanţarea ideii: *Ai trecut cu vederea şi ai nesocotit vânatul numit «grives»*. Odobescu, *Pseudokineghetikos*, p. 40”.

Într-un articol (din 1972) dedicat locuţiunilor şi expresiilor cu valoare de superlativ, construite cu denumiri ale părţilor corpului omenesc, Gh. Bulgăr semnalează şi frecventa sinonimie a construcţiilor de tipul celor discutate: *a seca la ficaţi = a arde la rărunchi*; *a-i sfârâi călcâiele = a-i arde talpele* etc. (Bulgăr, *Locuţiuni*, p. 587-588).

Într-o monografie consacrată sinonimiei lexicale (*Probleme de sinonimie*, 1983), O. Vinţeler subliniază şi faptul că sunt frecvente cazurile în care „raportul de sinonimie se stabileşte între un cuvânt şi o construcţie frazeologică sau o perifrază” (*Sinonimie*, p. 14). Precizând că seriile de acest tip ocupă un loc intermediar între cele lexicale şi cele sintactice, cercetătorul adaugă că seriile sinonimice formate din construcţii frazeologice pun probleme deosebite, fiindcă au structură variată „atât ca număr de componenţi, cât şi ca diversitate a cuvintelor ce alcătuiesc o construcţie sau alta”.

[241] Deşi (după cum recunoaşte chiar Iorgu Iordan în prefaţă) adevăratul autor al cărţii este Vladimir Robu, trebuie spus că paginile dedicate aici sinonimiei reiau, într-o formă mai condensată, ideile şi exemplele lui Iordan din LRC, 1956.

Într-o carte tradusă şi la noi (*Introducere în ştiinţa limbii*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1961, p. 68-69), R. A. Budagov atrage atenţia asupra cazurilor în care „îmbinări frazeologice întregi sau chiar expresii idiomatice apar drept sinonime faţă de anumite cuvinte (ca şi invers, anumite cuvinte – sinonime ale unor îmbinări frazeologice)". Lingvistul rus se referă aşadar şi la fenomenul sinonimiei lexico-frazeologice (fără a folosi această denumire), privindu-l din perspectiva funcţiei de diferenţiere / precizare, funcţie principală a sinonimelor, după opinia sa. În acest sens, îmbinările frazeologice se diferenţiază stilistic de echivalentele lor lexicale, având de cele mai multe ori caracter figurat.

Sinonimia frazeologică i-a preocupat şi pe cei care au întocmit dicţionare de expresii şi locuţiuni. Trebuie menţionat aici în primul rând originalul *Dicţionar de expresii româneşti* (*Până-n pânzele albe*, ed. a II-a, Ed. Institutul European, 2001) semnat de Stelian Dumistrăcel, cercetător interesat de descoperirea punctului de plecare şi de evoluţia semantică şi stilistică a expresiilor idiomatice româneşti. În volumul în cauză[242] pot fi identificate o serie de „nuclee" sau „clase tematice" în cadrul cărora „multiple şi surprinzătoare legături se realizează frecvent prin sinonimie diacronică, diatopică şi diastratică în familia frazeologică" (*Expresii*, p. 18, în prefaţă). De pildă, pentru expresia *a-i lipsi* (cuiva) *o doagă*, autorul menţionează şi sinonimele *a-i lipsi* (cuiva) *o lampă* sau *a-i fila* (cuiva) *o lampă*, formule tehnice născute în medii diferite.

Celelalte dicţionare de expresii şi locuţiuni, ce urmăresc în special să explice unităţile frazeologice (constituindu-se în bogate inventare), apelează adeseori, din raţiuni didactice, la sinonimie, „traducând" expresii şi locuţiuni tot prin expresii şi locuţiuni. Este îndeosebi cazul *Dicţionarului de expresii şi locuţiuni* (Ed. Ştiinţa, Chişinău, 1998) alcătuit de Elena Comşulea, Valentina Şerban şi Sabina Teiuş, în conformitate cu intenţia declarată în prefaţă (p. 8): „Adesea după definiţia propriu-zisă urmează o expresie sinonimă, precedată de punct şi virgulă, deoarece e bine ca elevii să cunoască unele legături sinonimice care pot fi făcute între expresii, menite să le îmbogăţească şi să le diversifice modul de exprimare".

Dicţionarele analogice (vezi M. Bucă *et alii*, *Dicţionar analogic şi de sinonime*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978) şi cele tematice (vezi M. Bucă, *Dicţionar tematic al limbii române. Omul*, Ed. Vox, Bucureşti, 2000) ilustrează şi ele sinonimia lexico-frazeologică prin aceea că grupează la un loc, sub noţiunea temă, atât cuvinte, cât şi frazeologisme ce se înrudesc mai mult sau mai puţin.

[242] Sinonimia frazeologică este ilustrată şi de materialul existent în *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii* (1980), volum aparţinând aceluiaşi lingvist.

Şi pentru că am văzut deja că lingviştii sunt preocupaţi ca şi elevii să cunoască relaţiile de sinonimie[243] ce se pot stabili între expresii şi locuţiuni, semnalăm existenţa unei lucrări cu caracter didactic, *Sinonimia în Limba Română. Glosar de expresii, locuţiuni şi exerciţii* (Ed. Niculescu, Bucureşti, 1999), avându-l ca autor pe Iancu Săceanu, profesor de limba şi literatura română din Bucureşti. Meritul lui Iancu Săceanu este mai ales acela de a fi strâns un important inventar de expresii şi locuţiuni, pe spaţiul a 51 de pagini (p. 11-62), grupate în serii sinonimice, ordonate alfabetic pe sensuri.

4.4.2. Naşterea termenului (preocupări teoretice)

Adevărata cercetare a sinonimiei frazeologice (şi lexico-frazeologice) începe o dată cu încercările de a separa compartimentul frazeologiei de cel al lexicului şi, totodată, în momentul în care, delimitându-se obiectul, se naşte şi termenul de *sinonimie frazeologică* (şi apoi de *sinonimie lexico-frazeologică*). De asemenea, pe lângă definire, apar şi alte consideraţii teoretice referitoare la fenomenul în cauză.

Probabil că prima discuţie, din lingvistica românească, asupra sinonimei frazeologice, în care se folosesc efectiv termenii *sinonimie frazeologică* şi *sinonime frazeologice* este articolul Ametistei Evseev din 1969, *Contribuţii la studiul variantelor unităţilor frazeologice*. Având ca scop evidenţierea unei clasificări a variantelor frazeologice, cercetătoarea dă exemple de sinonime frazeologice pentru a le deosebi de variante: *a prinde cu mâţa în sac – a prinde cu ocaua mică, a umbla cu capul între urechi – a umbla cu capul în traistă* etc. (Evseev, *Contribuţii*, p. 249).

A devenit clasic articolul lui Theodor Hristea (cel care a pus bazele teoretice ale frazeologiei româneşti), *Sinonimia frazeologică şi lexico-frazeologică* (din „România literară”, nr. 29 din 20 iulie 1978, p. 8), în care se fac câteva observaţii pe marginea cărţii lui G. I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt* (Bucureşti, 1976). După ce-i subliniază meritele lucrării, Th. Hristea aduce apoi o serie de „amendări” de natură teoretică celor spuse de renumitul clasicist şi stilistician român. De pildă, pentru început, se precizează că la clasificarea sinonimelor, făcută de G. I. Tohăneanu, s-ar mai putea adăuga şi sinonimia *afixală* (divizată în *prefixală* şi *sufixală*). Desigur, însă, că articolul îi este prilejuit lui Theodor Hristea de consideraţiile şi exemplele privind sinonimia frazeologică din amintita carte a profesorului Tohăneanu, care, la p. 38, afirmă că întâlnim sinonimie frazeologică atunci când „un grup de cuvinte, o sintagmă se aşază în relaţie sinonimică faţă de un cuvânt simplu”. Exemplele lui G. I. Tohăneanu provin

[243] Vezi, în acest sens, exerciţiile din manualele şcolare, implicând sinonimia lexico-frazeologică, „rezolvate” de Narcisa Forăscu (Forăscu, *Cuvinte*, p. 159-163).

mai ales din opera lui Sadoveanu, unde se întâlnesc frecvent locuţiuni verbale solicitate de marele scriitor ca un „procedeu discret arhaizant". Ele aduc un spor de expresivitate şi înlocuiesc verbe în general neutre din punct de vedere stilistic: *a muri* este substituit cu a *pune mâinile pe piept*, *a lepăda sudalmă* apare în locul lui *a sudui*, *a slobozi poruncă* e preferat lui *a porunci*, *a închide clonţul* lui *a tăcea* etc.

Principala observaţie a lui Th. Hristea este aceea că în cazurile discutate de G. I. Tohăneanu avem de-a face cu *sinonimia lexico-frazeologică*, întrucât „relaţia de echivalenţă ori cvasiechivalenţă semantică se stabileşte între un *cuvânt ca unitate lexicală* şi un grup de cuvinte care formează o *unitate frazeologică*". Se poate vorbi despre *sinonimie frazeologică* doar atunci când relaţia amintită se stabileşte exclusiv între unităţi frazeologice: *a spăla putina – a o lua la sănătoasa*, *a trage un perdaf – a lua la refec*, *a tăia frunză la câini – a arde gazul* (de pomană) ş.a.m.d. (cf. *art. cit.*).

Exemplele de mai sus sunt frazeologisme care au o evidentă încărcătură expresivă, dar tot sinonime frazeologice pot fi şi cele cu „conotativitate" minimă sau inexistentă: *calcul renal / piatră la rinichi*, *vocabular fundamental / fond principal de cuvinte* etc. (*ibid.*).

Suntem de acord cu precizările lui Th. Hristea. Totuşi, în ce priveşte punctul de plecare, şi anume cercetarea profesorului Tohăneanu, s-ar fi cuvenit să fie luată în seamă şi o lucrare anterioară a acestuia: *Stilul artistic al lui Ion Creangă*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1969. Într-un capitol de 40 de pagini (cap. *Sinonimia*, p. 130-169) sunt examinate cu atenţie sinonimele lui Ion Creangă, atât cele lexicale, cât şi cele frazeologice, împreună cu cele lexico-frazeologice (când sunt dispuse în serii). Am notat deja că Th. Hristea îl „corectează" pe G. I. Tohăneanu, pe motiv că exemplele date de acesta în *Dincolo de cuvânt* ilustrează sinonimia lexico-frazeologică şi nu pe cea frazeologică, întrucât relaţia de echivalenţă semantică se stabileşte între un cuvânt şi o unitate frazeologică şi nu doar între frazeologisme. Şi, într-adevăr, pare ciudat că prin *sinonimie frazeologică* Tohăneanu înţelege ca „un grup de cuvinte, o sintagmă" să se aşeze „în relaţie sinonimică faţă de un cuvânt simplu". Dintr-un anume punct de vedere, împărtăşim opinia lui Th. Hristea. Vom încerca să explicăm mai bine.

Din cercetarea dedicată stilului lui Ion Creangă, în special din capitolul ce prezintă sinonimia în opera marelui povestitor, se observă că G. I. Tohăneanu ştie să facă, cel puţin în practică, distincţie între sinonimie frazeologică şi sinonimie lexico-frazeologică[244]. Printre altele, în respectivul capitol, intenţia lui Tohăneanu este şi aceea de a înfăţişa şi a discuta „câteva

[244] De altfel, determinantul compus „*lexico-frazeologic*" se întâlneşte nu o dată în această carte: „mijloace lexico-frazeologice" (Tohăneanu, *Stilul artistic*, p. 118), „bogăţie lexico-frazeologică" (*ibid.*, p. 136) etc.

serii sinonimice foarte bine reprezentate, a căror bogăţie lexico-frazeologică poate fi raportată, în mod firesc şi convingător, la conţinutul operei" (p. 136). Evident, seriile ilustrează sinonimia lexico-frazeologică: „Numeroase şi variate vor fi, în consecinţă, sinonimele lexicale şi frazeologice ale verbului *a se certa*. Seria se alcătuieşte din *a se bălăbăni, a cârti, a se învrăjbi, a probozi, a se sfădi, a avea harţag, a căuta pricină, a se lua la ciondănit* etc." (p. 135). La fel se procedează şi pentru verbe referitoare la *moarte, bătaie* etc., oferindu-se foarte multe exemple, cu citate în care acestea apar, întrucât „numai în ansamblul lor contextual sinonimele din această categorie îşi declanşează nebănuitele lor disponibilităţi expresive" (p. 61). G. I. Tohăneanu este conştient că, de pildă, „locuţiunile verbale nu alternează numai între ele[245], ci şi cu sinonime lexicale simple", dând următorul citat din Creangă (*Povestea porcului*): „– D-apoi asta nu vă priveşte pe d-voastre; ia mai bine păziţi-vă gura şi *daţi de ştire* împăratului c-am venit noi, răspunse moşneagul. Străjerii atunci se uită lung unul la altul şi strâng din umere, apoi unul din ei *vesteşte* împăratului despre venirea noilor peţitori" (*apud* Tohăneanu, *Stilul artistic*, p. 159).

Din cele arătate până acum rezultă că diferenţa de opinie dintre cei doi lingvişti asupra sinonimiei frazeologice reiese din două optici diferite. Th. Hristea priveşte fenomenul exclusiv ca fapt de inventar, în ansamblul limbii şi are dreptate când socoteşte că un cuvânt şi o unitate frazeologică între care se stabileşte un raport de echivalenţă semantică vor intra sub „incidenţa" sinonimiei lexico-frazeologice. G. I. Tohăneanu, stilistician renumit, priveşte fenomenul din punct de vedere contextual (funcţional, am zice), interesat îndeosebi de resursele expresive ale limbii unui scriitor (fie el Creangă, Sadoveanu etc). Sinonimele frazeologice aduc un spor de expresivitate faţă de echivalentele lor lexicale simple, adeseori neutre stilistic. Astfel, fenomenul sinonimiei frazeologice apare contextual atunci când „un grup de cuvinte, o sintagmă[246] se aşază în relaţie sinonimică faţă de un cuvânt simplu" (acesta din urmă fiind prezent în context sau absent). Se pare că Tohăneanu face distincţie între *fenomenul sinonimiei*

[245] Există destule exemple date de Tohăneanu pentru a ilustra sinonimia frazeologică contextuală, precum este următorul citat în care frazeologismele *a lua în râs* şi *a lua peste picior* apar unul în apropierea celuilalt: „– I-auzi, măi!... Dacă n-a stat oleacă, să-l învăţ eu *a* mai *lua* de altă dată drumeţii *în râs*! Văzând noi că ne *ieu* oamenii tot *peste picior*, ...ne acoperim peste tot c-un ţol" (*Amintiri din copilărie*, IV, *apud* Tohăneanu, *Stilul artistic*, p. 159). Trebuie amintit aici că opinia lui Tohăneanu, argumentată cu exemple, este că sinonimele din replici sunt mai expresive decât echivalentele lor din părţile narative (se distinge astfel un *strat dialogat* şi unul *narativ*) (cf. *ibid*., p. 130).

[246] Uneori aici sunt incluse de Tohăneanu şi îmbinări de cuvinte insuficient fixate, perifraze ce apar (ca *hapax*) doar în creaţia unui scriitor.

frazeologice (definit mai sus) determinat de apariţia în context a frazeologismului ca sinonim al unui cuvânt simplu sau al unui frazeologism şi *relaţia sinonimică în sine* care poate fi, într-adevăr, un raport lexico-frazeologic (de aici *sinonimie lexico-frazeologică*). Credem că, fiind conştient de acest lucru (după cum o dovedesc exemplele citate), Tohăneanu preferă să denumească fenomenul doar *sinonimie frazeologică* pentru a nu complica terminologia. Altminteri, judecând lucrurile din punct de vedere contextual, după cum grupul de cuvinte „se aşază" în text în raport de sinonimie cu un cuvânt sau, invers, după cum un cuvânt „se aşază" în text ceva mai încolo (distanţat) faţă de echivalentul său frazeologic, ar fi trebuit să vorbească de (relaţie de) *sinonimie lexico-frazeologică* ori de (relaţie de) *sinonimie frazeo(logico)-lexicală*. De altfel, chiar dacă în unele exemple este vorba de o sinonimie *in absentia*, se porneşte mereu tot dinspre context (deci optica rămâne aceeaşi). Sinonimele frazeologice sunt prezente în text, iar absent este cuvântul cu care acestea contractează relaţia de sinonimie. Mai merită subliniat faptul că, deşi teoretic este util să se facă distincţie între sinonimia frazeologică şi cea lexico-frazeologică, în ceea ce priveşte analiza stilistică a unui scriitor, deosebirea nu are prea mare relevanţă, după cum dovedeşte Tohăneanu. Farmecul cercetării stilistice constă tocmai în a vedea cum alternează aceste sinonime, fie ele frazeologice sau lexicale, în diverse contexte, în planul narativ sau în cel dialogat.

O atenţie deosebită acordă sinonimiei frazeologice lingvistul basarabean Gheorghe Colţun într-un întreg subcapitol din lucrarea sa *Frazeologia limbii române* (Ed. Arc, Chişinău, 2000, p. 58-78). Fenomenul nu este privit din punct de vedere contextual[247], ci exclusiv ca fapt de inventar, după cum îl interesa şi pe Th. Hristea. Oricum, materialul investigat este bogat, autorul ţinând să precizeze că a analizat 250 de serii sinonimice, dintre care 150 sunt formate din frazeologisme verbale (60%), 37 – adjectivale (15%), 33 – adverbiale (13%) şi 30 – substantivale (12%) (*op. cit.*, p. 63). Aspectele mai importante (în viziunea lui Gh. C.) asupra cărora se opreşte sunt:

[a] *Conceptul de sinonimie frazeologică*. După Gh. Colţun, sunt sinonime „frazeologismele care au forme diferite (elemente componente diferite), au acelaşi sens sau sensuri apropiate şi care, fiind substituite într-un context dat, nu schimbă esenţial conţinutul acestuia" (Colţun, *Frazeologia*, p. 60)[248]. Trebuie menţionat amănuntul că Gh. Colţun

[247] De altfel, lucrările lui G. I. Tohăneanu nu şi-au găsit loc printre cele aproape 450 de studii româneşti sau străine ce formează bibliografia cărţii lui Gh. Colţun.

[248] La aceeaşi pagină, Colţun adaugă: „diferenţierile de ordin stilistic, istoric, geografic ş. a. ale frazeologismelor sinonimice sunt trăsături caracteristice secundare, neesenţiale, ce nu pot schimba calitatea identităţii semantice ca atare".

porneşte, în general, dinspre cercetările de frazeologie întreprinse de lingvistica rusească.

[b] *Trăsăturile comune şi specifice ale sinonimelor frazeologice şi ale sinonimelor lexicale* (*ibid*., p. 60-65). De-a lungul mai multor pagini, autorul oferă o sumă de trăsături comune ce se pot găsi între sinonimele lexicale şi cele frazeologice[249], ca şi trăsăturile distinctive[250] pentru fiecare categorie în parte. După cum lesne se observă, asemănările (ca şi deosebirile) dintre sinonimele lexicale şi cele frazeologice rezidă, de fapt, în bună măsură, în analogia (ca, de altfel, şi deosebirea) dintre cuvânt şi unitate frazeologică.

[c] *Criteriile ce stau la baza stabilirii relaţiilor de sinonime între frazeologisme* (*ibid*., p. 65-67). După ce trece în revistă o serie de păreri ale lingviştilor ruşi, Colţun consideră că trebuie avute în vedere trei aspecte: 1) conţinutul; 2) structura; 3) categoriile lexico-gramaticale. În funcţie de aceste trei aspecte, Colţun formulează trei criterii utile pentru determinarea sinonimelor frazeologice: 1) Identitatea sensurilor sinonimelor frazeologice; 2) Elementele componente ale frazeologismelor aflate în raport de sinonimie trebuie să fie diferite; 3) Categoriile lexico-gramaticale ale sinonimelor frazeologice trebuie să coincidă.

[d] *Clasificarea sinonimelor frazeologice* (*ibid*., p. 67-70). Pentru început, Colţun enumeră o serie din feluritele criterii folosite de lingvişti în clasificarea sinonimelor frazeologice dintre care amintim: valoarea conotativ-emoţională, determinarea temporală, frecvenţa în vorbire, echivalenţa semantică, capacitatea lor combinatorică diferită etc. În clasificarea proprie, Colţun ţine seama de sensul frazeologismelor (întrucât sinonimia este o categorie semantică) şi de valoarea lor stilistică, distingând în cele din urmă trei tipuri de sinonime frazeologice*: ideografice*, *stilistice* şi

---

[249] Le enumerăm numai: 1) ambele categorii servesc pentru denumirea unor obiecte, însuşiri, calităţi, acţiuni, stări, circumstanţe ş.a.; 2) şi sinonimele lexicale, şi sinonimele frazeologice pot aparţine atât fondului de bază, cât şi celui periferic, adică atât fondului activ, cât şi celui pasiv; 3) ambele categorii pot fi atât ideografice, cât şi stilistice; 4) şi frazeologismele, ca şi cuvintele, pot forma serii sinonimice; 5) ambele categorii pot avea diferite tipuri de legătură sintactică cu alte elemente ale contextului.

[250] Le redăm şi pe acestea: 1) sinonimele frazeologice se deosebesc de cele lexicale prin aceea că marea lor majoritate au valoare conotativă; 2) doar o mică parte din seriile sinonimice frazeologice sunt ideografice; 3) sinonimele lexicale reprezintă direct diferite părţi de vorbire, pe câtă vreme cele frazeologice se află doar în raport de corespondenţă cu părţile de vorbire; 4) în seriile sinonimice frazeologice dominanta se determină cu mult mai greu; 5) seriile sinonimice frazeologice posedă o expresivitate cu mult mai vădită decât seriile sinonimice lexicale; 6) seriile sinonimice frazeologice redau, în cea mai mare parte, sentimente puternic accentuate, trăiri umane, acţiuni şi stări ale omului, obiecte şi circumstanţe ieşite din comun ale realităţii înconjurătoare; 7) spre deosebire de cele lexicale, în rândul sinonimelor frazeologice se întâlneşte un număr mare de sinonime absolute.

semantico-stilistice. După structură, Colţun deosebeşte: α) sinonime frazeologice cu aceeaşi structură gramaticală; β) sinonime frazeologice cu structuri asemănătoare; γ) sinonime frazeologice cu structuri diferite.

[e] *Stabilirea hotarelor seriilor sinonimice* (*ibid*., p. 70-72). Se precizează că nu există „un principiu universal de alcătuire sau de completare a seriilor sinonimice frazeologice", dar, în „situaţii dubioase", se poate apela şi la criterii suplimentare, pe lângă cele amintite mai sus (vezi [c]). Unul ar fi capacitatea sinonimelor frazeologice de a se substitui unul pe altul în anumite contexte; un altul ar fi capacitatea fiecărui frazeologism din seria dată de a fi înlocuit prin unul şi acelaşi cuvânt sau prin una şi aceeaşi îmbinare liberă de cuvinte; după unii lingvişti, la constituirea seriilor sinonimice ar trebui să se ţină cont şi de structura gramaticală a frazeologismelor, adică sinonimele să aibă aceeaşi structură gramaticală.

[f] *Sinonimia în cadrul frazeologismelor polisemantice* (*ibid*., p. 72-73). Colţun apreciază că şi frazeologismele, asemeni cuvintelor, se pot împărţi în monosemantice şi polisemantice, cu menţiunea că frazeologismele polisemantice sunt mult mai puţine comparativ cu cuvintele polisemantice. Autorul dă exemple de serii sinonimice în care intră frazeologisme polisemantice, dar, în ceea ce priveşte polisemantismul unităţilor frazeologice, exemplele par forţate, unele frazeologisme sunt trunchiate şi uneori se cuvine să se vorbească mai degrabă de omonimie, şi nu de polisemie. Iată un exemplu: „Sunt sinonime între ele frazeologismele *la capătul pământului, la dracu-n praznic, la mama dracului*, care au semnificaţia 'foarte departe'. Însă frazeologismul *la mama dracului* mai are şi al doilea semem 'la naiba (toţi)'. Deci primele două frazeologisme sunt sinonime numai cu primul semem al ultimului frazeologism" (*ibid*., p. 72). Se vede clar că în primul caz *la mama dracului* are valoare adverbială, ca şi celelalte exemple din serie, în al doilea caz însă, *la mama dracului* are valoare de interjecţie, fiind desprinsă dintr-o formulă de blestem: „Du-te la mama dracului!" = 'du-te naibii!'. Aşadar, omonimie, şi încă omonimie parţială!

[g] *Delimitarea sinonimelor frazeologice de variantele frazeologice* (*ibid*., p. 73-78). Aceasta este considerată „o adevărată piatră de încercare pentru fiecare cercetător". Discuţia de aici însă ne va interesa în partea a doua a lucrării noastre.

Ca o concluzie privind demersul lui Gh. Colţun: material bogat, prelucrat şi clasificat din foarte multe puncte de vedere, ceea ce dovedeşte în lingvistul basarabean un neobosit cercetător, un trudnic în câmpul frazeologiei. I se pot reproşa, totuşi, lipsa cercetării frazeologismelor din perspectivă funcţională şi anumite scăpări de natură teoretică.

Într-o lucrare recentă (2003), *Sinonimia frazeologică şi lexico-frazeologică în limba română* (la origine, lucrare de doctorat), Mariana

Andrei se ocupă de fenomenul din titlu, dar o face din perspectiva unei sinonimii de inventar, adică după dicţionar. După câteva consideraţii introductive privind frazeologia şi sinonimia în general, autoarea tratează sinonimia frazeologică într-un capitol aparte, referindu-se şi la problema variantelor frazeologice. Şi sinonimia lexico-frazeologică face obiectul unui capitol în cadrul căruia sinonimele lexico-frazeologice sunt urmărite şi în stilurile funcţionale. Desigur că Mariana Andrei procedează corect clasificând sinonimele frazeologice şi lexico-frazeologice în funcţie de categoria lexico-gramaticală aferentă (rezultând sinonime frazeologice substantivale, adjectivale, verbale şi adverbiale). De asemenea, înscriindu-se pe linia trasată de mentorul ei, Th. Hristea, cercetătoarea apreciază just că printre frazeologisme trebuie incluse şi locuţiunile, disociindu-se prin aceasta de ideile lui Gh. Colţun. Autoarea afirmă în câteva locuri şi necesitatea întocmirii unui dicţionar de sinonime frazeologice ale limbii române (vezi Andrei, *Sinonimia*, p. 24 şi p. 108).

4.5. Analogia cuvânt – unitate frazeologică

Comparându-se cuvântul cu unitatea frazeologică, se vor constata atât deosebiri, cât şi asemănări[251]. Cei care vor să delimiteze obiectul frazeologiei pentru a justifica constituirea acesteia ca disciplină aparte, desprinsă de lexicologie, pun accentul mai ales pe diferenţe, căutând cât mai multe, exagerând uneori (cf. Colţun, *Frazeologia*, p. 13-14), deşi faptul că frazeologia se ocupă cu îmbinările stabile de cuvinte ar trebui să fie suficient, deoarece frazeologismele sunt *altceva*. Acestea contrazic lingvistica modernă, întrucât nu mai prezintă izomorfism între planul conţinutului şi planul expresiei iar elementele alcătuitoare nu mai intră în opoziţiile ce caracterizează fonetica, lexicul şi gramatica (nu mai sunt comutabile) – cf. Coşeriu, *Arhitectura*, p. 55. Este îndreptăţită afirmaţia lui Ioan S. Cârâc, potrivit căreia a considera frazeologismele nişte anomalii sau neregularităţi într-un sistem reprezintă o minimă rezistenţă a cercetării (*Morfologie*, p. 64). De aceea, având în vedere că şi conceptul de *izomorfism* a fost preluat de lingvişti din chimie, universitarul gălăţean propune, prin analogie, un alt concept din chimie, cel de *izomerie* („proprietate a unor substanţe cu aceeaşi compoziţie chimică de a avea însuşiri diferite"), dând ca exemplu sintagma *a arde gazul*, ce poate fi, după caz, şi îmbinare liberă şi îmbinare stabilă de cuvinte (*ibid.*)[252].

[251] Pentru similitudini, vezi şi Dumistrăcel, *Lexic*, p. 124-126.

[252] Poate că nu întâmplător, Bally compara frazeologismul cu o combinaţie chimică (Bally, *Traité*, I, p. 75).

Situaţia contradictorie a frazeologismului, ca unitate lingvistică, e comparabilă cu cea a ornitorincului în zoologie. Printre compartimentele limbii, nivelul frazeologic ar arăta, întrucâtva, ca în figura de mai jos:

Nivelul frazeologismului

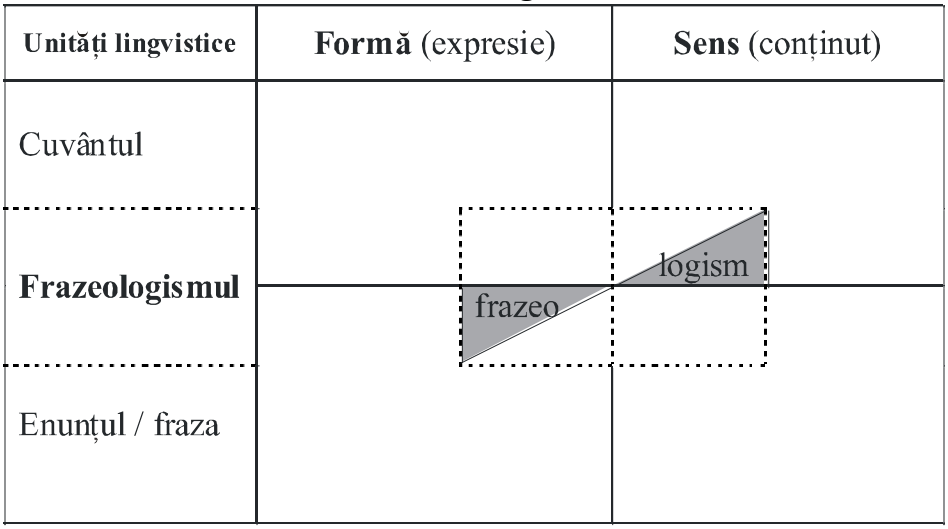

Distribuţia „contorsionată” a componentelor acestui model se datorează faptului că, în ceea ce priveşte sensul (semnificaţia), frazeologismul se aseamănă mult cu lexemul / cuvântul (e motivul, pentru care se spune că frazeologia ţine şi de lexicologie), dar nu în totalitate – de pildă, cuvântul este, de obicei, polisemantic, însă frazeologismul, foarte rar; nu întotdeauna frazeologismul poate fi echivalat cu un cuvânt, există tipuri care funcţionează la nivelul morfemelor, având, bunăoară, valoare de superlativ (*cu ochii în patru* ‘foarte atent’[253]); cf. Coşeriu, *Limba funcţională,* p. 260 etc. – iar, în ceea ce priveşte forma, el aduce mult cu enunţul / fraza (în accepţia lui Benveniste), căci asta a şi fost înainte de a se izola (e motivul, pentru care se spune că frazeologia ţine şi de sintaxă), dar nu în întregime – ordinea elementelor componente este, în general, fixă şi, frecvent, formulele sunt incomplete (nu sunt enunţuri propriu-zise) etc. Dezechilibrul apare şi întrucât, conform izomorfismului, unităţile aflate la un nivel superior ar trebui să fie mai numeroase decât cele de la nivelul imediat inferior. Or frazeologismele nu sunt mai multe decât cuvintele, ci, din contră, mult mai puţine.

[253] Despre numeroasele locuţiuni şi expresii cu valoare de superlativ, construite cu denumiri ale părţilor corpului omenesc, vezi Bulgăr, *Locuţiuni,* p. 583-588.

Dar pe noi ne interesează analogia dintre cuvânt şi unitate frazeologică îndeosebi din perspectiva cercetării sinonimiei. Însuşi faptul că există conceptul de sinonimie lexico-frazeologică este un argument în acest sens. De altfel, s-a remarcat că unităţile frazeologice sunt „echivalente reale sau numai potenţiale ale cuvintelor" (Hristea, *Frazeologie*, p. 139). Ideea este mai veche, apare şi la Bally, care vorbeşte de o „equivalence avec un mot simple" (pe care-l numeşte *termen de identificare*), exemplificând prin *battre en retraite* şi *se retirer* (Bally, *Traité*, I, p. 77). Deşi elementele din care sunt formate nu sunt „structurabile", nu sunt comutabile în domeniul lor specific, în schimb, ca unităţi ale discursului repetat, frazeologismele „corespund funcţional unor unităţi de diferite niveluri ale tehnicii libere şi sunt comutabile cu acestea, drept pentru care pot fi considerate ca unităţi «neanalizabile» ale aceleiaşi tehnici, la nivelurile de structurare gramaticală în care funcţionează" (Coşeriu, *Limba funcţională*, p. 261). Aceasta face ca discursul să se prezinte adesea ca un „colaj", prin inserarea în tehnica liberă a unităţilor discursului repetat.

Ca şi cuvintele, şi frazeologismele se încadrează în sfera conceptului de semn lingvistic, funcţionând ca atare, putând fi clasificate tot după cele patru semnificate categoriale (v. *supra* 4.2.2.), iar cercetările de frazeologie modernă admit acest lucru (cf. Greciano, *Signification*, p. 23). Pentru a dovedi acest lucru, e destul să dăm următoarele exemple, ce privesc şi sinonimia:

„După ce vei mânca, o să simţi fără îndoială o mustrare de cuget, pentru că *ai trecut cu vederea* şi *ai nesocotit* vânatul numit grives, iar, după cum se crede, pe româneşte, sturzi şi cocoşari [subl. aut.]" (Odobescu, PK, p. 28).

„În cercurile culte începe să pătrundă «întreprid», în loc de «intreprid» (latinescul «intrepridus» 'cutezător'), din cauză că acest cuvânt a fost pus în legătură cu a «întreprinde», cu care *nu are nici în clin, nici în mânecă*; […] «funicular» se schimbă în «furnicular», pentru că e pus în legătură cu «furnică», cu care *n-are nimic de-a face*" (Al. Graur, *Puţină gramatică*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1987, p. 35-36).

După cum se observă, în funcţionarea lor, frazeologismele, asemeni cuvintelor, nu întâmpină nici o problemă în a contracta relaţii de sinonimie cu formele negative ale altor cuvinte (*a trece cu vederea = a nesocoti*[254] < *ne-* + *socoti*), sau cu formele negative ale altor frazeologisme (*a nu avea nici în clin, nici în mânecă*[255] = *a* ***nu*** *avea* ***nimic*** *de-a face*). Se comportă la fel.

[254] Vorbitorul obişnuit nu percepe sinonimul *a ignora*, de pildă, ca pe o formă negativă, deşi lat. *ignorare* < *in-* + *gnoscere* 'a şti'.

[255] Această expresie face parte din categoria celor care admit, în general, doar formă negativă: *nici cât negru sub unghie, nici cât să chiorăşti un şoarece, a nu avea după ce bea apă* etc.

Partea a II-a
De la competenţa idiomatică la competenţa expresivă pe terenul sinonimiei frazeologice în limba română

Ceea ce se vorbeşte este întotdeauna o limbă şi aceasta se vorbeşte numai în „discursuri" (cf. Coşeriu, *Dialectologie*, p. 139). Limba, ca tehnică a vorbirii, este tocmai competenţa idiomatică (a vorbi în conformitate cu tradiţia, istoric instituită), dar, realizându-se în discursuri sau texte, trebuie să ţină seama de competenţa expresivă (tehnica de a vorbi în circumstanţe determinate, ştiinţa de a elabora discursuri). Cele două tipuri de competenţe corespund unor straturi de conţinut diferite (semnificaţia şi sensul), căci acestea se situează la două niveluri diferite (cel istoric şi cel individual). Şi în privinţa sinonimelor se constată deosebiri de la un nivel la altul (cf. I, 2.4.), căci în texte semnificaţia se prezintă ca fiind determinată de desemnare. Vom încerca să evidenţiem acest aspect în cele ce urmează.

1. Sinonimia frazeologică la nivelul universal

La acest nivel se poate vorbi de sinonimia frazeologică (ca şi de sinonimie în general) doar ca de una dintre universaliile lingvistice posibile. S-a afirmat despre sinonimia lexicală că reprezintă o categorie semantică proprie tuturor limbilor (v. *supra* I, 3.1.). Aşadar, vom presupune / admite, de asemenea, că în toate limbile se poate întâlni acest fenomen al sinonimiei frazeologice. Ca acesta să apară, este destul ca într-o limbă X să existe măcar două unităţi frazeologice care trimit spre aceeaşi desemnare. Am arătat şi cu alt prilej că nu suntem de acord cu teza potrivit căreia între termenii aparţinând mai multor limbi se poate institui o relaţie de *sinonimie interlingvistică*[256]. Considerăm că sinonimia se stabileşte doar între unităţile aceleiaşi limbi. Totuşi, pe cât se pare, aici este locul unde s-ar cuveni să se discute problema împrumuturilor, a calcului frazeologic, în paralel cu fenomenul poligenezei, şi asta pentru că se întâmplă adeseori ca expresii împrumutate sau calchiate să intre în relaţie de sinonimie cu altă expresie sau cu alte expresii din limba de adopţie. De pildă, frazeologismul *a i se îneca* (cuiva) *corăbiile* (de provenienţă străină[257]), ce se spune în legătură cu cineva deprimat, abătut, a devenit sinonimă în limba română cu expresiile idiomatice *a nu-i fi* (cuiva) *boii /*

[256] Vezi Cristinel Munteanu, *Nu există sinonimie interlingvistică (cu referire la sinonimia frazeologică)*, în „Limba română", Chişinău, anul XVI, nr. 4-6, 2006, p. 106-111.

[257] Cel mai probabil din franceză sau chiar din turcă, după cum ne-a comunicat şi un informator din Brăila (Iuseim Egevit, 19 ani în 2005): *Kara Denizde gemilerin batâmî* 'ţi s-au înecat corăbiile la Marea Neagră'.

porcii / caprele acasă (sau *a nu fi în boii săi*) sau *a nu fi în apele sale* (vezi Dumistrăcel, *Expresii,* p. 335-336 şi p. 244)[258].

> Nivelul universal se caracterizează prin „anumite principii ale gândirii valabile pentru umanitate în general şi referinţa constantă la faptele extralingvistice: contexte obiective, situaţii, cunoaşterea generală a «lumii»" (Coşeriu, *Creativitate*, p. 239). Se justifică astfel de ce, în domeniul frazeologiei, au fost evidenţiate numeroase coincidenţe sau creaţii paralele în diverse limbi. Liviu Groza oferă o clasificare a principalelor „sectoare" din care se ivesc frazeologisme explicate prin fenomenul poligenezei: a) trăsături omeneşti foarte cunoscute a căror manifestare este legată de diferite părţi ale corpului omenesc; b) comportări şi reacţii omeneşti în situaţii diverse, stări fiziologice diverse; c) situaţii şi acţiuni diverse, oarecum universale; d) comparaţii cu modul de manifestare al unor animale (Groza, *Dinamica,* p. 34-35). La acestea se mai pot adăuga şi altele. Se poate vorbi, aşadar, chiar de existenţa unor *universalii frazeologice*[259]. Referindu-se la teoria generală a clişeului, Permyakov (vezi *Proverb*) a încercat să determine principiile universale după care sunt generate proverbele, pornind de la existenţa poligenezei.

Respingând, ca şi anterior (vezi I, 3.1.), ideea sinonimiei interlingvistice, facem menţiunea că fenomenul trebuie privit doar ca posibilitate pentru sinonimia intralingvistică, numai dacă o unitate frazeologică este adoptată şi adaptată (calchiată) la structura unei limbi, în virtutea acestor posibilităţi universale ale vorbirii. Este edificator, în acest sens, exemplul oferit de Petru Zugun şi pe care ne permitem să-l citãm aici: „Menţinerea, în echivalare, a expresiilor, când este pe deplin motivată prin înţelegerea ei şi prin satisfacerea nevoii de expresivitate, îmbogăţeşte limba. Astfel, echivalarea românească prin expresia a *săpa cu hârleţul în mare* «a irosi timp şi eforturi», a expresiei corespunzătoare din italiană (în traducerea lui Aurel Covaci din *Pentameronul* lui Giambattista Basile), trebuie apreciată ca mai izbutită decât ar fi fost sinonimizarea [adică echivalarea, n.n. C.M.] ei prin expresiile specific româneşti *a tăia frunză la câini* sau *a umbla de frunza frăsinelului* (în limbajul lui Ion Creangă)" (Zugun, *Lexicologia,* p. 36)[260]. Dacă expresia *a săpa cu hârleţul în mare* nu ar rămâne în stadiul de *hapax* şi s-ar impune în româneşte, atunci ea ar ajunge

[258] În acest sens, este foarte valoros cap. *Originea locuţiunilor verbale* din importanta monografie a Floricăi Dimitrescu (*Locuţiunile,* p. 145-183); aici sunt discutate şi teoriile monogenezei şi ale poligenezei. De calcul frazeologic a fost preocupat şi Th. Hristea, care, în *Frazeologie,* p. 136-137, anunţa ideea alcătuirii unui *dicţionar frazeologic şi etimologic* (primul de acest gen în istoria lexicografiei româneşti şi a celei generale). Din câte ştim, acest proiect nu s-a concretizat.

[259] După cum ne-a comunicat domnul profesor Stelian Dumistrăcel.

[260] O expresie similară, vizând inutilitatea unei acţiuni, există şi în spaniolă: *cavar en el agua*.

sinonimă cu cele existente în limba noastră, dintre care ar trebui amintită şi *a căra apă la fântână* (cf. Dumistrăcel, *Expresii*, p. 137).

Într-o formă identică expresiei româneşti, am descoperit sintagma *a căra apă la fântână* la scriitorul englez (de origine americană) Henry James: „to espouse a paragon of wisdom would be but *to carry water to the fountain* [‘a susţine un model de înţelepciune n-ar fi altceva decât *să cari apă la fântână* / izvor’]” (cf. *Penguin Dictionary*, p. 1010, s.v. *paragon*). Este surprinzător, deoarece această expresie nu există, din câte ştim, în dicţionarele englezeşti. O lucrare de referinţă (Apperson, *Proverbs*), care dă primele atestări pentru „the English proverbs and proverbial phrases”, nu o înregistrează. Singura formă asemănătoare pe care o găsim aici (şi acum începe o mică aventură lexicografică) este, ca imagine a inutilităţii, *to cast water into the sea* ‘a arunca apă în mare’, cu varianta ~ *into the Thames* ‘~ în Tamisa’, atestată încă din 1509 (expresia cu Tamisa apare încă din 1377)[261]. Apperson citează şi o formă din Ovidiu: „*His qui contentus non est, in mare fundat aquas*” (Apperson, *Proverbs*, p. 84); vom reţine că o descoperă şi într-o traducere a cărţii lui Cervantes, *Don Quijote*, de pe la 1654, făcută de un oarecare Gayton. Expresia *a vărsa / turna / arunca apă în mare* confirmă ideea lui Petru Zugun, întrucât nici traducătorii români (nici cei străini) nu s-au sfiit să o traducă *mot à mot*. Ea s-ar fi cuvenit să figureze deja în dicţionarele noastre de expresii. Într-o primă traducere integrală românească a cărţii lui Cervantes (*Don Quijote de la Mancha*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1969), realizată de Ion Frunzetti şi Edgar Papu, prima replică din cap. XXIII este: „– Am auzit întotdeauna spunându-se, Sancho, că *a face bine unor oameni de nimica e ca şi cum ai turna apă în mare*”. Cu siguranţă, este o traducere fidelă a originalului spaniol, iar englezii procedează la fel şi într-o clasică traducere: „Sancho, I have always heard it said, that *to do a kindness to clowns is like throwing water into the sea*” (Miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quixote*, Wordsworth Editions Ltd, 1993, p. 140 [traducerea englezească, aparţinând lui P. A. Motteux, datează de pe la 1700-1703]). Cele spuse de noi sunt confirmate de cea mai recentă traducere românească a aceluiaşi roman (Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha* [traducere din spaniolă, cuvânt înainte, cronologie, note şi comentarii de Sorin Mărculescu], Ed. Paralela 45, Piteşti, 2004): „– Am auzit mereu zicându-se, Sancho, că, de

[261] Este interesant că, pentru aceeaşi idee a inutilităţii, maghiara are frazeologismul *a Danuba vizet hord* [‘*a căra apă în Dunăre*’] (vezi Evseev, *Structura*, p. 6), iar germanii obişnuiesc să spună *Wasser in die Elbe tragen* [‘a căra apă la Elba’] (cf. Condrea, *Traducerea*, p. 115).

faci bine mojicimii, *apă-arunci de-a surda-n mare*" (*op. cit.*, p. 223)[262]. Contextul, surprins de Cervantes, era mai larg, căci în Evul Mediu circula în latină sub forma *In mare fundit aquam qui corrigit insipientes* 'varsă apă în mare acela care vrea să-i îndrepte pe cei lipsiţi de minte', dar şi prescurtat, ca secţionare a unui enunţ bimembru, *In mare fundis aquam* (cf. Munteanu-Munteanu, *Aeterna*, p. 123; pentru descendentele romanice ale expresiei, v. Gheorghe, *Proverbele*, p. 77). Însă expresia vizată, pe cale livrescă, a pătruns în limba română mult mai devreme, fiindcă o descoperim în cel mai vechi manuscris al cărţii populare *Floarea darurilor* (datat cam pe la 1592-1604, găsit la Putna): „Că cine dă oamenilor ce nu-s şi credincioşi şi nu-ţ trebuiesc de vrun lucru, aceaea easte peritǎ, ca şi [= cum] *leapedzi apă în mare*" (*Cărţi populare. I. Floarea darurilor. Sindipa*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1996, p. 136 – textul este îngrijit şi prefaţat de cercetătoarea Alexandra Moraru). Pentru aceeaşi idee există inovaţii şi la scriitori. În romanul lui E. Barbu, *Groapa*, naratorul comentează, după ce un părinte îşi ceartă copilul: „Vorbele *cădeau ca ploaia în baltă*" (Barbu, G, p. 135). O imagine asemănătoare întâlnim şi la Eminescu, în poezia *Epigonii*: „Noi cârpim cerul cu stele, noi *mânjim marea cu valuri*".

O demonstraţie exemplară, privind expresia *a pescui în apă tulbure*, este făcută de Stelian Dumistrăcel (*Expresii*, p. 314-316), ce combate obiecţia lui Th. Hristea (*Frazeologie*, p. 148) potrivit căreia formula în cauză ar fi „necunoscută limbii noastre vechi şi populare", calchiind un idiotism franţuzesc (*pêcher en eau trouble*). Este vorba şi aici de un caz de poligeneză firească, deşi, după cum admite şi specialistul ieşean, nu este exclus ca expresia să fi pătruns şi pe cale cultă în textele scriitorilor cunoscători de limbă franceză. Adeseori se calchiază pe considerentul că, dacă românii nu au creat o anumită expresie idiomatică, ar fi putut să o facă însă.

2. Sinonimia frazeologică la nivelul istoric

Nivelul istoric surprinde varietatea internă a unei limbi (văzută ca *enérgeia*, adică activitate), varietate ce poate fi diatopică, diastratică şi diafazică. De asemenea, mai poate fi constatată şi o varietate diacronică,

[262] Tălmăcirea este cam pleonastică, dar intenţia traducătorului se explică prin nota 438, de la aceeaşi pagină: „Proverb cunoscut, «echar agua en la mar», a da cui are sau a face ceva inutil. De remarcat succesiunea a două octosilabe trohaice". De altfel, precizările din *Nota traducătorului* sunt sugestive: „Foarte numeroasele proverbe, una din extraordinarele surse ale umorului în *Don Ouijote*, mai ales în gura lui Sancho Panza, le-am tradus în înţelesul strict al termenului, nu le-am echivalat, păstrându-le, ori de câte ori a fost cazul, structura ritmică, asonanţele sau rimele […], calchiind uneori chiar expresii idiomatice care mi s-au părut perfect inteligibile, totul fiind consemnat în note" (*op. cit.*, p. V-VI).

întrucât există o coprezenţă a diacroniei în sincronie (v. *supra* I, 3.2.). La acest nivel se cuvine să discutăm şi despre variantele frazeologice. Dacă se are în vedere limba ca *érgon* (ca produs), atunci sinonimia frazeologică de inventar va fi pusă în evidenţă de un dicţionar de frazeologisme sinonime (deocamdată, în ce priveşte limba română, încă în stadiul de deziderat).

2.1. Observaţii privind statutul variantelor frazeologice

După opinia lui Gh. Colţun, frazeologismele ce intră în relaţie de sinonimie „trebuie să posede, de regulă, elemente componente (cuvinte) diferite: *a duce pe umerii săi (în cârcă), a purta în spinare; a i se face inima cât un purice, a i se duce inima în călcâie; a-şi face seama, a-şi pune capăt zilelor, a-şi curma zilele, a-şi pune funia (laţul, ştreangul, juvăţul) în (de) gât, a-şi lega piatra de picioare; a fi coborât cu hârzobul din cer, a fi cu stea în frunte, a fi cu moţ (în frunte), a se crede mai cu moţ, a fi cu patru ochi şi nouă minţi* ş.a." (Colţun, *Frazeologia*, p. 66).

După această precizare, Colţun oferă o serie de tipuri de unităţi frazeologice, cu multe exemple, care ar trebui considerate nu variante, ci îmbinări stabile distincte (deci, sinonime între ele). Le dăm mai jos, reducând numărul de exemple: [a] în care se repetă elementul component dominant – verbul: *a se face mort în păpuşoi, a face pe niznaiul; a face de ocară, a face cu ou şi (cu) oţet; a plânge de mama focului, a plânge amar, a plânge ca o mireasă* etc.[263]; [b] în care se repetă elementul comun (de obicei, un adverb): *cât lumea de mare, cât o baniţă de mare; când ţi-i vedea ceafa, când mi-o creşte iarbă-n barbă, când a prinde mâţa peşte* etc.; [c] în care e prezent verbul *a fi*: *a (nu)-i fi toţi boii acasă, a (nu) fi în apele sale* etc.; [d] care au în componenţa lor cuvinte de tipul *frig, ger*, ş.a., urmate de determinative: *frig de crapă lemnele* / *pietrele, frig de crapă ouăle corbului* etc.; [e] care au în structura lor verbul *a avea* (precedat de negaţia *nu*): *a nu avea nici casă, nici masă, a nu avea nici cenuşă în vatră, a nu avea nici după ce bea apă* etc.; [f] care au în componenţa lor acelaşi substantiv urmat de determinative: *vorbe fără capac, vorbe de clacă, vorbe deşarte, vorbe goale* etc.; [g] care au în componenţa lor conjuncţii ce se repetă: *nici la deal, nici la vale; nici laie, nici bălaie* etc. (*ibid*., p. 66-67).

Clasificarea lui Gh. Colţun are avantajul de a fi foarte explicită. Unele tipuri s-ar fi putut însă restrânge. De pildă, elementele de sub [a] şi [b] (eventual şi [f]) ar putea intra la acelaşi tip: în care se repetă elementul component dominant (verbul sau adverbul, în funcţie de categoria lexico-

[263] Afirmaţia lui Colţun (*Frazeologia*, p. 66) că *a face prinsoare* şi *a face / pune rămăşag / pariu* ar fi variante frazeologice întrucât la baza lor nu găsim *imagini* (etimoane) diferite, nedumereşte, fiindcă ele par a fi locuţiuni şi nu expresii, deci nu vorbim de imagini.

gramaticală căreia îi aparţin frazeologismele). Se poate face menţiunea că anumite exemple de la [a] (*a plânge de mama focului*), împreună cu cele de la [d] (*frig de crapă pietrele*) pot constitui o altă categorie: în care apar cuvinte ce funcţionează ca morfeme de superlativ absolut (cf. Coşeriu, *Limba funcţională*, p. 262). O altă categorie ar putea cuprinde auxiliarele sau instrumentele gramaticale. De asemenea, tipul [g], în formularea autorului, poate da naştere la confuzii, întrucât conjuncţii care se repetă apar şi în exemplele de la [e] (conjuncţia *nici*).

Dar, în mare, lăsând la o parte micile inconsecvenţe semnalate, clasificarea lui Colţun este utilă, întrucât perspectiva este corectă. Ar însemna că ceea ce n-a încăput în această tipologie s-ar încadra la *variante frazeologice*. De fapt, prin discuţia în cauză, Colţun a încercat să elimine suspiciunile ce ar fi putut plana asupra unor categorii de frazeologisme. Într-un alt loc (*Frazeologia*, p. 73-78), lingvistul basarabean se ocupă de variantele frazeologice[264], deosebind trei tipuri de bază: *lexicale, gramaticale* (morfologice şi sintactice) şi *mixte sau combinate*, care la rândul lor se clasifică în foarte multe alte subspecii. Nouă ne-au reţinut atenţia *variantele lexicale* care sunt definite ca fiind „varietăţi ale unui frazeologism, care apar în urma înlocuirii elementelor componente prin sinonime lexicale, dublete, ocazionalisme (sic!), sau sinonime stilistice[265] fără a modifica identitatea sensului, imaginea etimonului şi a formei iniţiale sau tradiţionale” (*ibid*., p. 74). Din păcate, de multe ori exemplelele date de Gh. Colţun nu par a fi variante: *a nu-l ţine cureaua / osia; a-şi băga* (*a-şi pune*) *boii în jug* (*în plug, în cârd*) (cu cineva), *a-i cădea* (*a i se lua, a i se ridica*) (cuiva) *pânza* (*vălul, solzii*) *de pe ochi* etc. „Variantele” în care apar cuvintele *osie, cârd, solzi* au alte imagini la bază.

> La sfârşitul capitolului său despre sinonimia frazeologică (p. 78), Gh. Colţun trage următoarea concluzie: „Deci în cadrul sinonimiei frazeologice există: 1) sinonime frazeologice; 2) variante frazeologice şi 3) variante sinonimice (sic!)”. Afirmaţia este surprinzătoare, fiindcă, de-a lungul atâtor pagini, Colţun a încercat să demonstreze tocmai că ultimele două categorii nu se încadrează la sinonimia frazeologică. Mai corect ar fi fost să se spună că cercetarea sinonimiei frazeologice implică şi studiul variantelor pentru a se delimita atent domeniul sinonimiei frazeologice.

[264] Văzute ca „diversele varietăţi ale unui frazeologism, identice între ele din punct de vedere semantic, gramatical (se află în raport de corespondenţă cu una şi aceeaşi parte de vorbire şi îndeplinesc aceleaşi funcţii sintactice) şi stilistic, având o formă iniţială de bază, care-şi poate modifica parţial componenţa, forma gramaticală şi topica elementelor componente” (Colţun, *Frazeologia*, p. 74).

[265] Din felul în care este formulată definiţia, s-ar părea că *sinonimele stilistice* sunt altceva decât sinonimele lexicale, dar din exemple reiese că sinonimele stilistice sunt tot lexicale.

Un alt aspect asupra căruia trebuie să ne oprim este faptul că sunt considerate variante frazeologice îmbinările stabile „care apar în urma înlocuirii elementelor componente prin sinonime lexicale" (v. *supra*). Exemplele lui Colţun sunt, în general, acceptabile: *a atrage* (pe cineva) *în cursă (în capcană), a face mare tămbălău* (*tărăboi*), *a avea noroc orb* (*chior*) etc. Mai puţin convingătoare este discuţia privind acelaşi aspect pe care o face Florica Dimitrescu. Considerând-o o particularitate specifică locuţiunilor din categoria a II-a[266], lingvista bucureşteană propune termenul de *înlocuire sinonimică* pentru substituirea „graţie căreia puterea de expresivitate a locuţiunii sporeşte" (Dimitrescu, *Locuţiunile*, p. 46). Termenul acesta i se pare mai potrivit decât cel de *derivare sinonimică* creat de M. Schwob şi G. Guieysse şi preluat, la noi, de Iorgu Iordan. Totodată, Florica Dimitrescu mai aminteşte şi alt termen (de dată mai recentă), *radiaţia sinonimică* (propus de B. Migliorini)[267]. La aceiaşi termeni se referă şi St. Ullmann, care propune însă, pentru acest concept, *analogia sinonimică*, ce nu reprezintă altceva decât „un cas spécial d'un phénomène plus vaste, l'analogie sémantique: l'imitation de l'évolution sémantique d'un mot par un mot associé" (*Précis*, p. 184-185).

Greşeala care se face frecvent, în opinia noastră, este că elementele care se substituie între ele (mai ales în frazeologismele verbale) sunt considerate sinonime, lucru care transpare şi în terminologie (*înlocuire* sau *substituţie sinonimică, derivare sinonimică, radiaţie sinonimică, variaţie sinonimică* etc.). Este adevărat că, uneori, cuvintele înlocuitoare sunt sinonime, mai mult sau mai puţin, cu cele care fac parte din îmbinarea originară (*a-şi da* ***sufletul*** *(duhul)*, de pildă), dar cazurile acestea sunt destul de rare. Florica Dimitrescu nu ezită să considere că „sinonimia dintre termeni este evidentă" în situaţii precum: *a se duce pe* ***gârlă*** *(copcă)*, *a avea* ***gărgăuni*** *(sticleţi, papagali, păsărele)* etc. (*ibid.*, p. 46-47). Tot sinonimie există, după aceeaşi lingvistă, şi în exemplele ce urmează, deşi recunoaşte că aici „firul înlocuirii este mai sinuos": *a duce pe cineva cu* ***vorba*** *(preşul, zăhărelul, mâia, iordanul)*, *a-şi ieşi din* ***fire*** *(pepeni, răbdări, ţâţâni, balamale, şine)*, *a-i sări* ***ţandăra*** *(ţâfna, bâzdâcul, muştarul)* etc. (*ibid.*, p. 47). Se observă însă lesne că nu putem vorbi de sinonimie între termenii ce se pot schimba între ei în expresiile de mai sus, căci în realitate avem nu termeni sinonimi între ei, ci unităţi frazeologice sinonime, întrucât au alte imagini la bază sau pornesc de la alt tipar formal.

[266] Cele din categoria I au ca particularitate general valabilă „imposibilitatea înlocuirii unor elemente din locuţiuni prin altele" (Dimitrescu, *Locuţiunile*, p. 46).
[267] Termenii sunt comentaţi în nota de subsol de pe aceeaşi pagină.

Pentru a dovedi acest lucru, ne oprim puţin asupra seriei *a-şi ieşi din fire, pepeni, răbdări, ţâţâni, balamale, şine*, formată din aşa-zisele „variante”. În cazul de faţă se întâlnesc cel puţin trei tipare de bază. În primul rând, trebuie izolată de celelalte forme expresia *a-şi ieşi din pepeni*; pentru mai multă claritate, menţionăm că s-a spus mai întâi, cu siguranţă, *a scoate* (pe cineva) *din pepeni,* verbul *a ieşi* dă caracter reflexiv îmbinării şi acest lucru este valabil pentru întreaga serie. Imaginea are la bază strategia prin care paznicul bostănăriei este enervat şi, astfel, atras în afara teritoriului păzit, pentru a i se fura pepenii (vezi Zanne, *Proverbele,* art. *pepene* [*Natura fizică – plante*]: „*A scoate din pepeni pe cineva* – A te face să-ţi pierzi răbdarea ca şi pândarul bostănăriei, care a ieşit din pepeni afară ca să bată pe acei care-l ocărau”). Un alt caz îl constituie seria *a scoate din ţâţâni / din balamale / de pe şine.* Prima formă e cea mai veche (*ţâţână* e atestat în MDA pe la 1508), urmează, probabil, cea care conţine termenul *balamale* (de origine turcă, atestat în MDA pe la 1805) şi apoi cea conţinând termenul *şine* (atestat, conform MDA, la Dosoftei; provine din germană). Dacă expresiile ce au în componenţă cuvintele *ţâţâni* şi *balamale* pornesc de la aceeaşi imagine[268], în cazul izolării *a sări / scoate de pe şine* se pot formula mai multe ipoteze, căci nu ştim cu siguranţă forma iniţială. Conţinea ea singularul, caz în care avem în minte imaginea unei uşi glisante (sau alt dispozitiv) care sare de pe şină, sau pluralul, situaţie în care ne putem gândi la un tren sau un vagon care deraiază? Deşi termenul *şină* e destul de vechi, îmbinarea pare mai recentă, marcată de progresul tehnic. Oricum, toate aceste expresii au, ca punct de plecare, ideea devierii de la normalitate, regăsită şi în alte expresii, locuţiuni sau cuvinte simple (vezi *a o lua razna, a bate câmpii*, ba chiar şi neologismul *a delira* care, etimologic vorbind, însemna în latină [*deliro, -are*], literalmente, ‘a ieşi din brazdă’).

Un alt caz este constituit de formele ce conţin abstracţiuni (*fire, minte, răbdări*), la plural, cu excepţia substantivului *fire*. E probabil ca în cazul *a-şi ieşi / scoate din răbdări* să avem o contaminare în care a intrat şi *a-şi pierde răbdarea*, forma de plural (*răbdări*[269]) datorându-se formulei *a scoate din minţi*.

Mai există un caz aparte ce s-ar fi cuvenit să apară în lista Floricăi Dimitrescu: *a scoate din sărite* (pentru origine, vezi Dumistrăcel, *Expresii,* p. 369-370). Este posibil ca forma iniţială (păstrată şi astăzi, dar folosită mai rar) să fi fost *a-şi pierde sărita* (opoziţia este exprimată prin *a-şi ţine sărita*).

---

[268] La Umbrăreşti, în apropierea Tecuciului, am întâlnit expresia *a-i sări* (cuiva) *căţeii*, cu acelaşi sens. După MDA, *căţel* mai înseamnă şi ‘zimţ’ şi ‘parte în care intră veriga de la uşă’ sau ‘parte crestată a cheii care intră în gaura cheii’.

[269] Care se întâlneşte şi în (*a mânca*) *răbdări prăjite*, adică ‘nimic’.

Încă două explicaţii se găsesc la I. Zanne (care explică sintagma *a-şi pierde sărita* [v. art. *sărită*] astfel: „A-şi pierde mersul regulat, a-şi schimba obiceiurile bune, felul de gândire sau de purtare. Cuvântul e luat de la morari, care numesc *sărita* căderea apei din scoc pe cupe. Se zice prin urmare că moara şi-a pierdut *sărita*, când apa se fură în lături, şi nu cade regulat în cupele roţii. Se zice de o apă, când şi-a lăsat matca ei obişnuită, şi-a croit o albie nouă, că şi-a lăsat sărita.") şi la Iorgu Iordan („[*sărită*] a însemnat odată scara pe care pe care călăreţul pune piciorul pentru a încăleca, adică pentru a sări, a se arunca pe cal. Cf. germ. *Steigbügel*, unde prima parte vine din *steigen* = ital. *salire*, rom. *a sări*" [Iorgu Iordan, *Arhiva*, XXXIV, 2, p. 20] (*apud* Dimitrescu, *Locuţiunile*, p. 82).

După cele spuse se vede că anevoie se mai poate vorbi de variante. Avem de-a face cu îmbinări stabile de sine stătătoare care, cu timpul, datorită întrebuinţării îndelungate şi formei asemănătoare, au adoptat toate, în cele din urmă, modelul cel mai general. Tiparul formal a ajuns să fie ceva de genul: *a scoate / a-şi ieşi din X* (la plural) = 'a se enerva, a înnebuni (cineva / pe cineva)', unde X = *minte, fire*[270]*, răbdare, ţâţână, balama, şină, căţel, pepene, sărită* etc. Se poate avansa ipoteza (neverificată încă de noi) că la baza formulei ar putea sta *a scoate* (pe cineva) *din minte / minţi*, ca moştenire a unui tipar din latină (populară?)[271].

Problema criteriilor care trebuie să stea la baza delimitării sinonimelor de variantele frazeologice a preocupat-o şi pe Ametista Evseev într-un studiu din 1969. În accepţia cercetătoarei, variante frazeologice sunt „acele forme concrete ale unităţilor frazeologice identice ca sens şi numai parţial identice ca formă în care elementele comutabile nu distrug forma internă a expresiei[272], nu creează o altă imagine plastică care însoţeşte sensul unităţii" (Evseev, *Contribuţii*, p. 249). Credem că pot fi acceptate cele spuse de autoare referitor la *variantele fonetice* (unele sunt, totuşi, pronunţări dialectale!) şi *variantele structural-gramaticale* deosebite şi exemplificate elocvent (*ibid*., p. 250-251). Nu putem accepta însă cele afirmate despre *variantele lexicale* (*ibid*., p. 251-252), ce respectă, în general, ideile Floricăi Dimitrescu, criticate de noi mai sus. De altminteri, Ametista Evseev aminteşte opinia unui lingvist rus, N. Şanski, care consideră variante numai acele forme care diferă fonetic sau gramatical, pentru variantele obţinute în urma substituirii lexemelor el propunând denumirea de *dublete frazeologice* (*ibid*., p. 248).

[270] Singura excepţie de la forma de plural.

[271] În latina clasică se găsesc forme de tipul *mentem amittere* 'a-şi pierde mintea' sau *captus mente* 'smintit'.

[272] Prin *forma internă a expresiei*, termen preluat din lingvistica sovietică, Ametista Evseev înţelege „imaginea concretă, reprezentarea plastică care rezultă din structura unităţii frazeologice, din înlănţuirea componenţilor în interiorul expresiei" (*ibid*., p. 249).

În urma acestor discuţii suntem în măsură să facem următoarele precizări:

[a] Cei care sunt avantajaţi de „descoperirea" cât mai multor variante sunt lexicografii, întrucât realizează economie de spaţiu în întocmirea dicţionarelor. Pe de altă parte, şi munca lor devine astfel mai uşoară. Alegerea unei forme tip, după care să apară variantele, poate fi (şi este) adeseori subiectivă. Este, totuşi, o problemă de clasificare şi mai ales cercetătorii (nu numaidecât lexicografii) au tendinţa să studieze doar aspectul de produs (*érgon,* la nivel istoric) al limbajului, neglijând limba concretă (ca *enérgeia,* ca activitate). Fiind interesaţi de aspectul abstract, ei încearcă să determine invariantele. În dinamica limbii concrete[273] fiecare aşa zisă *variantă* (vom explica ce este şi ce nu este variantă pentru noi) se comportă ca o unitate de sine stătătoare (vezi seria *a scoate / a-şi ieşi din minţi / fire* etc., discutată anterior). Nu este vorba aici numai de funcţionarea în discurs (căci discutăm la nivelul limbii istorice), ci în special de competenţa idiomatică a vorbitorilor, care nu include, de la caz la caz, şi variantele pentru anumite frazeologisme.

> Pentru aceasta, este suficient să ne reamintim cuvintele lui Saussure: „[Limba, n.n. C.M.] este o comoară depusă de practica vorbirii în subiecţii ce aparţin uneia şi aceleiaşi comunităţi, un sistem gramatical ce există virtual în fiecare creier, sau mai bine zis în creierele unui ansamblu de indivizi; căci limba nu este completă la nici unul, ea nu există în chip perfect decât vorbită de masă (CLG, p. 39).

[b] Cu tot relativismul de care am da dovadă, nu putem accepta că elementele ce se substituie în frazeologisme sunt considerate, în bloc, sinonime de către unii lingvişti (vezi exemplele Floricăi Dimitrescu). Numai o parte pot fi considerate sinonime şi încă, cele mai multe, relative (cf. Evseev, *Contribuţii,* p. 251). Greşeala rezidă, probabil, în tendinţa de a acorda statutul de sinonime cuvintelor ce se înlocuiesc conform principiului: „două sau mai multe unităţi sunt sinonime dacă propoziţiile [= *enunţuri,* cf. engl. *sentence,* n.n. C.M.] care rezultă din înlocuirea uneia cu cealaltă au acelaşi sens" (Lyons, *Introducere,* p. 480). Asta înseamnă că se trece peste faptul că discursul repetat (îmbinarea stabilă) se deosebeşte de discursul liber (îmbinarea liberă de cuvinte).

[c] Vom considera unităţi frazeologice de sine stătătoare acele îmbinări stabile obţinute prin varierea analogică sau, după caz, sinonimică a *suportului lexical*[274] (sau *cuvânt-titlu, -temă / cheie / esenţial* sau *pivot sintactic*, după denumirile unor lingvişti). Aşadar, *a-şi ieşi din balamale* şi *a-*

[273] Amintim că lingvistica lui E. Coşeriu răstoarnă lingvistica saussuriană, deoarece porneşte dinspre vorbire spre limbă şi nu invers, cum procedase ilustrul său predecesor.

[274] Termenul *suport lexical*, pe care-l preferăm, a fost lansat de Stelian Dumistrăcel (vezi *Expresii,* p. 11).

şi ieşi din ţâţâni sunt sinonime frazeologice. La fel vor fi considerate şi locuţiunile *a pune pariu* şi *a pune rămăşag*. De altfel, aşa se judecă şi situaţia cuvintelor cu afixe identice şi rădăcini diferite, considerate nu variante, ci cuvinte de sine stătătoare şi, în consecinţă, sinonime: *necugetat – nechibzuit, circumlunar – circumselenar* etc. (cf. Bucă-Evseev, *Semasiologie*, p. 141). Atunci când se produc modificări asupra cuvintelor ce nu constituie termenul esenţial dintr-o locuţiune sau expresie (fie verbe, conjuncţii, prepoziţii etc.[275]), modificări fonetice sau de topică[276], vom avea de-a face cu variante frazeologice. De pildă, expresia *a purta sâmbetele* (cuiva) cunoaşte şi variantele *a paşte / a ţine / a păzi / a păstra sâmbetele* (cuiva) înregistrate în DLR (tom X, litera S). În schimb, izolarea întrebuinţată regional *a purta slujbele* (cuiva) (cf. DLR), deşi s-a născut în împrejurări similare[277], va fi, după cum am stabilit, sinonimă cu *a purta sâmbetele.*

[d] Atâta timp cât încearcă să denumească modul general (şi nu particular) în care se produc substituirile cuvintelor esenţiale din expresii, termenii *înlocuire* (sau *substituţie*) / *radiaţie* / *variaţie* / *derivare sinonimică*[278] sunt improprii. Nepotrivit este îndeosebi determinantul *sinonimic*, căci el arată natura procedeului (adică 'prin sinonime'), or am văzut că nu este cazul. Mai util ar fi să se găsească / inventeze un termen care să traducă scopul sau efectul substituirii, şi anume acela al creării de noi sinonime frazeologice. Noi am inventat un determinant. Din păcate, el are dezavantajul de a fi cam incomod (deşi e constituit pe baza regulilor din sistemul limbii române – sistem în sens coşerian): *variaţie *sinonimizativă* (= variaţie care creează un sinonim în raport cu baza)[279].

2.2. Sinonimia frazeologică drept rezultat al variaţiei diacronice[280]

În lexicologie sinonimele cronologice sunt considerate „sinonimele care s-au succedat, coexistând scurte perioade în istoria limbii române, precum *slobozenie* (în secolele al 18-lea şi al 19-lea) / *eliberare* (secolul al

[275] Şi chiar morfem Ø: *a da **de** veste / a da veste.*

[276] Ultimele două tipuri de modificări se pot aplica şi cuvintelor esenţiale.

[277] Dintr-o practică de magie homeopatică prin care se încerca grăbirea morţii celui duşmănit: era pomenit, i se organizau slujbe etc.

[278] Care denumeşte, de fapt, un alt procedeu, prin care „două cuvinte care au acelaşi înţeles propriu devin sinonime şi prin înţelesul figurat al unuia dintre ele" (Iordan, *Stilistica*, p. 313).

[279] După modelul *sufix augmentativ* – sufix care creează un cuvânt ce denumeşte un obiect sporit în raport cu baza (< *augmenta* < *augment*).

[280] Termenii de *sinonimie diacronică, sinonimie diatopică* şi *sinonimie diastratică* au fost folosiţi prima oară de Stelian Dumistrăcel (*Expresii*, p. 18). Heinrich F. Plett (*Ştiinţa textului*, p. 224) utilizează doar termenul *deviaţie diacronică / diatopică / diastratică*, referindu-se la alegerea cuvintelor pentru un text (deşi, probabil, are în minte sinonimia latentă).

19-lea şi acum); de acelaşi tip sunt *polcovnic – colonel; peşcheş – mită; atingătoare – tangentă*...” (Zugun, *Lexicologia*, p. 235-236).

În frazeologie lucrurile se prezintă altfel. Cu siguranţă că şi aici se poate vorbi de îmbinări stabile care au coexistat o vreme, una dintre ele sfârşind prin a fi eliminată. De pildă, locuţiunea *a face zapt* ‘a prăda, a jefui’ (din tc. *zapt etmek*, cf. Dimitrescu, *Locuţiunile*, p. 172), pe care o găsim, bunăoară, la Neculce („cât pre turcii balgii din ţară foarte-i înfrânasă, şi să temè de dânsul, de nu putè *face zapt* oamenilor întru nemica” – Neculce, LM, p. 351) a coexistat cu *a face jaf* sau *a face pradă*, dispărând în cele din urmă[281]. În acelaşi mod a dispărut şi *a scoate / ieşi la maidan*[282] [sau *meidan*] ‘a scoate / ieşi la iveală’, concurată de seria *a da / scoate la iveală /la lumină / în vileag.*

Totuşi, spre deosebire de sinonimele lexicale cronologice, care se succedă în timp, prin variaţie diacronică seria sinonimelor frazeologice se poate îmbogăţi simţitor, ba chiar trebuie precizat că unităţile frazeologice rămân uneori singurele contexte (împietrite) în care mai supravieţuiesc unele cuvinte vechi: *a fi / sta la **cheremul***[283] (cuiva), *a da **iama*** etc.

Dar mai interesante sunt cazurile de variaţie diacronică în care sunt implicate expresiile. Ne oprim asupra izolării *a lua în căruţă* ‘a lua peste picior’, care a produs, în timp, o bogată serie de sinonime frazeologice. După Florica Dimitrescu, „înlocuirea termenilor merge mână în mână cu progresul tehnic: *a lua în **căruţă*** (*birjă, tramvai, automobil, balon, avion*)” (*Locuţiunile*, p. 47). Expresia *a lua în căruţă* se va fi născut, probabil, din obiceiul de a purta prin sat / oraş în căruţă pe cei care săvârşeau diverse delicte, pentru a suferi oprobriul public (un fel de variantă mobilă a stâlpului infamiei). Cu vremea, legătura dintre imaginea iniţială şi forma expresiei s-a pierdut şi *căruţa* s-a „transformat” în mijloace de transport mai moderne, mai rapide şi mai... confortabile. Lista Floricăi Dimitrescu suferă, credem noi, şi de o imprecizie în privinţa ordinii care, în mod firesc, ar fi trebuit să fie, ca evoluţie, *căruţă, birjă, **balon**, tramvai* (mai întâi, cel cu cai), *automobil* etc. *Balon* denumea pe la mijlocul secolului al XIX-lea un tip de trăsură (dar nici în DEX, nici în MDA nu se dă acest sens pentru *balon*, în schimb, dicţionarul lui Tiktin o face (vezi şi titlul piesei lui Alecsandri, *Cocoana Chiriţa în balon*) şi reflectă, desigur, şi o schimbare de optică, din perspectiva aristocraţilor – aşadar avem şi o variaţie diastratică în acest caz. O dată cu apariţia balonului umplut cu aer cald, planurile s-au confundat şi

[281] În schimb, pentru aceeaşi idee, s-a păstrat locuţiunea *a da / face iama* (provenind tot din turcă: *yağma atmek*, cf. Dimitrescu, *Locuţiunile*, p. 164).

[282] Din tc. *maydana konmak / gelmek* (cf. Dimitrescu, *Locuţiunile*, p. 175) sau *meydana gelmek / čekarmak* (Şăineanu, *Influenţa*, p. CIV).

[283] Pe care o avem tot din turcă şi care a devenit sinonimă atât cu *a fi / sta la mila* (cuiva), cât şi cu locuţiunea, de dată mai recentă, *a fi / sta la dispoziţia* (cuiva).

s-a trecut la mijloace de transport aeriene (confuzie pe care o face şi Florica Dimitrescu). Referindu-se la o expresie sinonimă cu cele din seria noastră, şi anume *a lua la vale*, Stelian Dumistrăcel comentează cazul astfel: „Sinonimele mai noi sau destul de recente, autohtone sau împrumutate din alte limbi, reflectând şi o perspectivă diastratică, subliniază lipsa liberului arbitru pentru cel devenit obiectul batjocurii: *a lua în căruţă, ~ în tramvai, ~ în balon* etc.”[284] (*Expresii*, p. 438).

Cercetătorul ieşean surprinde variaţia diacronică şi diastratică şi în cazul frazeologismului *a-i lipsi* (cuiva) *o doagă*: „Clasele de reprezentări ale omului modern au mutat metafora, în sinonimie diacronică şi diastratică, pe terenul unor ansambluri tehnice, de exemplu radioul: (cuiva) *îi lipseşte o lampă*, sau *îi filează o lampă* (în cel de al doilea caz însă o contaminare, căci este vorba şi de lampa de iluminat cu petrol, a cărei lumină «filează»)” (*ibid*., p. 128).

Dincolo de cele discutate (exemplele se pot înmulţi), într-un anume sens, se poate susţine că orice variaţie este, în mod obligatoriu, şi diacronică, întrucât modificările survin treptat, în stadii diferite de limbă, şi nu simultan.

Tot variaţie diacronică este şi fenomenul surprins de Liviu Groza atunci când aduce în atenţie variaţiile determinate de asimilarea unor modele frazeologice de provenienţă franceză, care, de această dată, duc la crearea unor variante frazeologice şi nu a unor unităţi frazeologice de sine stătătoare (Groza, *Dinamica*, p. 61-74)[285]. Sunt oferite exemple în context, comparându-se forma veche, iniţială (la care limba a renunţat), cu cea actuală şi cu etimonul francez: *a face epocă*, înv. *a face epohă* (< fr. *faire époque*), *a face progrese*, înv. *a face propăşiri* (< fr. *faire des progrès*) etc.

2.3. Sinonimia frazeologică drept rezultat al variaţiei diatopice

La modul general, graiurile înfăţişează un tablou foarte diversificat, în ceea ce priveşte sinonimia[286]. Hărţile atlaselor lingvistice par a confirma acest lucru. În realitate, însă, se constată „bogăţie şi varietate lexicală în toate graiurile unui idiom luate împreună, sărăcie şi uniformitate într-un singur grai” (Coteanu, *Stilistica*, p. 91).

---

[284] Faptul că Stelian Dumistrăcel utilizează semnul „~” demonstrează că şi pentru domnia sa sintagmele respective sunt expresii de sine stătătoare şi nu variante.

[285] Pentru L. Groza, „studiul variantelor unităţilor frazeologice raportate la invariante constituie […] dinamica unităţilor frazeologice” (*ibid*., p. 51).

[286] Articolul Lucreţiei Mareş, *Cuvinte regionale în locuţiuni şi expresii literare* (din 1973), nu interesează în discuţia de faţă, întrucât sunt analizate doar unele regionalisme lexicale care au pătruns în limba literară ca fiind incluse în unele îmbinări stabile (*a îngheţa* ***bocnă***, *a da* ***ghes***, *a da* ***greş*** etc.), cum este, de altfel, şi cazul unor arhaisme (vezi Mareş, *Cuvinte*, p. 149-154).

> Este edificator următorul citat, de la aceeaşi pagină: „această bogăţie – câtă există – se anulează din punct de vedere funcţional, căci sinonimele nu intră toate, nici efectiv, nici ca disponibilitate, în enunţurile unui anumit grup dialectal de vorbitori şi cu atât mai puţin în exprimarea unuia singur, care se foloseşte în genere de cuvintele din mediul său lingvistic, şi chiar dacă are cunoştinţe despre altele, dacă ştie, de exemplu, că la *cartofi* li se mai zice *barabule, napi, crumpeni, picioace* etc., el tot nu adoptă aceşti termeni numai pentru a face variaţie sinonimică". Coteanu surprinde aici ceea ce Coşeriu numea *patrimoniu pasiv* (v. *supra* I, 4.3.2.). Şi Sextil Puşcariu declara (în primul tom din DA) că „limba literară are cu mult mai multe sinonime decât dialectele, căci ea primeşte cuvinte din toate regiunile" (*apud* Seche, *Schiţă*, II, p. 58).

Dăm câteva exemple pentru a dovedi varietatea surprinsă de hărţile dialectale.

De pildă, pentru (floarea) *îmboboceşte* vom avea (după ALRM, s.n., II, h. 477) următoarele locuţiuni sau îmbinări mai mult sau mai puţin stabile: *îi dă bobocul* (pct. 769), *prinde a îmboboci* (514), *dă boboci* (531), *prinde a împupi* (272), *iese pup* (316), *are mugur* (157), *ţipă muguri / pupi* (325, 334 etc.), *face boboci / pupi* (346, 705), *face boabe* (95), *îşi face bubuşlie* (260), *începe a face bumburezi* (574), *dă bumburile* (872), *împuieşte de floare* (386), *face muguri* (414). După cum se observă, unele sunt variante şi, probabil, exprimări ocazionale de idiolect. Enunţul *m-ai scos din fire* (conform ALRM, s.n., III, h. 1158) cunoaşte în graiuri şi „traduceri" precum: *a scoate din minte / minţi* (frecvent), *a lua din minte* (frecvent), dar şi *a lua din fire* (pct. 349), *a lua din gând* (886) şi chiar *a scoate din sănătate* (791). Expresii de sine stătătoare sunt doar cele în care se modifică suportul lexical (substantivul), celelalte sunt variante.

Sinapsa (vezi Zugun, *Lexicologia*, p. 21) *calul popii* (vezi ALR, s.n., I, h. 16) cunoaşte şi forme precum: *calul dracului* (frecvent), *flutur de apă* (frecvent), *flutur de mătasă* (260), *calul şarpelui* (833, 105), *cosaş pă apă* (310), *flutur pădureţ* (172).

Interesante sunt şi formulele de comparaţie, pe care le amintim în treacăt: pentru *drept ca lumânarea* (ALRM, s.n., III, h. 1210), întâlnim *drept ca lumina / puşca / ţeava puştii / lemnul / degetul / copacul / varga / aţa* etc.; pentru *alb ca zăpada* (ALR, s.n., IV, h. 1213): *alb ca omătul / zăpada / neaua*[287] */ laptele / hârtia / varul / caşul / floarea / pânza* etc.; pentru *negru ca corbul* (*ibid*., h. 1214), se găsesc forme precum: *negru ca*

[287] Cuvintele *omăt, zăpadă, nea* sunt regionalisme sinonime„clasice" şi apar în puncte de anchetă ce respectă, în mare, caracterizarea lui Iordan: „*nea* (peste munţi), *omăt* (Mold.), *zăpadă* (Munt.)" (Iordan, LRC, p. 43).

păcura / cerneala / mura / corbul / tăciunele / un harap / ţigan (fără *ca*) */ tina / catranul / funinginea / tuciul / ceaunul* etc. La fel se pot urmări şi *roşu ca sângele* (*ibid.*, h. 1215), *galben ca ceara* (h. 1216).

Locuţiunea *a se da de-a berbeleacul* (ALR, s.n., V, h. 1434) are corespondente ca: *a se da de-a dura / de-a curu-n cap / de-a rostogolul / de-a roata* etc.

Se pot extrage mai multe exemple. Noi ne vom ocupa doar de două situaţii înfăţişate de două hărţi lingvistice.

Mai întâi ne vom ocupa de expresia *a purta sâmbetele* (cuiva)[288] ce figurează pe harta 969 (din ALR, s.n., IV) în trei puncte (182 – loc. Cernatu, lângă Braşov, 762 – Valea Lungă Cricov, lângă Târgovişte şi 987 – Topraisar, lângă Constanţa) la traducerea în graiuri a enunţului *i-a purtat mânie (multă vreme)*. Harta lingvistică este interesantă, întrucât oferă trei tipuri de sinonimie. În primul rând, sinonimie frazeologică obţinută prin variaţie dialectală[289] pe tiparul unei locuţiuni: *a purta / avea mânie / ciudă / duşmănie / pică / pizmă / ură* (cuiva / pe cineva) la care se adaugă *a avea băsău* (din mg. *baszu* 'ură') şi *a purta alean* (din mg. *ellen* 'contra'), precum şi (în pct. 2) enunţul ironic *a purta* (cuiva) *de grijă*. În al doilea rând, întâlnim sinonimia frazeologică ce se stabileşte între locuţiunile amintite şi expresiile pe care urmează să le discutăm. Şi în fine, în al treilea rând, sinonimia ce se instituie între expresii, adică între *a purta sâmbetele* (cuiva), *a coace turta* (cuiva) (pct. 791 – Negreni, lângă Slatina) şi *a-i coace* (cuiva) în *guşă* (27 – Glimboca, lângă Caransebeş). Dacă primele două izolări au la bază anumite practici de magie homeopatică, a treia expresie s-a născut din analogia ce se va fi făcut între acumularea de ranchiună specifică oamenilor şi veninul „distilat" în guşa viperei (reptilă ce populează acele zone)[290]. Aşadar, trebuie făcută distincţie între sinonimia frazeologică diatopică constituită de expresii ce au ca punct de plecare imagini diferite şi sinonimia frazeologică obţinută prin variaţia diatopică a suportului lexical.

Celălalt caz, surprins pe harta 787 (din ALR, s.n., III), prezintă variaţia diatopică suferită de sintagma *a ploua cu găleata*. Pe lângă termenul obişnuit *găleată*, descoperim, în diverse areale, *cofa, ciubărul, doniţa, bota,*

---

[288] Vezi şi Cristinel Munteanu, *Cuvântul **sâmbătă** în expresii idiomatice româneşti*, în *Analele Universităţii „Dunărea de Jos"*, Galaţi, fascicula XIII, 2001, p. 114-118.

[289] Fără a înţelege prin aceasta că termenii care apar sunt exclusiv regionali, adică specifici doar zonei în care au fost consemnaţi.

[290] Amintim în acest sens versurile lui Blaga (originar din preajma acelor locuri, pe care le-a străbătut): „Veniţi lângă mine, tovarăşi! E toamnă, / *se coace* / pelinul în boabe de struguri / şi-*n guşe de viperi veninul*" (*Veniţi după mine, tovarăşi*). Mai deţinem contexte (din scriitori şi gazetari), pe aceeaşi imagine (vezi Cristinel Munteanu, *O expresie regională rară: **a-i coace în guşă** (cuiva)*, în *Studia in honorem Frăţilă*, p. 389-395).

căldarea. Expresia, în varianta *a turna cu găleata*, este discutată de Stelian Dumistrăcel, care apreciază că ea izvorăşte din anumite manifestări de magie homeopatică (cum ar fi *Paparuda*), menite să provoace ploaia, în cadrul cărora tinerii erau udaţi cu apa aruncată din vasele respective (*Expresii*, p. 156-158). Adeseori, termeni care fac parte din nucleul comun tuturor dialectelor (acel *common core* menţionat de Ch. F. Hockett) şi care desemnează anumite realităţi, obiecte, forme de relief etc. capătă, regional, nuanţe semantice specifice[291].

2.4. Sinonimia frazeologică drept rezultat al variaţiei diastratice şi diafazice

Am grupat aici, sub variaţia diastratică şi diafazică, fapte de limbă privind sinonimia frazeologică ce sunt considerate de specialişti ca fiind marcate stilistic. Am văzut deja, în exemple anterioare discutate la variaţia diacronică, că adesea modificările ce survin în cadrul unei unităţi frazeologice nu sunt exclusiv rodul unui singur tip de variaţie. Pe de altă parte, după cum recunoaşte şi E. Coşeriu, diferenţele diastratice „sunt în special marcate în comunităţile în care există mari diferenţe culturale între diferite straturi sociale, precum şi în comunităţile diferenţiate în caste" (*Limba funcţională*, p. 264). În comunităţile europene deosebirile de acest tip sunt mai greu de sesizat. Sigur, se poate vorbi de diferenţe între vorbirea populară (vorbirea ţăranilor) şi vorbirea lumii bune (a boierilor / aristocraţilor), dar numai până la un anumit punct (trecerea de la *a lua în căruţă* la *a lua în balon* dovedeşte această deosebire). De asemenea, se poate discuta despre mediul în care circulă o expresie sau alta, dar pe noi ne va interesa punctul de plecare al acestora, mediul în care s-au născut. O lucrare de referinţă este, în acest sens, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, aparţinându-i lui Stelian Dumistrăcel, care ilustrează mai ales conceptul de *variaţie diafazică* (după Coşeriu, „diferenţele lingvistice care – la acelaşi strat socio-cultural – caracterizează grupuri «biologice» (bărbaţi, femei, copii, tineri) şi profesionale pot fi de asemenea considerate ca «diafazice»" – *Limba funcţională*, p. 263) ocupându-se, de pildă, de expresiile izvorâte din diferite terminologii profesionale evocând mediul rural sau de frazeologisme vechi reflectând viaţa colectivităţii în general. O expresie întâlnită aici, „care reprezintă sensibilizarea simultană a unor fapte

[291] Vezi demonstraţia făcută pe entopice de Stelian Dumistrăcel în studiul *Variabila geografică şi variaţie semantică în răspunsurile din ancheta dialectală*. Extragem din concluzii: „Variabila geografică îşi pune amprenta nu numai asupra sensurilor entopicelor; se poate vorbi de un determinism geografic extins asupra lexicului din domenii dependente de forma de relief, cum ar fi ocupaţiile, locuinţa, îmbrăcămintea şi hrana" (Dumistrăcel, *Variabila*, p. 28).

de comunicare din diferite medii socio-profesionale" (Dumistrăcel, *Lexic*, p. 126) este *a pune în plug* (din limbajul agricultorilor[292]) care cunoaşte variaţia *a pune în cârd* (din exprimarea oierilor) şi *a pune în stative* (din industria casnică). Ultima sintagmă marchează şi diferenţa diafazică dintre femei şi bărbaţi. Exemplul acesta dovedeşte încă o dată că de multe ori înlocuirile nu sunt sinonimice (adică *plug*, *cârd*, *stative* nu sunt sinonime şi nici nu devin prin intermediul expresiei). Substituţiile, deşi se realizează analogic, conducând la acelaşi efect (şi, implicit, la aceeaşi semnificaţie), îşi creează propria imagine. De aceea ar fi, poate, nimerit să numim aceste elemente înlocuitoare *grefe metaforice* (cu un termen aparţinându-i lui T. Vianu, care-l foloseşte în cadrul analizelor poetice[293]).

Se pot da şi exemple în care suportul lexical modificat este un verb. Este cazul frazeologismului *a snopi / a stinge / a zvânta* (sau *usca*) *în bătaie*[294]. Cum *a zvânta în bătaie* s-a născut, după toate probabilităţile, din practica femeilor de a lovi / bate rufele spălate de pietrele râului pentru a le zvânta mai repede, şi în cazul acestei serii sinonimice se realizează o variaţie diafazică, generată de opoziţia bărbaţi / femei. Din îndeletniciri diferite au luat naştere şi *a schimba foaia*, respectiv *a schimba macazul* 'a-şi schimba atitudinea faţă de ceva'.

La nivel diastratic şi (mai ales) diafazic merită a fi studiate şi frazeologismele provenind din argou şi aşa numitele *expresii familiare*[295].

3. Sinonimia frazeologică la nivel individual (clasificare şi analiză stilistică)

Se poate vorbi de sinonimie frazeologică şi lexico-frazeologică distanţată ori juxtapusă începând cu cronicarii. Ca dovadă, oferim câteva exemplificări cu scurte contexte: „*au făcut ştire* la hanul… […] *au trimis ştire* la împărăţiie… […] şi hanul *didesă ştire* şi la Hmil" (Costin, LM, p. 132-133); „nime *nu lua aminte* un lucru… […] cine le-*ar hi luat sama* le-ar hi cunoscut" (*ibid.*, p. 140-141); „şi porunci *să* nu-l mai *bage* nimeni *în seamă*, nici *să*-l *socotească*" (*Anonimul cantacuz.*, p. 89); „care *să* nu *se afle* şi *la iveală să nu iasă*" (*Cantacuzino*, p. 20); „toate învăţătura şi ştiinţa *descoperindu*-le şi *în lumină puindu*-le şi lăsându-le, ca să putem încă cunoaşte şi să ştim lucrurile" (*Cantacuzino*, p. 28); „*râzându*-i şi *batjocură făcându*-şi de dânşii" (*ibid.*, p. 46) etc. În această privinţă câteva observaţii

[292] Pentru ideea de 'tovărăşie (ca izvor al neînţelegerilor)'.

[293] Vezi art. *Sinonime, metafore şi grefe metaforice la Tudor Arghezi*, în Vianu, *Studii*, p. 276-280.

[294] Ca ameninţare, expresia îşi schimbă structura: *te bat de te zvânt / sting / snopesc*.

[295] Pentru acestea, vezi, în special, Volceanov, DAEF (inclusiv prefaţa, p. 5-16) şi Baciu, *Argoul*, p. 168-174, dar şi Stoichiţoiu, *Vocabularul*, p. 119-156.

am făcut deja în alt loc (cf. I, 3.3.1.1. şi I, 4.3.1.), de aceea, în cele ce urmează, nu vom mai exemplifica sinonimia frazeologică sau lexico-frazeologică prin analiza cronicilor.

3.1. Sinonimia frazeologică *in praesentia*

3.1.1. Sinonimia frazeologică în contact

Primul criteriu după care prezentăm materialul adunat pentru a ilustra sinonimia în contact este cel al *funcţiilor sinonimelor*. Considerăm că aici sunt importante mai ales *funcţia de intensificare* şi *funcţia de precizare* a sinonimelor, pe care le-am dezbătut la locul cuvenit (v. *supra* I, 2.4.). După cum observa T. Vianu şi după cum credem că putem constata în cele ce urmează, adeseori este dificil de sesizat în context care dintre cele două funcţii duce la apariţia sinonimelor în structuri binare sau ternare. Al doilea criteriu de organizare a sinonimelor îl constituie gruparea pe semnificate categoriale (substantiv, adjectiv, adverb, verb – am plasat verbul la sfârşit, întrucât marea majoritate a frazeologismelor aici se încadrează); în interiorul acestor clase, exemplele au fost ordonate cronologic, după epoca în care a creat scriitorul.

În ceea ce priveşte funcţia de diferenţiere, aceasta se găseşte extrem de rar în contexte. Iată, de pildă, pentru a marca deosebirea dintre practicile a două generaţii de oieri, Sadoveanu foloseşte două expresii sinonime, dar care prezintă diferenţieri de nuanţă:

> „Pe urmă am numărat oile, şi Alexa baciul le-*a însemnat la răbuş*. Eu le-*am scris în condică* la mine. Iar moş Alexa râdea. Zicea că de când e el n-a văzut oi *scrise în condică*" (Sadoveanu, B, p. 61)[296].

Uneori, tot contextul este cel care modifică uşor sensul unei izolări:

> „Petrecu acolo vreme uitată, fără *a prinde de veste*, fiindcă rămăsese tot aşa de tânăr, ca şi când venise. [...] Ieşea adesea la vânătoare; dar, într-o zi, se luă după un iepure, dete o săgeată, dete două şi nu-l nimeri; supărat, alergă după el şi dete şi cu a treia săgeată, cu care îl nemeri; dară nefericitul, în învălmăşeală, nu *băgase de seamă* că, alergând după iepure, trecuse în Valea Plângerii" (Ispirescu, LBR, p. 9).

Sensul vechi şi de bază al locuţiunii *a prinde de veste* este acela de 'a afla (de la cineva)', după cum descoperim la mai toţi cronicarii. În exemplul de mai sus el capătă deja sensul de 'a conştientiza, a observa', devenind sinonim cu *a băga de seamă*[297].

---

[296] Expresia *a pune / trece* (pe cineva) *la condică* (ca, de altfel, şi sinonimul *a însemna la catastif*) are şi semnificaţia de 'a ţine pe cineva minte în vederea răzbunării' (cf. MDA, s.v. *condică*).

[297] Cam cu aceeaşi semnificaţie descoperim izolarea şi în versul lui Eminescu din *Scrisoarea III*: „Duşmănit vei fi de toate, făr-*a prinde* chiar *de veste*".

În general, acumulările de sinonime lexicale pot da impresia de pleonasm sau de tautologie. În schimb, în cazul unităţilor frazeologice, „cuplate în vederea obţinerii aceluiaşi efect intensiv", este îndreptăţită afirmaţia lui G. I. Tohăneanu: „Structura lor lexicală fiind, în majoritatea cazurilor, foarte diferită, raportul de sinonimie şi, implicit, «pleonasmul» rămân, de obicei, mai întunecate" (*Stilul artistic*, p. 168).

După cum ne-am propus, ilustrările pe care le oferim în cele ce urmează au fost ordonate, în cadrul clasificării pe funcţii şi pe semnificate categoriale după criteriul cronologic. În cazul sinonimiei distanţate, vom încerca să menţinem o legătură de sens în înlănţuirea seriilor de sinonime, adică acestea să facă parte din sfere semantice înrudite.

3.1.1.1. Funcţia de intensificare a sinonimelor frazeologice

Indiferent de tipul de sinonimie, exemplele cele mai numeroase fac parte din categoria frazeologismelor verbale. În cazul sinonimiei juxtapuse, înregistrăm doar câteva situaţii în care această relaţie semantică se stabileşte între alte semnificate categoriale. Iată un caz ce prezintă sinonimia între frazeologismele substantivale *verzi şi uscate*, mai expresiv, şi *fel de fel*, în contextul de mai jos cu semnificaţia 'nimicuri, fleacuri':

„*Verzi şi uscate* vorbesc,
Fel de fel borborosesc" (Pann, SL, I, p. 63)[298].

Ca expresii cu valoare de superlativ, *sărac lipit* şi *a nu avea după ce bea apă* înseamnă 'foarte sărac', putând fi considerate sinonime frazeologice adjectivale. Ce-a de-a doua însă înglobează şi semnificaţia verbului *a fi*, care la cea dintâi apare lângă *sărac lipit*, formând un predicat nominal, aşadar, din alt punct de vedere, construcţiile *a fi sărac lipit* şi *a nu avea după ce bea apă* 'a fi foarte sărac' se includ în sinonimia verbală:

„El era *sărac lipit*, de *n-avea după ce bea apa*" (Ispirescu, LBR, p. 249).

Sinonimia frazeologică adjectivală poate fi identificată şi în poezie; dovadă stau versurile eminesciene, în care *din flori* şi *de pripas* au semnificaţia 'bastard':

„Un paj ce poartă pas cu pas
A-mpărătesii rochii,
Băiat *din flori* şi *de pripas*
Dar îndrăzneţ cu ochii" (Eminescu, *Luceafărul*).

[298] După cum am observat anterior (vezi I, 1.2.7.), A. Pann are un stil tautologic. Pentru unele consideraţii asupra stilului său, vezi studiul lui Tudor Vianu, *Anton Pann*, în Tudor Vianu, *Studii de literatură română*, Ed. Fundaţiei PRO, Bucureşti, 2003, p. 111-131.

În deşert şi *în vânt* au valoare adverbială şi aceeaşi semnificaţie, adică ‘zadarnic’:

> „Nu vă pierdeţi mintea *în deşert* ş-*în vânt*,
> Căci fără de vreme veţi cădea-n mormânt” (Pann, SL, I, p. 471).

Tot valoare adverbială, dar cuprinzând şi ideea de superlativ, au expresiile sinonime *câtă pulbere şi spuză* şi *câtă frunză şi iarbă* ‘din abundenţă, în număr foarte mare’. Insistenţa creşte, prin gradaţie, întrucât în seria de sinonime juxtapuse apare, mai întâi, locuţiunea *cu droaia*:

> „Numai iaca au şi început a curge furnicele *cu droaia*, *câtă pulbere şi spuză*, *câtă frunză şi iarbă*; unele pe sub pământ, altele pe deasupra pământului şi altele în zbor, de nu se mai curmau viind” (Creangă, HA, p. 163).

În contact se pot afla şi frazeologismele verbale. Următorul exemplu aduce în atenţie un caz în care al doilea termen apare eliptic (fără verbul *a face*). Avem de-a face cu două locuţiuni (a *face de râs* şi [*a face*] *de bătaie de joc*), dintre care ultima s-a format de la un frazeologism substantival provenind, surprinzător, prin derivare frazeologică, tot de la o astfel de unitate, *a-şi bate joc* (de cineva)[299]:

> „Că îl *fac de râs* pe loc
> Şi *de bătaie de joc*” (Pann, SL, I, p. 62).

Se consideră că şi formule de tipul *a o tuli*, *a o şterge* sunt expresii, fiindcă sunt, în definitiv, tot eliptice (la origine, *a o tuli d-a fuga, a şterge putina*) şi formate din două cuvinte, chiar dacă se admite că pronumele *o* are aici valoare neutră (fără funcţie sintactică). Aşadar, în următorul citat vom avea o sinonimie între două expresii:

> „Şi îndată *o rupseră d-a fuga* dracii, *tulind-o* înspre câte un munte” (Ispirescu, LBR, p. 131).

Sunt locuţiuni *a face haz* şi *a lua în zeflemea* (pe cineva). Probabil că cea de-a doua provine, prin derivare sinonimică, de la *a lua în râs*:

> „Negăsind verdeţuri fierte când se întoarseră tovarăşii săi de la vânat, şi auzind ce păţise bietul Strâmbă-lemne, *făcură haz* de dânsul şi începură *a*-l cam *lua în zeflemea*” (Ispirescu, LBR, p. 364).

---

[299] Aceeaşi tendinţă de a construi locuţiuni cu verbul *a face* o întâlneam mai ales la cronicari. De pildă, la stolnicul Constantin Cantacuzino remarcasem sintagma *a face batjocură* (v. *supra* I, 4.3.1. şi Anexă).

Tot o elipsă constatăm şi în cazul celei de-a doua expresii, *[a face] una cu pământul* ‘a nimici’, sinonimă cu *a face chisăliţă*:

> „N-apuca să facă un pas şi se uita în toate părţile, nu care cumva să o vază zmeii şi *să* o *facă chisăliţă, una cu pământul*” (Ispirescu, LBR, p. 323).

Izolarea *p-aici ţi-e drumul!* este invariabilă. Se foloseşte doar în această formă de imperativ, chiar dacă subiectul acţiunii este persoana a III-a, având semnificaţia ‘a fugi / a pleca repede’, la fel ca şi *a o lua la sănătoasa*, ce provine din proverbul *Fuga-i ruşinoasă, dar e sănătoasă*:

> „Lupul cum auzi aceste huiduieli grozave, o dată se opri, şi fiindcă lupul văzu şi pe cioban arătându-i caţa lui cea groaznică, *o luă la sănătoasa* înapoi, şi *p-aici ţi-e drumul*” (Ispirescu, LBR, p. 317).

Formula *a lua la tărbăceală*, ca şi mai cunoscuta *a lua în tărbacă* ‘a bate zdravăn’, provine dintr-o practică tradiţională la români (şi nu numai) prin care erau maltrataţi câinii (ca substituenţi ai lupilor, pentru a alunga iarna). Pierzându-se legătura cu punctul de plecare, la Ispirescu (în povestea *Întâmplările lui Păcală*), tocmai câinii sunt cei care-i administrează omului o „chelfăneală”[300], acţiune repetată în text şi cu ajutorul sintagmei expresive *a da un frecuş*:

> „Câinii, carii nu voiră să ştie deloc de morala lui Păcală, îl *luară la tărbăceală* şi unul de-o parte, altul de alta, îi *dară un frecuş* de o pomeni-o cât va trăi” (Ispirescu, LBR, p. 281).

Îmbinările stabile de cuvinte *a da cu capul de pragul de sus* şi *a trece prin ciur şi prin dârmon*, foarte expresive, au aceeaşi semnificaţie, adică ‘a avea experienţă’:

> „Frecat prin multe nevoi în străinătate, el *dase cu capul de pragul de sus, trecuse şi prin ciur şi prin dârmon*” (Ispirescu, LBR, p. 249).

Chiar dacă, în mod obişnuit, forma expresiilor de mai jos este *a rămâne cu buzele umflate*, *a sta / a rămâne cu braţele încrucişate* şi *a fluiera a pagubă*, ca o consecinţă a prejudiciului suferit[301], se observă că în citatul următor construcţiile se dispun în jurul verbului *a lăsa*, care le conferă un sens activ, întrucât şi autorul acţiunii este cunoscut. Se ajunge la o dublă relaţie de sinonimie frazeologică juxtapusă (structură ternară):

---

[300] O situaţie identică se găseşte, după cum am arătat, şi la E. Barbu, în romanul *Groapa* (cap. *Aia mică*), victimele „luate în tărbacă” fiind chiar hingherii.

[301] După cum ne-a comunicat oral domnul profesor univ. dr. Stelian Dumistrăcel, se pare că, la origine, *a rămâne cu buzele umflate* este tocmai efectul fluieratului a pagubă.

„Ciobănaşul însă îşi scoase calul din nămol şi, în învălmăşeală, se strecură binişor, şi pe ici ţi-e drumul; plecă şi îi lăsă *cu buzele umflate, cu braţele încrucişate* şi *fluierând a pagubă*" (Ispirescu, LBR, p. 154).

Spre deosebire de îmbinarea liberă de cuvinte „să-şi sfărame capul de colţii de piatră", cu acelaşi sens, sintagma *a se da de râpă* este stabilă (vezi şi Dumistrăcel, *Expresii*, p. 360-363), fiind înrudită, ca imagine, cu *a se duce de râpă*. În context, ea intră în raport de sinonimie cu *a-şi face seama (singur)* 'a se sinucide':

„Uneori îl bătea gândurile *să-şi facă seama singur*, *să se dea de râpă*, ori să-şi sfărame capul de colţii de piatră de prin munţi" (Ispirescu, LBR, p. 131)[302].

Dintre cele două frazeologisme sinonime de mai jos, *a-l tăia* (pe cineva) *capul* şi *a-l duce* (pe cineva) *mintea* 'a gândi / a pricepe', primul este mai expresiv; după MDA (s.v. *a tăia*), mai înseamnă, regional, şi 'a-i veni cuiva o idee neaşteptată în minte', explicându-se astfel prezenţa verbului *a tăia* pentru a sugera agerimea minţii:

„– Atâta *m-a tăiat capul* şi *m-a dus mintea*, luminate împărate, atâta am făcut" (Ispirescu, LBR, p. 100).

Formula (cumva pleonastică, incluzând comparaţia[303]) *a tăcea din gură ca un peşte* şi *a nu zice nici pâs* (aici *pis!*) desemnează muţenia absolută:

„Dară fiindcă nimeni nu m-a întrebat, iacă *tac* şi eu *din gură ca un peşte*, şi *nu* mai *zic* nimănui *nici pis*!" (Ispirescu, LBR, p. 97).

Şi *a-şi ieşi din minţi*, şi *a-şi pierde cumpătul* au aceeaşi semnificaţie ('a înnebuni'), subliniind dezechilibrul mintal, deşi, iniţial, cel de-al doilea va fi fost mai expresiv (*cumpăt* provine din lat. *computum* 'calcul, socoteală', cf. Ciorănescu, DER, s.v. *cumpăt*)[304]:

„P-aici, p-aici era *să-şi iasă din minţi* de mirare şi *să-şi piarză cumpătul* dând de atâtea lucruri, ce nu mai văzuse el în viaţa lui" (Ispirescu, LBR, p. 73).

Frazeologismele *a-i da* (cuiva) *mâna*[305] şi *a-l ţine* (pe cineva) *cureaua* (pentru care vezi Dumistrăcel, *Expresii*, p. 123-124) sunt sinonime în contextul de mai jos, având semnificaţia 'a putea, a-şi permite, a avea curaj':

---

[302] Expresia *a se da de râpă* 'a se sinucide' mai apare la Ispirescu şi în basmul *Înşir-te mărgăritari*: „Eu nu ştiu; tu dacă nu le vei tăia, eu mă duc şi *mă dau de râpă*" (LBR, p. 44).
[303] Se mai zice şi *a tăcea mâlc*, care, într-un chip asemănător, vine, probabil, din *a tăcea ca melcul*, deşi *mâlc* se poate înrudi şi cu *molcom* (cf. Ciorănescu, DER, s.v. *mâlc*).
[304] Mai poate căpăta unele valenţe expresive dacă, în context idiomatic, evocă, prin apropiere fonetică de *cumpănă*, frazeologismul, *a sta în cumpănă*.
[305] Izolarea aceasta este mult mai sudată şi, pesemne, mai veche decât *a-l ţine* (pe cineva) *cureaua*. O întâlnim, bunăoară, la Radu Popescu, unde apare sub aceeaşi formă, dar şi în varianta *a-i da îndemână* (cuiva) – v. Anexă.

„Mai poftească de-acum şi alţi leneşi în satul acela, dacă *le dă mâna* şi-*i ţine cureaua*” (Creangă, O, p. 340).

În următorul fragment sinonimia se stabileşte între două locuţiuni expresive, *a rămâne* (ceva) *de haimana* şi *[a rămâne] de izbelişte*. Mai adecvat ar fi fost ca scriitorul să utilizeze invers frazeologismele, adică *să rămână* căruţa *de izbelişte* (*izbelişte* < *a izbi*; în Moldova circulă cu semnificaţia de ‘loc expus tuturor intemperiilor’, cf. Mareş, *Cuvinte*, p. 152), iar iepele *să rămână de haimana* (*haimana* înseamnă ‘vagabond’), adică să rătăcească, dar Creangă obişnuieşte, din raţiuni ludice, să practice astfel de inversări[306]. Funcţia sinonimelor, ce apare aici, poate fi şi cea de variere, întrucât sintagmele sunt legate de subiecte diferite; nu şi dacă se consideră vehiculul ca un întreg (căruţă + iepe), impunându-se, în consecinţă, ideea de insistenţă:

„– Asemene şi eu gonitori, giupâneşică… că de băieţi nu mai trag nădejde, pentru că baba mea e o sterpătură; n-a fost harnică să-mi facă nici unul, nu i-or muri mulţi înainte să-i moară! De oiu pune eu mânele pe pept, *are să rămâie* căruţa asta *de haimana* şi iepuşoarele *de izbelişte*!” (Creangă, MN, p. 323).

Urmările devastatoare ale spaimei sunt de natură fiziologică şi se manifestă, în context, prin două expresii cu valoare de superlativ, ce conţin denumiri ale părţilor corpului omenesc (vezi Bulgăr, *Locuţiuni*, p. 583-588), însoţite de termenul lămuritor *frică* (fiindcă se spune şi *a-l strânge* (pe cineva) *în spate de frig*, analogie firească, de vreme ce frica dă şi ea frisoane):

„Dar când ştia că are să deie peste Ivan, *i se tăiau picioarele* ş-*o strângea în spate* de frică” (Creangă, IT, p. 196).

Theodor Hristea consideră că anumite îmbinări de cuvinte, cu „slabe” atestări, dar unitare sub raport semantic şi dotate cu expresivitate, pot fi numite *semifrazeologisme*[307]. La Creangă, *a mai vedea soarele cu ochii* şi *a mai călca pe iarbă verde* ‘a trăi în continuare’, sinonime, ar putea fi considerate, la o primă impresie, nişte cazuri de *hapax*. Dar nu trebuie să ne pripim, expresiile pot circula uneori pe arii restrânse şi faptul că ele nu există atestate în dicţionare, nu înseamnă că nici ele nu există în realitate. De

[306] Tot în *Moş Nechifor Coţcariul* descoperim permutarea „Aşă-i că s-a stricat *drumul* în mijlocul *căruţei*?” (Creangă, MN, p. 330) iar, într-un basm, următoarea permutare: „Setilă sorbea apa de prin bălţi şi iazuri, de se zbăteau peştii pe uscat şi ţipa *şerpele* în gura *broaştei* de secetă mare ce era pe acolo” (Creangă, HA, p. 151).

[307] Un concept nou, ce poate fi ilustrat prin construcţii de tipul: *a se ridica la ceruri, a trece în lumea amintirilor* ‘a muri’. Nu ştim încă dacă profesorul bucureştean a tratat undeva această problemă. Informaţia apare într-o notă din lucrarea Marianei Andrei (*Sinonimia*, p. 52), căreia i-au fost comunicate oral, de către acesta, conceptul, termenul şi exemplele.

altfel, am descoperit-o pe una dintre ele la Brătescu-Voineşti, în naraţiunea *Din carnetul unui judecător*: „Cu voia ei, domnule procuror; nu mă omorâţi… zău! cu voia ei. Să nu mai apuc *să calc iarbă verde*" (Brătescu, *Proza,* p. 254). În citatul supus discuţiei, apar ca sinonime juxtapuse şi locuţiunile *a da ascultare* şi *[a da] supunere*:

> „– Dacă vrei *să mai vezi soarele cu ochii* şi *să mai calci pe iarbă verde,* atunci jură-mi-te pe ascuţişul paloşului tău că mi-i *da ascultare* şi *supunere* întru toate, chiar şi-n foc de ţi-aş zice să te arunci" (Creangă, HA, p. 122).

În contextul de mai jos, *a se pune luntre şi punte* şi *a jura* [aici, *a jurui*] *cerul şi pământul* sunt sinonime, deoarece au semnificaţia 'a face tot posibilul':

> „*Pune-te* apoi pe lângă ea *luntre şi punte* şi *juruieşte-i ceriul şi pământul,* ca să-ţi smomească pe nevasta d-tale şi să ţi-o aducă acolo" (Creangă, SP, p. 99).

A scoate / a-şi ieşi din sărite şi *a scoate / a-şi ieşi din răbuş (afară)* 'a enerva / a-şi pierde răbdarea, a se supăra' sunt sinonime (cf. MDA, s.v. *răboj*). În cazul de faţă, la cel de-al doilea frazeologism, funcţia verbului *a scoate* este îndeplinită de construcţia *a face* (pe cineva) *să iasă*, deci avem tot o echivalenţă:

> „…numai să avem vorbă dinainte, să nu fii rău de gură, c-apoi mi-i *să nu mă scoţi din sărite* şi <u>să mă faci</u> câteodată *să-mi ies din răbuş afară*" (Creangă, SP, p. 86).

În comparaţie cu *a se pune pe gânduri* 'a reflecta', izolarea *a sta în cumpănă* este mai expresivă, evocă o imagine, dar implică, pe lângă meditaţie, şi îndoiala:

> „*Se pune* ea *pe gânduri* şi *stă în cumpene*, cum să dreagă şi ce să-i facă?" (Creangă, CI, p. 26).

O glosare potrivită pentru expresia *a-l mânca* (pe cineva) *spinarea,* prezentă în text, ar fi *a o căuta* [*bătaia, primejdia*] *cu lumânarea,* ceea ce presupune o necugetată insistenţă din partea autorului acţiunii. Totuşi, unitatea frazeologică cu care intră în relaţie de sinonimie juxtapusă este *a-l paşte* (pe cineva) *păcatul*, ce pune accentul pe fatalitate, şi nu pe voinţa subiectului:

> „Atunci iedul de sub chersin, să nu tacă? *îl păştea păcatul* şi-*l mânca spinarea*, sărăcuţul" (Creangă, CI, p. 23).

A fi alfa şi omega, formulă celebră de provenienţă biblică, este explicată în MDA (s.v. *alfa*) tocmai prin *a fi începutul şi sfârşitul*. Din contră, la I. Ghica termenii se succedă invers (cu elipsa lui *a fi*), ca dovadă că nu intenţia metalingvistică interesează aici, ci funcţia de intensificare:

„Nu lasă nimic trecutului, cred că ei au făcut cerul şi pământul românesc, că ei *sunt începutul şi sfârşitul, alfa şi omega*" (Ghica, S, p. 65).

Ca o consecinţă a neastâmpărului, se spune *a sta ca pe spini* sau *a sta ca pe jăratic*. Din punctul de vedere al lexicografului (cu excepţia uneia, rămâne de văzut care), ele ar reprezenta variante (alături de *~ pe ace* ori *~ pe ghimpi*). Nu şi în fragmentul lui Slavici, unde (deşi a doua expresie este privată de verbul *a sta*, din economie sau pentru a evita repetiţia) cele două apar ca unităţi frazeologice de sine stătătoare în raport de sinonimie în contact:

„Dar tocmai aceasta-l făcea *să stea ca pe spini* şi *pe jăratec*" (Slavici, M, p. 353).

Mai puţin cunoscut decât *zgârâie-brânză* 'foarte zgârcit', frazeologismul cu valoare substantivală *brânză-n sticlă* (se zice *un brânză-n sticlă*, şi nu **un om brânză-n sticlă*) este şi el atestat (dar nu în MDA, ci, de pildă, la Iordan, *Stilistica*, p. 13 şi 19). Nu am găsit în altă parte expresia *a pune brânză în sticlă*, dar se poate presupune că şi *brânză-n sticlă* s-a izolat dintr-o îmbinare de acest tip, ce putea fi mai mult sau mai puţin fixă. În schimb, *a da oţet mâţei*, la fel de expresivă şi însemnând acelaşi lucru, este înregistrată (cf. MDA, s.v. *oţet*). Ideea de crasă avariţie este reluată în text prin adjectivul *cărpănoşi*. Rafinat cunoscător şi „mânuitor" al limbii române, Sadoveanu procedează la o resemantizare a celor două expresii, fiindcă se poate observa cum personajul le analizează ca simple enunţuri comunicative:

„Se spune despre unii dintre noi că *punem brânza în sticlă* şi *dăm oţet mâţei*, dar asta nu-i adevărat. Oricât de cărpănoşi am fi, asta nu facem" (Sadoveanu, FJ, III, p. 122).

Sinonime sunt şi expresiile *a duce apă la fântână* (unde se conservă sensul originar al lat. *[aqua] fontana* 'apă de izvor', cf. Dumistrăcel, *Expresii*, p. 137) şi *a învăţa peştele a înota*, vizând inutilitatea unei acţiuni[308]:

„Dacă ar cunoaşte bine pe Lubiş şi pe moş Elisei, nu s-ar încumeta *să ducă apă la fântână* şi *să înveţe peştele a înota*" (Sadoveanu, NP, p. 292).

Pentru a accentua iminentul regret tardiv al unui personaj camilpetrescian, sunt puse în contact, în textul următor, sinonimele frazeologice *a-şi muşca mâinile* şi *a se da cu capul de toţi pereţii*, pe lângă care, în vorbirea curentă, se adaugă şi *~ de ciudă / de disperare* etc.:

„– *Ai să-ţi muşti mâinile*, Lumânărarule, *ai să te dai cu capul de toţi pereţii*" (Petrescu, UN, p. 50).

[308] Pentru fiecare dintre ele, limba română are cel puţin câte o expresie sinonimă creată pe acelaşi tipar: *a căra / duce lemne în pădure*, respectiv *a vinde castraveţi la grădinar*.

Cele două frazeologisme de mai jos, *a face feţe-feţe* şi *a-l trece* (pe cineva) *sudorile* sunt, în context, sinonime, reprezentând o consecinţă a stării penibile, jenante în care se găseşte un personaj:

„*Făcea feţe-feţe* şi-*l treceau sudorile*" (Petrescu, UN, p. 238).

Aproape că nu mai contează faptul că cele două frazeologisme sinonime, *a pune* (pe cineva) *cu botul pe labe* şi *a băga* (cuiva) *minţile în cap*, însemnând 'a cuminţi pe cineva', se află despărţite printr-un punct (**.**) şi prin sintagma *nici o grijă*. Este evidentă aici funcţia de intensificare, şi nu cea de variere:

„– Vă bateţi joc de mine?! Lasă, că *vă pun* eu *cu botul pe labe*. Nici o grijă, *vă bag* eu *minţile în cap*" (Neagu, VL, p. 53).

În următoarele situaţii, se pare că intenţia scriitorilor de a folosi dublarea sinonimică ar permite încadrarea acestor exemple sub funcţia de precizare a sinonimelor frazeologice, dar nu întotdeauna putem discerne cu exactitate, iar uneori cele două funcţii (de intensificare şi de precizare) se pot cumula.

Există, neîndoielnic, un raport de sinonimie în contact între *a da dosul* şi *a-i sfârâi* (cuiva) *călcâiele*, dar cea de-a doua unitate frazeologică dă impresia că o completează sau o explică pe cea imperativă şi invariabilă, *să te ţii, pârleo*. Pentru a nu fi nici un dubiu, este adăugat şi gerunziul *fugind*:

„Sărăcia, dacă văzu zorul, *dete dosul* pe uşă afară, şi *să te ţii, pârleo, îi sfârâia călcâiele fugind*, până ce se duse să-şi clocească ouăle în oţelele puştilor vânătorilor" (Ispirescu, LBR, p, 127).

Un caz asemănător este şi următorul, în care punctul (**.**) ce desparte sintagma *pe ici ţi-e drumu[l]* de *a o lua la sănătoasa* nu se justifică. De altfel, formulele de tipul *pe aici ţi-e drumul* sau *să te ţii, pârleo* sunt prin însăşi natura lor „neconjugabilă" insuficiente:

„Ţugulea îndată ieşi din peşteră, încălecă şi *pe ici ţi-e drumu. O luă la sănătoasa* înapoi spre răsărit şi merse, şi merse…" (Ispirescu, LBR, p. 195).

În fragmentul de mai jos, Slavici fie doreşte să insiste asupra hărniciei Persidei, prin juxtapunerea celor două locuţiuni, fie o completează / precizează pe prima cu *a face rânduială*:

„Era minunat la casa lui Claici şi Persida, care atâta timp fusese mâna dreaptă a econoamei de la Lipova, ar fi voit să se desparţă în mai multe, ca să fie pretutindeni, *să pună lucrurile la cale, să facă rânduială*, să le ţie toate curate ca la mănăstire" (Slavici, M, p. 67).

A-şi lua tălpăşiţa şi *a spăla putina*[309] ‘a pleca în grabă, a fugi’ reprezintă sinonime frazeologice tipice. Ele apar juxtapuse la Fănuş Neagu, în citatul selectat, ca figură a insistenţei, dar nu trebuie exclusă şi posibilitatea intenţiei autorului de a le face să se completeze reciproc:

> „Iar când or mai fi patru ceasuri până ne ajunge sorocu şi începe balamucu, Învierea *îşi ia tălpăşiţa* la gară, *spală putina*” (Neagu, ÎS, p. 106)[310].

A face zâmbre ‘a dori ceva foarte mult’ este mai puţin cunoscută şi mai greu de decodat. De aceea, probabil, Fănuş Neagu alătură sinonimul frazeologic *a înghiţi în sec*:

> „Şalăul, scos din front, *făcea zâmbre, înghiţea-n sec*, se uscase ca o jumară” (Neagu, VL, p. 125).

3.1.1.2. Funcţia de precizare (metalingvistică) a sinonimelor frazeologice

Construcţiile *o bătaie ca aceea* şi *o mamă de bătaie* sunt sinonime. Se folosesc adesea, aşa că s-au fixat în această formă, însemnând ‘o bătaie straşnică’, deşi, la rigoare, s-ar putea izola şi structurile cu valoare de superlativ *o ~ ca aceea* şi *o mamă de ~*:

> „Cea întâi se chema bătaie, iar a doua *o bătaie ca aceea* ori *o mamă de bătaie*” (Sadoveanu, B, p. 86).

Expresiile *la moşii ăi verzi* şi *la paştele cailor* au valoare adverbială[311], semnificând ‘niciodată’. Mai frecventă, aşadar mai cunoscută, este cea de-a doua, apărând într-o astfel de poziţie pentru a o explica pe prima:

> „Nu e vorbă, fiul împăratului o cam băgase pe mânecă de frică, dară îmbărbătat de fată, slujnica babei, îşi luă inima în dinţi zicând: «vei mai căpăta şi tu cap *la moşii ăi verzi*, ori *la paştele cailor*»” (Ispirescu, LBR, p. 160).

Dintre cele două formule, cu valoare verbală, de mai jos, *a pica în apă* şi *a rămâne baltă* ‘a fi abandonat’, doar ultima constituie într-adevăr un frazeologism şi îi pare scriitorului mai adecvată:

> „…de vreme ce proiectul nostru *au picat în apă* sau, mai bine zicând, *au rămas baltă*” (Alecsandri, CP, p. 32).

---

[309] Termenul *tălpăşiţă* (moldovenesc, după MDA) înseamnă ‘talpă de sanie’, ceea ce luminează originea sintagmei. *A spăla putina* trebuie să fi luat naştere dintr-o practică a oierilor (spălatul putinii; cf., ca acţiuni, ital. *tagliare la corda, levare le tende* ‘a pleca’) premergătoare plecării dintr-un anumit loc, după cum ne-a comunicat oral domnul prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel, ce deţine dovezi în acest sens.

[310] Tot la Fănuş Neagu, *a-şi lua tălpăşiţa* mai apare în ÎS la p. 141, 172.

[311] Explicaţii pentru acestea se găsesc la Dumistrăcel, *Expresii*, p. 247-248 (s.v. *moş*) şi p. 305-306 (s.v. *Paşti*).

Dialogul de mai jos survine în textul lui D. Zamfirescu după ce se povesteşte mitul androginului. La origine, spune un personaj, „sexurile erau trei: bărbatul, fiu al soarelui; femeia, fiică a pământului şi bărbatul-femeie, produs al lunei, care ea însăşi este produs al soarelui şi al pământului. De aceea şi erau oamenii pe atunci *rotunzi* şi alergau *de-a roata*, pentru că aşa le erau părinţii" (Zamfirescu, A, p. 456). Dintr-un anume punct de vedere, *a da o roată* şi *a da o raită* sunt locuţiuni sinonime: *raită* (< mg. *rajta* 'atenţie!' strigăt în timpul rondului, cf. Ciorănescu, DER, s.v. *raita*) a ajuns să însemne 'incursiune, vizită, excursie' iar *roată* (< lat. *rota* 'roată') este cuvânt diferit. Ele sunt însă variante, dacă se admite că termenul *raită* are şi varianta *roată* (cf. MDA, s.v. *raită*). În citatul de mai jos avem de-a face cu o sinonimie în intenţia lui D. Zamfirescu, întrucât el glosează *a da o roată* cu *a da o raită*, „descoperirea etimologică" de care vorbeşte respectivul personaj nefiind altceva decât un joc de cuvinte ce priveşte desemnarea / referinţa (din mitologia greacă) şi nu termenul, adică locuţiunea în cauză. Se confirmă ideea lui E. Coşeriu, potrivit căreia vorbitorul nespecialist greşeşte, adesea, atunci când vrea să dea explicaţii lingvistice[312]:

> „– Dacă am trăi pe vremea când oamenii nu erau încă despicaţi în două, ai fi putut *să dai o roată* până la mine, ca să te asiguri…
> – Faci şi descoperiri etimologice.
> – Nu-nţeleg.
> – «*A da o roată*» sau «*a da o raită*», totuna" (Zamfirescu, A, p. 457).

Un caz clar de sinonimie, în care cel de-al doilea termen (*a da ortu[l] popii*) îl precizează pe primul (*a o mierli*), în dialog, este următorul:

> „Sirop: Bine zicea. Moartea-i cât capra!
> Alfa: Ce este moartea?
> Sirop: Aoleu! Moartea e aia când *o mierleşti*…
> Alfa: Ce este… *mierleşti*?
> Sirop: Bre, *dai ortu popii*, aleluia"[313].

3.1.2. Sinonimia frazeologică distanţată[314]

Care sunt limitele sinonimiei distanţate sau care ar fi distanţa maximă acceptabilă dintre sinonime pentru a considera că ele apar cu funcţie de variere? Încercând să răspundem, dăm un exemplu aflat la limita acceptării.

---

[312] Probabil că la fel procedează şi Creangă când face aluzie (ce se vrea şi un fel de etimologie [populară?, cf. Ciubotaru, *Humuleşti*, p. 69-72]), prin cuvântul *humă*, la denumirea satului său natal.

[313] Mircea Cavadia, *Păsări fără cer* (tragicomedie), în vol. *Pământ de Flori*, Ed. Timpul, Reşiţa, 1998, p. 131.

[314] Ne referim doar la sinonimia distanţată textual (vezi, pentru precizări, I, 3.3.1.2.). Nu este vorba aici despre conceptul de «distanţă contextuală dintre sinonime», utilizat de Narcisa Forăscu (vezi *Analiza*, p. 229-239), care încearcă să determine deosebirile semantice dintre sinonime.

Se poate spune că romanul *Moromeţii* (vol. I – 1955, vol. II – 1967) reprezintă un text de mare întindere (cca 1000 de pagini). Reţinem din ambele volume câte o secvenţă semnificativă, secvenţe ce se găsesc la o distanţă de aproape 700 de pagini una de alta. În primul volum, cele două fete ale lui Moromete, Tita şi Ilinca, se duc să se scalde la gârlă. Acolo dau peste Florica lui Miuleţ şi „ga" Leana care pescuiesc cu plasa. La întrebarea fetelor dacă au prins peşte, li se răspunde: „*Am prins pe dracu ghem*! De câte ori ridicăm plasa, numai broaşte şi mormoloci" (Preda, M, I, p. 14). În volumul II întâlnim o scenă similară. La gârlă, două femei (purtând pantaloni, ca şi cele din primul volum[315]), ţaţa Mariţa şi Vasilca, pescuiesc, aidoma, cu plasa şi prind, bineînţeles, tot doar broaşte şi mormoloci. La întrebarea unei fete, Marioara, dacă au prins ceva, un al patrulea personaj, un flăcău, Gheorghe a[l] lui Udubeaşcă, intervine: „*Au prins mai mult de-o grămadă*" (Preda, M, II, p. 248). Structurile [*a prinde*] *pe dracul ghem* şi [*a prinde*] *mai mult de-o grămadă* 'nimic' (enunţuri absurde, imaginare, ironice, dar care aparţin discursului repetat) sunt sinonime. Exemplul s-ar încadra în sinonimia frazeologică distanţată, în pofida distanţei enorme dintre unităţi, doar dacă se admite că autorul, revăzându-şi în permanenţă textul în timpul producerii, a dorit să varieze expresia lingvistică pentru a evita vreo repetiţie [?!], dorinţă care, de obicei, reprezintă raţiunea de a fi a sinonimiei distanţate.

3.1.2.1. Sinonime frazeologice adjectivale[316]

În contextul lui Creangă, *cât mi ţi-i gliganul* şi *cât mi ţi-i moronul* funcţionează ca sinonime frazeologice adjectivale, cu semnificaţia 'foarte mare, ditamai'. *Gligan* 'porc sălbatic' (> prin extensie 'om voinic') sau *moron* 'morun' ilustrează aici un caz de derivare sinonimică (în accepţia lui Iorgu Iordan):

> „…mă vede tologit, cu pelea goală pe năsip, *cât mi ţi-i gliganul*… […] Apoi mă trăgeam încetişor pe-o coastă, la marginea bălţii, *cât mi ţi-i moronul*…" (Creangă, AC, II, p. 256-257).

Tot ca sinonime frazeologice adjectivale trebuie judecate şi *fluieră-vânt* şi *taie câinilor frunză* 'vagabond, rătăcitor' (< *a tăia frunză la câini*,

[315] În cele două scene împrejurările şi replicile sunt cam aceleaşi: în ambele secvenţe femeia mai tânără, dintre cele două care pescuiesc, este luată peste picior cu aceeaşi glumă trivială: „Ce naiba, Floareo, zise ea, *ai băgat-o în pantaloni*?" (vol. I) / „Vasilco, [...] ce-a spus nea Ilie al tău când te-a văzut că *ai băgat-o în nădragi*?" (vol. II). Şi, de asemenea, răspunsul femeilor din apă la insistenţa flăcăilor prea „îndrăzneţi cu ochii" ar fi aruncarea cu nămol în ochi.

[316] Nu surprinde faptul că nu descoperim sinonime frazeologice substantivale. Ele sunt rare. Mai mult decât atât, am amintit deja că unii cercetători susţin că frazeologisme substantivale nici nu există.

prin derivare frazeologică) în următorul context, deşi ele pot funcţiona şi ca frazeologisme substantivale[317]:

> „Fata, tot şezând la fereastră, vedea pe un june *fluieră-vânt* de colo până colo. […] – Ci ca fugi şi d-ta de la fereastră! Ce tot te zgâieşti şi te uiţi la toţi d-alde *taie câinilor frunză*" (Ispirescu, LBR, p. 72).

Surprinzând încurcătura cuiva, *în dilemă* sau *între Skila şi Haribda* au aceeaşi semnificaţie, doar că cel de-al doilea frazeologism este mai elevat, trădând, mai mult decât primul, pregătirea cărturărească a personajului sadovenian[318]:

> „*Într*-aceeaşi *dilemă* stă şi Jder: dacă va dobândi învăţătură prea multă, nu va mai fi cel de acum. Deci lăsaţi-mă numai pe mine *între Skila şi Haribda* şi ceilalţi rămâneţi aşa cum sunteţi" (Sadoveanu, FJ, I, p. 229)[319].

3.1.2.2. Sinonime frazeologice adverbiale

Ca şi adverbele, şi sinonimele frazeologice adverbiale se pot grupa după mod, după timp sau după loc. Iată, de pildă, câteva exemple de frazeologisme adverbiale de mod sinonime mai mult sau mai puţin expresive:

> „*În deşert* sloreză anticarul, *în darn* cercetează paleograful, *fără succes* caută amicul artei, pre tărâmul intra şi estravilan comunal…" (Drăguşanu, PT, p. 282).

După dubla variaţie de mai sus (*în deşert, în darn, fără succes*), oferim şi o situaţie în care, cu efect stilistic, se repetă *în deşert* 'zadarnic', după care, în replica unui personaj, apare sinonimul mai expresiv *de florile mărului*[320]:

> „*În deşert* se împotrivi mă-sa ca să nu plece, căci îl va prăpădi zmeii, el fiind încă copilandru şi zmeii voinici încercaţi. *În deşert* rugăciuni, *în deşert* îi spuseră că mai era timp, căci nu vru să ştie de nimic, ci se pregăti de plecare. […]
> – Au doară *de florile mărului* socoteşti că am venit eu p-aici?" (Ispirescu, LBR, p. 324).

---

[317] Tiktin înregistrează a doua sintagmă cu valoare substantivală: *un taie-câinilor-frunză*, dând un exemplu din Vlahuţă (Tiktin, DRG, I, s.v. *câine*).

[318] Se spune mai des *a fi între Scylla şi Charybda*, expresia devenind astfel sinonimă cu *a fi între ciocan şi nicovală*. De altfel, originea este latinească, evocând episodul Ulise din *Odiseea* (*Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdin*, cf. Munteanu-Munteanu, *Aeterna*, p. 119).

[319] Un exemplu interesant la N. Filimon: „Aceste două idei deveniseră în acel moment *Scila şi Caribda* pentru greaca noastră. […] Junele, văzându-se *pus între ciocan şi nicovală*, nu putea face decât a îmbrăca haina" (Filimon, CV, p. 133-148).

[320] Pentru originea expresiei, vezi Dumistrăcel, *Expresii*, p. 237-239.

Sinonimele *pe de rost* şi *pe dinafară* sunt, actualmente, lipsite de expresivitate. Numai o analiză pe verticală, spre origine, ne poate explica legătura dintre *rost* şi actul memorării („Acest *rost* în *pe de rost* e fostul *rost* «gură», deci îl traduce pe *apò stómatos* (απò στόματος) adică «din gură», din limba greacă" – Coşeriu, *Arhitectura,* p. 55):

> „Drept aceea, d-ta vei binevoi a le învăţa *pe de rost*, pentru ca să le poţi cuvânta curat şi pe înţeles; […] Am nădejde că poimâne mi le vei putea spune *pe dinafară*, şi atunci vom începe a doua maΘimă ['lecţie' în gr., n.n. C.M.], Ba, Be, Bi, Bo, şi mai la vale" (Negruzzi, PA, p. 28)[321].

> „Acela era tânărul Filimon, care, deşi aspirant la preoţie, dar ştia pe Arghir *pe de rost* din scoarţă până-n scoarţă. Îndată ce Iancu Văcărescu, Eliad, Alexandrescu sau Anton Pan făceau o poezie, a doua zi el o ştia *pe dinafară*…" (Ghica, S, p. 68).

Dar în vorbirea actuală *ca pe apă* (adaugând şi ideea de fluenţă) este simţit ca fiind mai expresiv decât *pe de rost*:

> „– Ţine cărţulia asta şi să-nveţi *pe de rost* toate figurile.
> – *Ca pe apă* le ştiu, Titi Şorici" (Neagu, ÎS, p. 66).

Dintre *cu grijă* şi *cu luare-aminte*, ambele însemnând acelaşi lucru, al doilea este un derivat frazeologic (< *a lua aminte*):

> „Înainte de a-l lăsa singur pe măria-sa, slujitorul cel oacheş a scos *cu grijă* din lada sâneţelor o straiţă, a strâns-o subsuoară şi s-a tras *cu luare-aminte* din căruţă în bătătura focului" (Sadoveanu, NP, p. 26).

Se spune şi *până la* [sau *în*] *cel mai mic amănunt*, nu numai *în amănunt* 'în detaliu, amănunţit', iar în citatul de mai jos formula stabileşte un raport de sinonimie cu *de-a fir-a părul*:

> „…până-ntr-atâta oglinzile lui erau de curate şi de adânci, de să s-arate în ele, *până la cel mai mic amănunt*, zări întregi. […] Şi fiu-său îi povesti toate *de-a fir-a părul*" (Gârleanu, SA, II, p. 178-179).

La fel de expresive şi construite într-un mod asemănător sunt sinonimele frazeologice *nici cât negru sub unghie* şi *nici cât să orbească* [sau *să orbeşti*] *un şoarece* 'foarte puţin, aproape nimic'. Ele semnifică chiar 'nimic' în textul lui Ispirescu, de vreme ce sunt dublate de *tufă*! 'nimic' (suprimare a sintagmei *tufă-n pungă / buzunar*, cf. Dumistrăcel, *Expresii,* p. 421-423):

---

[321] Tot în acest text (*Cum am învăţat româneşte*), Negruzzi confundă sinonimele cu omonimele (*op. cit.*, p. 26).

„Din nou se puse pe muncă, muncă jidovească, se zvârlea omul şi în dreapta şi în stânga, noaptea o făcea zi, da din mâini şi din picioare, cum se zice, şi folos *nici cât negru subt unghie*. […] Parale n-avea, de moară *nici cât să orbească un şoarece*, ceva ţoale, ori vreun dichis în casa lui, *tufă*!" (Ispirescu, LBR, p. 126).

Următoarele exemple sunt sinonime frazeologice adverbiale de timp. Cu semnificaţia 'foarte repede', descoperim la Filimon *cât te ştergi la ochi*, *într-o clipeală de ochi* sau mai puţin expresivul *într-o clipă*:

„– Împărăţia doamnei Chiralina este departe de aici, cale de zece ani; dar această cale se poate face *cât te ştergi la ochi* dacă cineva s-o duce în pădurea cea neagră… […]
Ea s-a ţinut de vorbă căci, cum a venit fiul său, l-a întrebat şi el a început să spuie aşa: împărăţia doamnei Chiralina este departe de ei cale de zece ani; dar această cale se poate face *într-o clipeală de ochi*, dacă s-o găsi cineva care să se ducă în pădurea cea neagră… […] Atunci Afin se crestă la un degit cu cuţitul şi lăsă să curgă sângele său peste copil, care învie *într-o clipă*" (Filimon, *Omul de piatră*, în *Opere*, I, p. 414-419).

Cu ajutorul negaţiei *nici* se obţin expresiile sinonime *nici cât ai da în cremene* şi *nici cât ai clipi din ochi* 'nici un moment, niciodată':

„Nu se despărţea de pisoi *nici cât ai da în cremene*. […]
– Şi precum tu nu m-ai dezlipit de lângă tine, *nici cât ai clipi din ochi*, aşa şi eu nu mă voi dezlipi de tine…" (Ispirescu, LBR, p. 176).

Tot pentru ideea de maximă repeziciune, se alternează *într-o clipeală de ochi* cu *cât ai zice „mei"* (cu ghilimele, întrucât Ispirescu conştientizează metalimbajul):

„…şi gândeşte-te la mine, că *într-o clipeală de ochi* atunci şi eu sunt la tine. […] …apoi, *cât ai zice «mei»*, se coborî cu dânsul până în fundul mării" (Ispirescu, LBR, p. 318-319).

La Creangă, *pe nimică pe ceas*[322] 'foarte repede, într-o clipă' intră în relaţie de sinonimie cu *cât ai scăpăra din amânar* (dacă ignorăm negaţia *nici*):

„Iar eu mă târâiam cum puteam la fântână, în dosul stânei, şi *pe nimică pe ceas* beam câte-un cofăiel întreg de apă. Pot zice că în noaptea aceea la fântână mi-a fost masul, şi n-am închis ochii nici *cât ai scăpăra din amânar*" (Creangă, AC, I, p. 217).

[322] În realitate, formula este *pe mică pe ceas* (*mica* < lat. *mica* 'fărâmă'), cf. Coşeriu, *Lingvistica*, p. 154-155, dar Creangă o „reface", deoarece cuvântul *mica* (supravieţuind şi în *a face mici fârâme* 'a nimici' [pleonasm latent], dar uneori transformată, din acelaşi motiv, în *a face mii fărâme*) este, pentru vorbitorul obişnuit, neanalizabil.

Aceeaşi alternanţă ca la Filimon (*cât te ştergi la ochi / într-o clipă*) se găseşte şi la Ion Ghica:

> „*Cât te ştergi la ochi* înşirase caii, câte doi-doi la trăsură, un fel de brişcă uşoară, s-o duci cu un cal; *într-o clipă* eram la capul Podului Târgului de Afară, Bariera Moşilor de astăzi" (Ghica, S, p. 103).

3.1.2.3. Sinonime frazeologice verbale

Unităţile frazeologice cu valoare verbală ce contractează raporturi de sinonimie pot fi clasificate după diverse criterii, de pildă după semnificaţia cuvântului-cheie (ori a suportului lexical) sau utilizând principiile lexicografice Hallig-Wartburg[323] (metoda onomasiologică). Am preferat o clasificare semantică, tradiţională, pentru care au optat cei care au analizat verbul[324].

> Dumitru Irimia clasifică verbul[325] ţinând cont de două niveluri de organizare semantică: a) în baza conţinutului lexical concret; b) în baza trăsăturilor semantice cu un grad variabil de generalitate şi abstractizare. a) La primul nivel, verbele, înscrise în micro-câmpuri semantice, se clasifică astfel: verbe de percepţie (**verba sentiendi**): *a simţi, a vedea, a zări, a auzi, a pipăi, a mirosi* etc.; verbe ale cunoaşterii: *a afirma, a nega, a cunoaşte, a recunoaşte, a tăgădui, a deduce* etc.; verbe ale comunicării: *a spune, a întreba, a răspunde, a informa, a declara* etc.; verbe didactice: *a explica, a susţine, a demonstra, a studia, a învăţa, a examina, a preda, a asculta* etc.; verbe factitive (cauzative) (**verba factitiva**): *a face, a determina, a stimula, a însărcina, a obliga, a îndemna, a constrânge, a invita, a despăgubi, a desperechea, a împacheta, a echilibra, a dezechilibra* etc; verbe rezultative[326] (**verba efficiendi**): *a fărâma, a găuri, a (se) oua, a doini, a hori, a valsa* etc.; verbe de mişcare: *a pleca, a intra, a ieşi, a zbura, a înota* etc.; verbe comportamentale: *a mima, a simula, a se face, a se preface, a minţi, a se mândri* etc.; verbe modale: *a vrea, a putea, a trebui, a-i veni* etc.; verbe volitive: *a solicita, a comanda, a ordona, a interzice, a permite* etc.; verbe aspectuale: *a începe, a termina, a continua, a dura, a se întrerupe, a repeta, a se porni, a se apuca* etc.; verbe meteorologice: *a ploua, a tuna, a fulgera, a se însenina* etc. b) La cel de-al doilea nivel, în funcţie de raportul dintre

[323] Cum procedează Casia Zaharia în clasificarea unor expresii idiomatice ce reflectă alteritatea (vezi Zaharia, *Reflectarea*, p. 450-452).

[324] Este o ordonare lingvistică ştiinţifică ce ţine seama de valoarea faptelor cercetate şi nu o clasificare convenţională sau arbitrară (cf. Coşeriu, *Dialectologie*, p. 93-94).

[325] Cercetătorul ieşean a valorificat şi contribuţiile lui Ivan Evseev din studiul monografic *Semantica verbului*, Timişoara, Ed. Facla, 1974.

[326] Verbele rezultative sunt o „variantă" a verbelor factitive, întrucât ele conţin implicit şi rezultatul acţiunii verbului *a face* sau al unui alt verb cu o semantică determinată: *a fărâma* = a face *fărâme*, *a doini* = a cânta *doine* etc.

conţinutul semantic-concret al verbului şi natura procesuală a acestui conţinut, se disting cinci clase de verbe: 1) **verbe de acţiune**: *a citi, a merge, a omorî* etc.; 2) **verbe de stare**: *a se teme, a boli, a-i fi dor, a urî, a dori, a dormi* etc.; 3) **verbe existenţiale**: *a exista, a se afla, a trăi, a muri* etc.; 4) **verbe de relaţie**: *a avea, a poseda, a aparţine, a semăna, a reprezenta, a simboliza* etc.; 5) **verbe de devenire**: *a deveni, a evolua, a înflori, a îmbătrâni, a înnopta, a adormi, a se face frig* etc. (Irimia, *Gramatica*, p. 157-159).

Ne propunem să prezentăm materialul adunat inversând ordinea de mai sus, adică grupându-l după cele cinci clase (verbe de acţiune, de stare, existenţiale, de relaţie şi de devenire), în cadrul fiecăreia dintre ele urmând să facem distincţiile în baza celeilalte clasificări (verbe de percepţie, ale cunoaşterii etc.). În felul acesta, obţinem o sistematizare (de la mai abstract la mai puţin abstract) ce poate fi apoi mai uşor completată prin comentarii privind semnificaţia sinonimelor. Considerăm că ceea ce este valabil pentru verb este valabil şi pentru frazeologismele verbale, deoarece corespund aceluiaşi semnificat categorial.

3.1.2.3.1. Sinonime frazeologice verbale de acţiune

[a] Frazeologisme verbale de percepţie cu semnificaţia ‘a observa’ sunt *a lua aminte* (la ceva) şi *a băga în seamă* (ceva / pe cineva), sinonime în citatul de mai jos:

„…iar el nu *lua aminte* la flecăriile lor şi-şi căuta de treaba lui. […] dară el nu *băga* pe nimeni *în seamă*; se făcea că nu pricepe ce vor ele” (Ispirescu, LBR, p. 141).

[b] Sunt frazeologisme verbale ale cunoaşterii *a trece cu vederea* şi *a închide ochii* ‘a ignora, a omite’:

„– […] şi să vii în toate zilele la mine să-mi spui tot ce se va petrece în casa ei, fără *să treci cu vederea* cel mai mic lucru. […]
– *Să închizi ochii* şi să-ţi cauţi de treabă, ca un băiat cinstit ce eşti…” (Filimon, CV, p. 125-130).

La fel şi *a băga la cap* şi *a lua în cap* ‘a memora, a învăţa’, care funcţionează în context ca unităţi frazeologice de sine stătătoare (deci sinonime) şi nu ca variante:

„Băiatul *băgă la cap* toate zisele calului şi, de câte ori avea câte ceva greu de făcut, chema calul şi-i da ajutor. […] Făt-Frumos *lua în cap* tot ce-l învăţa grădinarul, stăpânul său” (Ispirescu, LBR, p. 90).

[c] Expresia *a da sfară în ţară*[327] şi locuţiunea *a da de ştire* sunt sinonime, încadrându-se în sfera frazeologismelor verbale ale comunicării:

> „*Dete sfară în ţară* şi puse pristavi prin toate satele şi cetăţile ca să facă ştiut tuturor oamenilor… [...] cunoscură că fata era fiica unui împărat vecin, căruia îi *dară de ştire* despre venirea fie-sei" (Ispirescu, LBR, p. 295-300).

Tot aici se includ şi *a zice rămas bun*, respectiv *a-şi lua ziua bună* 'a saluta (de plecare)':

> „Atunci feciorul craiului îşi iè cele trebuitoare, sărută mâna tătâne-său, primind carte de la dânsul cătră împăratul, *zice rămas bun* fraţilor săi şi apoi încalecă şi porneşte cu bucurie spre împărăţie" […] Atunci feciorul cel mijlociu, pregătindu-şi cele trebuitoare şi primind şi el carte din mâna tată-său cătră împăratul, *îşi iè ziua bună* de la fraţi, şi a doua zi porneşte şi el" (Creangă, HA, p. 107-109).

[d] Sunt sinonime frazeologismele verbale factitive *a ţine la pastramă* şi *a pune la oprealã* 'a închide, a întemniţa'. De fapt, corect este *a ţine la păstrare*, dar aici Creangă îmbină etimologia populară cu ironia şi cu ludicul. De asemenea, tot etimologie populară avem şi la *a pune la oprealã*, căci, la origine, era *a pune la poprealã* 'a aresta' (< *poprealã* 'închisoare, arest', cf. MDA):

> „– Am *să* te *ţin la pastramă*, hăt şi bine![…]
> – Iată-mă-s, Doamne, *pusă la oprealã*; m-ai lăsat de râsul unui şuiu ca Ivan, nenorocita de mine!" (Creangă, IT, p. 199).

Din aceeaşi categorie fac parte *a pune umărul la treabă* şi *a da o mână de ajutor* 'a ajuta':

> „Dar, după întâmplarea aceasta începu, rar ce-i drept, să iasă şi *să pună umărul la treabă* în rând cu noi. […] Şi de unde mai înainte n-ai fi scos-o din casă nici cu arcanul, acuma se rotea toată vremea prin jurul nostru, uneori *dându*-ne chiar şi *o mână de ajutor*" (Neagu, VL, p. 49-50).

La fel şi următoarele serii de sinonime. *A da afară* şi *a da* (cuiva) *papucii*[328] sunt sinonime când au semnificaţia 'a concedia', cum se înregistrează în fragmentul de mai jos:

> „– Eşti obraznic, îl fixă Amuzian. Şi-n toamna asta *o să* te *dau afară*. […]
> – Mâine, îl anunţă pe Che Andrei, o să mă plâng de voi la sindicatu agricol din Râmnic şi după aia vă *dau papucii*" (Neagu, ÎS, p. 237-238).

[327] Forma originară este *a da şfară* [nu *sfoară*] *în ţară* (< *şfară* 'fum înecăcios', prin extensie 'coloană de fum'), vezi Dumistrăcel, *Expresii*, p. 383-384.
[328] Pentru modul în care s-a constituit, vezi Dumistrăcel, *Expresii*, p. 298-299.

A da (cuiva) *paiéle*[329] şi *a da* (cuiva) *nas* ‘a încuraja, a răzgâia’ sunt sinonime. Ambele apar în replici, stratul dialogat fiind, în general, mai expresiv decât cel narativ:

> „– Încă te uiţi la ei, bărbate, zice mama, şi le *dai paiéle*! Aşă-i? […]
> – Ei, apoi! minte ai, omule? Mă mieram eu, de ce-s şi ei aşa de cuminţi, mititeii; că tu le *dai nas* şi le ţii hangul” (Creangă, AC, II, p. 235-236).

A lua peste picior şi *a-şi bate joc* (de cineva) înseamnă exact acelaşi lucru:

> „Şi fiindcă văzură că el nu le da pricină de vorbă, începură ei să-i vorbească şi *să*-l cam *ia peste picior*. […] Boierii iarăşi îl ajunseră de pe urmă şi îl întrecură, *bătându-şi joc* de dânsul, când erau pân dreptul lui” (Ispirescu, LBR, p. 152-153).

La Creangă, *a-şi bate joc* alternează cu *a-şi face râs* (de cineva), variaţia fiind constatată şi pentru cuvintele *a omorî / a ucide*:

> „Baba, când vede că *şi-a bătut* găina *joc* de dânsa, o prinde, ş-o bate, pân-o omoară în bătaie! […] …că bine *şi-a făcut râs* de găină şi-a ucis-o fără să-i fie vinovată cu nemica, sărmana! (Creangă, PB, p. 36).

Şi tot la scriitorul moldovean se întrebuinţează *a lua în râs* şi *a lua peste picior*, cu scopul de a evita repetiţia la nivelul stratului narativ:

> „…un flăcăoan al dracului ne-*a luat în râs* cum se cade, zicând… […]
> – Dacă n-a stat oleacă, să-l învăţ eu *a* mai *lua* de altă dată drumeţii *în râs*! Văzând noi că ne *ieu* oamenii tot *peste picior* şi pe moş Luca tulburat din cale-afară…” (Creangă, AC, IV, p. 303-304).

Un alt sinonim pentru *a lua în râs* poate fi *a lua în zeflemea* (construit pe acelaşi tipar, prin analogie sinonimică), după cum descoperim la Brătescu-Voineşti:

> „Chiar Manolică Ghigheci care-l *ia în zeflemea,* când nu mai are nici un ban în pungă, unde vine să mănânce pe veresie? […]
> – Ghigheci care mă *lua în râs,* că aşa, că pe dincolo…” (Brătescu, P, p. 146-150).

Cu semnificaţia ‘a omorî’, sunt alternate la Creangă, în *Ivan Turbincă,* frazeologismele *a lua* (cuiva) *sufletul* şi *a face* (cuiva) *coneţul* (< *coneţ* ‘sfârşit’, cf. MDA, care consideră locuţiunea regională):

[329] Pentru origine, vezi Dumistrăcel, *Expresii,* p. 295.

„Dumnezeu îi învoieşte cererea aceasta şi apoi, luându-i turbinca din stăpânire, îl dă pe seama Vidmei, ca după trei zile *să*-i *ieie sufletul*! […]
– Na! că ţi-*am făcut coneţul*. De-acum du-te pe apa sâmbetei!" (Creangă, IT, p. 200-202).

Mai expresive sunt *a face de petrecanie*[330] şi, mai ales, *a-i suci* (cuiva) *gura la ceafă* 'a ucide':

„…Neicu îi *făcuse de petrecanie* unui neamţ de la spitalul veterinar instalat în curtea şcolii şi fugise în baltă. […]
– Trebuia *să-i suceşti gura la ceafă*, şarlatanu!" (Neagu, ÎS, p. 59).

A-şi lua adio de la lume 'a se sinucide' este o unitate frazeologică cu suport lexical neologic, mai recentă decât sinonimul *a-şi face seama* (la care se adaugă un tautologic *singur*), caracterizând mai bine societatea franţuzită satirizată de Caragiale:

„…că este disperat şi s-a hotărât s-o isprăvească la un fel: ori să capete o întâlnire ca să-şi declare focul, ori *să-şi ia adio de la lume*; […] Înamoratul nenorocit nu *şi-a făcut seama* singur de desperare…" (Caragiale, NPA, p. 17).

La N. Filimon aflăm o expresie rară, *a da pe pârlitură* 'a demasca' (cf. MDA, s.v. *pârlitură*), sinonimă cu locuţiunea *a da pe faţă*:

„– Am slujit la hătmănie şi m-a scos, fiindcă *am dat pe pârlitură* o mulţime de hoţi ce se încuibaseră în acea dregătorie. […]
– […] îmi vine furii de nebunie, strig ca un ieşit din minţi şi fac ce pot ca *să dau pe faţă* tâlhăriile lor" (Filimon, CV, p. 167).

La o distanţă apreciabilă, dar în acelaşi basm (*Povestea lui Harap-Alb*) şi cu aceeaşi semnificaţie ca în exemplul precedent, descoperim la Creangă *a-şi arăta arama* şi *a[-şi] da pe faţă*. Totuşi, trebuie precizat că cele două frazeologismele verbale devin aici comportamentale:

„Cu asta a voit Spânul *să-şi arate arama* şi să facă pe Harap-Alb ca să-i ieie şi mai mult frica. […] Iar Spânul, văzând că *i s-a dat* vicleşugul *pe faţă*, se răpede ca un câne turbat la Harap-Alb şi-i zboară capul dintr-o singură lovitură de paloş, zicând…" (Creangă, HA, p. 124-173).

Sinonime sunt şi următoarele două locuţiuni, *a da ghes* şi *a da brânci* 'a îmboldi', cu menţiunea că ambele conservă forme arhaice (*ghes*, cu etim. nec., cf. MDA, şi *brâncă* < lat. *branca* 'labă'):

[330] La origine, expresia nu este ironică, întrucât vine de la un sens al verbului *a petrece* 'a conduce pe cineva pe ultimul drum' (vezi Dumistrăcel, *Expresii*, p. 318-319).

„Era o vâlcea împodobită cu fel de fel de floricele, toate înflorite, de părea că *dă ghes* omului să treacă prin ele. […] Dară ce-i faci inimei? Ea îi *da brânci* şi lui, bat-o pustia!" (Ispirescu, LBR, 141-144).

Ca şi în exemplul anterior, sunt alternate la E. Barbu *a da ghes* şi *a da brânci*. Este adevărat că se spune foarte frecvent *a-i da* (cuiva) *inima ghes* 'a dori ceva cu ardoare' (cum avem şi în cele două situaţii), dar mai întâi trebuie izolată locuţiunea în cadrul expresiei[331]:

„*A dat ghes* cailor.
– Se grăbeşte jupânul! ziceau căruţaşii. Îi *dă* inima *brânci*!" (Barbu, G, p. 377).

A-l râma la inimă (pe cineva) şi *a râcâi la lingurică* 'a simţi nevoia' sunt frazeologisme populare sinonime deosebit de sugestive şi expresive inclusiv din punct de vedere fonetic:

„Era limpede ca lumina zilei că pe Căpălău îl *râma la inimă* să facă scandal. «Aşa-i el după băutură, îl *râcâie* greaţa *la lingurică*», se gândi Nadoleanca…" (Neagu, VL, p. 23).

A face (cuiva) *vânt* înseamnă, după caz, 'a împinge, a îmboldi' sau, prin extensie, 'a alunga, a expedia', cum se întâmplă şi în exemplul de mai jos. Având în vedere că şi locuţiunea *a da brânci* este folosită într-o comparaţie amplă, cele două unităţi frazeologice pot fi considerate la un anumit nivel (cel figurat) sinonime:

„Dascălul se abătuse pe la el să-i spună că popa Răgălie se aţine *să-i facă vânt* din consiliul parohial…
…cum vroia să facă popa Răgălie, era ca şi cum i-*ar fi dat brânci* de pe malul gârlii" (Neagu, VL, p. 26).

În citatul următor constatăm o aglomerare de expresii şi locuţiuni implicând ideea de agresiune, bătaie (*a da* (pe cineva) *ţurcava*[332]*, a lua la trei parale, a da o păruială, a lua la refec, a da pumni, a lua la făţuieli, a lua la tărbăceală, a da un frecuş*):

„…îl *dară* niţel *ţurcava*… […] …îl *luară la trei parale* şi-i *dădură o păruială* straşnică. […] Omul nostru îl *ia la refec* şi-i *dete* după ceafă vreo câţiva *pumni*… […] …şi-i *luară la făţuieli*… […] …îl *luară la tărbăceală* şi unul de-o parte, altul de alta, îi *dară un frecuş* de o pomeni-o cât va trăi" (Ispirescu, LBR, p. 280-281).

[331] Cum găsim şi locuţiunea *a da pe faţă* în expresia *a-şi da arama pe faţă*.
[332] *Ţurcav, -a* este variantă pentru *târcav, -a* 'pleşuv pe alocuri'.

Tot noţiunea de ‘bătaie’ este ilustrată şi de expresii precum *a da* (cuiva) *o scărmănealã* şi *a-i unge* (cuiva) *câteva perechi de palme*, cel din urmă sinonim fiind mai degrabă un semifrazeologism. De observat şi construcţia simetrică a celor două replici, cu repetiţiile şi variaţiile de rigoare:

> „– Ei, ce zici? Era să mi-o fure doi ticăloşi. Unul ştiu că-i Gafencu, măgarul cel de Gafencu, ticălosul, hoţul cela (şi conul Ştefan adăogă câteva vorbe moldoveneşti în cinstea lui), pe dânsul îl ştiu, dar mult aş vrea să-l aflu şi pe celălalt, *să-i dau o scărmănealã*, să n-o mai uite. […]
> – Dar cel ce mi-a spus a văzut cu ochii şi ascultat cu urechile lui. Da; au vrut să-mi fure o dovadă, – doi borfaşi, doi şnapani… Pe unul îl ştiu eu; îi măgarul, îi porcul acela de Dornescu; dar pe celalt aş vrea eu să-l aflu, *să-i ung câteva perechi de palme* (şi conul Ştefan adăogă şi-n cinstea lui câteva vorbe moldoveneşti), să ţie minte cât o trăi!” (Gârleanu, SA, I, p. 243-244).

Remarcăm iarăşi, la marele povestitor, că elementele din stratul dialogat sunt mai expresive decât cele din stratul narativ. *A lua de cânepa dracului* ‘a părui’ este mai sugestiv decât sinonimul *a lua de păr*[333], iar *a trăsni* este mai valoros din punct de vedere stilistic în comparaţie cu *a izbi*; de asemenea, primele transmit şi înverşunarea nurorii împotriva soacrei:

> „– Ia, să dăm busta în casă la babă, şi tu *s-o iei de cânepa dracului* şi s-o trăsneşti cu capul de peretele despre răsărit, cât îi putè; […] Se înduplecară şi cele două, întrară cu toatele în casă; *luară* pe babă *de păr* ş-o izbiră cu capul de păreţi până i-l dogiră” (Creangă, SN, p. 16).

A lua la refec ‘a mustra cu asprime’, expresie copie a realităţii luată din mediul tehnic, intră în raport de sinonimie relativă cu *a face* (pe cineva) *albie de porci*, întrucât aceasta aduce în plus, pe lângă ocară, şi nuanţa de batjocură:

> „Şi dă-i tovarăşului procuror date *să-i ia la refec* pe-ăia de la întreprindere, că de aia a venit omul. *Fă-i albie de porci*, stimate tovarăşe Sterian, că n-au balustrade la rampă şi se ascund după deget” (Neagu, VL, p. 202).

A i se tăia (cuiva) *aţa* şi *a i se tăia* (cuiva) *apa de la moară* sunt sinonime în următorul context, însemnând ‘a pierde un beneficiu, un drept’:

> „– Pân-acum am mai avut câte ceva, de-acum!... şi el făcu un semn cu degetul lui gros şi noduros că «*s-a tăiat aţa*». […] Avea doi fraţi mai tineri, avea şi alte neamuri mai apropiate prin sat. Azi era la unul, mâine la altul, până când *i s-a tăiat apa* şi *de la moara* asta” (Agârbiceanu, NP, I, p. 259-260).

Locuţiunile *a se pune de-a curmezişul* şi *a sta împotrivă* sunt sinonime, având semnificaţia ‘a se împotrivi, a împiedica’. De altfel, şi

[333] Comparate între ele de Tohăneanu (*Stilul artistic*, p. 130-131).

verbul „*a împiedeca*” apare în text, stabilind un raport de sinonimie lexico-frazeologică juxtapusă cu *a se pune de-a curmezişul*:

> „…se gândea că nu *s-a pus de-a curmezişul* muierilor şi nu a împiedecat o căsătorie de care acum se ruşina şi ar fi voit s-o ştie desfăcută. […]
> – Nu aţi înnebunit amândouă şi nu mă ameninţaţi că într-o noapte vă spânzuraţi dacă *vă stau împotrivă*?” (Agârbiceanu, NP, II, p. 42-43).

A se face luntre şi punte şi *a face pe dracul în patru* sunt sinonime frazeologice perfecte, ambele însemnând ‘a face tot posibilul, a se strădui mult’ şi conţinând un joc de cuvinte (rimă imperfectă). Ele sunt expresii imaginare, posibile doar în fabulos. Având în vedere că protagonista acţiunilor este chiar o zmeoaică, aproape că le putem considera întrebuinţate la propriu şi nu la figurat:

> „Odată se făcu o apă mare, mare d-abia i se vedea marginea şi de jur împrejur înconjurată de foc. Zmeoaica *se făcu luntre şi punte* şi trecu. […] În cele din urmă, mai căţărându-se din stei în stei, mai d-a buşele, ca o lipitoare *făcu pe dracul în patru* şi se urcă d-asupra muntelui” (Ispirescu, LBR, p. 118).

[e] Sunt frazeologisme verbale rezultative *a face zob* şi *a face mii* [< *mici*, de fapt] *fărâme* ‘a nimici’, sinonime şi în contextul de mai jos:

> „Cu două săptămâni înainte de Sfânta Marie Mare, trăsnetu *a făcut zob* una din căruţele cu coviltir ale circului. […]
> – Gâgâlice, stârpitura dracului! îl înjură. Zi o vorbă, zi *să* te *fac mii fărâme*, cu gloaba ta cu tot” (Neagu, ÎS, p. 39-41).

[f] Dăm o serie de exemple în care apar frazeologisme verbale de mişcare în relaţie de sinonimie distanţată. De pildă, locuţiunile *a da târcoale* şi *a da ocol*, cu semnificaţia ‘a ocoli’ sau, mai curând, ‘a cerceta’ în următorul fragment:

> „Sara, au ieşit ş-*au dat târcoale* mănăstirii. […] *Dădu ocol* zidului şi veni la han c-o mutră nedumerită” (Sadoveanu, ZC, p. 291-293).

Dar foarte frecvente sunt formulele ce exprimă fuga sau plecarea intempestivă, dintre care cu mai multe înregistrări sunt *a o lua / apuca / zbughi la sănătoasa*, în variaţie cu *a o lua la fugă* sau *a o rupe d-a fuga*:

> „– Cum oi duce pe ciocoaică acasă, îmi strâng catrafusele (bagajele) şi *o apuc la sănătoasa*. […] …începu a-i da cu huideo, încât bietul om, nemaiştiind ce să facă, *o luă la fugă* şi se ascunse sub podişca de la Sfântul Ilie după Podu Calicilor” (Filimon, CV, p. 233-235).

Petre Ispirescu pare să-şi fi format deprinderea (o tehnică, o *dýnamis* personală) de a alterna *a o rupe d-a fuga* cu *a o lua la sănătoasa*, în această ordine:

> „Iar cotoşmanul *o rupse d-a fuga* spre curtea boierului celui mare. […]
> – Acum este de prisos, boierule. Tâlharii *au luat-o la sănătoasa*" (Ispirescu, LBR, p. 177-178).
> „Peste noapte se sculară şi cu o mână tremurândă taie pe Ţugulea, îi ia fata şi calul şi *o rup d-a fuga*; şi fugi, şi fugi, până… […] Vulturul cât p-aici era *s-o ia la sănătoasa*, dară dacă văzu că şi ursul vine în ajutorul lui Ţugulea, se lăsă din zbor iarăşi lângă dânsul" (Ispirescu, LBR, p. 201).

A o zbughi la sănătoasa (se spune şi doar *a o zbughi*) intră în sinonimie cu *să te ţii, pârleo*!, sintagmă invariabilă şi, de obicei, dublată de verbul *a fugi* sau un echivalent al acestuia. Dar, în exemplul ce urmează, ea pare suficientă[334]:

> „Apoi *zbughi-o la sănătoasa*. […] Apoi încălecă ea pe nişte piuliţe, şi *să te ţii, pârleo*! după dânşii" (Ispirescu, LBR, p. 299-300).

A-şi lua tălpăşiţa şi *a o lua la papuc* exprimă un mers „întins", grăbit:

> „Mai şede el cât şede de cască gura prin târg, ş-apoi *îşi ie tălpăşiţa* spre casă. […] Apoi *o ie la papuc* şi hai, hai! hai, hai! ajunge în sat, la frate-său, şi pe loc cârpeşte o minciună, care se potrivea ca nuca în părete" (Creangă, DP, p. 42-44).

A o şterpeli (cu o etimologie neclară, apropiat formal şi semantic de *a şterge*, cf. Ciorănescu, DER) şi a *o pârli la fugă* sunt sinonime expresive ce surprind repeziciunea fugii:

> „Văzând eu că mi-am aprins paie-n cap cu asta, *am şterpelit-o* de acasă numai cu beşica cea de porc… […] Noi, atunci, *am pârlit-o la fugă*" (Creangă, AC, II, p. 238-239).

La fel de expresiv este şi *a o şparli*, alternând cu *a o lua la sănătoasa*:

> „Văzând eu o vreme ca asta, *am şparlit-o* la baltă, cu gând rău asupra mamei… […] …fac ţuştiu! din baltă ş-*o ieu la sănătoasa*" (Creangă, AC, II, p. 256-258).

La Gârleanu, acelaşi frazeologism, *a o lua la sănătoasa*, apare în raport sinonimic cu *a o şterge*, din categoria celor amintite mai sus:

> „– Cum… să nu… cum să n-o merite… coane Ştefane, bolboroseşte Dornescu şi fără să mai aştepte, mai îngână câteva cuvinte de iertare: că are treabă, la grefă, şi *o ia la sănătoasa*. […]

[334] Funcţionând asemănător unei interjecţii, precum în contextul lui Creangă: „Pupăza, zbrr! pe-o dugheană…" (Creangă, AC, II, p. 250).

– Ai vreo afacere, la grefă…
– Da… da… la grefă…
Şi *o şterge*" (Gârleanu, SA, I, p. 243-245).

Iar formula *a o şterge* este folosită pentru a nu se repeta *pe ici ţi-i drumul*:

„…îmi luam pălăria, şi *pe ici ţi-i drumul*. […]
– Uite… şi-acum; mă duc să ţi-i aduc, îmi răspunse literatul, se ridică şi-*o şterge* cât ce poate de repede" (Gârleanu, SA, II, p. 172-174).

În dialogul citat mai jos, *a-şi lua tălpăşiţa* şi *a spăla putina* apar ca sinonime frazeologice distanţate, dar într-o ordine care ne îndreptăţeşte să ne gândim tot la o tehnică personală de a distribui sinonimele în context. De obicei, Fănuş Neagu întrebuinţează *a-şi lua tălpăşiţa* (vezi nota de la p. 169), dar, atunci când ideea se repetă, foloseşte expresia *a spăla putina* (reluăm un exemplu anterior : „Iar când or mai fi patru ceasuri până ne ajunge sorocu şi începe balamucu, Învierea *îşi ia tălpăşiţa* la gară, *spală putina*" (Neagu, ÎS, p. 106)):

„– Strigă la ei *să-şi ia tălpăşiţa*, răcni Titi Şorici. Ăştia au bani destui. Să se ducă dracului. Nici aşa nu merge.
– Măi, scamatorilor! mi-o luă înainte Nae Caramet. *Spălaţi putina* până nu vă fac eu o scamatorie, să mă ţineţi minte toată viaţa" (Neagu, ÎS, p. 54).

[g] Următoarele sinonime distanţate sunt frazeologisme verbale comportamentale. De pildă, *a tăia la lavre şi palavre, a spune câte în lună şi în soare, a spune prăpăstii* trădează, toate, minciuna, exagerarea:

„…*tăia la lavre şi palavre* de gândeai că-i iese din gură mărgăritare. […] …*spuse câte în lună şi în soare*, de rămăsese împăratul cu gura căscată la dânsul. […] Se căi calendroiul că *spuse* atâtea *prăpăstii* împăratului…" (Ispirescu, LBR, p. 249).

A pune coarne (cuiva), *a juca pe degete* (pe cineva) 'a înşela, a amăgi' sunt sinonime între ele şi, totodată, cu verbul expresiv *a îmbrobodi*. Atras în această serie sinonimică, forţat de context, este şi frazeologismul *a-i veni* (cuiva) *de hac*, care-şi modifică uşor sensul:

„El simţea că nevasta îi *punea coarne*. […] …îşi râdea de bietul Coman, şi umbla <u>să</u>-l <u>îmbrobodească</u> de tot. […] …dară îi era necaz cum de *să-l joace pe degete* un cap de muiere. Şi totuşi nevastă-sa *îi venea de hac*!" (Ispirescu, LBR, p. 351).

Aplicată la sinonimie, observaţia lui Coşeriu, potrivit căreia *energeia*, ca activitate, se realizează pe baza unei *dýnamis*, adică a unei tehnici învăţate, chiar dacă, logic vorbind, „*enérgeia* este actul creator care este anterior propriei sale *dýnamis*" (*Lingvistica*, p. 64), duce la constatarea că anumiţi vorbitori (scriitori) repetă în anumite situaţii nu numai anumite

expresii adecvate contextelor create, ci chiar anumite „dublete” de sinonime distanţate sau în contact. De pildă, Petre Ispirescu, pentru ‘a duşmăni’, obişnuieşte să utilizeze mai întâi izolarea *a prinde pizmă*, după care, contextual, o alternează cu expresia *a purta* (cuiva) *sâmbetele*:

> „...iară ei *prinseră pizmă* pe dânsa pentru aceasta; şi, pentru că văzuse că împăratul o lua în nume de bine, *îi purtau sâmbetele*” (Ispirescu, LBR, p. 17).
> „Fraţii săi *prinseră pizmă* pe el... [...] El simţise de mai-nainte că fraţii săi *îi poartă sâmbetele*...” (Ispirescu, LBR, p. 55-58).

A-i veni (cuiva) *de hac* şi ironica formulare *a-i găsi* (cuiva) *leacul* sunt sinonime:

> „…de la 25-30 îl însoară o babă, dară de la 30 de ani înainte numai dracu-*i vine de hac*. […]
> – Ei, las’, că-*ţi găsesc* eu acuş *leacul*; te-i învăţa tu minte de altă dată!” (Creangă, SP, p. 79-83).

În acelaşi mod trebuie judecate şi *a-i veni* (cuiva) *de hac* şi *a găsi* (cuiva) *ac de cojoc*. În fragmentul de mai jos, în pregătirea celebrei secvenţe a casei înfocate de aramă din *Povestea lui Harap-Alb*, credinciosul împăratului Roş utilizează verbul *a aşterne* în aceeaşi accepţie ironică:

> „– Dar las’ că ş-au găsit ei omul. De nu le-*oiu veni* eu *de hac* în astă noapte, nici mama dracului nu le mai vine! […]
> – Las’, că v-*am găsit* eu *ac de cojoc*. De-acum dormiţi, dormire-aţi somnul cel de veci, că v-am aşternut eu bine!” (Creangă, HA, p. 153-154).

Pe lângă *a veni de hac*, se mai utilizează cu aceeaşi semnificaţie, în context fănuşian, şi *a i-o coace* (cuiva)[335] sau *a băga în cofă* (pe cineva)[336]:

> „– Auzi, vice, se miră Cavaleru când Sava Pelin intră în vad, ai un cap, mă, de nu i-*ar veni de hac* nici şapte motani. […] «Las’ că *o să-ţi coc* eu *una*, să le pună vârf la toate!» […]
> – Te cunosc eu bine. Când ai vrut *să-l bagi în cofă* pe-al lui Radu Ghinea, tot pentru stat ai făcut-o?” (Neagu, VL, p. 147-157).

A trage pe sfoară (aici, *şfară*, desemnând acelaşi lucru) (pe cineva) şi *a trage* (cuiva) *butucul* înseamnă ‘a păcăli’[337]:

---

[335] Prescurtare a expresiei *a-i coace* (cuiva) *turta* (provenită dintr-o practică de magie homeopatică), deşi semnificaţia este ‘a duşmăni’.
[336] Pentru al cărei drum spre imagine vezi Dumistrăcel, *Expresii*, p. 110-112.
[337] Originea ambelor expresii este discutată la Dumistrăcel, *Expresii*, p. 372-373, respectiv p. 65-66. Oferim şi un context edificator din care poate reieşi geneza izolării *a trage pe sfoară*: „…iar în fruntea ei venea maica Aegedia, foarte grăbită, *ca o păpuşică trasă pe sfoară*, cu ochii ridicaţi spre cer…” (Slavici, M, p. 33; vezi şi p. 99).

„– Dacă nu-s şi eu un puişor de om în felul meu, dar tot *m-a tras* Harap-Alb *pe şfară*! […]
– Măi, fetişoara împăratului *ne-a tras butucul*. A dracului zgâtie de fată!' (Creangă, HA, p. 143-165).

A face cu bâz (cuiva) şi *a arăta* (cuiva) *coltucul* au aceeaşi semnificaţie, 'a face în ciudă cuiva':

„Iar dacă văzură ele că le trecu otarele, începură cu binele a se ruga de el ca să-şi taie părul să li-l dea lor; dară băiatul *le făcea cu bâz*! Ele se rugară ca barim nucile cu haine să le dea. Băiatul *le arătă coltucul*" (Ispirescu, LBR, p. 99).

Sinonime frazeologice sunt şi *a intra* (cuiva) *în suflet* şi *a-i intra* (cuiva) *pe sub piele* 'a se face simpatizat'. *A i se sui* (cuiva) *la cap* nu reprezintă un sinonim pentru cele de dinainte, deoarece exprimă controlul asupra cuiva:

„Ea ţine comanda-n averea Vetinei. *I-a intrat în suflet*, pâş-pâş, şi pe urmă i s-a suit la cap. […] Pândeşte-l sau *intră-i pe sub piele* şi află, şi-o să ne fie bine la amândoi" (Neagu, ÎS, p. 155-157).

A da pe brazdă (pe cineva) este o expresie sinonimă cu *a readuce la matcă* (pe cineva) numai dacă ultima poate însemna în context 'a îndrepta, a învăţă' (pune dificultăţi prefixul *-re*):

„«…că şi răposatul preot numai ungureşte vorbea, ba ne-a mai asigurat că şi noi va trebui *să ne dăm pe brazdă*. Atunci George s-a legătuit că, orice s-ar întâmpla, nu se va abate de la îndatoririle naţionale şi i-a spus învăţătorului că trebuie să ne silim *să readucem la matcă* pe sărmanii rătăciţi»" (Rebreanu, *Ion*, p. 269).

3.1.2.3.2. Sinonime frazeologice verbale de stare

[a] Sunt frazeologisme verbale comportamentale sinonimele *a-şi ţine firea* şi *a-şi ţine inima cu dinţii* 'a răbda'[338]:

„Dănilă însă şedea călare pe burduful cu bani şi, *ţinându-şi firea*, zise… […] Dănilă crăpa de durere! dar, oricât îl durea de tare, el tot *îşi ţinu inima cu dinţii* şi zise…" (Creangă, DP, p. 49-53).

A sta bosumflat[339] se foloseşte atât de frecvent în forma aceasta, încât putem spune că s-a fixat (a devenit izolare), fiind sinonimă în contextul de mai jos cu *a i se îneca* (cuiva) *corăbiile* (ce apare completată prin interpunerea lui *niscaiva* şi postpunerea termenului *marfă*):

---

[338] Vezi *a i se duce inima în călcâi* 'a se speria foarte tare' (ca antonim) şi *a-şi lua inima-n dinţi* 'a-şi face curaj'.
[339] Se pare că *bosumflat* vine de la *buză umflată* (prin fenomenul aglutinării) < *a rămâne cu buzele umflate*.

„– De ce, mă Boroboaţă, de ce *stai bosumflat*? Ori *ţi s-au înecat* niscaiva *corăbii* cu marfă? zise Neagul Chioftea, cel mai zgomotos dintre toţi oaspeţii" (Filimon, CV, p. 187).

Dacă *a nu-i fi* (cuiva) *bine* este o construcţie lipsită de expresivitate, nu acelaşi lucru se poate afirma despre sinonimul ei contextual, *a nu-i fi toţi boii acasă*:

„Zmeul cum auzi, trimise de-l chemă, că lui *nu-i* prea *era bine*. De câteva zile, găinea aşa lâncezind. *Nu-i era toţi boii acasă*, vezi bine, că puterea lui se afla acum în sânul fiului de împărat. Se îmbolnăvise" (Ispirescu, LBR, p. 162).

Locuţiunile *a scoate din minte* şi *a scoate din fire* (pe cineva) 'a enerva', considerate variante frazeologice la nivel de dicţionar, sunt sinonime frazeologice contextuale:

„Şi-o momeşte cu cuvinte
Până *o scoate din minte*… […]
Şi în capul meu să puse
Cu vorbe şi cu momire
Până *mă scoase din fire*" (Pann, SL, I, p. 412-413).

A-şi pierde sărita[340] şi *a-şi ieşi din fire* au aceeaşi semnificaţie, 'a se enerva':

„– Vino-ţi în fire, omule, că om sunt şi eu şi aş putea *să-mi perd sărita*. […]
– Las-o – îl întrerupse Naţl – că n-o îndupleci, ci o faci numai *să-şi iasă din fire*" (Slavici, M, p. 222-225).

A scoate din minţi este sinonimă cu *a scoate din răbdare* (de obicei, la plural: *răbdări*), după cum dovedeşte şi citatul următor:

„– …numai tu, care nu laşi pe omul acesta în pace şi înşeli pe binevoitorii tăi, înşeli pe muma ta, m-ai înşelat pe mine, ca să-l poţi *scoate* pe el *din minţi*! […]
– Măsoară-ţi, te rog, vorbele – îi zise el stăpânindu-se – că pe mine poţi să mă loveşti fără *să mă scoţi din răbdare*, dar pe ea să n-o atingi…" (Slavici, M, p. 223-224).

În contextul de mai jos ar fi vorba tot de o situaţie de sinonimie, dacă se observă că, în loc de „*ieşit din fire*", Agârbiceanu ar fi trebuit să scrie, mai firesc, *scos din fire*. Sunt sinonime *a scoate din sărite* şi *a ieşi* [*a scoate*, aici] *din fire*, deşi se poate obiecta că *ieşit din fire* a devenit, prin derivare frazeologică, altă parte de vorbire:

[340] Pentru constituirea acestei expresii, vezi Dumistrăcel, *Expresii*, p. 369-370.

„Dar ceea ce-*l scotea din sărite* pe rumân era că suspina, ba uneori urla, în rând cu fata, şi nevastă-sa. […] Şi, *ieşit din fire*, omul o pleznea peste obraz cu palma lui lată şi grea" (Agârbiceanu, NP, II, p. 43).

Din cercetarea celor două ample romane ale lui M. Preda, *Moromeţii* (vol. I şi II) şi *Cel mai iubit dintre pământeni* (vol. I, II şi III) am observat că pentru 'a se enerva' preferinţa scriitorului merge, de obicei, către expresia *a scoate / a-şi ieşi din pepeni*. Desigur, autorul foloseşte şi izolări precum *a-şi ieşi / scoate din minţi, a-şi pierde firea, a scoate* (pe cineva) *din sărite* etc. Când ideea de enervare se repetă, alternanţa în context se produce, de obicei, între *a scoate / a-şi ieşi din pepeni* şi *a scoate din sărite* (uneori invers):

„– Bine, bine! [...] Şi după ce mormăi astfel, deodată *îşi ieşi* iar *din pepeni*: Du-te, mă, dracului [...].
– Bă, fire-al dracului, *nu mă scoate din sărite*!" (Preda, *Moromeţii*, I, p. 395-396).
„Ea se arăta mai degrabă împăciuitoare, lucru care *mă scoase din sărite*. [...] Eram pur şi simplu *scos din pepeni* că femeia mea îşi avea numele legat de un altul..." (Preda, CMP, I, p. 157).
„Nu s-a întâmplat ceva deosebit de ceea ce era acasă, numai eu *mi-am ieşit din pepeni* [...] Să mergi pentru întâia oară la Londra sau la Paris şi să stai închis într-un hotel, asta poate *să scoată din sărite* pe cel mai răbdător..." (Preda, CMP, III, p. 235).

Pentru savoarea stilistică merită a fi amintit aici şi un exemplu de sinonimie distanţată, ce arată subtilităţile lingvistice cu care îşi investeşte eroul (Moromete) M. Preda:

„– Mă vezi pe mine tăifăsuind, ori *nu eşti în toate minţile*?! răspunse Moromete ieşindu-şi şi el din sărite. [...] În loc să te apuci de muncă, *baţi câmpii <u>în bocanci</u>* (subl. lui M.P.), păzeşti pe boier!" (Preda, M, I, p. 181-182).

Pe lângă sensul de 'a aiura' al expresiei *a bate câmpii*, Moromete adaugă şi aluzia ironică referitoare la faptul că paznicul bătut de Achim colinda moşia boierească încălţat mereu în bocanci, lucru cunoscut de întreaga comunitate (este surprins şi statutul social al acestui personaj care încerca astfel să se diferenţieze de ţărani, ce purtau opinci). Trebuie făcută, totuşi, precizarea că, raportat la numărul impresionant de pagini al romanelor lui M. Preda, situaţiile în care apare sinonimia distanţată sunt destul de rare.

A-şi pierde răbdarea şi *a nu-l răbda inima* (pe cineva), în fragmentul lui Emil Gârleanu, sunt sinonime, însemnând 'a nu se putea stăpâni':

„Căpitanul Merişescu *pierdu răbdarea*. […] Pe căpitan *nu-l răbdă inima* să steie locului…" (Gârleanu, SA, II, p. 21).

O consecinţă a pierderii suferite sunt frazeologismele *a fluiera a pagubă* şi *a rămâne cu ochii bleojdiţi* (ce apare nu doar o dată la Ispirescu):

> „Încrucişe şi el mâinile şi încep*u a fluiera a pagubă*. […] Ciobanul *rămase cu ochii bleojdiţi* şi cu inima frântă de mâhnire" (Ispirescu, LBR, p. 314).

În schimb, *a tremura ca varga* (se subînţelege, de frică) şi *a i se face inima cât un purice* exprimă consecinţe ale spaimei:

> „– *Tremuram ca varga*. […]
> El, crezând că-i aduc vro poruncă domnească, *i se făcuse inima cât un purice*" (Ispirescu, LBR, p. 286).

Reacţiile, în plan fiziologic, sunt precizate prin sinonimele frazeologice *a i se sui* (cuiva) *părul în vârful capului* (adică, mai plastic, *a i se face* (cuiva) *părul măciucă*) şi *a se încrâncena carnea* (pe cineva)[341]:

> „– D-apoi îngăduieşte puţin, măi babă, că nu-i numa atâta, că, de ce-am auzit eu, *mi s-a suit părul în vârful capului*. Şi când ţi-oiu spune până la sfârşit, cred că *ţi s-a încrâncina* şi ţie *carnea pe tine*" (Creangă, PP, p. 58).

La Eugen Barbu, adeseori, stratul narativ este deosebit de expresiv, cum se observă şi în contextul următor, unde frazeologismul *a i se ridica* (cuiva) *părul măciucă* este sinonim cu *a se strânge carnea* (pe cineva) *ca la găini*. Tot în comentariul naratorului apare şi *cu inima cât un purice* 'înfricoşat', provenind tot dintr-o unitate frazeologică verbală (v. *supra*):

> „*Li se ridica părul măciucă* la copii. […]
> – Păi să mergem, spunea ştirbul *cu inima cât un purice*. […]
> *Se strângea carnea* pe copii *ca la găini*" (Barbu, G, p. 131-133).

A face plisc şi *a face clonţ* 'a se strâmba' sunt sinonime frazeologice contextuale, cel de-al doilea fiind obţinut, pentru variere, prin substituţie sinonimică:

> „*Făcu plisc*, ca şi cum ar fi vrut să ciocnească mâna întinsă a lui Ruset. […] Dădaca se posomorî şi *făcu* iar *clonţ*" (Sadoveanu, ZC, p. 115-116).

[b] Sunt frazeologisme verbale ale cunoaşterii sinonimele *a se lua pe gânduri* şi *a sta în cumpene*, cu semnificaţia 'a reflecta, a cugeta îndelung (luptându-se cu îndoiala)':

> „…dar când îşi aducea aminte uneori de câte i-au spus că au pătimit unii şi alţii de la femeile lor, *se lua pe gânduri* şi amâna, din zi în zi… […] Şi aşa, trezindu-se el în multe rânduri vorbind singur, ca nebunii, *sta în cumpene*: să se însoare… să nu se însoare?!" (Creangă, SP, p. 78-79).

[341] G. I. Tohăneanu numeşte aceste formule „alcătuiri frazeologice" (*Stilul artistic*, p. 159).

[c] Încadrabile printre frazeologismele verbale ale comunicării, deşi exprimă tăcerea sau muţenia absolută, sunt şi sinonimele distanţate (formule de comparaţie) *a tăcea ca peştele / ~ cum tace peştele în borş la foc, a tăcea ca pământul* şi *a tăcea molcum*:

> „Atunci mezinul se vâră iute în horn şi, sprijinit cu picioarele de prichiciu şi cu nasul de funigine, *tace ca peştele* şi tremură ca varga de frică. Dar frica-i din raiu, sărmana! Asemene cel mijlociu, ţuştiu! iute sub un chersin; se-nghemuieşte acolo cum poate, *tace ca pământul* şi-i tremură carnea pe dânsul de frică. […] …iedul cel cuminte *tăcea molcum* în horn, *cum tace peştele în borş la foc*" (Creangă, CI, p. 22-23).

[d] Frazeologimele verbale de mai jos se includ în categoria celor factitive. În primul citat, aparţinându-i lui Ispirescu, doar *a o băga pe mânecă* 'a o păţi, a fi în încurcătură' pare a fi o expresie, dar MDA (s.v. *vulpe*) înregistrează şi *a-i intra* (cuiva) *vulpea în sac*, cu acelaşi înţeles, de altfel, în relaţie de sinonimie şi cu *a i se înfunda* (cuiva):

> „– Aiti! *A intrat vulpea în sac*! […] Moşul *o băgase pe mânecă* de frică… […]
> – Ei, Lăcustă, Lăcustă, zise moşul cu grai milogit, ai umblat cât ai umblat, dar aici *ţi s-a înfundat*!" (Ispirescu, LBR, p. 288).

A aprinde (cuiva) *paie în cap* (doar dacă acţiunea poate fi atribuită altcuiva[342], căci se spune *a-şi aprinde paie-n cap* 'a-şi atrage necazuri') şi *a băga* (pe cineva) *în belea* 'a provoca necazuri' sunt sinonime, cu menţiunea că prima reprezintă o expresie, cea de-a doua, o locuţiune:

> „– Doamne, ce vorbă ţi-a ieşit din gură! ziseră cele două. Vrei *să ne-aprindem paie în cap*? să ne zvârlă baba pe drum? […]
> –Apoi dar… dă!... fă cum ştii; numai *să nu ne bagi* şi pe noi *în belea*" (Creangă, SN, p. 13-14).

Cu aceeaşi accepţie se întrebuinţează şi *a-şi găsi beleaua* (cu cineva), respectiv *a-şi da peste oameni*:

> „–…că, de nu-ţi fi mâncători şi băutori buni, *v-aţi găsit beleaua* cu mine, nu vă pară lucru de şagă! […]
> – Măi, măi, măi! Aceştia-s curat sărăcie trimisă de la Dumnezeu pe capul meu, zise împăratul în sine, plin de amărăciune. Mi se pare că, ia acum, *mi-am dat şi eu peste oameni*" (Creangă, HA, p. 160-162).

[342] Cum atestă Stelian Dumistrăcel (*Expresii*, p. 294), care explică şi originea frazeologismului.

La Ion Ghica *a-şi găsi beleaua* intră într-un raport firesc de sinonimie, la distanţă minimă, cu *a-şi aprinde paie în cap*:

> „Să nu facă pe Niculae ban mare, *îşi găsea beleaua* cu vizirul; să-l facă, *îşi aprindea paie în cap* cu boierii ţării" (Ghica, S, p. 21).

[e] În cadrul frazeologismelor verbale de stare, pot fi considerate rezultative expresiile din următoarele exemple. Pentru început, la Creangă, sunt sinonime *a roade* (pe cineva) *la inimă de foame* şi *a fi rupt în coş de foame* 'a fi foarte înfometat':

> „– Acum, de ne-ar da odată ce ne-ar da, zise Flămânzilă, căci *mă roade la inimă de foame* ce mi-e. […]
> – Hai, ia daţi-vă deoparte, măi păcătoşilor, că numai aţi crâmpoţit mâncarea, ziseră atunci Flămânzilă şi Setilă, care aşteptau cu neastâmpăr, *fiind rupţi în coş de foame şi de sete*" (Creangă, HA, p. 160-161).

În aceeaşi ordine de idei, se pot aminti *a muri de foame* şi *a crăpa de sete*, care, fiind în stratul narativ, sunt mai puţin expresive decât cele din replicile de mai sus:

> „După aceea, Flămânzilă a început a striga în gura mare că *moare de foame* şi a zvârli cu ciolane în oamenii împărăteşti… […] Iar Setilă striga şi el cât ce putea că *crapă de sete* şi zvârlea cu doage…" (Creangă, HA, p. 161).

Pentru a desemna o înfometare acută, este mai sugestiv *a i se lungi* (cuiva) *urechile de foame*, decât *a-i fi* (cuiva) *foame*:

> „Numai după această gândire şi după asemenea icoană care se înfăţişa ochilor săi înainte de a-şi fi găsit gazdă, putea cunoaşte comisul Jder cât *i-i de foame*. […] De asemenea şi Tatarului *i se lungiseră urechile de foame*" (Sadoveanu, FJ, III, p. 302).

Cu valoare stilistică remarcabilă sunt şi *a nu avea după ce bea apă*, respectiv *a fi sărac lipit* 'a fi foarte sărac'[343]:

> „*N-avea după ce bea apa* de sărăcie… […] Din *sărac lipit* ce *era* omul cu copii mulţi ajunse chiabur în sat, numai în norocul fiului său celui mic" (Ispirescu, LBR, p. 349).

[f] Din sfera unităţilor frazeologice volitive fac parte seriile de sinonime următoare. La Creangă, alternează în replici locuţiunile *a avea trebuinţă* cu *a avea nevoie*:

> „– Să nu vă supăraţi, cucoane! Nu cumva *aveţi trebuinţă* de secerători?

[343] În formă întreagă, *sărac lipit pământului* (pentru geneză, vezi Dumistrăcel, *Expresii*, p. 215).

– Ba încă mare *nevoie am*, om bun; parcă Dumnezeu te-a adus" (Creangă, SP, p. 89).
„– Bun întâlnişul, voinice! Nu *ai trebuinţă* de slugă la drum? Prin locurile iestea e cam greu de călătorit singur; nu cumva să-ţi iasă vro dihanie ceva înainte şi să-ţi scurteze cărările. Eu cunosc bine pe-aici, şi poate mai încolo *să ai nevoie* de unul ca mine" (Creangă, HA, p. 117).

La fel se întâmplă şi la Sadoveanu, doar că, în loc de *a avea trebuinţă*, se utilizează *a face trebuinţă*:

„– La moşiile din Botoşani au rămas la curţi slugile şi eu nu mai *am nevoie* de ele. […]
– Mi-aţi spus odată că nu *vă face trebuinţă* şi doriţi să vă desfaceţi de el" (Sadoveanu, VMS, p. 106-107).

3.1.2.3.3. Sinonime frazeologice verbale de devenire

[a] Dintre frazeologismele verbale rezultative, ca expresie a pauperizării, se întâlnesc la N. Filimon sinonime distanţate precum *a lăsa* (pe cineva) *în sapă de lemn* 'a sărăci', *a lăsa sărac lipit, a lăsa sărac pe drumuri*:

„– […] Ne-a sărăcit, cocoane, hoţul de grec, *ne-a lăsat în sapă de lemn*. […]
– […] …m-am pomenit că-mi desjugă boii de la plug şi mi-i vinde, de *m-a lăsat sărac lipit*. […]
– Dar bine, cocoane Dinule, *mă laşi sărac pe drumuri*" (Filimon, CV, p. 162-164).

Dar cu adevărat frazeologisme verbale de devenire sunt sinonimele *a ajunge în sapă de lemn* şi *a ajunge ca vai de el* [aici, *ei*] (cu pronumele personal variabil, după împrejurări):

„…*ajunsese* bietul împărat *în sapă de lemn*. […] …decât toţi *să ajungă ca vai de ei* şi de râsul lumii" (Ispirescu, LBR, p. 241-242).

În sinonimie cu *a rămâne în sapă de lemn* poate să apară *a rămâne numai cu cămaşa*[344]:

„Ciumă şi calicie! Spitalele şi mănăstirile, pline de bolnavi şi de cerşetori; românii ţărani, *rămaşi în sapă de lemn*; […] …uneori *rămânea numai cu cămaşa*" (Ghica, S, p. 150-163).

A bate câmpii (mai expresivă) şi *a-şi pierde minţile* înseamnă ambele 'a delira, a înnebuni':

„Iar Lâlă, ameţit de bucurie, a început *să bată câmpii*. […] Cine le vede *îşi pierde minţile*, uită de unde a plecat şi încotro ţinea să ajungă, rămâne pribeag, pentru totdeauna, pe hotarul dintre viaţă şi moarte" (Neagu, VL, p. 140).

[344] Pentru care vezi Dumistrăcel, *Expresii*, p. 83-84.

[b] Sunt frazeologisme verbale aspectuale sinonimele *a se ţine* (ceva) *lanţ* şi *a curge* (ceva) *gârlă*, amândouă exprimând caracterul continuu al unei acţiuni:

> „…şi câte neajunsuri toate *se ţineau lanţ*, de ajunsese bietul împărat în sapă de lemn. […] …dar geaba, pagubele *curgeau gârlă*" (Ispirescu, LBR, p. 241).

Cu semnificaţia 'a adormi', sunt întrebuinţate de către Ispirescu, la mică distanţă între ele, sinonimele *a-l fura* (pe cineva) *sfântul* şi *a-l fura somnul*:

> „Pe unul dintr-înşii, cum puse capul jos, *îl fură sântul*; celălalt însă, nu ştiu cum, nu ştiu de ce, dară nu-*l* putea *fura somnul*, nici cât ai a în cremene" (Ispirescu, LBR, p. 265).

[c] Oferim un exemplu în care apar ca sinonime două frazeologisme verbale meteorologice: locuţiunea *a se face ziuă* şi expresia *a sosi alba în sat*. Nu surprinde faptul că în replică se găseşte unitatea frazeologică mai expresivă:

> „Nu *se făcuse* încă bine *ziuă* şi împărăteasa se duse la împăratul şi-l sculă zicându-i:
> – Împărate! Scoală c-*a sosit alba în sat*" (Ispirescu, LBR, p. 233).

3.1.2.3.4. Sinonime frazeologice verbale de relaţie

[a] Sunt frazeologisme verbale rezultative, deosebit de expresive, sinonimele *a i se aprinde* (cuiva) *călcâiele* şi *a-i cădea* (cuiva cineva) [*cu*] *tronc la inimă* 'a se îndrăgosti repede':

> „Şi tropai, tropai, ropai, ropai! *i se aprind* lui Ipate al nostru *călcâiele*. […]
> – Ei, stăpâne, cum văd eu, nici de asta nu te-ai da în lături; aşa-i că *ţi-a căzut tronc la inimă*?" (Creangă, SP, p. 94-96).

Un caz de variaţie sinonimică diastratică poate fi înregistrat la Creangă pentru ideea de 'întovărăşire'. Se întâlnesc două frazeologisme născute din două practici diferite, *a-şi pune boii în plug* (cu cineva) şi *a-şi pune* [*oile* sau *caprele*] *în cârd*, ambele cu aceeaşi semnificaţie:

> „– Ei, taci, cumătre, că te-oiu dobzăla eu! Cu mine *ţi-ai pus boii în plug*? Apoi, ţine minte că ai să-i scoţi fără coarne! […]
> – Ei, ei! Acum scoate, lupe, ce-ai mâncat! Cu capra *ţi-ai pus în cârd*? Capra ţi-a venit de hac!" (Creangă, CI, p. 25-29).

Am încercat să dovedim anterior (v. *supra* I, 4.3.2.) că raportul dintre stratul narativ şi stratul dialogat, în ceea ce priveşte expresivitatea, este inversat la Liviu Rebreanu. Descoperim însă şi o excepţie în care sinonimul frazeologic prezent printre cuvintele personajului principal, Ion, *a*

nu plăti cât o ceapă degerată ‘a nu valora nimic, a fi nesemnificativ’ este mai expresiv decât *a nu avea nici un rost* din comentariul naratorului. Totuşi, la o distanţă apreciabilă în roman, un alt sinonim, la fel de sugestiv, *a nu face un ban găurit*, apare tot în stratul narativ:

> „Apoi toată dragostea lui zbura iar acasă, alintând pământurile fără de care viaţa lui întreagă *n-ar* mai *avea nici un rost*. «Toate astea *nu plătesc cât o ceapă degerată*», se gândi dânsul în cele din urmă… […] De altfel gândurile lui erau atât de fripte de grija pământurilor, încât tot restul lumii i se părea că *nu face un ban găurit*” (Rebreanu, I, p. 134-252).

3.1.2.3.5. Sinonime frazeologice verbale existenţiale

O pereche de sinonime frazeologice încadrabile aici este constituită din formulele eufemistice pentru ‘a muri’ *a se duce pe lumea cealaltă* şi *a adormi somnul cel de veci*:

> „– Fătul meu, simţ că slăbesc din ce în ce; sunt bătrân, precum mă vezi, află dară că de azi în trei zile *mă duc pe lumea cealaltă*. […] Dacă *voi adormi somnul cel de veci*…” (Ispirescu, LBR, p. 88).

Sinonimia distanţată în text reprezintă, de asemenea, un tip de repetiţie semantică, care, în general, apare din dorinţa vorbitorului de a-şi varia expresia lingvistică (dar poate apărea şi accidental, fără respectiva intenţie stilistică). În cazul unor popoare de cultură scrisă (sau chiar de cultură orală) sinonimia distanţată ţine de anumite tradiţii ale textului (vezi I, 3.3.1.), adică, în definitiv, de acea competenţă expresivă (în sens coşerian), ca tehnică a elaborării „discursurilor”. Desigur, tehnica poate fi însuşită sau nu de către un scriitor şi atunci se poate constata dacă acest fapt aparţine sau nu idiostilului său.

3.2. Sinonimia frazeologică *in absentia*

După cum am precizat mai înainte, sinonimia *in absentia* include sinonimia latentă şi sinonimia de inventar, împărţire întru totul valabilă şi pentru sinonimia frazeologică.

3.2.1. Sinonimia frazeologică latentă

Se afirmă frecvent că o trăsătură a unităţilor frazeologice este *idiomaticitatea* (considerată aici doar din punct de vedere semantic). Ea este o însuşire graduală a frazeologismelor, ca şi *stabilitatea* (cf. Scherf, *Expresii*, p. 90-91).

> În ultimul timp se apreciază că acest criteriu al stabilităţii nu „rezistă”. Lucrarea cercetătoarei Gertrud Greciano (vezi *Signification*) încearcă să demonstreze că tocmai *modificarea* frazeologismelor le arată viabilitatea, faptul că

„trăiesc" (pentru tipurile de modificări ale enunţurilor aparţinând discursului repetat, după *quadripartita ratio*, vezi Dumistrăcel, *Discursul*). Greciano examinează expresiile idiomatice *in vivo* (după cum o şi mărturiseşte la p. 245). Nu trebuie însă pierdut din vedere faptul că, cel puţin la nivelul competenţei idiomatice (ca tehnică / *dýnamis*), frazeologismele sunt unităţi fixe / stabile şi se învaţă ca atare (deoarece se găsesc în vorbire, în discursuri, mai ales sub formă stabilă). În limba ca *enérgeia* (ca activitate) apar, cu siguranţă, multe modificări ale acestora (adesea ocazionale, ce rămân în stadiul de *hapax*), iar faptul este foarte bine surprins de Eugeniu Coşeriu: „Ne jucăm, de multe ori, cu aceste expresii [*fixe*, după cum se exprimă cu o frază mai înainte, n.n. C.M.], însă ce înţelegem? Înţelegem că expresia nouă este o aluzie tocmai la cea veche" (*Arhitectura*, p. 56).

În general, se vorbeşte despre un *sens frazeologic* (cel global, care nu rezultă din suma semnificaţiilor elementelor componente ale unităţii frazeologice) şi un *sens literal* (cel care reiese din suma acestor semnificaţii)[345]. Dacă se constată o discrepanţă între sensul frazeologic şi sensul literal al întregii îmbinări, atunci îmbinarea este *idiomatică*. Cu cât această deosebire este mai mare, cu atât îmbinarea este „mai idiomatică". Evident că, la origine, există întotdeauna o legătură între sensul literal şi cel frazeologic (adesea „vizibilă" încă), dar, uneori, ea se pierde într-o asemenea măsură, încât vorbitorul n-o mai sesizează, unităţile frazeologice prezentându-i-se ca neanalizabile. Aşa se face că putem înregistra (din documentare sau ştiri TV) enunţuri precum: „şi rechinul se întoarce de la vânătoare *cu mâna goală*" sau „în colectivitatea sa, femela-zimbru *are* în continuare *un cuvânt greu de spus*" (v. *supra* I, 4.2.2.1.)[346].

Însă, în acelaşi timp, există şi tendinţa (generată de o anumită intenţie ludică) de a reface aceste legături, fie trecând îmbinarea stabilă în îmbinare liberă, fie suprapunând cele două tehnici şi, implicit, cele două tipuri de sens[347]. Se creează, în acest mod, ambiguitatea (cf. şi Coteanu, *Stilistica*, p. 33) sau, cel puţin, aluzia. Să se compare, bunăoară, citatele de mai jos:

---

[345] Şi Greciano utilizează, de-a lungul lucrării sale, termenii *sens idiomatique* şi *sens littéral* (*Signification*).

[346] În schimb, prea multă analiză (combinată cu ludicul) poate conduce la o situaţie de tipul celei următoare. Tudor Arghezi povestea (într-o tabletă) cum era nevoit în tinereţe, locuind într-o cameră sărăcăcioasă, noaptea, să asculte cum se jucau şoarecii „cu nucile care *le veneau la îndelăbuţă*" (*apud* G. I. Tohăneanu, *O seamă de cuvinte româneşti*, Ed. Facla, Timişoara, 1976, p. 52). Se joacă până şi lingvistul Ion Coja când spune că „o construcţie ca participiul absolut se pare că nu e *la îndemâna* (mai corect, *la îndegura*…) tuturor românilor!" (Ion Coja, *Îndreptarea îndreptarului ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, Ed. Junimea, Iaşi, 2003, p. 37).

[347] Iată şi părerea cercetătoarei Gertrud Greciano: „Dans le cas de l'emploi ludique d'une EI [= *expression idiomatique*, n.n. C.M.], champ d'étude particulièrement fructeux, l'effet comique s'explique par les heurts que provoque la superposition du sens idiomatique et du sens littéral" (*Signification*, p. 25).

„Inima îi dete brânci şi ea nu se putu opri, ci îl sărută. Aleodor, cum se deşteptă, îi trase o palmă de *auzi câinii în Giurgiu*" (Ispirescu, LBR, p. 32).

„Peste apă, prin bezna nopţii fără stele, cu cer acoperit, nu se vedea dincolo nimic. Doar mai jos, spre malul dimpotrivă, clipeau câteva luminiţe risipite în întuneric, departe…
Şi *s-auzeau câinii-n Giurgiu*" (Topârceanu, *Pirin-Planina*).

În fragmentul aparţinându-i lui P. Ispirescu, îmbinarea de cuvinte *a auzi câinii în Giurgiu* (sinonimă cu *a vedea stele verzi*, ca o consecinţă a unei lovituri date la cap) este stabilă, pe câtă vreme, la G. Topârceanu (în secvenţa finală a naraţiunii memorialistice *Pirin-Planina*, în care protagonistul se află pe malul bulgăresc al Dunării), îmbinarea este liberă, chiar dacă aluzia poate fi percepută. Tot o aluzie descoperim şi în următorul citat:

„Naţl sfărâma tocmai cu *barda* încheietura de la un genunche, şi când Persida se ivi peste drum şi apucă spre măcelărie, el rămase cu privirea perdută şi *barda* îi tremura în mână. […] Era şi el mai întâi mirat, în urmă însă *îi venea să ridice barda şi să arunce în lună cu ea*, apoi să lase măcelăria în grija mumei sale, să alerge după fata Marei şi să sfărâme capul celui ce ar îndrăzni să se apropie de dânsa (Slavici, M, p. 53-54).

A arunca cu barda în lună înseamnă 'a face un gest necugetat sau foarte curajos' (ca şi *a trage / a da cu puşca-n Dumnezeu / lună*), adică tocmai ce este în stare să facă Naţl, îndrăgostit nebuneşte de Persida. Se observă însă că Naţl, măcelar de meserie, chiar întrebuinţa o bardă în momentul în care îl încercau gândurile disperate.

După Greciano (*Signification*, p. 24-25 şi p. 334-339), asemenea exemple ilustrează cazuri de *omonimie*. De altfel, chiar prin omonimie explică specialista franceză şi suprapunerile ludice ale sensurilor idiomatice şi literale[348]. Iată o astfel de situaţie: sloganul dintr-o reclamă TV, pentru un tip de gumă de mestecat, este „Mesteci şi *faci faţă* distracţiei!". El este însoţit de imagini în care fizionomiile unor copii, ce mestecă respectivul produs, se deformează (adică *fac* tot felul de *feţe*). Probabil că termenul *omonimie* se întrebuinţează, pentru fenomenul în cauză, datorită analogiei dintre cuvânt şi unitate frazeologică. În cazul cuvintelor omonime, suprapunerea lor poate fi observată, de pildă, în operele poeţilor cunoscuţi pentru predispoziţia lor spre ludic:

„Şi vei pleca prin seara de mileu
Spre casa ta cu *trepte* de liceu

[348] Ele nu sunt cazuri de polisemie (cf. Greciano, *Signification*, p. 336), cum pare a lăsa să se înţeleagă Gh. Colţun (*Frazeologia*, p. 42).

Unde te-aşteaptă prin câte-o firidă
Unchiul *avar*, mătuşa ta gepidă." (Mircea Cărtărescu)[349].

Aici efectul stilistic este generat de faptul că cele două cuvinte, *trepte* şi *avar*, acumulează (şi actualizează) câte două semnificaţii fiecare.

Suntem totuşi rezervaţi în privinţa folosirii termenului *omonimie* pentru jocurile de cuvinte ce implică frazeologismele. Cuvintele omonime, luate separat, ca semne lingvistice (cum şi sunt înregistrate în dicţionare) aparţin limbii, în vreme ce, dintre îmbinările considerate omonime, numai cele stabile (frazeologismele) ţin de limbă, fiind învăţate ca formule gata făcute de către vorbitori, celelalte structuri (de tehnică liberă) constituind fapte de vorbire[350]. Din păcate, nu avem însă la dispoziţie un termen mai potrivit.

În secţiunea dedicată funcţiilor sinonimelor (vezi I, 2.3.5.), apreciam că funcţiile sinonimelor din cadrul SIA (adică, mai precis, *sinonimia latentă*) se regăsesc printre cele ale semnului lingvistic în comunicare. Este vorba de acele *funcţii evocative* puse în evidenţă de Eugeniu Coşeriu, funcţii date de caracterul motivat al alegerii unor cuvinte în diverse contexte în raport cu celelalte sinonime ale seriei latente, ce se exclud din mesaj. Acelaşi lucru este valabil şi pentru frazeologisme, ori de câte ori ele apar ca motivate, în text, în raport cu alte sinonime frazeologice absente, întrucât aceste unităţi frazeologice, sau doar unele cuvinte din structura lor, funcţionează în relaţie (fie din punct de vedere material, fie din punct de vedere al conţinutului) cu alte semne din sistem sau din text, ori cu texte întregi, cu lucrurile ori cu cunoaşterea noastră despre lucruri etc. (cf. Coşeriu, *Limbajul poetic*, p. 149)[351]. În consecinţă, vom examina câteva situaţii în care, din perspectiva sinonimiei *in absentia*, apariţia unor frazeologisme este pe deplin motivată, ele având aici funcţii de evocare.

Primul exemplu face parte din naraţiunea anecdotică *Istoria unui galbân*, scrisă de Vasile Alecsandri, în care utilizarea expresiei *a-şi arăta arama* este pe deplin justificată, având în vedere că replica aparţine unei parale ce acuză un galben că ar fi *calp*. Cuvintele de mai jos dezvăluie tocmai originea expresiei, căci galbenii falşi (de aramă, dar „suflaţi" cu aur), prin întrebuinţare, îşi arătau, în cele din urmă, esenţa:

---

[349] Exemplu preluat de la Vrănceanu-Forăscu, *Lexicul*, p. 73.

[350] Conform concepţiei şi terminologiei coşeriene, primele au semnificaţie, celelalte au sens.

[351] Referindu-se la tipurile de conotaţii, Ion Coteanu (*Stilistica*, p. 33) aminteşte o clasificare a cercetătorului Yoshihiko Ikegami, după care acestea ar apărea în două situaţii generale: când un cuvânt evocă prin asociaţie de idei alt cuvânt (şi aici sunt date şase posibilităţi) sau când un referent evocă tot prin asociaţie de idei alt referent. În esenţă, judecând şi după exemplele date, este vorba tot de funcţii evocative.

„…dar tu, negreşit, eşti mincinos, calp, bastard, căci *îţi arăţi arama* fără cât de puţină sfială” (Alecsandri, CP, p. 48)[352].

Nu întâmplător, din mulţimea de frazeologisme sinonime însemnând ‘a muri’, alege Creangă locuţiunea *a-şi da duhul*. Cel care a decedat era cunoscut drept *părintele Duhu*:

„Şi poate că din această pricină bolnăvindu-se greu, *şi-a dat duhul*, tocmai când ajunsese îngrijitor la biserica Nicoriţa din Tataraşi” (Creangă, *Popa Duhu*, în *Opere*, p. 352).

Este evident că în fragmentul următor scriitorul humuleştean a speculat asemănarea fonetică (şi etimologică) dintre *talpă* şi *tălpăşiţă* din frazeologismul *a-şi lua tălpăşiţa*, ceea ce a condus la eliminarea posibilităţii de a folosi alte expresii (de pildă, *a spăla putina*, *a o lua la sănătoasa* etc.) pentru ‘a pleca în grabă, a fugi’:

„Noi însă, cu toate blăstămele lui, mai puindu-i în alte nopţi câteva poşte şi făcându-i-se *talpele* numai o rană, a fost nevoit *să-şi ieie tălpăşiţa* spre Humuleşti, lehămetindu-se de popie şi lăsând toate merindele sale în stăpânirea noastră” (Creangă, AC, III, p. 284).

Personajul Costi, din romanul lui Slavici, nu scăpa cu faţa *curată* (adică nezgâriată) din încăierările cu copiii Marei, întrucât Persida „avea gheare ca pisica”. Este şi acesta un caz de suprapunere a celor două tehnici, de vreme ce îmbinarea de cuvinte *a scăpa cu faţa curată* poate fi considerată simultan şi liberă şi stabilă:

„…săreau amândoi cu Sida în capul lui, şi rar *scăpa* Costi *cu faţa curată*, fiindcă Sida avea gheare ca pisica şi ar fi sărit şi în foc pentru frăţiorul ei (Slavici, M, p. 28)[353].

În scurta naraţiune *Adieri*, un bătrân, Ion Bârluţ, rememorează vremuri din tinereţe, când mergea la plug cu boii săi. Dorinţa lui este să ceară boii fiului său pentru a mai merge o dată la arat. Soţia sa îl vede îngândurat, posomorât, şi i se adresează cu următoarele cuvinte din care reiese întrebuinţarea motivată a expresiei *a nu-i fi* (cuiva) *boii acasă* ‘a fi abătut, mâhnit’:

---

[352] Tot motivat apare aceeaşi expresie într-un vers din virulenta diatribă a *Scrisorii* III („Prea *v-aţi arătat arama*, sfâşiind această ţară”), dacă se ţine seama de un alt vers pe care Eminescu îl foloseşte ceva mai înainte în respectiva satiră: „Toţi pe buze-având virtute, iar în ei *monedă calpă*”.

[353] În acelaşi text, la câteva pagini distanţă, se utilizează aceeaşi expresie, dar numai cu sens frazeologic: „…ce-i drept, că de înecat nu se vor îneca, dar nici *cu faţa curată nu vor scăpa*, după ce au ridicat atâta lume în picioare” (Slavici, M, p. 34).

„– Ce te-a ajuns, frate, de *nu ţi-s boii acasă*? îl întreabă Safta" (Agârbiceanu, NP, I, p. 141)[354].

În nuvela *Nucul lui Odobac*, un flăcău, luat la întrebări de bunicul său, se preface că nu înţelege constatarea celui din urmă. El este îndrăgostit de Ruja lui Cazacu din Moghileni, fata unui hoţ de cai, un fel de amazoană autohtonă. Cuvintele lui sugerează că „motivul" mâhnirii sale se află pe imaşul Moghilenilor, căci fata pe acolo îşi cam făcea veacul: „…deodată îi răsări înainte o herghelie cu cai mărunţi, şi-n mijlocul ei, călare bărbăteşte pe un sur, Ruja lui Cazacu" (Gârleanu, SA, I, p. 207). Aşadar, frazeologismul *a nu-i fi* (cuiva) *boii acasă* îi permite lui Gârleanu subtile aluzii:

„Şi câte şi mai câte, până când, într-o bună zi, moşneagul îl luă din scurt:
– Mitrule, ţie *nu ţi-s boii acasă*.
Dar băietanul făcu pe prostul:
– Nu, îs la câmp, în Moghileni.
– Haide – haide" (Gârleanu, SA, I, p. 205).

Oratorul Tase Filoreanu (în *Oratorul*), întrucât credea că semnul electoral al partidului său era *Crucea,* iar semnul adversarilor politici era *Steaua*, foloseşte în primul discurs formula: „*Vai de steaua lor*!" (Gârleanu, SA, I, p. 229) şi-i îndeamnă pe alegători să-şi facă cruce. Mai apoi, când află că, de fapt, semnele erau viceversa, îi sfătuieşte pe aceştia astfel: „*Puneţi-le* dar *cruce* şi lăsaţi-i" (*ibid*., p. 231).

Tot la un joc de cuvinte recurge şi Calistrat Hogaş în *La Tazlău*, atunci când atrage subtil în conversaţie expresia *a-i purta* (cuiva) *sâmbetele* 'a duşmăni':

„Sgribincea rămăsese puţin îndărăt şi nu ne auzea ce vorbim…
– Aşa-i… da parcă, de când cu Călina, te uiţi cam chiorâş la el.
– Da uită-se cine ştie, că eu doar nu-i *port* socotelile lui.
– Socotelile nu le-i hi *purtând*, Huţane, dar mi se pare că-*i porţi sâmbetele* (Hogaş, P, II, p. 60).

În romanul sadovenian *Zodia Cancerului* (cap. XXI), doi slujitori „leşi" pun la cale o busculadă pentru a-l tâlhări pe abatele Paul de Marenne şi, în acest scop, se folosesc de un mic incendiu: „Jarul se risipi şi câţiva cărbuni se rostogoliră de pe vatră. *Paiele luară foc într-o clipă*"

[354] Nu este o coincidenţă utilizarea unei expresii ce conţine cuvântul *boi*, în acord cu referentul din discurs, căci tot Agârbiceanu foloseşte varianta *a nu-i fi* (cuiva) *oile acasă* în *Morala publică*: „Pavel [un ţăran, n.n. C.M.] ar fi vrut să mai încerce, doar îl va lăsa mai lesne. Dar bagă de seamă că advocatului, astăzi, *nu-i sunt oile acasă*" (Agârbiceanu, NP, I, p. 227).

(Sadoveanu, ZC, p. 182). Graţie abilităţii lui Alecu Ruset, abatele scapă cu bine şi încearcă să minimalizeze incidentul, folosind sintagma *foc de paie*:

> „– […] În orice caz, în călătoria aceasta a mea, observ că mi se prezintă interesante enigme. Aş dori să le dezleg; totuşi mai bine să amânăm şi să ne ducem la culcare. N-a fost decât *un foc de paie*" (*ibid*., p. 186).

Altă făină se macină la moară 's-au schimbat lucrurile, nu mai e ca înainte' este considerată expresie (cf. MDA, s.v. *moară*). Ea apare parţial suprimată la Sadoveanu, însă nu întâmplător, căci cel care vorbeşte despre schimbare, un negustor evreu, rosteşte replica în contextul în care se discuta deja despre vânzarea grânelor şi a făinii:

> „– […] Aici, unde sunteţi dumneavoastră şi domnu Filip, e altă socoteală… aici, subt ochiul stăpânului, *se macină altă făină*…" (Sadoveanu, VMS, p. 51).

O suprapunere a celor două tehnici se observă şi la Fănuş Neagu atunci când utilizează izolarea *a se duce pe copcă* 'a muri' şi cu accepţiunea proprie 'a a cădea sub gheaţa lacului':

> „Ce iarnă scumpă! Ţine gheaţa lacului Mogoşoaia? întreabă duşmanii. Cei vrednici tropăim şi ne batem cu pumnii în bucile obrajilor, câte unii *ne* mai *ducem pe copcă* şi ne-ntoarcem, şi de-ai dracului ce suntem ne vom sfârşi la timpul potrivit pentru noi şi de mult trecut pentru alţii" (Neagu, IM, p. 69).

De o serie de exemple asemănătoare s-a ocupat într-un studiu (*Procedee de renovare a sensului frazeologismelor şi efectele stilistice obţinute în rezultatul acestor transformări*) şi cercetătorul basarabean Gheorghe Colţun. Totuşi, remarcăm că mai toate ilustrările aparţin unei literaturi anecdotice: scurte jocuri de cuvinte în care frazeologismele sunt întrebuinţate ca scop în sine, generând respectivele contexte. Citătm câteva: „Umblând tot timpul cu *doaga* subţioară, încă nu-l convingi pe nimeni că *ea nu-ţi lipseşte*" sau „Sunt sigur că *beţe-n roate se puneau* cu mult înainte de invenţia roţii" sau „Unii îţi caută *rana* ca *să pună degetul* pe ea, alţii – ca *să pună sare*" etc. (Colţun, *Procedee*, p. 53). Se poate susţine că în asemenea cazuri frazeologismele *au exclusiv funcţie ludică*. Un oarecare scop ludic aveau, ca utilizare, şi unităţile frazeologice analizate de noi mai sus, dar acestea nu generau contexte (foarte scurte), ci, din contră, ele erau selectate tocmai pentru că erau adecvate în respectivele contexte (de mari dimensiuni), în comparaţie cu alte expresii şi locuţiuni din aceeaşi serie sinonimică.

3.2.2. Sinonimia frazeologică de inventar

Dacă la nivelul limbii istorice (văzută ca *érgon*) sinonimia frazeologică de inventar poate fi concepută ca un dicţionar de sinonime

frazeologice, la nivelul individual aceasta constă în totalitatea sinonimelor frazeologice, grupate în serii, de care vorbitorul dispune. Exemplificăm acest tip de sinonimie prin inventarul de sinonime frazeologice verbale ce exprimă ideea de fugă sau de plecare în grabă pe care Petre Ispirescu îl deţine[355]: *să te ţii pârleo* (Ispirescu, LBR, p. 12, 51, 127), *a-i sfârâi* (cuiva) *călcâiele* (*ibid*., p. 12, 127, 221), *a o lua la sănătoasa* (12, 52, 94, 118, 153), *a o porni* ~ (90), *a o apuca* ~ (122), *a o zbughi* ~ (299), *a o lua iute la picior* (18), *să te ţii după dânşii* (18, 118), *pe ici ţi-e drumul* (22, 51, 77, 99, 139), *a o rupe d-a fuga* (25, 53, 98, 131), *a se duce, duluţă* (52), *a da dosul* (85, 127), *a o tuli d-a fuga* (99, 220) ~ *la fugă* (122) şi *a se împrăştia* (mai mulţi) *ca puii de potârniche* (86, 226).

Sinonimia devine cu adevărat interesantă pe terenul vorbirii, în texte, întrucât analiza trebuie să ţină seama de determinările contextuale, de tradiţiile elaborării textelor, de competenţa expresivă stăpânită de subiectul vorbitor. În urma cercetării operelor scriitorilor aleşi, am putut constata că atât sinonimia juxtapusă / în contact, cât şi cea distanţată, nu se prezintă în aceeaşi măsură la toţi scriitorii. Cei la care am înregistrat mai multe exemple de sinonimie frazeologică (de pildă, Creangă şi Ispirescu) îndeplinesc simultan două calităţi (de fapt, componente ale idiostilului lor): obişnuiesc să repete informaţia semantică prin sinonime şi utilizează frecvent frazeologisme. Există şi scriitori la care arareori pot fi întâlnite atât cazurile de sinonimie, cât şi întrebuinţarea frazeologismelor.

4. Sinonimia lexico-frazeologică la nivel individual (clasificare şi analiză stilistică)

Am considerat necesar să ne ocupăm şi de sinonimia lexico-frazeologică în cadrul lucrării noastre, fiindcă şi această categorie implică sinonime frazeologice, însă doar la nivel individual, pentru că la nivel istoric, ca fapt de inventar, sinonimia lexico-frazeologică reprezintă combinarea seriilor de sinonime frazeologice cu cele lexicale.

4.1. Sinonimia lexico-frazeologică *in praesentia*

În această secţiune, determinantul *lexico-frazeologică*, se referă chiar la locul pe care îl ocupă, în desfăşurarea discursului, un sinonim lexical în raport cu unul frazeologic. Adică în text apare mai întâi cuvântul şi apoi frazeologismul.

[355] Este vorba, desigur, de patrimoniul său activ, pe cel pasiv nu avem cum să i-l determinăm.

4.1.1. Sinonimia lexico-frazeologică în contact

4.1.1.1. Sinonime lexico-frazeologice substantivale

Frazeologismul substantival *pierde-vară* este mai expresiv decât sinonimul său *lainic* ‘haimana’, ce apare anterior în text, şi are funcţie de intensificare:

> „Până-n seară, am şi colindat mai tot satul, ba chiar şi pe la scăldat am tras o raită, cu prietenul meu Chiriac, un *lainic* şi un *pierde-vară* ca şi mine” (Creangă, AC, I, p. 218).

Cu aceeaşi funcţie şi cu aceeaşi valoare de sugestie apare la povestitorul moldovean şi *pui de zgârâie-brânză* (*pui* este adăugat ironic) în raport cu *cărpănos* ‘zgârcit’:

> „…căci, drept vorbind, şi moş Vasile era un *cărpănos* şi-un *puiu de zgârâie-brânză*, ca şi mătuşa Mărioara” (Creangă, AC, II, p. 245).

În schimb, la Camil Petrescu, frazeologismul *tragere pe sfoară* (derivat frazeologic de la *a trage pe sfoară* ‘a înşela’) are funcţie de precizare pe lângă termenul *trişaj*:

> „Căci adaugă jocului murdar şi *trişajul*, *tragerea pe sfoară*, ca să folosesc cuvântul vulgar cerut aici şi încă nici pe cel mai vulgar” (Petrescu, UN, p. 54).

La Fănuş Neagu, reiese clar din context că îmbinarea stabilă *argint viu* este întrebuinţată cu funcţie metalingvistică, adică pentru a explica termenul ştiinţific *mercur*, ce nu se găseşte în competenţa idiomatică a interlocutorului:

> „Mă refer tot la o poveste cu *mercur* sau cu *argint viu*, cum îi zici tu” (Neagu, ÎS, p. 108).

4.1.1.2. Sinonime lexico-frazeologice adjectivale

Învălit ca un pepene înseamnă ‘foarte gras’, aşadar, în contextul de mai jos, frazeologismul apare cu funcţie de intensificare în raport cu adjectivul *gras*:

> „Iară baba nu ştia ce să mai facă de bucurie că are un băiet aşa de chipos, de hazliu, de *gras* şi *învălit ca un pepene*” (Creangă, PP, p. 57)[356].

[356] MDA înregistrează şi variantele *gras ca un pepene, învelit ca pepenele, ca un pepene de gras* ‘foarte gras’.

Şi, dacă în exemplul de mai sus era vorba despre obezitate, contrariul acesteia, faptul de a fi slab, este subliniat în textul lui Slavici de expresia *numai piele şi oase* 'foarte slab'[357]:

> „Vedea pe Reghina *slabă, numai pele şi oase*, cu faţa galfădă, cu gura strâmbă, cu ochii sticliţi…" (Slavici, M, p. 198).

4.1.1.3. Sinonime lexico-frazeologice verbale

Cu funcţie de intensificare, pe lângă verbul *a se repezi*, Ispirescu plasează ca sinonim locuţiunea *a da năvală*:

> „Atunci începură *a se repezi* şi *a da năvală* în porci, ca să-i sperie şi să fugă din loc" (Ispirescu, LBR, p. 353).

A pizmui şi *a pune* (cuiva) *gând rău* sunt sinonime în contextul următor, de vreme ce au semnificaţia 'a duşmăni':

> „Văzând aşa, fraţii cei mai mari începură *a pismui* pe cel mic, şi îi *puseră gând rău*" (Ispirescu, LBR, p. 358).

Pentru a sublinia ideea de delir, de nebunie, Creangă juxtapune *a turba* şi *a lua câmpii*:

> „– […] Când gândesc, amărâtul de mine, că am să mă întorc iar la dânsa acasă, îmi vine *să turbez, să ieu câmpii*, nu altăceva" (Creangă, MN, p. 327).

La Slavici, *a trece cu vederea* este sinonimul frazeologic al verbului *a ierta* în replici aparţinând unor personaje diferite din romanul *Mara* (Bocioacă, respectiv Hubăr):

> „– […] Nu e dar nici o pedecă la mijloc: nimic n-avem *să*-i *iertăm*, nici *să*-i *trecem cu vederea*. […]
> – […] Uite, i le *iert* toate, toate le *trec cu vederea*, toate le uit că şi când n-ar fi fost niciodată: nu-l pot însă *ierta* că nepotul meu e copil nelegiuit" (Slavici, M, p. 187-335).

Pentru 'a îmblânzi' sau 'a domoli', în exprimarea populară, se poate alege şi *a scoate gărgăunii din cap* (cuiva), aici expresia fiind întrebuinţată pentru intensificare:

---

[357] Evident că şi antonimia frazeologică se poate studia din punct contextual, dar ea nu face obiectul studiului nostru. Totuşi, oferim un exemplu de antonimie frazeologică distanţată ce pune în contrast sărăcia extremă cu bogăţia exagerată: „El era *sărac lipit*, de *n-avea după ce bea apă*. […] Împăratul, când auzi că-i trebuie atâta sumedenie de buţi, crezu că este *putred de bogat*" (Ispirescu, LBR, p. 249).

„– «Tu, fată hăi, tu-ţi faci de cap, precum văd. Da' te-*oi îmblânzi* eu şi-i *voi scoate gărgăunii din cap* şi slugoiului ăstuia!» […] În urmă, pe fată *a domolit*-o" (Agârbiceanu, NP, I, p. 20-21).

Cu acelaşi efect sunt folosite juxtapus, la acelaşi autor, *a râde* şi *a-şi bate joc*:

„Aşa-i bădicul Melentea. Când nu-i toacă muierii la ureche, îmbată de cap muncitorii care sunt cu el, îi face *să râdă* şi *să-şi bată joc* de năcazurile vieţii" (Agârbiceanu, NP, I, p. 137).

A pune cruce (la ceva) apare cu scop explicativ, dar şi de întărire a ideii de încheiere a unei acţiuni, la Brătescu-Voineşti. La distanţă de o pagină, *a se isprăvi* apare dublat de *a se mântui* 'a se sfârşi':

„E! dar acum *s-a sfârşit*. Pitache s-a cuminţit. *S-a isprăvit* cu viaţa de până acum: *i-a pus cruce*. […] De rândul acesta *s-a isprăvit*, *s-a mântuit*" (Brătescu, P, p. 54-55).

Aceeaşi pereche de sinonime (*a ispăvi / a pune cruce*) se găseşte şi la Fănuş Neagu, observându-se însă doar intensificarea:

„Ai scrântit-o? Gata, cu mine *ai isprăvit-o, i-ai pus cruce*, aleluia" (Neagu, VL, p. 114).

A da la spate şi *a uita* înseamnă acelaşi lucru, doar că primul este mai expresiv, adăugând şi conotaţia nepăsării:

„Îndeosebi căpitanul Ilie avea o figură disperată şi prietinul său şătrarul îl mângâia sărutându-l, îndemnându-l *să uite* toate şi *să dea* totul *la spate* în noaptea aceea" (Sadoveanu, ZC, p. 47).

Tot sinonime juxtapuse sunt şi *a abuza* / *a întinde coarda*, frazeologismul fiind mai sugestiv (mai concret):

„Dacă-mi merge, *abuzez* şi *întind coarda*, dacă nu, zic, vai, ce mustăcioşi erau bunicii noştri…" (Neagu, FN, p. 63).

Locuţiunea *a avea* [*o*] *discuţie*, lipsită de expresivitate, se utilizează alături de verbul *a discuta*, întărindu-l pe acesta. Am putea numi cazurile de acest tip *sinonimie lexico-frazeologică cu radical comun*:

„…acuşi vine şi Paştele, şi socru-meu nu se face deloc cu oile alea două câte le-a promis că dacă ştiam că nu ţi le dă *discutam* altfel, *aveam* altă *discuţie*…" (Săraru, NŢ, p. 51).

În contextul de mai jos, *a plănui* şi *a pune la cale* sunt sinonime, ilustrând o repetiţie semantică cu efect de intensificare:

> „…însă tot ce făcea şi tot ce *plănuise* şi tot ce *punea la cale* se petrecea şi în sufletul lui cu o frică nelămurită…" (Săraru, NŢ, p. 197).

4.1.2.Sinonimia lexico-frazeologică distanţată

4.1.2.1. Sinonime lexico-frazeologice substantivale

În comparaţie cu termenul *drac*, sinonimul frazeologic *ucigă-l-crucea* are valoare eufemistică, mai ales că este folosit în replica altui personaj, mai grijuliu în ceea ce priveşte exprimarea:

> „– Se vede că şi-a vârât *dracu* coada, să mă răguşească pe mine!
> – Bre, cuvioase – îl mustră, cu prefăcută indignare, părintele titular – ţi-am spus să nu mai pomeneşti pe *ucigă-l-crucea*" (Călinescu, EO, p. 434).

Decupată din expresia *a vedea cai verzi pe pereţi* 'a avea vedenii', sintagma *cai verzi pe pereţi* devine în contextul lui E. Barbu un veritabil sinonim pentru cuvântul *prostii*:

> „– Iar citeşti *prostii* d-astea? *Cai verzi pe pereţi*! Să nu te mai prind!" (Barbu, G, p, 297).

4.1.2.2. Sinonime lexico-frazeologice adjectivale

Spre deosebire de *robace*, metafora populară coalescentă *foc de harnică* plasează calitatea la superlativ:

> „…nu prea tânără, naltă şi uscăţivă, însă *robace* şi supusă. […] …numai că aceasta era mai în vârstă şi ceva încrucişată, dar *foc de harnică*" (Creangă, SN, p. 10-12).

Destoinic şi *în stare* sunt sinonime, dublate fiecare de câte un alt sinonim, ceea ce face ca cele două structuri *destoinic <u>a împărăţi</u>* şi *în stare <u>a cârmui</u>* să devină echivalente:

> „– Care dintre voi se simte *destoinic* <u>a împărăţi</u> peste o ţară aşa de mare şi de bogată, ca aceea, are voie din partea mea să se ducă… […]
> – Bine, dragul tatei, dacă te bizuieşti că-i putè răzbate până acolo şi crezi că eşti *în stare* <u>a cârmui</u> şi pe alţii, alege-ţi un cal din herghelie…" (Creangă, HA, p. 107).

Pentru a nu repeta acelaşi cuvânt (*absurdă*), un personaj sadovenian foloseşte locuţiunea adjectivală *fără noimă*:

„– E viaţa mea şi a mamei tale; te încredinţez, însă, că e o viaţă *absurdă*. […]
– Da. E viaţa noastră *fără noimă*" (Sadoveanu, CEC, p. 386-387).

Mai expresiv decât cuvântul *ţicnit* este frazeologismul *sărit de pe şină*:

„Nu cumva e *ţicnit*? Cum o să-i dau eu lui apartamentul meu? Ca ce chilipir? Te rog, zice el ofensat, să nu-l faci *ţicnit*. E tatăl meu! O fi, zic, dar trebuie să-ţi dai şi tu seama că e *sărit de pe şină*" (Preda, CMP, I, p. 142).

4.1.2.3. Sinonime lexico-frazeologice adverbiale

O dovadă că nu întotdeauna, la Ispirescu, sinonimele din replici sunt mai expresive decât cele din stratul narativ o reprezintă şi perechea *îndată / cât te-ai şterge la ochi*:

„– Ţine, Făt-Frumos, acest merişor. Când vei avea trebuinţă de mine vreodată, să te uiţi la el, să te gândeşti la mine şi eu *îndată* voi fi acolo. [...] Îl scoase din sân, se uită la dânsul şi se gândi la lup. Şi *cât te-ai şterge la ochi*, lupul fu aici" (Ispirescu, LBR, p. 50-51).

Îndată şi *cât ai zice „mei"* sunt sinonime, de data aceasta, în discursul naratorului:

„Băiatul, nevinovat, zise şi *îndată* se şi făcu. Apoi îi mai zise:
– De ce nu zici să vie fata împăratului turcesc?
Băiatul zise şi, *cât ai zice «mei»*, ea fu acolo" (Ispirescu, LBR, p. 309).

În aceeaşi serie de sinonime lexico-frazeologice se include şi perechea *repede / cât ai zice peşte*, ambele descoperite în vorbele unui singur personaj din romanul lui Preda:

„«Grija lui e să producă cât mai ieftin şi dacă n-ar şti cât de mică e punga săracului, ar da *repede* faliment, fiindcă un altul, care ar şti mai multe despre bugetele celor mulţi, l-ar elimina *cât ai zice peşte*...»" (Preda, CMP, III, p. 57).

4.1.2.4. Sinonime lexico-frazeologice verbale

4.1.2.4.1. Sinonime lexico-frazeologice verbale de acţiune

Expresia rustică *a da pe brazdă* (pe cineva) este, desigur, mai plastică decât echivalentul *a învăţa*:

„Apoi şi păharul iau
Mai întâi lor de le dau,
Ca *să*-i *înveţe* a bea
Şi *pe brazda* lor *să*-i *dea*" (Pann, SL, I, p. 72).

A înşela şi *a trage pe sfoară* înseamnă acelaşi lucru, cele două forme alternând din dorinţa de variere a expresiei lingvistice:

„Or să dea buzna copiii…
– Ca *să*-i *înşeli*, ai? îşi dădu drumul bătrânul. […]
– Ea îţi dă pinteni să te duci mâine cu cuştile la bâlci *să*-i *tragi pe sfoară* pe copii, aşa-i?" (Neagu, VL, p. 154-157).

În contextul de mai jos, *a*-l *juca* (pe cineva) este un sinonim al frazeologismului *a-şi bate joc*, cu care, de altfel, se înrudeşte în ceea ce priveşte suportul lexical al celui din urmă:

„Pe cioban îl opreau toţi:
– Îl *jucaşi*, Bugheo! […]
– Ţi-o intrat în cap ca la muieri. Ai slăbit, prostule. Ai vrut *să-ţi baţi joc* de doctor, şi te-o mâncat dânsul fript" (Gârleanu, SA, I, p. 95-97).

Sinonime sunt *a râde* şi *a face haz* (de ceva / de cineva). În aceeaşi relaţie se poate încadra şi *a face spirite*, dacă înseamnă 'a glumi pe seama cuiva':

„*S-a* cam *râs* la Cameră de acest duel şi s-au făcut, de data asta, spirite pe socoteala lui. […] În cercurile parlamentare *s-a făcut haz* îndestul de această întâmplare şi mulţi dintre cei care mai rezistau au căzut de acord că într-adevăr Nae Gheorghidiu e unul dintre cei mai deştepţi şi mai periculoşi oameni din ţara românească" (Petrescu, UN, p. 50-51).

A da ochii (cu cineva) are tocmai semnificaţia '*a întâlni* pe cineva':

„Dacă-l *întâlnea* poate că-l omora. I-a rămas însă în inimă un fel de sfială faţă de feciorul lui Toma Bulbuc. Îl ocolea ca *să* nu *dea ochii cu* dânsul" (Rebreanu, I, p. 75).

În schimb, în exemplul următor, cuvântul *a târnosi* este mai sugestiv decât locuţiunea sinonimă *a da bătaie*:

„L-*au târnosit* femeile pe vânzător de nu-l mai cunoşteai, că să ferească Dumnezeu să încapi pe mâna ţigăncilor, *să*-ţi *dea* ele *o bătaie* să pomeneşti!" (Barbu, G, p. 147).

A se canoni şi *a o duce greu* sunt sinonime, fiindcă ambele înseamnă '*a se chinui*' (termen care apare şi el în text):

„– Ba, Dumnezeu să mă ierte! Da' mie-mi pare că unii prea *ne canonim* în viaţa asta. Nu faci nici un rău şi *o duci* mai *greu* ca un câne fără stăpân. […]
– N-*am chinuit* eu destul?" (Agârbiceanu, NP, I, p. 58-60).

Verbul rar *a astruca* (aici ‘a înmormânta’) intră, în replicile eroinei lui Sadoveanu, Vitoria Lipan, în sinonimie cu semifrazeologismul eufemistic *a pune* (pe cineva) *în locaşul de veci*:

> „– După ce *astrucăm* pe Nechifor Lipan. El a spus ce avea de spus… […]
> – Acuma, după ce a fost aflat, să veniţi să fiţi faţă când l-*om pune în locaşul de veci*” (Sadoveanu, B, p. 163-164).

A fugi sau, mai exact, *a se duce fugind* alternează cu *a-şi lua tălpăşiţa* în textul lui Alecsandri:

> „Ursul meu ruşinat, se vede, de o primire atât de rea din partea sexului frumos, *se duse* fugând să-şi ascundă ruşinea în fundul codrilor, şi pădurăriţa, pe de altă parte, *îşi luă* iute *tălpăşiţa*, după cum zice vorba, şi pân-acasă *ţinu numai o fugă*” (Alecsandri, CP, p. 34).

De asemenea, *a fugi* şi *a o rupe la fugă* (ce are valoare incoativă) sunt sinonime în context camilpetrescian:

> „…în clipa în care *fugim* însă, vin după noi ca pietrele, prăbuşind tot, vulcanic. […] Ne privim o clipă, îmi trec limba secătuită peste buzele arse şi pe urmă *o rup la fugă*, căci oamenii vin fără altă chemare” (Petrescu, UN, p. 369-371).

A rostogoli şi *a da de-a dura* intră într-o perfectă relaţie de sinonimie, chiar dacă în citatul aparţinându-i lui Dinu Săraru cuvântul se găseşte la modul gerunziu, iar locuţiunea – la participiu:

> „…iar acum ei mergeau unul lângă altul, Năiţă, iute, iute, cu pieptul înainte, de parcă ar fi împins pe cineva cu el, Pătru gâfâind şi *rostogolindu-se* într-o parte, ca un arici *dat de-a dura* de cineva” (Săraru, NŢ, p. 118).

Se observă cu uşurinţă că *a da târcoale* apare în fragmentul lui Marin Preda cu intenţia de a evita repetiţia verbului *a se roti*:

> „Nişte ciori, învăţate *să se rotească* şi să se aşeze deasupra a ceva înalt, acum că acel ceva nu mai era, *dădeau târcoale* prin preajmă şi croncăneau urât, parcă a pustiu, din ciocurile lor negre” (Preda, *Moromeţii*, I, p. 75).

A ţopăi este un verb expresiv, de origine onomatopeică, dar *a juca tontoroiul* îl întrece ca valoare stilistică, de aceea Caragiale foloseşte frazeologismul în replica personajului:

> „…nevastă-sa aprinsese o sumă de lumânări şi *ţopăia* pân odaie singură.
> – Ce e, femeie? zise omul; ce! ai înnebunit de *joci tontoroiul* singură, fără flaşnetă măcar?” (Caragiale, NPA, p. 65).

4.1.2.4.2. Sinonime lexico-frazeologice verbale de stare

A se smiorcăi nu este la fel de expresiv ca *a da apă la şoareci* ‘a plânge’, care este utilizat în replică, dar ambele sinonime surprind o conotaţie ironică:

„«Tovarăşe director, cică *se smiorcăise* ea, măcar dacă am fi vinovaţi de ceva...» «Ei, da, asta ar mai lipsi, se înfuriase el, ia nu mai *da apă la şoareci* şi ieşi afară...»” (Preda, CMP, III, p. 9).

Pot fi considerate sinonime lexico-frazeologice cu acelaşi radical *a (-şi) reaminti* şi *a-şi aduce aminte*:

> „Fata asta îmi *reamintea* toată copilăria mea. […] Privind într-acolo, îmi *adusei aminte* că la capătul satului meu, lângă un cot al Dâmboviţei, era o pădurice ca aceasta” (Gârleanu, SA, I, p. 75-76).

Sau, în acelaşi fel, *a-şi aminti* şi *a-şi aduce aminte*:

> „De multe ori însă *îmi amintesc* cele auzite de la moşul meu, şi aşa, mai ieri, fapta unui prieten mi-*a adus aminte* de o poveste pe care o auzisem, în vreo două rânduri, de la bătrân” (Gârleanu, SA, II, p. 239).

Evident, *a se mânia* nu este tot atât de expresiv ca şi *a-i sări ţandăra* (cuiva):

> „– Să nu te mai aud, Petre, că spui prostii! *Am să mă mânii*!
> Ceilalţi moţăie din cap în semn de aprobare, dar lui Petre *îi sare ţandăra*” (Agârbiceanu, NP, II, p. 13).

A se teme şi *a fi cu frică* reprezintă un caz de sinonimie lexico-frazeologică neexpresivă:

> „*Să se teamă* de mine, ca să mă lase să trăiesc la pământul meu – şi *să fie cu frică* să nu mi se clintească un fir de păr din cap” (Sadoveanu, ZC, p. 57).

A se cade şi *a fi cu cale* au ambele semnificaţia ‘a se cuveni’:
„Nu *să cădea* nouă cel puţin o lună
Să fi ţinut nunta cu regulă bună?
Nu *era cu cale* l-astă veselie
Ca să se poftească şi-alţi domni mari să vie” (Pann, SL, I, p. 462).

4.1.2.4.3. Sinonime lexico-frazeologice verbale existenţiale

Personajul Nechifor Coţcariul, din nuvela lui Creangă, alternează *a muri* cu *a pune mâinile pe piept*, frazeologismul apărând nu numai cu funcţie de variere, ci şi cu o oarecare valoare eufemistică, întrucât, probabil, protagonistului îi vine greu să vorbească despre propria moarte:

„– Asemene şi eu gonitori, giupâneşică… că de băieţi nu mai trag nădejde, pentru că baba mea e o sterpătură; n-a fost harnică să-mi facă nici unul, nu i-*or muri* mulţi înainte *să*-i *moară*! De *oiu pune* eu *mânele pe pept*, are să rămâie căruţa asta de haimana şi iepuşoarele de izbelişte!” (Creangă, MN, p. 323).

Tot pentru a nu repeta verbul *a muri* se întrebuinţează şi expresia *a închide ochii* în romanul lui D. Zamfirescu:

„– Eu ştiu c-*o să mor* în curând, coane, şi aş vrea *să-nchid ochii* la bârlogul nostru” (Zamfirescu, VŢ, p. 111).

Tatăl lui Petrini, din amplul roman al lui Marin Preda, utilizează expresia eufemistică *a-l lua* (pe cineva) *Dumnezeu*, în loc de *a muri*, fiindcă se fereşte să se exprime altfel când vine vorba despre soţia sa.

„El înţelese şi mă urmă. «Las-o să spună, zisei. E bolnavă şi ştii şi tu că *o să moară*. A făcut metastază.» [...] Tata însă nu se lăsă impresionat: «Degeaba zici tu, aşa a gândit o viaţă întreagă! Când *mor*, oamenii iartă pe toată lumea. Asta n-o să mă ierte nici în clipa când *o s-o ia Dumnezeu*.»” (Preda, CMP, II, p. 416).

Cu scopul varierii, dar şi cu dorinţa de a transmite desconsiderarea, de către un alt personaj, a unei ipotetice morţi a celui care vorbeşte, se utilizează şi *a lua dracu*[*l*] (pe cineva):

„– Ce crezi tu, că dacă eu *muream* şi el trăia, lui îi dădea sângele pe nas de mila mea? Nici n-ar fi stat să întrebe: «Ce-a avut acela, mă, de ce *l-a luat dracu*?»” (Neagu, ÎS, p. 138).

Un alt sinonim frazeologic pentru *a muri* este *a-şi da sufletul*:

„Numai cine trăieşte adevărat lasă amintiri. Ceilalţi *mor* definitiv în clipa-n care-*şi dau sufletul*” (Neagu, FN, p. 17).

4.2. Sinonimia frazeologico-lexicală[358] *in praesentia*

Din perspectiva ordinii în care sinonimele se aşază sau apar în fluxul discursiv, se poate vorbi şi de o sinonimie frazeologico-lexicală.

4.2.1. Sinonimia frazeologico-lexicală în contact

4.2.1.1. Sinonime frazeologico-lexicale verbale

Pe lângă locuţiunea *a da năvală*, verbul *a se repezi* apare cu funcţie de intensificare:

[358] Că se poate întrebuinţa şi «*frazeologico*-» pentru a forma sintagme terminologice, o demonstrează termenul creat de Th. Hristea (într-o lucrare din 1995), *calcul* ***frazeologico-gramatical*** (*apud* Groza, *Dinamica*, p. 62).

„…noi *am dat năvală* la sat, *ne-am repezit* la deal şi am pus mâna pe tunurile turceşti” (Ghica, S, p. 46).

A lua ochii ‘a tenta’ şi *a ispiti* sunt sinonime juxtapuse în exemplul de mai jos:

„…şi cu multe alte lucruri, unele de prisos şi de fudulie, care începuseră chiar de atunci *să ia ochii* şi *să ispitească* pe creştinul nostru” (Galaction, LV, p. 56).

Tot un caz de sinonimie frazeologico-lexicală alăturată îl reprezintă, în contextul sadovenian următor, şi perechea *a lăsa sănătate / a se duce*, dacă se admite că frazeologismul a căpătat deja semnificaţia ‘a muri’:

„– Află tu, fetiţă, zise preotul, pe când se pregătea potrivindu-şi masca din nou, că preoteasa mea Catinca, care te-a ţinut în braţe când ai primit sfântul botez, ne-*a lăsat sănătate* şi *s-a dus*, într-o marţi din saptămâna luminată, acum un an” (Sadoveanu, CEC, p. 331)[359].

În exemplul de mai jos, s-ar părea că expresia *a da pe brazdă* este glosată de verbul *a învăţa*, cu care intră în relaţie de sinonimie juxtapusă:

„– Numai să ai grijă de el, spunea, e cam pădureţ, şi mă uit la tine, maică, biserică de fată eşti… e zgârcit, *dă*-l *pe brazdă*, *învaţă*-l cu o mâncare bună, cu o cămaşă ca lumea pe el” (Barbu, G, p. 50).

Dintre cele două sinonime în contact, frazeologismul *a-i sări* (cuiva) *ţandăra* este aşezat primul, înaintea verbului *a se supăra*, întrucât, probabil, este simţit ca având valoare incoativă:

„…cu ochii pe bărbaţii lor, care soseau aghesmuiţi, cu limba ascuţită, gata *să le sară ţandăra* şi *să se supere*” (Barbu, G, p. 240).

În contextul lui Fănuş Neagu, *a da gata* (pe cineva) înseamnă tocmai ‘*a cuceri* (spiritual)’:

„Le spuse câteva glume veştede,ăia râdeau să moară, şi-i *dădu gata*, *cucerindu*-i definitiv, cu douăzeci de beţe de chibrit…” (Neagu, ÎS, p. 113).

4.2.2. Sinonimia frazeologico-lexicală distanţată

4.2.2.1. Sinonime frazeologico-lexicale substantivale

Între *porc-de-câine* şi *mişel* se poate stabili un raport de sinonimie distanţată numai dacă cel de-al doilea termen este considerat substantiv în citatul de mai jos:

[359] Expresia se întâlneşte la Creangă: „Mămuca, le luă cea mai tânără vorba din gură, mămuca nu face bine ce face; are de gând *să* ne *lese sănătate*” (Creangă, SN, p. 17).

„Mă demise zicând: «Nu te opresc, fătul meu, caută-ţi fericirea, dară nu uita că în ţara noastră meritul n-are preţ, numai *porc-de-câinele* înaintează; în urmă, mai bine e drept în osândă, decât *mişel* la onori»" (Drăguşanu, PT, p. 60).

Folosit în accepţia sa etimologică, cuvântul *suvenir* (< fr. *souvenir*) constituia în epoca lui Alecsandri un sinonim perfect pentru locuţiunea *aducere aminte*:

„Ea consistă întru *aducerea-aminte* a trecutului şi reînvierea prin povestire a diverselor epoce prin care am trecut… […] Eu însumi am cercat să fac a zbura pe sub ochii tăi un stol de *suvenire* variate…" (Alecsandri, DCP, p. 163).

În cele două fragmente următoare, unul aparţinând lui Creangă, celălalt, lui Sadoveanu, frazeologismele *cel-de-pe-comoară* şi *ducă-se-pe-pustii*, formule eufemistice la origine, sunt întrebuinţate mai degrabă cu intenţia de a crea variaţie stilistică, de vreme ce în vecinătatea lor apare şi termenul *drac*:

„Ş-apoi, unde s-a fi găsind acel împărat Roş şi fata lui, care cică este o farmazoană cumplită, numai *cel-de-pe-comoară* a fi ştiind! Parcă *dracul* vrăjeşte, de n-apuc bine a scăpa din una şi dau peste alta" (Creangă, HA, p. 142).
„Ferească Dumnezeu, dacă nu-i atunci băgare de samă, putem fi apucate de *ducă-se-pe-pustii*, când se spune că intră în noi *dracii*, de nu-i pot scoate decât popii cu cetanii sfinte" (Sadoveanu, FJ, II, p. 342).

4.2.2.2. Sinonime frazeologico-lexicale adjectivale

După ce folosise mai întâi locuţiunea adjectivală *de neînvins*, apărută pe teren românesc (de la o bază latinească), Camil Petrescu utilizează, pentru a evita repetiţia, sinonimul lexical neologic *inexpugnabilă* (< fr. *inexpugnable* sau, direct, < lat. *inexpugnabilis*):

„Aici, aceeaşi glumă: câteva sute de metri de tranşee-jucării erau menite să ilustreze principiile tactice ale armatei române *de neînvins*. […] …suntem gata «până la ultimul nasture, până la ultimul cartuş», iar cu ştiinţa luptei până la cucerirea oricărei poziţii, fie ea socotită ca *inexpugnabilă*" (Petrescu, UN, p. 6-7).

Dacă sintagma *a strânge de gât*, folosită foarte frecvent, poate fi socotită drept îmbinare stabilă, atunci citatul fănuşian de mai jos prezintă o relaţie de sinonimie frazeologico-lexicală distanţată între izolarea amintită şi termenul *sugrumată* (ambele provenind din participii):

„Totdeauna, în septembrie, casa lor, pusă departe de sat, acolo unde balta Ciulniţa se îngustează, parcă *strânsă de gât*, se tulbura de-o tristeţe difuză, o melancolie fără corb. […] Locul se numeşte La Vâjâitoare, din pricină că balta Ciulniţa, *sugrumată* pe o distanţă de vreo zece stânjeni, clocoteşte, spumegând…" (Neagu, PB, p. 9).

La rigoare, *a nu avea după* [aici, *de pe*, căci s-a interpretat în graiul muntenesc că *după* < *dă pă* – pronunţare regională pentru prepoziţia compusă *de pe*] *ce bea apă* înseamnă ‘a fi foarte sărac’. Aşadar, frazeologismul este echivalentul unei sintagme formată din vb. copulativ *a fi* şi numele predicativ (adjectiv) *sărac*, ce apare în fragmentul lui Delavrancea:

> „– …Au *n-are de pe ce bea apă*? He, he, fata proastă şi ţâfnoasă dă norocului cu piciorul. Da de, om *sărac* şi cu nasul în sus…” (Delavrancea, SA, I, p. 9).

4.2.2.3. Sinonime frazeologico-lexicale adverbiale

Locuţiunea *fără îndoială* şi adverbul *desigur* constituie o pereche de sinonime distanţate complet lipsită de expresivitate:

> „...în clipa aceea am gândit că *fără îndoială* el îi purta pică pentru ceva, se certaseră şi *desigur*, cum el era uşor de jignit, ea îl jignise...” (Preda, CMP, I, p. 93).

4.2.2.4. Sinonime frazeologico-lexicale verbale

4.2.2.4.1. Sinonime frazeologico-lexicale verbale de acţiune

În comparaţie cu *a o lua la sănătoasa*, verbul *a fugi* este neutru din punct de vedere stilistic. Totuşi, în textul lui Creangă, efectul, în planul expresivităţii, este cam acelaşi, întrucât aspectul incoativ este dat de verbul *a începe* iar consecinţa fugii este conferită de „scăpăratul picioarelor”[360]:

> „…ies răpede şi nu mă mai încurc prinprejurul şcoalei, ci *o ieu la sănătoasa* spre casă. Şi când mă uit înapoi, doi hojmalăi se şi luase după mine; şi unde nu <u>încep</u> *a fugi* de-mi <u>scăpărau picioarele</u>” (Creangă, AC, I, p. 211).

Situaţia nu mai este similară în citatul din opera lui Gala Galaction, deşi cele două sinonime sunt dispuse în aceeaşi ordine:

> „Dar când sta lângă o cotigă şi tremura din laba-i invalidă, o chelălăială colectivă, specială, îi dădu de veste că hingherii sunt aici şi că fraţii *o iau la sănătoasa*. A vrut şi el *să fugă*, dar hingherul l-a ajuns şi l-a trântit pe spate sugrumat” (Galaction, LV, p. 53).

A-şi lua lumea-n cap îşi găseşte un echivalent în verbul *a fugi* completat de structura *încotro vede cu ochii*:

> „…îi adusese vestea că satele de peste Olt *şi-au luat lumea-n cap* şi fiece creştin *fuge* <u>încotro vede cu ochii</u> fiindcă turcii au intrat în ţară ca să cureţe pe zavergii!” (Galaction, LV, p. 92).

[360] Expresia trebuie să se fi născut din imaginea cailor în alergare, ale căror potcoave scot scântei în contact cu pietrele drumului.

Expresia *a spăla putina* este sinonimă cu verbul *a se duce*, atâta timp cât acesta din urmă capătă în context nuanţa de plecare intempestivă:

„Chiar Dumnezeu, cât era el de tare şi de mare şi de Dumnezeu, când l-a luat la refec, n-a pus-o de mămăligă şi-*a spălat putina*. *S-a dus* de nu-i mai ştii de urmă" (Neagu, VL, p. 114).

A face cu ou şi cu oţet şi *a ocărî* înseamnă acelaşi lucru:

„Doamna Herdelea cu fetele, încălzind bucatele pentru cină şi aşternând masa, *făceau* pe Belciug *cu ou şi cu oţet*. Aici îl *ocărau*, aici râdeau de barba lui ţepoasă…" (Rebreanu, I, p. 70).

Expresia *a strânge* (pe cineva) *cu uşa* are chiar semnificaţia '*a constrânge*', dar, fiind mai sugestivă, ea apare în stratul dialogat în romanul călinescian:

„– Ce-asculţi tu, Stănică, ce spune el? Nici vorbă că l-a atras în casă cu familia ei şi l-*au strâns cu uşa*. […] Aglaei, Stănică îi spuse că familia Sohaţchi i s-a părut foarte de treabă, că el nu crede că Titi *a fost constrâns*, că în definitiv aşa apare dragostea…" (Călinescu, EO, p. 148-151).

În raport de sinonimie distanţată se află *a lua la refec* şi verbul *a bate*:

„Mai dedei un ocol pân colţuri, şi când, în cele după urmă, găsii caii care se adăpostise sub o sămânţă a dovleacului; îi scot afară şi-i *iau la refec*. Acasă era *să* mă *bată* tată-meu, pentru că întârziasem, dară m-a iertat, după ce îi spusei şiritenia istoriei" (Ispirescu, LBR, p. 283).

A face de petrecanie este un sinonim frazeologic al verbului *a omorî*, după cum se poate verifica şi în contextul lui Fănuş Neagu:

„– *Să* nu-ţi *facă de petrecanie*, i-am zis.
– Nu poate. Atunci, dacă mă *omora* pe loc, la el în casă, era salvat" (Neagu, VL, p. 267).

Ca să nu repete expresia *a-şi bate joc*, N. Filimon întrebuinţează verbul *a râde* (de cineva):

„«Ei o *să-şi bată joc* de mine, n-o să mă bage în seamă!... Aşa este, în adevăr; dar iarăşi, de nu voi împlini voinţa lui Caragea, voi fi depărtat din huzmet şi atunci o să fie şi mai rău, căci nefiind la putere, lumea *o să râză* de mine cu mai multă îndrăzneală.»" (Filimon, CV, p. 173).

Un alt sinonim frazeologic pentru *a râde* (de cineva) este *a face haz*, după cum descoperim la D. Zamfirescu:

„Subprefectul propuse Elenei să rămână el, şi *făcură* mare *haz* amândoi, spre părerea de rău a celorlalţi, cari voiau să ştie de ce *râd*, ca *să râdă* şi ei" (Zamfirescu, VŢ, p. 11).

Sau la Brătescu-Voineşti:

„…dacă-i merge rău, trec din apropierea lui şi *fac haz* de cum se supără. […] Partenerii şi galeria *râd* pe înfundate…" (Brătescu, P, p. 222-223).

Mai expresiv decât *a rânji*, în vorbirea familiară / populară se spune *a beli fasolele* [= fasolea], metaforă izvorâtă din analogia ce se va fi făcut între buzele dezvelind dinţii şi păstaia dezghiocată, ce lasă la iveală boabele:

„– Tu, Paraschive, ce stai acilea şi *beleşti fasolele* la mine? Ce, nu ţi-am mai văzut dinţii ăia de mult? *Rânjeşti* ca un colţat la maică-ta, parcă tu ai fi mai breaz" (Preda, M, I, p. 18).

Locuţiunea *a da roată* reprezintă un sinonim frazeologic firesc pentru *a ocoli*:

„Popa Oancea coborî în poiană şi, cădelniţând leneş – bătea abia până la înălţimea genunchilor – porni *să dea roată* casei, urmat de ţiganii cu crucea. Aveau *să ocolească* de trei ori şi la urmă să stingă jarul în apa sfinţită din căldăruşa ce o purta dascălul" (Neagu, ÎS, p. 98).

În acelaşi fel poate fi judecată şi locuţiunea *a da buzna* în raport cu *a se năpusti*:

„Câinele o să se enerveze şi iar o să mă necăjească *dând buzna* peste ei ca ieri, – şi iar o să mă aleg cu supărarea. […] Stă o clipă şi *se năpusteşte* ca un nebun…" (Brătescu, P, p. 74-75).

A se da afund este locuţiune dacă înseamnă 'a se scufunda'. În textul lui Galaction, ea funcţionează însă ca expresie, în accepţie figurată, devenind sinonimă cu *a se ascunde*:

„Unii plănuiau *să se dea afund* în pădurile mai depărtate, prin văile ferite, cercetate în alte vremuri. Alţii alergau să *se ascundă* prin bordeiele satelor, la vreo rudă, la vreun fin" (Galaction, LV, p. 77).

Şi *a aduce* (pe cineva) *la sapă de lemn* şi *a calici* (pe cineva) au aceeaşi semnificaţie, 'a sărăci':

„Întâi şi-ntâi, a pus înadins pe feciorii boiereşti să-mi caute pricină şi *să* mă *aducă la sapă de lemn*. […] Şi cu rânduiala asta, măria-ta, în câţiva ani de zile m-*au calicit* cu desăvârşire, şi mi-a ridicat şi cinstea, care pentru mine a fost cel mai scump lucru!" (Creangă, O, p. 365-366).

În basmul lui Ispirescu, *a-şi pune* (ceva) *în gând* şi *a plănui* se găsesc în relaţie de sinonimie distanţată:

„Într-acestea, o babă cerşetoare începuse a cam mirosi ceva şi *îşi puse în gând* cum să facă să scape pe împărătească a nu da de ruşine. […] …împărăteasa tot *plănuia* cum să facă împăratului plăcere când va vedea paserile vorbind" (Ispirescu, LBR, p. 270-271).

A da suflet (cuiva) şi *a însufleţi* sunt şi ele sinonime cu acelaşi radical:

„Astfel putea să cunoască şi inima şi mintea acelor cărora le *dăduse suflet* mai înainte. […] Şi Dumnezeu îi făcu hatârul: *însufleţi* lăstunul" (Gârleanu, SA, II, p. 68-70)[361].

La fel pot fi considerate şi sinonimele *a face sănăto(a)s(ă) / a însănătoşi*:

„– …căutaţi-mi pe Dale, pasere mare, şi *faceţi*-o *sănătoasă*, că eu vă voi da oricâţi bani veţi cere voi.
– Noi ne legăm, preamărite împărate, răspunseră ei, *să*-ţi *însănătoşim* paserea…" (Ispirescu, LBR, p. 346).

Şi tot aşa şi perechea *a duce surghiun* (pe cineva) / *a surghiuni*:

„…îl lua în căruţa de poştie şi-l *ducea surghiun* la Mărgineni… […] …aflând Grigore-vodă Ghica a pus de l-a pecetluit şi l-*a surghiunit*" (Ghica, S, p. 22).

În cele două fragmente de mai jos, ce fac parte din acelaşi basm (*Povestea porcului* de Ion Creangă), *a da de ştire* şi *a vesti* sunt utilizate ca sinonime distanţate, fără ca scriitorul humuleştean să dea impresia că le diferenţiază, din punctul de vedere al expresivităţii, în funcţie de cele două straturi, narativ şi dialogat:

„– D-apoi, iaca de ce, măi babă, ascultă: Împăratul *a dat de ştire*, prin crainicii săi, în toată lumea… […]
– Despre asta n-aibi grijă, tată, că eşti cu mine. Numai du-te şi *vesteşte* împăratului ce-am spus eu!" (Creangă, PP, p. 58-59).
„– D-apoi asta nu vă priveşte pe d-voastre; ia, mai bine păziţi-vă gura şi *daţi de ştire* împăratului c-am venit noi, răspunse moşneagul.
Străjerii, atunci, se uită lung unul la altul şi strâng şi din umere, apoi unul din ei *vesteşte* împăratului despre venirea noilor peţitori, moşneagul cu purcelul lor!" (Creangă, PP, p. 62).

A da de veste şi *a vesti* reprezintă încă o ilustrare a sinonimiei frazeologico-lexicale distanţate cu radical identic, pe care o pune în evidenţă aici Brătescu-Voineşti:

[361] De altfel, E. Gârleanu creează aici şi un alt sinonim lexical: „Îi rămăsese de *învieţuit* numai câteva" (*ibid*., p. 68).

„…că sunt puşti cam puţine şi că cum ar face *să* le *dea de veste*. Marin zise: «Au un cumnat aici, şade tocmai în capul satului. Mă duc să-i spui, *să*-i *vestească*.»" (Brătescu, P, p. 140).

4.2.2.4.2. Sinonime frazeologico-lexicale verbale de stare

În contextul aparţinându-i lui Ion Ghica, *a-şi aduce aminte* şi *a rememora* au aceeaşi semnificaţie:

„Cât îmi place *să-mi aduc aminte* de unii din oamenii cu cari am trăit alături, pe care i-am văzut luptând cu abnegaţiune şi curaj pentru redobândirea drepturilor ţărei şi pentru libertate! Găsesc o mulţumire nespusă *a-mi rememora* faptele şi cuvintele lor şi a le binecuvânta numele şi memoria" (Ghica, S, p. 32).

În cele ce urmează, oferim mai multe exemple, din diverşi scriitori, în care *a-şi aduce aminte* şi *a-şi (re)aminti* apar în această ordine, ca sinonime distanţate:

„*Îşi aduse aminte* de noaptea ce petrecuse cu dânsul, pe vârful şirei de paie… […] Apoi *îşi aminti* de mustrarea ce i-o făcuse din pricina legăturii lui cu Floarea, şi îi veni un dor ciudat de a vedea pe văcăriţă" (Zamfirescu, VŢ, p. 115).
„Cu începutul *îşi aduse aminte* de toate cele petrecute. […] Printr-un curios joc al memoriei, *îşi aminti* de ochii lui, când o ruga să-i dea portretul" (Zamfirescu, ÎR, p. 303).
„De aproape un sfert de oră mă chinuiesc *să-mi aduc aminte* de unde cunosc pe domnişoara şi acum *îmi reamintesc*" (Brătescu, P, p. 165).
„Zvârcolirile acestea *îi aduceau aminte* pe Ana şi pe Vasile Baciu, şi-l întărâtau. […] Râdea însă când *îşi amintea* de făgăduinţa lui că o va lua de nevastă" (Rebreanu, I, p. 85).
„După şerbet şi după masă, după ciubuc şi cafea, Abăza *şi-aduse aminte* că are de rânduit câteva grabnice afaceri care nu puteau suferi întârziere. […] Ruset zâmbea *amintindu-şi* de această parabolă arăbească…" (Sadoveanu, ZC, p. 111).

Este un aspect ce ţine de idiostil acela de a nu repeta un cuvânt sau o expresie în imediata apropiere, după cum demonstrează şi Agârbiceanu cu frazeologismul *a bate câmpii*, căruia îi dă ca echivalent verbul *a aiura*:

„Apoi iar *bătea câmpii*. Dacă *ar fi aiurat* mereu, cum într-altfel era sănătos, cred că l-am fi luat drept un prefăcut…" (Agârbiceanu, NP, II, p. 99).

La fel procedează şi Fănuş Neagu, doar că distanţa dintre aceleaşi sinonime este mai mare:

„– Nimeni nu-i în stare *să bată câmpii* ca tine sau să născocească datini inexistente. […] Un măr, nu-şi dădea seama că *aiurează*" (Neagu, PB, p. 30-33).

Expresia familiară *a lega căţeaua* ‘a tăcea’, la imperativ, intră în sinonimie cu argoticul *mucles* (de origine ţigănească, cf. MDA, care atestă şi vb. *a mucli*, de aceeaşi provenienţă) într-un dialog din romanul lui E. Barbu. Utilizarea argoului ţine de competenţa expresivă, contribuind la generarea variaţiei diafazice (vezi I, 3.2. şi II, 2.2.4.):

> „– *Leagă căţeaua*, moară neferecată ce eşti!
> – *Mucles*! Dă-te-n câştig!” (Barbu, G, p. 66).

Atât *a mâna porcii la jir* cât şi *a horăi* au semnificaţia de ‘a sforăi (zgomotos)’:

> „…se tologeşte jos pe pajişte, acolo pe loc, mai rumegă el cât mai rumegă, şi pe urmă se aşterne pe somn, şi unde nu începe *a mâna porcii la jir*. Harap-Alb, cum îl aude *horăind*, iese afară încetişor…” (Creangă, HA, p. 136).

Iorgu Iordan încadrează formele de tipul *a o sfecli* (cu neutralul *o* ca obiect direct) în rândul *fenomenelor lexicale* (considerând că-i mai expresiv decât „sinonimul analitic” *a se înroşi ca sfecla*), vezi *Stilistica*, p. 336. Din această perspectivă, în contextul de mai jos, ar trebui să identificăm o sinonimie frazeologico-lexicală (*a o băga pe mânecă / a o sfecli*) şi nu exclusiv frazeologică, cum am considerat noi până acum (v. *supra*, de pildă, II, 3.1.2.3.1.[f]). Dar tocmai acest „*o*” neanalizabil (fără funcţie sintactică) ar trebui să dea de gândit, căci el transformă „fenomenul lexical” în sintagmă[362] şi fără de care, de altminteri, verbul *a sfecli* nu are sens:

> „El însă *o* cam *băgase pe mânică*, dară se prefăcea că nu-i pasă. […] Ţiganul, care *o sfeclise* de tot, şi care se căia de ce n-a căutat capetele în gură, mai nainte de a le aduce la împăratul…” (Ispirescu, LBR, p. 123).

4.2.2.4.3. Sinonime frazeologico-lexicale verbale existenţiale

La origine, *a se duce*, însemnând ‘a muri’, se va fi izolat (prin suprimare) dintr-o formulă eufemistică de tipul celei cu care stabileşte raport de sinonimie (a *se duce către Domnul*) în basmul animalier al lui Creangă:

---

[362] Mai mult decât atât, cu cât o expresie este mai „idiomatică”, cu atât ea este mai puţin analizabilă. C. Dimitriu consideră că în astfel de situaţii (precum *a o şparli, a o întinde, a o rupe la fugă*) avem de-a face cu „perifraze verbale”, în care *o* este element component (Dimitriu, *Tratat*, I, p. 251-252). De altfel, Stelian Dumistrăcel, evidenţiind trecerea de la formula *a înghiţi găluşca fierbinte / hapul amar* la *a* ***o*** *înghiţi* (cu faze intermediare: *a înghiţi ruşinea, a înghiţi amarul* etc.) apreciază că „în ultimul caz (şi în ultimă instanţă), forma neaccentuată a pronumelui personal feminin în acuzativ, cu valoare neutră, se substituie oricăreia din realităţile (ori stările de spirit) numite în formulările particulare citate, iar enunţul, desemantizat, rezumă situaţiile” (*Expresii*, p. 161).

„– […] Ei, mititeii, *s-au dus către Domnul*, şi datoria ne face să le căutăm de suflet. […]
– Aşa este, cumătre, nu-i vorbă. Dar sărmanii gâgâlici, de cruzi *s-au* mai *dus*!" (Creangă, CI, p. 27-28).

A înceta din viaţă constituie un alt sinonim frazeologic eufemistic pentru *a muri*:

„Aceasta era starea lucrurilor, când, la 3 decembrie 1825, soseşte la Constantinopol ştirea morţii împăratului Alexandru, patru zile înainte de *a înceta din viaţă*, căci acest monarh *a murit* la 7 decembrie" (Ghica, S, p. 100).

De asemenea, din seria numeroasă a acestor formule face parte şi *a închide ochii*:

„– […] Dar până n-*oi închide* eu *ochii,* Scatiu nu ia pe fata mea, adause, bătându-se cu mâna în piept. […]
Bătrâna, bolnavă, surdă, ea trăia, spre minunea tuturor, numai prin puterea unei dorinţe: aceea de a mai vedea, înainte de *a muri*, pe unicul ei copil" (Zamfirescu, VŢ, p. 8).

Şi locuţiunea *a-şi da sufletul,* cu care termenul *a muri* stabileşte o relaţie de sinonimie distanţată:

„Unii *îşi dădură sufletul* îndată ce îi mişcară din loc, într-un suspin de uşurare. […]
– Ăştia *se duc* până diseară… E de ajuns ce le-am făcut. Operaţia ar fi zadarnică. Să-i lăsăm *să moară* liniştiţi" (Gârleanu, SA, II, p. 25-29).

În *Cel mai iubit dintre pământeni* planul narativ este acoperit de protagonist, Victor Petrini, un tânăr filozof care priveşte moartea ca pe un lucru firesc („Moartea e un fenomen simplu în natură, numai oamenii îl fac înspăimântător" – Preda, CMP, I, p. 7), de aceea, când se referă la ea, utilizează pur şi simplu verbul *a muri,* neutru din punct de vedere stilistic. După cum se observă în următorul citat, un personaj întrebuinţează expresia populară *a da ortul popii,* întrucât cel vizat îi este indiferent (e un caz „folcloric") şi doreşte să-şi coloreze discursul.

„«Unul tot aşa, un chirurg mare, l-a tăiat pe unul, l-a cusut, l-a aranjat, când să-l trezească, ăla *dăduse ortul popii*... La morgă cu el, zice. Anunţă familia să vie să-l ia... Dimineaţa...» Da, bănuiesc, gândii, dimineaţa ăla care *murise* înviase la morgă, şi izbucnii în râs şi turnai vecinei mele în pahar" (Preda, CMP, I, p. 247).

4.2.2.4.4. Sinonime frazeologico-lexicale verbale de devenire

La rigoare, *a-l fura somnul* (pe cineva) şi *a aţipi* nu înseamnă chiar acelaşi lucru, deoarece verbul *a aţipi* presupune un somn foarte scurt, pe câtă vreme frazeologismul surprinde doar începutul activităţii:

> „Mătuşa de lângă Năiţă Lucian se potolise, nu mai mânca, o *fura somnul* acum şi picotea sub razele plăpânde ale soarelui de septembrie. […]
> – Aud, răspunse ea, căci numai *aţipise*" (Săraru, NŢ, p. 184).

A scoate / *a-şi ieşi din răbdare* (de obicei, la plural – *răbdări*)[363] înseamnă 'a (se) *mânia*', adică exact termenul care apare în replica imediat următoare:

> „– Eu îs bun cât îs bun, dar şi când m-*a scoate* cineva *din răbdare*, apoi nu-i trebuie nici ţigan de laie împotriva mea.
> – Zău, nu şuguieşti, măi Buzilă? Da' amarnic mai eşti la viaţă; când *te mânii*, faci sânge-n baligă, zise Flămânzilă" (Creangă, HA, p. 155).

De asemenea, sinonime sunt *a-şi ieşi din pepeni* (aici, *pepene*) şi *a se irita*:

> „Când l-a dat la masă – sfarog. Cănuţă *şi-a ieşit din pepene*. […] *s-a iritat* aşa de grozav din ceartă încât i-a venit un fel de necăciune…" (Caragiale, NPA, p. 142).

În aceeaşi serie sinonimică se înscrie şi perechea *a-şi ieşi din minţi* / *a se înfuria*:

> „– N-am vrut să dau, nu trebuia, *mi-am ieşit din minţi*. Hai, se rugă el gâfâit, ia-o şi du-te. […]
> – Minţi, viperă! *se-nfurie* Odangiu. De ce minţi, mă?!" (Neagu, VL, p. 314).

A-şi lua nasul la purtare îşi găseşte echivalentul cel mai potrivit în *a se obrăznici*:

> „– Sunteţi voi îngăduitori cu dânsul şi pentru mine! De-aceea *şi-a luat nasul la purtare*! […]
> – Bine-aţi făcut că i-aţi mai tăiat puţin din nas. A început *să se* cam *obrăznicească*" (Rebreanu, I, p. 69-71).

A prinde cheag, metaforă populară de origine păstorească, îşi află sinonimul în verbul *a se căpătui*:

> „Precupeţi vechi, simţiseră ce se ridică în Cuţarida. *Prinseseră cheag*, aveau obrajii roşii de trai bun. […] Ţineau fete de măritat. De unde să le dai zestre, să le trimiţi după un bărbat? Unele dintre ele *se* mai *căpătuiau*" (Barbu, G, p. 114).

[363] Forma cu *a scoate* este un frazeologism verbal de acţiune.

4.3. Serii sinonimice mixte

În cele ce urmează înfăţişăm serii de sinonime în contact sau distanţate ce conţin mai mult de doi termeni, dintre care cel puţin unul este lexical sau frazeologic.

4.3.1. Serii sinonimice mixte în contact

Seria de sinonime verbale relative juxtapuse *a se suci, a se învârti, a da târcoale* realizează o gradaţie, care, în planul acţiunii personajului lui Ispirescu, subliniază „lărgirea cercului" de investigaţie:

„*Se suci, se învârti, dete târcoale* prejmetelor; ipângeaua nu e" (Ispirescu, LBR, p. 227).

Tot cu funcţie de intensificare se grupează şi cele două locuţiuni adverbiale, *în faţă* şi *pe şleau* 'direct', încadrând termenul *drept*:

„La nenea Guţă nu încape minciună ori diplomaţie; dumnealui spune lucrurile *în faţă, drept, pe şleau*" (Brătescu, P, p. 133).

4.3.2. Serii sinonimice mixte distanţate

4.3.2.1. Serii sinonimice mixte substantivale distanţate

Urmează o serie de exemple în care apar numeroase şi diverse denumiri eufemistice ale dracului. De pildă, la Galaction apar forme precum *Satana, Ucigă-l-Crucea, Vicleanul, Întunericul* (prin metonimie), *Nichipercea*, alături de adjective ce caracterizează aceeaşi „realitate" (*diavolesc, necurată, drăcească*):

„În Alăuteşti, în nopţile de vreme rea, torcătoarele spuneau, înviind focul, că moş Călifar îşi vânduse sufletul *Satanei* pentru nu ştiu câte veacuri şi viaţă; şi *Ucigă-l-Crucea* întinsese în iazul morii, sufletelor creştineşti, un laţ vrăjit. Dar laţul diavolesc astfel se înnoda pe sufletul celui ce râvnise procopseala necurată, că acesta îşi sărea din minţi. Bunătăţile cu care îl hărăzea *Vicleanul* erau atât de multe, şi bucuria cu care îl gâdila era aşa de ascuţită, că nenorocitul îndrăzneţ, perpelindu-se ca un câine încăierat de viespi şi râzând smintit în fericirea lui drăcească, venea de-a rostogolul către iaz şi oticnea în el. Iazul şi moara lui Călifar erau o născocire a *Întunericului*. […] Morarul măcina numai pentru stăpânu-său *Nichipercea* – şi cine ştie pe ce vreme" (Galaction, LV, p. 27-28 – *Moara lui Călifar*).

În acelaşi text de Galaction mai pot fi descoperite, ca sinonime distanţate, *Necuratul* şi *Diavolul*:

„În sfârşit îşi cunoscu ciomagul rezimat în scară, îşi simţi obrajii uzi, şi-şi strânse minţile-i trântite de calul *Necuratului*. În câteva clipite, cât îşi aruncase în obraz un pumn din apa fermecată, *Diavolul* îl purtase în şa pe întinsul unui vac de om" (Galaction, LV, p. 35 – *ibid.*).

La un alt scriitor cu pregătire teologică, Ion Agârbiceanu, întâlnim în variaţie atât termenul neutru *drac*, cât şi eufemismele *Necuratul* şi *Ducă-se-pe-pustii*:

> „– Cu adevărat *Necuratul* şi-a pus stăpânirea peste sat, ziceau oamenii. Aşa schilozenii numai *Ducă-se-pe-pustii* poate să facă. […]
> – *Dracul* se poate lega şi de-o faţă bisericească, zise părintele Man. El nu alege. Atârnă totul de voinţa lui Dumnezeu: unde-i îngăduie Dumnezeu, *Necuratul* îşi vâră coada… […]
> – *Ducă-se-pe-pustii* zbiera, mieuna, cucuriga, acolo, în mijlocul slujbelor, din fratele îndrăcit" (Agârbiceanu, NP, I, p. 155-174 – *Popa Man*).

Şi tot la Agârbiceanu apar forme precum *cel din pietre, diavolul, mamonul, Aghiuţă, Ucigă-l toaca*:

> „– *Dracu* nu doarme niciodată! Da' scoală, tu nevastă! O să te mai întâlneşti cu el, n-ai teamă.
> Nu se ştie la ce se gândea moş Ilie: la *cel din pietre* sau la jandarm?" (Agârbiceanu, NP, II, p. 38).
> „Şi nimeni nu poate să se atingă de umbra unui mort decât prin puterea şi mijlocirea *necuratului*. Cine ştie dacă Veronica, pentru a vedea pe jandarm, nu s-a vândut *diavolului*!" (Agârbiceanu, NP, II, p. 74).
> „– Şi unde-şi pune *dracul* gheara îşi ia Dumnezeu mâna, că două săbii nu pot sta într-o teacă. […] C-atunci fuge *mamonul* alungat de fumul de tămâie şi se-ascunde-n pietre şi cânepă, izgonit de puterea Precestei. […] Atunci *Aghiuţă* îşi împarte duhul în mii de fărâme, se aşează frumos în păhărele să-l înghită bieţii creştini. Şi după ce l-au înghiţit pe *necuratul*, cu încetul le leagă *Ucigă-l toaca* limbile şi le iese în ochi, holbându-se ca un mort. Atunci să-ţi faci cruce şi să fugi dintre oamenii aceştia că-şi pierd minţile. *Ducă-se-pe-pustii* îi face să crează că-s în rai de-acuma" (Agârbiceanu, NP, II, p. 161).

4.3.2.2. Serii sinonimice mixte adjectivale distanţate

În textul lui Rebreanu, pentru a caracteriza pauperitatea unei fete, Florica, apar, pe spaţiul a două pagini, sinonimele *săracă lipită, calică* şi *ca degetul de golaşă*:

> „Însurătoarea feciorului lui Toma cu o fată *săracă lipită* stârnise de altminteri vâlvă în Pripas. Mai ales tocmai *calicii* îl ocărau că ia o *calică*. […] Până să găsească ce dorea, se ţinea de Florica vădanei lui Maxim, cu care-ţi era mai mare dragul să te arăţi la horă, fiind frumoasă şi deşteaptă, deşi *ca degetul de golaşă*" (Rebreanu, I, p. 323-325).

4.3.2.3. Serii sinonimice mixte verbale distanţate

A da năvală, a se năpusti şi *a se repezi* au în contextul de mai jos aceeaşi valoare:

> „Îi răsări în suflet pentru întâiaşi dată dorinţa puternică de a se bate, cu oricine şi orunde; de *a da năvală* în mulţimea duşmanilor; […] Apoi sări treptele în goană, deschise uşa şi *se năpusti* spre Mihai. […] Feciorul înălţă din umeri, iar Milescu, furios, lăsă pe Mihai în anticameră şi *se repezi* în sala de mâncare" (Zamfirescu, ÎR, p. 236-238).

În contextul extras din Ispirescu, *a birui* intră, pe de o parte, în relaţie de sinonimie juxtapusă cu *a face izbândă*, pe de altă parte, în raport de sinonimie distanţată cu *a înfrânge*:

> „Între acestea, tatăl fetelor, împăratul, *făcuse* o *izbândă* cum nu se aştepta, *biruind* şi gonind pe vrăjmaş. […] Cum ajunse, până a nu merge acasă, împăratul dete laudă Domnului că-i ajutase asupra protivnicilor carii se sculase asupra lui, de-i *înfrânse*" (Ispirescu, LBR, p. 35).

Pe lângă termenul neutru *a bate*, sunt întrebuinţate de către Ispirescu şi formele expresive *a cârpi* şi *a da pe foi* (pe cineva):

> „Când veni acasă grădinarul şi văzu stricăciunea ce se făcuse, se luă de gânduri; începu a certa pe argat de ce n-a îngrijit de grădină, şi era atât de supărat, cât p-aici era *să*-l şi *bată*. […] Ca şi de alt rând, grădinarul voind *să*-l *cârpească*, fu oprit… […] Dară când voi *să*-i *dea pe foi* pentru că nu îngrijise de grădină…" (Ispirescu, LBR, p. 91-92).

Tot în aceeaşi serie se includ şi sugestivele sinonime (*a arde, a răfui, a trage un frecuş*) din următorul fragment aparţinându-i lui Creangă, exprimând „tratamentul" pe care îl administrează Ivan Turbincă dracilor:

> „…şi luând câte pe un drăcuşor de corniţe, mi ţi-l *ardea* cu palcele, de-i crăpa pielea. Şi după ce-l *răfuia* bine, îi da drumul, cu tocmală, să nu mai vie pe acolo altădată. […] Dar, mai la urma urmelor, Ivan scoate de barbă şi pe Scaraoţchi şi-i *trage un frecuş*, de cele moschiceşti, de-i fugè sufletul" (Creangă, IT, p. 190-191).

A-i sări (cuiva) *ţandăra*, *a se înfuria* şi *a-şi ieşi din sărite* înseamnă acelaşi lucru, ilustrând o serie sinonimică lexico-frazeologică mixtă:

> „– Ei şi? îi *sări ţandăra* bătrânului. […]
> – Aruncă-le, dă-le dracului! *se-nfurie* Sava. […] Dar în clipa când dădu cu ochii de Sava *îşi ieşi din sărite* şi începu să ţipe cu vocea-i searbădă" (Neagu, VL, p. 151-162).

În replicile unui personaj al lui A. Pann apar formulele eufemistice *a lua* (pe cineva) *sfântul* sau *a se duce din lume*, pe câtă vreme naratorul utilizează doar termenul neutru *a muri*. De remarcat că, în acest context, în poziţia rimei, în structuri diferite (*a nu o* [*mai*] *duce mult* şi *a se duce din lume*) verbul *a duce* capătă accepţii diametral opuse (‘a trăi / a muri’):

„– Că ea, cum zice cuvântul,
Ca mâine *o s*-o *ia sfântul* […]
– Şi crez că mult nu o duce,
Curând *din lume să duce* […]
Baba acu-n loc *să moară*,
Învie a doua oară
Şi trăind douăzeci încă,
Muri-n bătrâneţ-adâncă” (Pann, SL, I, p. 410-411).

Cu scopul de a evita repetiţia, Alecsandri alternează *a muri* cu *a-şi da duhul* şi cu *a-şi da sufletul* (ultimele două putând fi considerate variante în dicţionare, dar nu şi în context, unde caracterizează vorbirea naratorului, respectiv a personajului, deci trebuie judecate drept unităţi de sine stătătoare):

„Uşa era deschisă, şi înăuntru se auzia un vaiet slab, ca de om care *moare*. Intru şi văd pe biata nevastă lungită gios la pământ, plină de sânge, şi *dându-şi duhul*. […]
– Acum vezi că-*mi dau sufletul*. Rămâi sănătos, dragul meu: nu uita pe Elenuţa” (Alecsandri, CP, p. 30).

În seria deja amintită se mai pot încadra şi *a se stinge* sau *a-şi da sfârşitul*:

„…i-a fost însă peste putinţă a-l face să admită un medic şi a renunţa la tratamentul Leroy, pe care l-a urmat până *s-a stins*. El *a murit* cum a trăit, ca un stoic, nevoind să se abată de un fir de la credinţele sale; *şi-a dat sfârşitul* în braţele servitorului său…” (Ghica, S, p. 151).

4.4. Sinonimia lexico-frazeologică *in absentia*

4.4.1. Sinonimia lexico-frazeologică latentă

Acest tip de sinonimie este constituit de sinonimele lexico-frazeologice ce se exclud din mesaj atunci când se foloseşte deja un termen mai adecvat (fie lexical, fie frazeologic). De pildă, într-o nuvelă de Agârbiceanu, *Păscălierul*, Constandin Pleşa, eroul acesteia, este făcut popă, în şase săptămâni, dintr-un simplu ţăran (cu ceva carte). El nu foloseşte verbele *a învăţa* sau *a deprinde*, ci expresia *a da la brazdă*:

„Să bagi de samă că toate câte ţi le spun n-au ieşit din capul meu, ci din gura blagoslovitului părinte călugăr care *m-a dat la brazdă*" (Agârbiceanu, NP, I, p. 280)[364].

În unele situaţii, preferinţa pentru frazeologisme, în dauna cuvintelor, poate fi motivată de o anumită tradiţie. Spre exemplu, într-un domeniu macabru ca cel legat de moarte se dă întâietate unităţilor frazeologice, majoritatea formule eufemistice la origine. Pentru a ne face o imagine despre frecvenţa acestor eufemisme în raport cu cuvântul *moarte*, înfăţişăm o statistică realizată pe un eşantion de 175 de anunţuri, câte am găsit la rubrica de *Comemorări şi decese* din câteva numere a două cotidiene („România liberă"[365] şi „Obiectiv"[366] [de Brăila]). Facem menţiunea că materialul nu a fost „ales", ci interpretat în totalitatea lui. Din 175 de anunţuri de comemorări şi decese, 14 anunţuri (în special cele comemorative) nu conţin termenul *moarte* şi nici eufemismele lui, vorbind despre „cinstirea memoriei", „piosul omagiu", „păstrarea amintirii" etc. Rămân 161 de anunţuri dintre care scădem 6 în care apare cuvântul *moarte* (aşadar 3,72 % din 161 de anunţuri!). Restul anunţurilor se împarte în 57 ce conţin cuvinte care redau singure ideea morţii şi 98 de anunţuri ce conţin grupuri de cuvinte referitoare la moarte. Din cele 98 scădem 3 anunţuri ce conţin creaţii personale *ad-hoc* (neinserate, după câte ştim, în tradiţia lingvistică): „a trece prin poarta necunoscutei lumii", „a părăsi freamătul lumesc", „a înceta să mai bată ceasul destinului pentru..." Rămân deci, din 175 de anunţuri, doar 152 de analizat, care se împart în două clase: [a] cuvinte eufemistice în 57 de anunţuri (37, 5 %); [b] frazeologisme eufemistice în 95 de anunţuri (62,5%). Se observă că balanţa se înclină în favoarea frazeologiei. Prezentăm şi inventarul termenilor, organizat pe frecvenţă[367]: [a] În cazul cuvintelor, *moartea* este înlocuită de: 1. *dispariţia* (17 ocurenţe) ; 2. *pierderea* (13); 3. *decesul* (10); 4. *părăsirea* (7); 5. *despărţirea* (6); 7. *plecarea, inevitabilul, sfârşitul* (1); [b]. În cazul frazeologiei, *moartea* sau *a muri* apare ca: 1. *a trece în nefiinţă* (31 de apariţii); 2. *a înceta din viaţă* (14); 3. *a se stinge din viaţă* (11); 4. *a pleca dintre noi* (10); 5. *a trece în eternitate* (8); 6. *a dispărea dintre noi, a trece*

[364] Vezi şi *ibid*., p. 279 şi 282, 284, 299, 305 etc. În acelaşi text întâlnim expresia cu sensul de 'a se cuminţi': „Iar Ioniţă *se va da la brazdă*, dacă-i voi ceti, pe cămeşa care ai adus-o, slujba sfântului Andrei" (*ibid*., p. 322).
[365] Numerele din 8, 15, 17, 19, 21 şi 22 mai 2003.
[366] Numerele din 2, 16, 18 şi 22 mai 2003.
[367] Am redus totul la substantive în cazul cuvintelor şi la verbe în cazul frazeologismelor, deoarece aceste părţi de vorbire sunt cele mai frecvente. De exemplu, dacă în anunţ apare „trecut în nefiinţă" sau „trecere în nefiinţă" l-am socotit la „a trece în nefiinţă".

în lumea umbrelor, a trece la cele veşnice, a înceta să-i mai bată inima (cuiva) (câte 2); 7. *a pleca din această lume, a părăsi această lume, a nu mai fi alături de noi, a se desprinde din viaţă, a trece la viaţa de veci, a pleca dintre noi spre cele veşnice, a dispărea din viaţa noastră, a părăsi pentru totdeauna / mult prea devreme, a pleca de lângă cei dragi* şi ~ *de lângă ei, a se săvârşi din viaţă, a pleca pe drumul fără întoarcere* (1). Trebuie precizat că cele cu o singură ocurenţă sunt şi ele „clasice", doar că nu sunt prea întrebuinţate în astfel de anunţuri. Pe lângă acestea, există în limbă foarte multe formule care nu au apărut în inventarul nostru. Gheorghe Colţun (*Frazeologia*, p. 72) estimează că există 65 de sinonime frazeologice în limba română pentru 'a muri'. Cu siguranţă că un material mai bogat ar fi făcut analiza mai convingatoare, dar, oricum, credem că raportul dintre cuvinte şi frazeologisme, pentru aspectul ce ne interesează, nu s-ar fi schimbat prea mult.

Aşadar, şi în situaţia de mai sus ne aflăm pe terenul competenţei expresive. A adopta un anumit registru în conformitate cu situaţia de comunicare impune, după caz, şi utilizarea frazeologiei. De pildă, după Françoise Thom, o trăsătură a limbii de lemn (referitor la sintaxă) este *substantivarea,* preferându-se unele sintagme / locuţiuni în defavoarea verbelor: „foarte adesea apare, în locul verbului simplu, un grup verbo-nominal, în care verbul este într-o oarecare măsură redus la o funcţie auxiliară: vom avea «a-şi găsi expresia» în loc de «a se exprima»; «a-şi găsi reflectarea» în loc de «a reflecta»; «a lua decizia încetării focului» are mai mult stil decât «a decide încetarea focului», «a acorda ajutor» va fi întotdeauna ales în locul lui «a ajuta» (*Limba de lemn*, p. 42).

O discuţie merită şi predilecţia unor scriitori pentru locuţiunea *a-şi aduce aminte,* în defavoarea verbului *a-şi aminti*. În toată culegerea de basme a lui Petre Ispirescu, *a(-şi) aminti* nu apare nici măcar o dată, deşi locuţiunea echivalentă se întâlneşte la tot pasul. De asemenea, în *Ciclul Comăneştenilor* (format din cinci romane), scris de Duiliu Zamfirescu, ocurenţele pentru acelaşi verb sunt mai puţine de 10, pe câtă vreme *a-şi aduce aminte* are zeci de atestări. Într-o fotocopie a unei corecturi făcute de Camil Petrescu pe un fragment din drama sa *Bălcescu*, se observă cum autorul a tăiat verbul *a aminti* din fraza „Nu-ţi *aminteşti* că încă de Paşti inima lui era în mâna mea?", punând în loc *mai aduci aminte*[368]. Este adevărat că locuţiunile sunt simţite ca având un spor de expresivitate în raport cu verbele corespondente, după cum am observat şi la cronicari, dar aici cauza ar putea fi şi alta. Verbul *a-şi aminti* se utiliza rar şi pentru că era destul de recent în comparaţie cu locuţiunea. El este atestat întâia oară la C.

[368] Vezi Ovidiu Drimba, *Teatrul de la origini şi până azi*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1973, p. 376.

Negruzzi (cf. MDA) iar la Alecsandri apare (pe la 1855, în textul *Călătorie în Africa*) într-o formă de conjugare neobişnuită pentru vorbitorul actual: „…sărmanul, cufundându-se în noianul mărei, ne *amintează* trista imagină a lui Leandru" (Alecsandri, CP, p. 178).

4.4.2. Sinonimia lexico-frazeologică de inventar

Nu insistăm asupra acestui tip de sinonimie, întrucât el a fost ilustrat de studiile de stilistică efectuate asupra scriitorilor. De pildă, G. I. Tohăneanu, ocupându-se de sinonimia la Ion Creangă, a inventariat serii de sinonime lexico-frazeologice pentru diverse noţiuni. În acest sens, redăm o parte dintre diversele cuvinte şi frazeologisme ce exprimă 'bătaia': *a snopi în bătaie, a cosi în bătaie, a lua la bătaie, a trage o chelfăneală, a trage un frecuş, a da de cheltuială, a da tapangele la spinare, a arde, a buchisa, a cinătui, a croi, a dobzăla* etc. (vezi *Stilul artistic*, p. 140-141). În acelaşi mod se pot urmări termenii ce desemnează 'dracul'; mulţi dintre ei se găsesc în *Ivan Turbincă*, bunăoară.

Constatările de la II, 3. sunt valabile şi pentru sinonimia lexico-frazeologică. Materialul examinat în această secţiune este ilustrativ (ca la I, 3.3.), căci, în realitate, situaţiile în care apar în texte sinonime lexico-frazeologice sau frazeologico-lexicale sunt mai numeroase decât cele în care apar exclusiv sinonime frazeologice. Se mai impune o observaţie: spre deosebire de cuvinte, unităţile frazeologice nu prea se caracterizează prin polisemie, ceea ce înseamnă că foarte rar pot căpăta contextual alte semnificaţii / accepţii decât cele din dicţionare.

Concluzii

Într-o teză de doctorat destul de recentă (2003), se lansa ideea că o abordare a sinonimiei dintr-un punct de vedere preponderent lingvistic „îşi epuizează repede resursele teoretice şi practice" (Popa, *Model*, p. 41). Autorul susţinea că tratarea sinonimiei din perspectivă filozofică şi, mai ales, logică oferă „mult mai multe şanse şi mijloace de rezolvare a problemei în discuţie" (*ibid*.). Fără a ne îndoi de foloasele logicii sau ale filozofiei în general, apreciem că judecata negativă asupra posibilităţilor lingvisticii este nedreaptă, dar nu intenţionăm să amorsăm o discuţie polemică pe această temă. Este adevărat, totuşi, că, din perspectiva lingvisticii structuraliste, posibilităţile de a studia sinonimia se diminuează drastic. Limitele sunt impuse de însăşi restrângerea obiectului cercetării (a realităţii limbajului) la studierea omogenităţii din limbă, adică a segmentului în care totul se constituie din opoziţii funcţionale; de aici ideea exprimată de unii lingvişti (de pildă, Ullmann) că nici nu există, de fapt, sinonime, ci cvasisinonime. De altfel, Narcisa Forăscu a arătat (în mai multe rânduri) că foarte puţine cuvinte trec examenul analizei semice, ajungând să fie sinonime în sistem[369], după ce s-a ţinut seama şi de repartiţia dialectală şi stilistico-funcţională a acestora. Aceeaşi cercetătoare afirmă că sinonimia este, în primul rând, un fapt de uz, de actualizare, ca efect al neutralizării semantice. Aşadar, ca fenomen lingvistic, ea devine interesantă pe terenul vorbirii (vezi Vrănceanu-Forăscu, *Lexicul*, p. 90-119).

În consecinţă, este nevoie de o altă lingvistică, una care să respecte realitatea limbajului, şi această lingvistică este lingvistica integrală propusă de Eugeniu Coşeriu. „Revoluţia" sau schimbarea de „paradigmă" adusă de Coşeriu (după cum a subliniat Mircea Borcilă într-un „pentalog") presupune: [1] întemeierea întregii lingvistici pe un fundament epistemologic antipozitivist şi [2] constituirea ei ca ştiinţă integrală a *vorbirii* şi nu doar a *limbilor*, [3] definindu-şi obiectul ca fiind reprezentat de funcţia semnificativă (a creaţiei de semnificaţii) şi/sau de „competenţa lingvistică" (în sens coşerian, ca *saber*), [4] delimitându-şi subdomeniile fundamentale („vorbirea în general", limbile, textul), corespunzătoare celor trei planuri ale competenţei (elocuţională, idiomatică, expresivă) şi straturi de conţinut (desemnare, semnificaţie, sens) şi [5] dezvoltând, în acest cadru, investigaţiile sistematice preponderent descriptive sau empirice (vezi Borcilă, *Opera lui Coşeriu*).

[369] Vezi rezervele noastre la I, 3.2.

Astfel, pot fi constatate implicaţiile profunde pentru cercetare pe care le aduce această realistă şi coerentă doctrină lingvistică, dacă vom preciza că, până să ajungem la acea *langue* a lui Saussure (adică limba funcţională a lui Coşeriu), bazată numai pe diferenţe, trebuie parcurs un drum lung. Este necesar să se distingă între: 1) cunoaşterea limbii şi cunoaşterea „lucrurilor"; 2) limbaj primar şi metalimbaj; 3) sincronie şi diacronie; 4) tehnică liberă şi „discurs repetat"; 5) „arhitectura" şi „structura" limbii (sau *limba istorică* şi *limba funcţională*) [vezi Coşeriu, *Limba funcţională*, p. 250; cf. şi *Arhitectura*, p. 53]. Limba funcţională („structura") este acea limbă omogenă care funcţionează imediat în discursuri, fiind unitară sintopic, sinstratic şi sinfazic. Limba istorică („arhitectura") este limba existentă ca atare, ce cunoaşte varietate internă, din punct de vedere diatopic, diastratic şi diafazic. Ea reprezintă, practic, o „colecţie" de limbi funcţionale. Adesea se pierde din vedere că o dimensiune permanentă a limbajului este creativitatea (ca universalie), care se manifestă în vorbire şi în limbă ca varietate (Coşeriu, *Universul*, p. 14), după cum este evident că în limba şi vorbirea oricărui vorbitor există şi cealaltă dimensiune, alteritatea, ce asigură omogenitatea.

O asemenea varietate justifică existenţa sinonimiei diatopice, a celei diastratice şi diafazice într-o limbă istorică (aici, limba română). Mai mult decât atât, şi o sinonimie diacronică este acceptabilă, de vreme ce într-o limbă de cultură (scrisă, dar şi orală) se poate constata o prezenţă a diacroniei în sincronie fie prin elementele lingvistice vechi ce au fost reluate şi repuse în circulaţie prin operele literare, fie prin diferenţele dintre vorbirea bătrânilor şi cea a tinerilor, deosebiri de care vorbitorii sunt conştienţi.

Încercând să ţinem cont de toate acestea în abordarea sinonimiei, nu facem altceva decât să respectăm o exigenţă a cercetării, aceea de „a spune lucrurile aşa cum sunt" (Coşeriu, cu trimitere la Platon). Tratarea sinonimiei frazeologice, ce face obiectul tezei noastre, ne-a impus o plasare a domeniului investigat, prin precizări preliminare, într-un context teoretic mai larg, ceea ce a făcut ca lucrarea să capete şi un caracter de sinteză în privinţa sinonimiei, a semanticii şi a frazeologiei. În acest fel, ne-am străduit să dăm curs şi altor două principii stabilite de Coşeriu pentru cercetare: principiul tradiţiei (raportându-ne la ce au spus înaintaşii) şi principiul antidogmatismului (căutând părţile bune din teoriile pe care nu le împărtăşim integral).

Luând ca fundament teoria lingvistică a lui Eugeniu Coşeriu şi următoarele două premise:

[α] Atât în limbă, cât şi în vorbire, cuvântul şi unitatea frazeologică pot fi considerate deopotrivă ca semne lingvistice (cu accepţia de 'semn lingvistic' trebuie luat şi gr. *ônoma*);

[β] Din perspectiva semnificaţiei originare a termenului *sinonimie* (gr. *synonymia* < *syn* + *ônoma*), în adevăratul sens al cuvântului, conceptul de «sinonimie» înglobează doar sinonimia lexicală, sinonimia frazeologică şi cea lexico-frazeologică;

cercetarea noastră permite formularea unor concluzii parţiale susceptibile de nuanţări şi precizări ulterioare:

1. Analogia dintre cuvânt şi unitate frazeologică permite stabilirea unei analogii între sinonimia lexicală şi cea frazeologică. De altfel, un argument în această privinţă îl constituie însăşi existenţa sinonimiei lexico-frazeologice. Întrucât, spre deosebire de cuvinte, frazeologismele sunt rareori polisemantice, am putut constata că şi în texte, în general, acestea au o mai redusă capacitate de a contracta, sub presiunea contextului, alte accepţii decât cele din dicţionare, deşi în vorbire semnificaţiile se prezintă ca fiind determinate de desemnare. Unităţile lexicale pot deveni, adesea, sinonime figurate în discurs, aspect cu totul excepţional pentru unităţile frazeologice.

2. Apreciem că toate distincţiile privind tipurile de sinonimie lexicală (vezi I, 3.), grefate pe schema coşeriană a reprezentării limbajului, s-au dovedit a fi valabile şi pentru sinonimia frazeologică şi lexico-frazeologică (sinonimia *in actu* sau reală vs. sinonimia *in potentia* sau virtuală, cu distincţiile aferente pentru nivelul istoric şi cel individual).

3. În ceea ce priveşte funcţiile sinonimelor (pe care le-am reevaluat, vezi I, 2.4.), ce îşi găsesc locul în cadrul competenţei expresive, nu am descoperit diferenţe majore între funcţionarea sinonimelor lexicale şi cea a sinonimelor frazeologice. Cel mult, se poate remarca faptul că, în cazul sinonimelor frazeologice juxtapuse, este mai greu de făcut o distincţie între funcţia de precizare şi cea de intensificare decât în cazul sinonimelor lexicale. Funcţiile evocative (care ne-au condus la ideea că sinonimia [contextuală] se instituie între cuvinte [semnificat + semnificant] şi nu doar între semnificate) funcţionează în egală măsură şi în cazul cuvintelor şi în cazul frazeologismelor.

4. Pentru nivelul universal (nivel al desemnării), am constatat că nu poate fi acceptată ideea de sinonimie interlingvistică, întrucât semnificaţiile nu au valabilitate decât în interiorul unei singure limbi (cf. I, 3.1.).

5. La nivelul istoric, ocupându-ne de sinonimia frazeologică drept rezultat al variaţiei diacronice, diatopice, diastratice şi diafazice, apreciem că este mai adecvat, din punctul de vedere al competenţei idiomatice, să considerăm sintagmele obţinute prin respectivele tipuri de variaţie ca fiind unităţi frazeologice de sine stătătoare (întrucât aşa le cunosc şi vorbitorii). Aceste tipuri de variaţie sinonimizativă merită a fi studiate, deoarece se constituie într-un veritabil mecanism al creativităţii lingvistice, ca făcând parte din competenţa idiomatică (în realitate, nu învăţăm o limbă, ci învăţăm să creăm într-o limbă, cf. Coşeriu, *Lingvistica*, p. 13).

6. Problema distincţiei dintre expresii şi locuţiuni nu constituie propriu-zis o „problemă” care să afecteze studierea sinonimiei frazeologice, de vreme ce noţiunea de «frazeologism» le include pe ambele, ca îmbinări stabile de cuvinte (totuşi, am propus, în acest sens, ca deosebirea să se facă în baza distincţiei dintre metaforă şi metonimie – cf. I, 4.2.2.1.).

7. Cercetarea noastră a evidenţiat că şi în practică (în texte) marea majoritate a sinonimelor frazeologice se încadrează la semnificatul categorial verbal (sunt frazeologisme verbale).

8. În cazul scriitorilor, am observat că atât utilizarea sinonimelor, cât şi întrebuinţarea frazeologismelor, sunt componente ale idiostilului numai în cazul unora (de pildă, la A. Pann, P. Ispirescu, I. Creangă), din diverse raţiuni (ludice sau din nevoia de intensificare etc.). Există şi scriitori la care sinonimia reprezintă un fenomen destul de rar (de exemplu, M. Preda).

9. Anumite tradiţii ale textului, cum ar fi constatarea lui G. I. Tohăneanu, potrivit căreia sinonimele mai expresive se găsesc în stratul dialogat şi nu în cel narativ, nu se verifică întotdeauna (vezi cazul lui L. Rebreanu, cf. I, 4.3.2.), dar, în cele mai multe situaţii, îşi păstrează valabilitatea.

10. Probabil că sinonimia perfectă nu există. Faptul că nu există sinonime absolute nu reprezintă un defect al sinonimiei, ci o calitate. Nici aurul nu se găseşte în stare pură în natură (puritatea absolută nu se obţine nici în condiţii de laborator) şi totuşi nimeni nu-i neagă existenţa şi valoarea. Bijuteriile îşi evidenţiază splendoarea într-un mediu adecvat. La fel se întâmplă şi cu sinonimele: contextul ştie să atenueze toate imperfecţiunile.

Dacă limba ca atare se prezintă întotdeauna prin vorbitori, la nivel individual, sub formă de „discursuri”, iar limba istorică (aici, limba română) ne apare ca o „colecţie” de limbi funcţionale, atunci ea nu poate fi studiată adecvat decât în discursuri sau pe baza textelor. Este şi cazul sinonimiei, ca fapt de limbă ce îşi relevă frumuseţea şi plenitudinea mai ales în operele literaturii artistice.

Anexă
Inventarul frazeologic din operele cronicarilor moldoveni şi munteni

Am întocmit această anexă*, ce s-a dorit exhaustivă, întrucât inventarul frazeologic (ordonat alfabetic) al cronicarilor moldoveni şi munteni ilustrează o serie de afirmaţii sau caracterizări pe care le-am făcut în textul lucrării noastre. După cum se poate observa, marea majoritate a frazeologismelor e constituită din locuţiuni, constatându-se frecvent, de pildă, preferinţa cronicarilor pentru locuţiuni verbale, chiar dacă aveau la dispoziţie verbul simplu aferent. Probabil că exista o tradiţie şi în acest sens.

CRONICARI MOLDOVENI

Grigore Ureche

[A] a aduce aminte – „i-*au adus aminte*" (109), 159, 171; **a afla cap** 'a da de capăt' – „*au aflat cap* şi începătura moşilor" (63); **a aşeza la scaun** 'a încorona' – „şi *au aşezat* pe Alixandru vodă *la scaun*" (87); **a avea nădejde** 'a spera' – „*neavându nădejde*" (140), 149; **a avea ştire** 'a afla' – „*având* Ştefan vodă *ştire*" (93);

[B] a bate război – „care *au bătut războiu* cu ştiţii" (66); **a băga în seamă** – „şi n-*au băgatu în samă*" (112), 114, 190;

[C] a cădea în mâinile (cuiva) – „*să cază în mânule* vrăjmaşilor" (112);

[D] a da ajutor – „*să* le *dea ajutoriu*" (95), 105; **a da cale**'a lăsa liber' – „şi aşa una alţiia nu va *să dea cale*" (79), 103, 151; **a-şi da cuvântul** 'a promite' – „*ş-au dat cuvântu*" (152); **a da dos** 'a fugi, a se retrage' – „întâi *au dat dos* a fugi" (80), 80, 97; **a da război** – „*dându războiu*" (81), 81, 87; **a da semn** – „*dându semnu* de războiu" (100); **a-şi da sufletul** – „au murit şi rău *ş-au dat sufletul* său în mâinile diiavolului" (168); **a da ştire** – „le-*au datu ştire*" (109), 122 etc; **a da veste** – „nu *a dat veste*" (144);

[F] a face cazană (cuiva) – „şi multe *cazne* le *făciia*" (117); **a face despărţire** – „mai mare vrajbă şi zarvă şi *dispărţire s-au făcut*" (79); **a face izbândă** – „multă pradă şi *izbândă au făcut*" (70), 80; **a face jalbă** – „*făcând jalbă*" (84), 87; **a face jurământ** – „au răspunsu Pătru vodă solilor că *jurământul să facă* ieste gata" (85); **a face moarte** – „mare *moarte au făcut* într-înşii" (80), 86, 88; **a face năvală** – „*făcut-au năvală* oastea lui Bogdan vodă la carăle leşilor" (88); **a face oaste** 'a face război' – „având decii craiul leşescu *a face oaste* asupra lui Jicmontu" (80); **a face pace** – „*să facă pace*" (87); **a face pagubă** – „şi multă *pagubă au făcut* leşilor" (85), 88, 136; **a face pradă** – „ce după multă *pradă* ce *au făcut*" (91), 70; **a face prieteşug** – „Alexandru vodă *făcu priiteşug* mare cu leşii şi legătură tare" (80); **a face război** – „care de multe ori *făcea războaie* pre acesta loc" (68), 70; **a face sfat** – „iară craiul *au făcut sfat*" (87); **a face tocmeală** – iară alţii *tocmala* lor ce *să făcusă*" (79); **a face veste** – „*făcură veste*" (184); **a face zăbavă** – „n-*au făcut zăbavă* multă" (84);

[I] a ieşi (cuiva) **înainte** 'a întâmpina' – „şi la Soci le-*au ieşit înainte*" (96);

[L] a lega prieteşug – „*să lege priiteşug*" (130), „*legându priiteşug* cu leşii" (80);

[M] a merge pe urma moşilor 'a muri' – „şi asuprind-o boală, *au mersu* şi ia *pre urma moşilor* săi" (194);

* Între ( ) s-a dat pagina de unde a fost extras contextul minim; celelalte cifre redau alte pagini (nu întotdeauna toate) la care mai poate fi întâlnită unitatea frazeologică respectivă.

[P] a pierde nădejdea ‘a deznădăjdui’ – „*nu pierdu nădejdea*” (81); **a plăti datoria** ‘a muri’ – „*au plătitu datoriia* sa, ce au fostu dator lumii şi s-au săvârşit” (166); **a prinde de veste** – „*prinzându-le de veste*” (95), 152; **a pune zălog** – „*au pus zălog* la Alixandru vodă” (80);

[S] a scoate cuvânt ‘a spune’ – „*au scos cuvântu*” (109); **a scoate din scaun** ‘a detrona’ – „*au scos* pre Alixandru vodă *din scaun* şi iar au apucat Bogdan vodă scaunul” (87), 209; **a-şi sfârşi viaţa** – „şi aşa *s-au sfârşit viiaţa* lor” (186); **a-i sta** (cuiva) **în spate** ‘a amenința’ – „turcul le *stă în spate*” (94);

[Ţ] a ţine calea (cuiva) – „i-*au ţinut calea*” (214); **a ţine pizmă** ‘a dușmăni’ – „nu *va ţiniia pizmă*” (123).

Miron Costin

[A] a aduce aminte – „ce-ţi *adu aminte*” (128), 149, 186; **a avea gând** ‘a plănui’ – „că *are gându* să treacă oastea” (224); **a avea grijă** – „şi *are grijă de* oaste” (47); **a avea de grijă** ‘a purta de grijă’ – „*are* el *de grije* Muldovei” (11); **a avea la inimă** ‘a plăcea’ – „carii *are la inimă* sa” (158); **a avea nădejde** ‘a spera’ – „*avându* ţara *nădejdea* că” (27), 53; **a avea război** – „care *au avutu războiu* şi cu perşii” (7); **a avea ştire** – „*avându ştire*” (101); **a avea veste** – „*avându veste* şi de sosirea craiului” (65);

[B] a băga în seamă – „şi cu aceia *nebăgare în samă* de Matei vodă” (109), „nici pe boieri întru nemică nu *băga în samă*” (188), 106, 112;

[C] a cădea în boală ‘a se îmbolnăvi’ – „*au căzut în boală* Corvin” (286), 311; **a cădea în mâinile** (cuiva) ‘a fi prins’ – „*au căzut* a doa dzi *în mânule* tătarâlor” (46), 106, dar şi „*au căzut* mai toate capetele leşăşti, părăsiţi unii şi de slugile sale, alţii rătăciţi, ***pre mână*** tătarâlor” (51), 52, 55; **a cădea la prinsoare** ‘a fi prins’ – „*ar hi căzut la prinsoare*” (13), dar şi „*ar hi* ***încăput*** Vasilie vodă *la prinsoare*” (112); **a-şi călca pe inimă** – „*s-au călcat* el *pe inimă*” (279), „*au călcat pre inimă* şi au primit” (312);

[D] a da ajutor – „*să* le *dea agiutoriu*” (95), 95, 125; **a da cale** ‘a lăsa’ – „au căutat turcilor *a* le *da cale*” (50), 75, 128; **a-şi da cuvânt** ‘a conveni’ – „*s-au datu cuvânt* în-de-sine” (90); **a da datoria de obşte** – „şi la *darea datoriei de opşte*, adecă la moarte” (278); **a da dos** ‘a se retrage’ – „*au dat dos*” (165); **a da foc** ‘a incendia’ – „au pus de *au dat focu* caselor” (162); **a da foc** ‘a trage, a împușca’ – „*dându* tare leşii *foc*” (62), 63; **a da înapoi** – „turcii începusă *a da înapoi*” (45), 57, 62; **a (se) da îndărăpt** – „*s-au dat îndărăptu*” (55), 60, 218; **a da jac** ‘a jefui’ – „*au dat jacu* în rămăşiţa carălor” (150), 173; **a se da în lături** ‘a se feri’ – „*s-au dat în laturi*” (219), 247; **a da pe mâna** (cuiva) ‘a preda’ – „cetatea Hotinului *să dea pre mâna* domnului de la Moldova” (65); **a da năvală** – „*au dat* cu toate oştile *năvală*” (45), 57, 64; **a da răspuns** – „*dându*-le tare nemţii *răspunsu*” (57); **a da război** – „*au datu războiu* leşilor” (23), 45, 149; **a da seama** – „cât *da samă* înaintea împărăţiei” (100), 98, 236; **a da pe seama** (cuiva) ‘a preda’ – „l-*au datu pre seama* a unora” (147); **a da ştire** – „*da ştire* la leşi” (42), 53, 97; **a da vina** – „*da* toată *vina* inicerilor” (69), „carile *da* toată *vina pre* Abaza-paşea” (101); **a da voie** – „*au dat* acea *voie* Ferdinand” (307); **a da zălog** – „le-*au dat zălog* Crâmul” (270); **a deschide mintea (**cuiva) – „Scriptura ne *deşchide mintea*” (240);

[F] a face căutare ‘a căuta’ – „s-au făcut *a* le *face căutare*” (136); **a face fărâme** – „îndată hadâmbii i-*au făcut fărâme*” (70), 86; **a se face foc** ‘a se mânia’ – „de care jalobă, *focu s-au făcutu* împăratul” (114); **a face judeţ** ‘a judeca’ – „şi aceia comisari le *făcea giudeţă* şi-i cârmuia” (124); **a face mici bucăţi** – „îl *făcu mici bucăţi* ungurii” (314); **a face năvală** – „*au făcut* oştile lui Ştefan vodă şi tătarâi la leşi *năvală*” (29), 58, 60; **a face pagubă** – „foarte puţină *pagubă au făcut*” (134); **a face pierire** – „că i-*ar face perire*” (91);

a face război – „*să facă războaie* unul asupra altuia” (53), 63, 100; **a face** (cuiva) **seama** ‘a omorî’ – „lui Gheorghe *să*-i *facă seamă*” (306); **a face sfat** – „*au făcutu* leşii *sfatu* şi sfătuiia Conetpolschii” (43); **a face silă** ‘a sili’ – „*a* le *face silă*” (83); **a face silă** ‘a silui’ – „*a făcut silă* […] anume doamnii sale, Lucreţiia” (252); **a face surgun** – „l-*au făcut,* cum zicu turcii *surgunu*” (248); **a face şagă** – „vrându *să facă şagă*” (251); **a face ştire** – „*făcându ştire*” (124), 203; **a face tocmeală** ‘a conveni’ – „*au făcut,* cu cumnatu-său […] *tocmală*” (13); **a-şi face voie** [‘inimă’] **rea** – „*să* nu-şi *facă voie rea*” (300); **a face pe voie** – „deci i-*au făcut pre voie* împărăţia” (39); **a-şi frânge mâinile** – „şi-*şi frângea mânule* de ginere ca acela” (158);

[Î] a nu încăpea îndoială – „*nu încape* să hie *îndoială* în cunoştinţă” (148);

[L] a lăsa grea – „*lăsând* pre crăiasa Elisafta, doamna lui, *grea*” (280); **a lăsa pe mâna** (cuiva) – „*a* o *lăsa* îndată *pre mâna* altuia” (151); **a lega tocmeală** ‘a se învoi’ – „*au legat tocmală* cu Ştefan vodă” (181); **a lua aminte** – „de care nu *luasă* turcii *aminte*” (62), 140, 236; **a lua fuga** ‘a fugi’ – „cât au căutat hanului *a lua fuga*” (137), 160; **a lua în goană** ‘a goni’ – „şi *luându*-i tătarâi *în goană*” (227); **a lua inimă** ‘a se încuraja’ – „*luându* mare *inemă* şi nădejde” (162); **a lua seama** ‘a observa’ – „cine le-*ar hi luat sama* le-ar hi cunoscut” (141); **a lua veste** ‘a afla’ – „*luându veste* Ieremia vodă” (10), 36; **a-şi lua ziua bună** – „*îşi lua dzua bună* cu clătirea capului de la leşi” (66), 80, 140;

[M] a mânca capul (cuiva) ‘a provoca moartea cuiva prin uneltiri’ – „carii apoi *au mâncatu capul* lui Jolcovschii” (43), 90, 209;

[P] a pierde sărita ‘a se enerva’ – „*au pierdut sărita* Racoţii curundu” (200); **a pierde urma** (cuiva) – „le-*au pierdut urma*” (159); **a plăti datoria omenească** ‘a muri’ – „*au plătitu* şi el *datoria omenească*” (25); **a prinde (de) veste** – „*prinzându veste* leşii” (7), 18, „*au prins de veste* Gaşpar vodă” (42); **a pune gând rău** (cuiva) – „*au pus gându rău* pre Racoţii” (202); **a pune gândul** ‘a plănui’ – „*au pus gândul* craiul leşăscu numai să înceapă sfada cu turcii” (124), 143, 202; **a pune tabăra** – „*au pus tabăra*” (42), 44; **a purta grijă** – „*să* nu *poarte grije*, că ieste grija lui” (110);

[R] a se ridica din boală ‘a se însănătoşi’ – „începuse *a să rădica din boală*” (294);

[S] a scoate la cap (ceva) ‘a rezolva’ – „numai *să scoaţă* lucrul *la cap*” (280); **a scoate ochii** (cuiva) ‘a reproşa’ – „*scoţându-şi ochii* unii altora şi pân întru această vreme” (308); **a scoate la ştire** ‘a dezvălui’ – „*scot la ştirea* tuturoru” (240); **a scoate la vedere** – „*au scos* lumii *la vedere* istorii” (240); **a-şi sfârşi / săvârşi zilele** ‘a muri’ – „*ş-au fârşit dzilele* sale şi Matei vodă” (188), 115, 232; **a-şi sfârşi / săvârşi viaţa** – „unde şi *s-au fârşit* şi *viiaţa*” (7), 52, 76, „unde-şi *s-au săvârşit* şi *viaţa* sa” (80), 115; **a sta la cumpănă** – „*la cumpănă au stătut*” (239); **a sta în gânduri** ‘a sta pe gânduri’ – „*să hie stătut* multu *în gânduri* serdariul” (143); **a sta împotrivă** ‘a se împotrivi’ – „cum *au stătutu* de bine atuncea *împrotiva* turcilor” (57), 95, 162; **a striga în gura mare** – „*au strigat* cu toţii, *în gura mare*” (126);

[T] a trage (pe cineva) **inima** – „ori nu-i *trăgea inima* pre munteni […] să margă” (96); **a trage nădejde** ‘a spera’ – „*trăgând nădejde*” (284); **a trece cu pomenirea** ‘a omite’ – „n-*au trecut cu pomenirea* şi de lucrurile ţărâi noastre” (121), 233; **a trece cu uitarea** ‘a omite’ – „*să* nu *treacă* cumva *cu uitarea*” (5);

[Ţ] a ţine calea – „în multe locuri, le-*au ţinut calea* ai noştri” (132), 178, 200; **a se ţine de cuvânt** – „ne*ţiindu-să* leşii *de cuvântu* ce-l legasă” (78); **a ţine minte** – „*ţin minte* oamenii bătrâni” (102), 126, 297; **a ţine ca în palmă** – „*ţiindu ca-n palmă* domniia Ţărâi Munteneşti” (109); **a ţine război** – „în loc au stătut şi *au ţinut războiul*” (8);

[U] a-i umbla în voie (cuiva) – „pre cât le *vei îmbla în voie*, pre atâta să suie în cap” (213); **a umbla cu zilele în mână** – „*îmbla* şi ei *cu dzilele amână*” (158).

[A] a-şi aduce aminte – „şi *ş-au adus aminte*” (186), 313, 326; **a avea bătaie** ‘a se lupta’ – „n-*au avut bătăi* mari cu Turcul” (340); **a avea gâlceavă** – „c-*au avut gâlceavă* c-un neguţitor” (163); **a avea măraz** (pe cineva) ‘a duşmăni’ – „*avându* pe dânsul *măraz*” (133); **a avea obicei** ‘a obişnui’ – „*ave obicei*” (123); **a avea obraz** ‘a îndrăzni’ – „nu mai *ave obraz* la Poartă” (321); **a avea părere de rău** – „şi mare *părere de rău au avut* după dânsul” (122); **a avea pizmă** (pe cineva) – „şi poate *ave* şi *pizmă* pe dânsul” (187), 242, 375; **a avea prepus** ‘a bănui’ – „nice *să aibă* nice un *prepus* dispre Antiohi vodă” (235); **a avea veste** – „*avându veste*” (156);

[B] a bate război – „multe *războaie au bătut*” (105); **a băga (în) seamă** – „nici l-*ari băga samă*” (217), „şi cu *nebăgare în samă* într-o nimică pre moldoveni” (396);

[D] a da ajutor – „să-i *de agiutoriu*” (125), 318; **a-şi da coate** ‘a complota’ – „ş-*au dat cote* cu Turcu să-nceapă el gâlceavă la nemţi” (361); **a da laudă** – „ş-*au dat laudă* lui Dumnedzău” (149), 275, 296; **a-i da** (cuiva) **mâna** ‘a-şi permite’ – „că nu-i *da mâna*, că ave sâială” (243); **a da pe mâna** (cuiva) – „*să*-l *de pe mâna* lui capegi-baş” (201); **a da năvală** – „ş-*au dat năvăli* pre tare” (184), 184, 284; **a da ochi** (cu cineva) ‘a se întâlni’ – „*să* nu mai *de ochi* cu Duca vodă” (159); **a da pace** – „*să* le *de pace*” (335); **a-şi da palme** ‘a se lupta’ – „au şi început întâi cu moldovenii turcii *a-şi da palme*” (285), 315; **a da poruncă** – „şi *au dat poroncă* să” (346); **a da răspuns** – „*a dare răspunsuri*” (104); **a da război** – „*a da războiu*” (136), 142, 181; **a da război** (cuiva) ‘a da pace’ – „iar duşmani nu-i mai *da război* nice odată” (205); **a da seamă** ‘a răspunde’ – „ş-*au dat samă* către Dabije vodă” (125), 190, 391; **a da ştire** – „*să de ştire*” (138), 138, 180; **a da veste** – „i-*au datu veste*” (175); **a da voie** – „ca *să*-i *de voie* să facă” (263), 325; **a da sfat** ‘a sfătui’ – „*au dat sfat*” (326);

[F] a face cazнă (cuiva) ‘a tortura’ – „i-*au făcut* acolo multe *cazne*” (126), 139; **a face greşeală** – „*greşala* ce-*u făcut*” (198); **a face groază** – „multă *groază* le *făce*” (117); **a face jalobă** – „*au făcut jalobă*” (125); **a face mici fărâme** – „i-*au făcut mici fărâme*” (275); **a face năvală** – „*să facă năvală*” (137), 286; **a face pace** – „*au făcut pace*” (105); **a face pagubă** – „şi *făce* multe *pagube* şi strâcăciuni” (152); **a face parte** ‘a împărţi’ – „şi lor nu va maşteha lor *să* le *facă parte*” (167); **a face pâră** – „ş-au început *a face pâră* şi harzuri” (187); **a face piedică** ‘a împiedica’ – „şi *face piedecă* şi altor pementeni” (274); **a face răspuns** – „i-*au făcut răspuns*” (315); **a face sfat** – „*făcură sfat*” (223); **a face spaimă** (cuiva) – „şi multă *spaimă* i-*au făcut*” (117), 159, 283; **a face strămutare** – „ce le *făcusă* acea *strămutare*” (348); **a face stricăciune** – „ş-*au făcut strâcăciune* ţărâi” (193); **a face surgun** – „l-*au făcut surgun*” (115), 122, 140; **a face ştire** – „i-*au făcut ştire*” (122), 141, 180; **a face pe voie** – „*să*-i *facă pe voie*” (211); **a face zapt** ‘a jefui’ – „de nu putè *face zapt* oamenilor întru nemica” (351); **a fi alfa şi omega** – „el *era alfa şi omega* atunce în Ţara Moldovii” (170), 278;

[I] a ieşi la iveală – „până acmu *la ivală* n-*au ieşit*” (103); **a ieşi în videală** – „iar a doa dzi *au* şi *ieşit în videală*” (357); **a intra** (cuiva) **în voie** ‘a mulţumi pe cineva’ – „nu le mai pute *întra în voie*” (233);

[L] a lua aminte – „şi *luas-aminte*” (227), 305; **a lua seama** ‘a socoti sau a observa’ – „cât nu mai pute *să* le *ie seama*” (159), „numai la giudecăţi nu pre putea *lua sama* bine” (260), 342; **a lua sufletul (cuiva)** ‘ a omorî’ – „că i-*au luat* tată-său, diiavolul, *sufletul*” (322); **a-şi lua ziua bună** –„*ş-au luat dzua bună* de la viziriul” (149), 157, 158;

[P] a plăti datoria (de obşte/lumească) – „*au plătit* şi el *datoria* ce *de opştie*, de-au muritu” (127), „şi s-*au plătit* şi el *datoria* dup-obiceiul acestei lumi” (189), „pân’ ş-*au plătitu* şi el *datoria lumască*, de-au murit” (241); **a-şi pleca capul** ‘a se supune’ – „*să-ş plece capul*” (340), 340; **a plesni de ciudă** – „numai să trântie şi *plesnie de ciudă*” (207); **a prinde pizmă pe cineva** ‘a duşmăni’ – „*au prinsu* şi mare *pizmă* pe dânsul” (174), 278; **a**

prinde de veste – „dac-*au prinsu de veste*” (150), 188; **a pune la cale** ‘a se îngriji de’ – „că le va *pune la o cale* şi pre mânăstiri şi pre satele lor” (346); **a pune în fiare** – „i-*au pus în heră*” (252); **a se pune împotrivă** ‘a se împotrivi’ – „*să pune împotriva* lui” (278); **a pune nădejde** – „*am pus nădejde* la Dumnădzeu” (305); **a pune piedică** – „*să* nu *puie* vro *piedică*” (230); **a purta de grijă** – „le *va purta de grije*” (167), 180, 346;

[S] a schimba feţe ‘a da din colţ în colţ’ – „numai ce *schimba feţe*” (201); **a sta în cumpănă** – „şi *sta* împăratul *în cumpene*” (293), 343; **a sta cu pricea** ‘a se împotrivi’ – „că-i *stă cu price* Şerban vodă” (175);

[T] a trage nădejde – „alţi boieri ce *trăge nedejde* domniii au rămas numai cu nedejdea” (123), 125, 246;

[Ţ] a ţine calea (cuiva) – „*ţine calea*” (147), 323, 328; **a ţine parola** [‘cuvântul’] – „n-*au ţinut parola*” (177); **a ţine** [‘a lua’] **în seamă** – „nu le *ţine în seamă*” (309).

CRONICARI MUNTENI

Stolnicul Constantin Cantacuzino

[A] a-şi aduce aminte – „cât eu *îmi aduc aminte*” (30), 41, 54; **a aduce mărturie** ‘a dovedi’ – „*mărturii aduce* spre adeverinţa acestora” (36); **a aduce pildă** ‘a exemplifica’ – „*aducând* şi *pildă* pe un Timotheu muzicaşul” (4); **a afla cap** ‘a descâlci’ – „şi mai ştiut de *a afla cap*” (56); **a-şi arăta arama** – „cum să zice zicătoarea, «*arama-şi aratâ*»” (47); **a avea război** – „mare şi tare *războiu* cu Decheval *având*” (20), 22;

[B] a-şi bate capul – „nu-*mi* mai *bat capul*” (56);

[C] a cădea la pace – „şi *căzând la pace*” (17);

[D] a da ajutor – „ei *ajutor să* le *dea*” (68); **a da cap** ‘a începe’ – „*a da cap* şi începătură fieştecăruia lucru” (3), „nici de unde *să*-i *dea cap* nu poţ” (56); **a da groază / spaimă** (cuiva) – „ca *să dea groază şi spaimă* vrăjmaşilor” (19); **a da învăţătură** – „celor ce *au dat învăţături*” (4); **a da laudă** – „şi căzute lui *laude* îi *dă*” (15); **a da mulţumită** – „*a da* toţi mari *mulţemite* celor” (4); **a da pricină** – „cât *pricină* de a cerea şi a iscodi adevărul alţii *au dat*” (4); **a da răspuns** – „ci i-*au dat răspunsul* într-acesta chip” (48); **a da seama** ‘a răspunde’ – „ci *dea seama* înaintea lui Dumnezeu” (61); **a da strânsoare** ‘a sili, a tortura’ – „prinzându-l şi *dându*-i *strânsoare*, au mărturisit lucrul” (18); **a da ştire** ‘a anunţa’ – „*au dat ştire* numaidecât la împărăţie” (75); **a i se duce vestea** – „li *să ducea* şi le zbura *vestea*” (76);

[F] a face ajutor (cuiva) – „şi alte multe bune şi *ajutoare* le-*au făcut*” (47); **a face batjocură** – „râzându-i şi *batjocură făcându*-şi de dânşii” (46); **a face bătaie** ‘a lupta’ – „dese *bătăi* cu vrăşmaşii săi *făcea*” (16), „n-au cutezat *bătaie* mare *să facă*” (27); **a face izbândă** – „*să faci izbândă* cu dânşii” (48), 76; **a face mângâiere** ‘a mângâia’ – „îşi *fac mângâiare* şi bucurie” (46); **a-şi face moarte** ‘a se sinucide’ – „el însuşi *să-şi fie făcut moarte*” (20); **a face pace** – „şi aşa *pacea făcându*-şi” (18), 22, 65; **a face pagubă** ‘a păgubi’ – „şi *pagube făcea*” (36); **a face război** – „nenumărate *războaie* ce *au făcut*” (26), 32, 32; **a face vărsare de sânge** – „nu puţină *vărsare de sânge* dintr-amândoao părţile s-*au făcut*” (20); **a fi pricină** ‘a pricinui’ – „care *iaste pricina* atâtui rău” (61);

[I] a ieşi la iveală – „care să nu se afle şi *la iveală să* nu *iasă*” (20); **a lega pace** – „deşi *lega* câteodată cu ei *pace*” (13);

[Î] a întoarce dosul ‘a se retrage’ – „alaltă oaste […] *întoarce dosul*” (77);

[L] a-şi lua coneţul ‘a se încheia’ – „pentru ca desăvârşit acel război *coneţul să-şi ia*” (77), 63; **a lua seama** ‘a observa’ – „de multe ori s-*au luat seama* că” (6);

[M] a merge (cuiva) **numele / vestea** – „acestora dară *mergând numele şi vestea* cum sânt” (12);

[P] a prinde năravˆ – „*prind năravˆ*” (28); **a se pune împotrivă** – „câţi *împotriva* lor *să punea*” (74), 76; **a pune în lumină** ‘a evidenţia’ – „descoperindu-le şi *în lumină puindu*-le” (28); **a purta grijă** – „nici alţii *au purtat grijă*” (6);

[R] a ridica război – „nici el *război*u asupra cuivaşi n-*au rădicat*” (54);

[S] a scoate de sub jug ‘a elibera, a dezrobi’ – „*ar fi scos* toată creştinătatea *de supt jugul* şi robia păgânătăţii” (60); **a sta împotrivă** ‘a se împotrivi’ – „nu iaste nimeni […] *a*-i *sta împotrivă*” (9), 75; **a sta înaintea ochilor** ‘a se înfăţişa’ – „pilde nenumărate […] ce *înaintea ochilor* ne *stau*” (62);

[T] a se trage în lung ‘a se prelungi’ – „*în lung să trage* acest război” (15).

Letopiseţul cantacuzinesc

[A] a-şi aduce aminte – „şi-*şi aduseră aminte*” (135), 136; **a avea pizmă** ‘a duşmăni’ – „*au avut* turcii *pizmă* pre domn” (171); **a avea război** – „multe *războaie au avut* cu turcii” (85), 116, 117;

[B] a-şi bate joc –„Vladislav vodă *ş-au bătut joc* de Pârvul” (115), 161, 162; **a băga** (cuiva) **seama** ‘a observa pe cineva’ – „el trecu cu meşteşug, ca-ntr-ascuns, şi nu-i *bagă* nimeni *seama*” (102); **a băga în seamă** – „şi porunci să nu-l mai bage nimeni în seamă, nici să-l socotească” (89), 185, 196, „şi începură *a* nu-l *băgară în seamă* nicicât” (161);

[D] a da ajutor – „*să*-i *dea ajutor* oaste”(121), 127, 138; **a-şi da coneţul** ‘a muri’ – „*ş-au dat coneţul*” (184); **a da dosul** ‘a fugi’ – „ci toţi, dă pretutindinea *deteră dosul* a fugi” (126), 136, 140; **a-şi da duhul** – „până-*şi dede duhul*” (187); **a da jurământ** (cuiva) – „*dând jurământ* lui Mihai vodă” (121); **a da laudă** – „*dând laudă* mare lui Dumnezeu” (153); **a nu-şi da mijlocul** ‘a nu renunţa’ – „iar nemţii nimic *nu-şi deteră mijlocul*, ci sta toţi ca un munte nemişcat” (212), 215, 221; **a da muncă** ‘a tortura’ – „le-*au dat* mare *muncă*” (117); **a da năvală** – „*dederă năvală*” (161); **a da pace** – „şi *voiu da pace* ţării voastre” (87); **a da răspuns** – „şi n-au vruit *să*-i *dea* nici un *răspuns*” (115), 135; **a da război** – „*dederă război* unii cu alţii” (127), 143, 155; **a da seama** ‘a plăti, a răspunde’ – „*da-va seama* înaintea lui Dumnezeu” (118), 177, 189; **a-şi da sufletul** – „şi aşa-*ş dede sufletul* în mâinile lui Dumnezeu” (91), 99, 214; **a da ştire** – „*dede ştire* împărăţiei” (144), 152; **a da veste** – „*dederă veste*” (163);

[F] a face bdenie ‘a veghea’ – „şi *făcură bdenie* toată noaptea” (101); **a face izbândă** – „*făcând* această *izbândă*” (119), 127; **a face judecată** – „*făcu judecată* şi dreptate între oameni” (99), 179; **a face jurământ** – „*făcură jurământ* înaintea lui Mehmet” (95), 117, 143; **a face năvală** – „de multe ori *făcură* şi *năvală*” (127), 131, 152; **a face necaz** (cuiva) – „nici îl lăsa *să* le *facă* nici un *necaz*” (93); **a face nevoie** (cuiva) ‘a necăji’ – „nici le *va face* nici o *nevoie*” (93); **a face pace** – „începu *a face pace* cu turcii” (129), 140, 145; **a se face părtaş** – „*făcându-se părtaş*” (197); **a face pâră** – „*făcând pâră* mare” (185), 202; **a face pradă** ‘a prăda’ – „şi multă pagubă şi *pradă au făcut*” (113); **a face război** – „şi *făcu războiu*” (98), 113, 144; **a face scârbă** (cuiva) – „cari-i *făcuse* nevoie şi *scârbă* sfântului” (101); **a face sfat** – „*făcea sfat* să-l piarză” (93), 135, 144; **a face sfârşit** ‘a încheia’ – „*să facem* şi *sfârşit* aceştii cărţi” (109); **a face surgun** – „l-*au făcut surgun* la Eghipet” (116); **a face tocmeală** – „şi el *să facă tocmeală* cu turcii” (132); **a face vrajbă** ‘a învrăjbi’ – „*să facă vrajbă*” (123); **a se face ziuă** – „când *să făcea zioua*” (110);

[I] a-şi ieşi din fire ‘a înnebuni’ – „şi *ş-au ieşit din fire*” (161); **a ieşi înainte** ‘a întâmpina’ – „i-*au ieşit înainte* cu oaste” (114), 206; **a ieşi în / întru (în)tâmpinare** – „atuncea Alexandru vodă încă *au ieşit în tâmpinarea* lui Pătru vodă” (119), 143, „~ *întru întâmpinare*” (125), 131, „~ *în întâmpinare*” (122);

[L] a lega jurământ – „*legă jurământ* cu Mihai vodă” (121); **a lega pace** – „şi *legară pace*” (129); **a lua aminte** – „ci *ia aminte* de vezi lucru adevărat” (102); **a-şi lua capul capul a mână** ‘a-şi lua inima-n dinţi’ – „ci *ş-au luat capul a mână* şi s-au învârtejit şi el, de au mers la Cadâr paşă” (174); **a lua coroana / scaunul** ‘a domni’ – „*luă coruna şi scaunul* a toată Ţara Rumânească” (99); **a-şi lua ziua bună** – „*luându-şi ziua bună* de la paşa” (151), 203;

[P] a-şi pierde firea – „iar deaca-*şi pierde firea*” (132); **a prinde de veste** – „*au prins de veste*” (121), 122, 126; **a pune în fiare** – „şi-l *puse în hiară*” (142); **a-şi pune nădejdea** – „ci-*şi punea nădejdea* pre Dumnezeu” (89); **a pune vrajbă** – „*să puie vrajbă* între Mihai vodă şi între Başta Giurgiu” (138); **a purta grijă** – „*nu purta grijă* de aceasta” (86), 89, 129, „cum *vor purta grija* şi vor paşte oile care le sânt date în seamă” (86);

[S] a săpa groapa (cuiva) – „iar el în toate zilele *săpa groapă* şi cugeta cum va face să piarză şi neamul lor” (93); **a-şi săvârşi / sfârşi viaţa** ‘a muri’ – „şi Dumnezeu încă vru *să-şi săvârşească* sfântul *viaţa* acolo” (90), „şi aşa *şi-au sfârşit viiaţa* lor” (146), 146; **a scăpa din ochii** (cuiva) – „*scăpară den ochii* lor şi trecură la Braşov” (203); **a scoate din mâinile** (cuiva ceva) ‘a elibera’ – „*să scoaţă* ţara creştinească *din mâinile* păgânilor de turci” (115); **a scoate din robie** ‘a elibera’ – „şi câţi *au scos din robie*” (91); **a scoate din scaun** ‘a detrona’ – „să vie *să scoaţă* pre Mathei vodă *din scaun*” (152); **a sta împotrivă** – „iar el prinzând de veste n-au putut *sta împotriva* lor, ci au dat dosul a fugi” (140), 157, 162;

[T] a trece dintr-această lume ‘a muri’ – „cunoscând cu adevărat *trecerea sa dintr-această lume*” (91);

[Ţ] a ţine pizmă – „Radul vodă tot *ţinea pizmă* pre sfânt” (89);

[V] a vărsa lacrimi ‘a plânge’ – „care *să* nu *fie vărsat lacrăme* pentru” (92); **a vărsa sânge** ‘a omorî’ – „*vărsându-se* mult *sânge* nevinovat” (118), 134, 141; **a-şi veni în fire** – „şi-*şi veni în fire*” (102); **a veni în scaun** ‘a lua domnia’ – „*au venit* Alexandru vodă *în scaun*” (119).

Radu Popescu

[A] a-şi aduce aminte –„*să-ţi aduci aminte* de moarte” (233), 234; **a se arăta cu faţă curată** ‘a scăpa cu faţa curată’ – „care de va bate pă turci să fie izbânda moscalilor, *să să arate cu faţa curată*” (481); **a avea bănuială** – „*având* vizirul *bănuială* pă dânsul” (489); **a avea nădejde** – „că *avea nădejde* să ia” (448); **a avea pizmă** – „pentru că *avea pizmă* pă dânsul” (328), 355, 432; **a avea război** – „*au avut război* cu turcii” (253), 342; **a avea stăpânire** ‘a stăpâni’ – „n-*au* mai *avut stăpânire* peste rumâni în Ardeal; iar nici pă dânsul să-l stăpânească cineva n-au fost” (228); **a nu mai avea zile** ‘a muri’ – „care să cunoştea, *nu mai avea zile*” (375);

[B] a-şi bate joc – „de-*şi bătea joc* de dânsele” (292), 404; **a bate război** – „şi *războaie* multe *au bătut*” (289); **a nu băga seamă** ‘a nu-i păsa’ – „dar tot să apăra cumsăcade şi *nu băga seamă*” (512), 407;

[C] a curma viaţa (cuiva) – „să-l ia şi *să*-i *curmeze viiaţa*, şi zicând anume să-l omoare” (566);

[D] a da ajutor – „numai *să*-i *dea ajutoriu*” (233), 241, 245; **a da bătaie** – „şi le-*au dat bătaie* pân’ la moarte” (416); **a da cale** ‘a lăsa liber’ – „*dându*-i *cale* turcii, socotind că va să să închine lui Amurat” (238), 261, 277; **a se da peste cap** – „*se da* în văzduh *peste cap*” (400); **a da dosul** – „fără nici un război *au dat dosul*” (357), 443; **a da foc** – „şi *dând* cetăţii *foc*” (283), 504; **a da inimă** ‘a încuraja’ – „*au dat inimă* oştilor” (527); **a se da înapoi** – „*să vor da înapoi*” (424); **a se da îndărăt** ‘a se retrage’ – „iar Pătru vodă *s-au dat îndărăt*” (307), 317; **a-i da** (cuiva) **îndemână** ‘a putea’ – „ci nu le-*au dat îndemână* a da”

(318), 397, 561; **a da jalbă** – „*dând jalbă*” (308); **a da laudă** – „şi toţi *da laudă* lui Dumnezeu” (330); **a-i da mâna** (cuiva) ‘a putea’ – „văzând că într-alte părţi streine nu-i *dă mâna* a fugi” (567); **a da în mâinile** (cuiva) ‘a preda’ – „iar pă Balasache l-*au dat în mâinile* unor dorobanţi” (405); **a da năvală** – „şi *au dat* mare *năvală*” (261), 294; **a-şi da obştească datorie** – „*ş-au dat obştească datorie*” (525); **a da ochi** ‘a se întâlni’ – „să nevoiia ca *să* nu *dea oichi* cu turcii” (495); **a da poruncă** – „*să didese poruncă*” (511); **a da război** –„*dând război*, au biruit pre turci” (248), 316; **a da seama** – „*va da seama* înaintea lui Dumnezeu” (395), 523, 531; **a da sfârşit** ‘a muri’ – „ci dar acest *sfârşit au dat* Mihai vodă” (329), 443, 452; **a da socoteală** – „iar noi oamenii nu putem *da* nici o *socoteală*” (399); **a da spericiune** ‘a speria’ – „şi domnului *să*-i *dea spericiune* să fugă” (499); **a-şi da sufletul** – „*ş-au dat sufletul*” (556); **a da ştire** – „*dând ştire* de întâmplările acestea” (227); **a da tiflă** ‘a da cu tifla’ – „rămase în dăşărt, şi-i *dederă* boiarii o *tiflă*” (404); **a da voie** – „le-*au dat voie* să-şi aleagă” (404), 427; **a durea inima** (pe cineva de ceva / de cineva) – „ca un domn ce-l *durea inima de* săraci” (573);

[F] a face ajutor – „şi mult *ajutoriu* îi *făcuse* pen multe întâmplări” (275); **a face din cal măgar** – „*din cal* l-*au făcut măgari*” (520); **a face dreptate** – „şi el *să facă dreptate* întru nedreptatea ce-mi faci” (234); **a face fărâme** ‘a nimici’ – „îl loviră cu săbiile, de-l *făcură fărâme*” (384); **a face gătire** – „*făcea* turcii *gătire* dă oaste” (413), 434, 442; **a face jalbă** –„că *făcea jalbă* ţărâlor creştineşti” (227), 285; **a face moarte** – „carii multă *moarte au făcut* în creştini” (325); **a face pagubă** – „şi mare *pagubă* le-*au făcut*” (236), 242; **a face poticneală** ‘a împiedica’ – „*să* le *facă* mai rea *poticneală*” (246); **a face răscumpărare** – „s-au dus *să facă răscumpărare* pentru fie-său” (336); **a face război** – „cu carii *făcând războiu*” (237), 238, 239; **a face semn** – „*au făcut semnu* oştilor” (261); **a face sfat** – „de *făcea sfat* în taină să omoare” (335), 338; **a face socoteală** ‘a gândi’ – „*au făcut socoteală*” (477); **a face supărare** – „de le-*au făcut* mare *supărare*” (375); **a face surgun** – „*au făcut surgun* pă Şărban” (423), 428; **a face ştire** – „Mircea vodă *au făcut ştire* la împăratul” (291); **a face vrajbă** – „*au făcut* turcii *vrajbă* cu vineţenii” (283), 304; **a face** (cuiva) **val** – „le-*au făcut* mare *val*” (430); **a face vicleşug** – „*să facă vicleşug*” (393); **a face zăbavă** – „el n-au vrut *să* mai *facă zăbavă*” (382), 401;

[I] a nu ieşi din cuvântul (cuiva) – „Radu vornic ca *să nu iasă din cuvânt*[*ul*] domnu-său au priimit şi acea osteneală” (505); **a ieşi la iveală** – „atunci *au ieşât la iveală*” (457); **a ieşi** (cuiva) **înainte** ‘a întâmpina’ – „i-*au ieşit înainte* la Brăila” (303);

[L] a nu lăsa inima – „*nelăsându-i inima* lor cea zavisnică şi neastâmpărată a să odihni” (555); **a lua în goană** ‘a goni’ – „şi l-*au luat în goană* de la Teleajăn” (333); **a lua inimă** ‘a se încuraja’ – „*luând inemă*, s-au dus către Sechişfiervar” (316); **a lua seama** (cuiva) ‘a cerceta, a controla’ – „i-*au luat seama* din vistierie şi l-au găsit cu mulţi bani mâncaţi” (529), 528; **a lua sfârşit** ‘a muri’ – „după ce dar *luă sfârşit* Mihai vodă” (329); **a-şi lua ziua bună** – „până *ş-au luat zioa bună* de la viziriul” (393), 399, 429;

[M] a se muta către domnul ‘a muri’ – „Ştefan, a căruia viiaţă fiind scurtă, *s-au mutat către domnul* în lăcaşurile cele vecinice şi fericite” (539);

[P] a se petrece din această lume – „şi muma lui Bogdan vodă […] *dentru această lume s-au petrecut*” (258), 291; **a-şi pierde viaţa** – „*ş-au pierdut viiaţa* în streinătate, şi jupâneasa lui în închisoare, şi casa lui în jaf” (437); **a pleca capul** ‘a se supune’ – „*să plece capul* iar la turcu” (287), 274, 489; **a prinde veste** – „*prinzând veste*” (288), 338; **a pune mâna** (pe cineva) ‘a prinde’ – „temându-să că nu vor putea *pune mâna* pe dânsul” (482);

[S] a scoate la cale bună ‘a o scoate la capăt’ – „văzându-le el că nu le va putea *scoate la cale bună*” (489); **a scoate din scaun** ‘a detrona’ – „de *va scoate* pă Vasilie vodă

den scaun" (361); **a-şi sfârşi viaţa** – „şi acolo *ş-au sfârşit viiaţa*" (340); **a sta împotrivă** – „*să stea împotriva* turcului" (383), 472;

[T] a trece cu tăcerea 'a omite' – „dă le *voiu trece* eu *cu tăcerea,* pietrile vor striga" (553), 553; **a trimite surgun** – „l-*au trimis surgun* la Eghipet" (290), 308;

[Ţ] a ţine minte – „i s-au făgăduit că *va ţinea minte*" (389), 401, 477;

[V] a vărsa sânge – „de *a vărsa sânge* nevinovat" (331); **a-şi veni în fire** – „poate că-*şi va fi venit în fire* mai deşteptată" (522).

Radu Greceanu

[A] a adormi / a se odihni în domnul – „*au adormit în domnul*" (158), „ş-au dat obştească datorie, *odihnindu-se în domnul*" (199); **a-şi aduce aminte** – „*să* ne *aducem aminte* de proorocul David" (8), 41; **a aduce veste** – „*veste aduse*" (30), „*aduse veste*" (34); **a avea bucurie** – „şi *avură bucurie*" (43), 66; **a nu avea ce face** 'a fi în imposibilitatea de' – „văzându că *n-are ce să* mai *facă*" (52); **a avea gâlceavă** – „multă *gâlceavă* ţara cu brăilenii aceştia *au avut*" (69); **a avea grijă** 'a se păzi' – „*grijă să aibă*" (34), „*să fie avut* şi ei *grija* despre muscali" (74); 83; **a avea lovire** 'a se ciocni' – „nici oştile turceşti cu cele nemţeşti *lovire* între dânşii n-*au avut*" (100); **a avea temere** – „nici de împărăţie *temere având*" (50); **a avea val** – „*valurile* şi supărările ce *avea* vizirul" (192); **a avea voroavă** 'a discuta' – „cu sultanul *voroavă având*" (29), 35, 80;

[B] a băga în frică / groază – „*în* mare *frică* şi *groază* îi *băgase*" (214); **a băga în obezi / cătuşe** – „*în obezi* şi *în cătuşă băgându*-i" (57); **a băga seamă** 'a ţine seama de' – „*nebăgându seamă* de hanul" (111); **a băga în seamă** 'a lua în consideraţie' – „*în seamă* n-*au băgat*" (181);

[C] a cădea la primejdie 'a fi primejduit' – „*să* nu *cază la primejdie* [cetatea]" (63);

[D] a da ascultare – „*să*-ţi *dea ascultare*" (9); **a da caznă** 'a tortura' – „multe *cazne* le-*au dat*" (131); **a-şi da datoria omenească** – „*datoriia omenească ş-au dat*" (148); **a da dosul** – „*au dat dosul* a fugi" (39), 77; **a da îndemână** 'a permite, a lăsa' – „ci nu le-*au dat îndămână* vremea" (92), 214, 226, „*nedând* moscalilor acolea *îndămână* a să bate" (185)**; a da a înţelege** – „el *dedese* turcilor *a înţelege* că" (226); **a da laudă** – „*dând* întâiu *laudă* lui Dumnezeu" (31), „*dându laudă* şi mulţumită lui Dumnezeu" (81); **a da mulţumită** – „*mulţumită* împăratului şi hanului *au dat*" (46); **a da năvală** – „*dat-au năvală*" (248); **a-şi da obştească datorie** – „până ce *obştească datorie ş-au dat*" (13), 54, 252**; a da poruncă** – „*dându*-i-să *poruncă*" (19), 149; **a da război** – „foarte tare *războiu au dat*" (76); **a da seama** – „au venit la domnul de ş-*au dat seama*" (32); **a da ştire** – „*să dea ştire*" (20), 242; **a da voie** – „*să*-i *dea voie* să se întoarcă" (80), 166; **a deschide cale / drum** 'a face drum' – „*să deşchiză calea* de la Teleajăn" (42), 42, „~ *drumul*" (77);

[F] a face bătaie – „făcându-i ştire de toate întâmplările, şi de *bătaia* şi izbânda ce s-*au făcut*" (41); **a-şi face datoria obştească / omenească** – „şi el *obştească datorie ş-au făcut*" (106), „au murit […] *datoriia omenească făcându*" (140); **a face gătire** 'a pregăti' – „*a face gătire* de oaste" (82); **a face izbândă** – „făcându-i ştire de toate întâmplările, şi de bătaia şi *izbânda* ce s-*au făcut*" (41); **a face îndemnare** 'a îndemna' – „şi Cantimir *îndemnare făcându*-i" (57); **a face înşelăciune** – „vrut-au *să* mai *facă înşălăciuni*" (85); **a face jalbă** – „*au făcut jalbă* la împărăţie" (50), 52; **a face jalbă şi plângere** – „ca *să facă jalbă şi plângere* la împărăţie" (69), 69, 69; **a face moarte** 'a omorî' – „mare *moarte* într-înşii *făcându*-să" (39)**; a face năvală** – „*năvală* asupra lor *făcându*" (39), 248; **a face ocară** (cuiva) – „*făcându*-i mare *ocară*" (131); **a face oraţie** 'a ura' – „*făcut-au* craiului frumoasă *oraţie*" (46)**; a face pace** – „*să facă pacea*" (100), 114; **a face pagubă** – „*pagubă* s-*au făcu*t" (54); **a face pârâ** – „ca *să facă pârâ* lui Constandin vodă" (57), 57; **a face război** – „s-*au făcut războiu*

înfricoşat" (85); **a face răutăţi** – „carei cumplite *răotăţi* ţărâi *făcea*" (50), 52, „şi multe *răotăţi* şi acolo, şi pre unde au ajunsu hoţii lui *au făcut*" (51); **a face rânduială** – „ca *să facă rânduială*" (22); **a face sfat** – „*făcut-au sfat* şi socoteală" (16), 22, 47; **a face socoteală** 'a gândi, a plănui' – „apoi măriia-sa *socoteală au făcut*" (16), 47, 63; **a face sfat şi socoteală** – „*făcând* iarăşi *sfat şi socoteală*" (48), 16, 49; **a face surgun** – „l-*au făcut surgun*" (198), 248, 249; **a face ştire** – „*au făcut ştire* la împărăţiie" (16), 33, 41; **a face voroavă** 'a discuta' – „şi acolo împreună cu măriia-sa *au făcut* şi *voroavă*" (18), 36, 40; **a face zăbavă** – „nici domnul *zăbavă* n-*au făcut*" (67), 150, 259; **să fie într-un ceas bun** – „*să*-i *fie într-un ceas bun* crăiia" (46); **a-i fi** (cuiva ceva) **peste mână** – „cu greu şi *peste mână* le *era*" (38), 46; **a-i fi** (cuiva) **peste putinţă** – „*peste* toată *putinţa fu*" (19), 72, 95;

[L] a lua împrumut – „*a lua împrumut*" (263); **a lua în seamă** – „nici *în seamă luând* blestemăţiile" (252); **a-şi lua seara / ziua bună** – „vrând domnul *a-şi lua seara bună* de la craiul" (46), 46, „*zioa bună* de la sultanul *ş-au luat*" (30), 42, 48;

[P] a prinde de veste – „*prinzându de veste*" (58), 84; **a pune la cale** 'a convinge' – „*la cale au pus* pe viziriul" (124), 246; **a pune la închisoare** 'a închide' – „l-*au pus la închisoare*" (257); **a pune la opreală** 'a închide' – „*la opreală* cu urgie i-*au pus*" (108);

[S] a scoate la cale bună 'a scoate din impas' – „*la* nici o *cale bună* şi de folos nu-i *va scoate*" (169); **a scoate în meidan** 'a da la iveală' – „*în meidan* le-*au scos*" (229); **a sta împotrivă** – „ca *să* le *stea împotrivă*" (49), 71, 86;

[Ş] a şedea voroavă 'a sta de vorbă' – „şi puţinel *voroavă* cu craiul *şăzându*" (44), „şi *şăzându* puţinel *voroavă* cu toţii" (44);

[Ţ] a ţine minte – „nu să *ţine minte* să fi fost" (157); **a ţine în seamă** 'a ţine socoteala' – „nu s-au putut nici *într*-o *seamă ţinea*" (20);

[V] a veni la grijă / întristare – „*la* mare *grijă şi întristare au venit*" (60); **a veni cu năvală** 'a năvăli' – „rânduri-rânduri de turci şi de tătari *cu năvală veniia*" (49).

Anonimul brâncovenesc

[A] a avea frică – „*având frică* de moscali" (326); **a avea gâlceavă** – „brăilenii şi cu boierii *au avut* multă *gâlceavă*" (349); **a avea grijă** – „*să aibă grijă*" (305); **a avea întristăciune** – „mare *întristăciune au avut* măriia-sa" (325), 349; **a avea nădejde** – „*avusease nădejde*" (280), 291, 338; **a avea pizmă** – „*având* şi *pizmă* asupra ţării" (348); **a avea război** – „*au avut război*" (323);

[B] a băga în butuci / obezi – „*să*-l *bage în butuci*" (318), „l-*au băgat în obezi*" (318); **a băga în puşcărie** – „şi-l luară de-l *băgară în puşcărie*" (302); **a băga seamă** 'a ţine cont' – „cine este cutarele şi ce *bag* eu *seamă* de cutarele" (324), 352;

[D] a-şi da fata (după cineva) 'a-şi mărita' – „*să-şi dea fata după* el" (330); **a da iertăciune** – „*dându*-i *iertăciune*" (299), „i-*au dat* pâine şi cu *iertăciune*" (299); **a se da îndărăt** 'a se retrage' – „s-*au dat îndărăt*" (322); **a da îndemână** 'a permite, a lăsa' – „nici vremea nu i-*au dat îndemână*" (344); **a da în mâna / mâinile** (cuiva) 'a preda' – „Dumnezeu m-*au dat în mâna* măriii-tale" (299), „*dându*-i *în mâinile* boierilor" (301); **a da năvală** – „*năvală au dat*" (293), „*au dat* multe *năvăli*" (309), 349; **a da poruncă** – „*dându*-i *poruncă*" (312); **a da război** – „*au dat* destul *războ*i cu turcii" (323), 291; **a da seama** 'a răspunde' – „alt nu putea *da seama*" (283); **a da spaimă** 'a speria' – „*au dat* o *spaimă*, o peire nemţilor" (289), 351; **a da (de) ştire** – „*să dea ştire*" (280), 312, „*să dea de ştire*" (327); **a da veste** – „*să*-i *dea veste*" (318);

[F] a face caznă – „*au făcut* jafuri şi *cazne* oamenilor" (290); **a face gătire** – „au început *a face gătire* mare turcii" (293), 305, 326; **a face jaf** – „până când aceste *jafuri să* le *faci*" (316), 290; **a face pagubă** – „*pagube ar fi făcut*" (275), „multă *pagubă au făcut*

ţării" (278); **a face pârâ** – „*făcând pârâ* acelor boieri" (296), 296; **a face pradă** – „mari *prăzi* s-*ar fi făcut* şi pustiire pământului" (286); **a face prieteşug** – „*a face prieteşug* cu el" (301); **a face răscumpărare** 'a plăti, a răzbuna' – „ca *să facă răscumpărare*" (329); **a face răsplătire** 'a plăti, a răzbuna' – „*să* nu *facă* Dumnezeu *răsplătire*" (329); **a face sfat** – „*făcură sfat*" (305); **a face sfat subţire** – „Manole slugeru şi alţii *făcură sfat subţire*" (319); **a face sfârşit** 'a încheia' – „va *să facă sfârşit* şi acestor războaie" (308); **a face socoteală** 'a se gândi' – „*făcură socoteală* că Constantin" (276); **a face stricăciune** – „*să* nu să *facă* mai mare *stricăciune* pământului" (289), 310; **a face surgun** –„*au făcut* împăratul turcesc *surgun* pă viziriul" (305), 309, 348; **a face ştire** – „le-*au făcut ştire*" (279); **a face** (cuiva) **pe voie** – „nu le *face pre voie*" (332); **a face zăbavă** – „*să facă zăbavă*" (275), 330; **a fi cu cale** 'a se cuveni' – „*era cu cale* să nu le priimească" (281); **a-i fi** (cuiva) **întristăciune** 'a fi trist' – „mare *întristăciune era* domnului" (310);

[I] a ieşi întru întâmpinare – „*au ieşit întru întâmpinarea* fie-sa" (307); **a ieşi la meidan** 'a ieşi la iveală' – „boclucuri de acestea *ieşiia la meidan*" (316);

[L] a lua spaimă 'a se speria' – „dar turcii n-*au luat* nici o *spaimă*" (288); **a-şi lua ziua bună** – „*ş-au luat zioa bună*" (305);

[P] a-i părea rău (cuiva) – „şi-*i părea rău*" (278); **a pogorî** (cuiva) **nasul** 'a tempera' – „şi lui Haizler încă *să*-i *pogoare nasul* cel nalt al mândrii lui" (290); **a pune la închisoare** – „l-*au pus la închisoare*" (301); **a pune la opreală** – „i-*au pus la opreală*" (297), 351; **a purta grija** (cuiva) – „*să* le *poarte grija* domnul" (329); **a purta de grijă** – „*să* le *poarte de grijă*" (305);

[S] a scoate la cap 'a duce la îndeplinire' – „socotind că nu vor putea *scoate la cap* gândurile lor" (281); **a sta împotrivă** – „să poată *sta împotriva* turcilor" (308); **a sta în cumpănă** 'a fi indecis' – „lucrul *în cumpănă sta*" (279);

[T] a se trage îndărăt 'a se retrage' – „*s-au tras îndărăt*" (322);

[Ţ] a ţine în seamă 'a lua în seamă' – „dar nu li s-*au ţinut în seamă* nimic" (297).

BIBLIOGRAFIE (Sigle)

(articole, studii, lucrări, dicţionare, izvoare)

Andrei, *Sinonimia* = Mariana Andrei, *Sinonimia frazeologică şi lexico-frazeologică în limba română*, Ed. Universităţii din Piteşti, Piteşti, 2003

Andriescu, *Valoarea stilistică* = Al. Andriescu, *Valoarea stilistică a expresiilor idiomatice*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Filologie", Iaşi, VII, 1956, fasc. 1, p.63-75

Andriescu, *Funcţia stilistică* = Al. Andriescu, *Funcţia stilistică a izolărilor livreşti în limba vorbită*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1958, p.29-34

Aristotel, *Categorii* = Aristotel, *Categorii* (traducere şi interpretare de Constantin Noica), Ed. Humanitas, Bucureşti, 1994

Aristotel, *Retorica* = Aristotel, *Retorica* (traducere de Maria-Cristina Andrieş), Editura Iri, Bucureşti, 2004

Avădanei, *Construcţii* = Constanţa Avădanei, *Construcţii idiomatice în limbile română şi engleză*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2000

Avădanei, *Metafora* = Ştefan Avădanei, *La început a fost metafora*, Ed. Virginia, Iaşi, 1994

Baciu, *Argoul* = Mioriţa Baciu Got, *Argoul românesc. Expresivitate şi abatere de la normă*, Ed. Corint, Bucureşti, 2006

Bally, *Traité*, I/II = Ch. Bally, *Traité de stylistique française* (seconde édition), Heidelberg, vol. I, 1921; vol. II, 1919

Benveniste, *Vocabularul* = Émile Benveniste, *Vocabularul instituţiilor indo-europene. I. Economie, rudenie, societate*, Ed. Paideia, Bucureşti, 1999

Benveniste, *Probleme* I/II = Émile Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*, vol. I şi II, Ed. Teora, Bucureşti, 2000

Bloomfield, *Language* = Leonard Bloomfield, *Language* [retipărire a ediţiei londoneze din 1935], Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, New Delhi, 2005

Bolinger, *Aspects* = Dwight Bolinger, *Aspects of Language* (second edition), Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York, 1975

Borcilă, *Semantica textului* = Mircea Borcilă, *Semantica textului şi perspectiva poeticii*, în „Limbă şi literatură", vol. II, 1994, p. 33-38

Borcilă, *Bazele ştiinţelor* = Mircea Borcilă, *Eugeniu Coşeriu şi bazele ştiinţelor culturii*, în „Limba română", Chişinău, XII, nr. 10, 2002, p. 90-99

Borcilă, *Opera lui Coşeriu* = Mircea Borcilă, *Opera lui Coşeriu a învins deja veacurile* (interviu), în „Contrafort" (supliment), Chişinău, nr. 10-11 (108-109), 2003

Brâncuş, *Semantica* = Gr. Brâncuş, *Semantica termenilor româneşti din substrat*, în *Semantică şi semiotică* (sub redacţia lui I. Coteanu şi a Luciei Wald), Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p.211-215

Bréal, *Essai* = Michel Bréal, *Essai de sémantique. Science des significations* (sixième édition), Librairie Hachette, Paris, 1924
Bucă-Evseev, *Semasiologie* = Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Ed. Facla, Timişoara, 1976
Bucă-Moldovan, *Limitele* = M. Bucă, V. Moldovan, *Limitele semantice ale cuvântului*, în *Semantică şi semiotică* (sub redacţia lui I. Coteanu şi a Luciei Wald), Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p.108-116
Budagov, *Ştiinţa limbii* = R. A. Budagov, *Introducere în ştiinţa limbii*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1961
Bulgăr, *Locuţiuni* = Gh. Bulgăr, *O problemă de stilistică: locuţiuni şi expresii cu valoare de superlativ, construite cu denumiri ale părţilor corpului omenesc*, în „Limbă şi literatură", vol. IV, 1972, p.583-588
Byck, *Studii* = Jacques Byck, *Studii şi articole*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967
Candrea, *Folclorul* = I.-Aurel Candrea, *Folclorul medical român comparat*, Ed. Polirom, Iaşi, 1999
Caracostea, *Expresivitatea* = D. Caracostea, *Expresivitatea limbii române*, Ed. Polirom, Iaşi, 2000
Călinescu, *Istoria* = G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (ediţia a II-a, îngrijită de Al. Piru), Ed. Minerva, Bucureşti, 1982
Cârâc, *Morfologie* = Ioan S. Cârâc, *Introducere în morfologie*, Ed. Edmunt, Brăila, 2002
Cârâc, *Teoria* = Ioan S. Cârâc, *Teoria şi practica semnului*, Ed. Institutul European, Iaşi, 2003
Ciubotaru, *Humuleşti* = Mircea Ciubotaru, ***Humuleşti*** *– un model derivativ popular*, în *Studia in honorem Frâncu*, p. 69-72
Cohuţ, *Serii* = Cornelia Cohuţ, *Serii de sinonime în psaltirile româneşti*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1965, p.137-140
Colţun, *Frazeologia* = Gheorghe Colţun, *Frazeologia limbii române*, Ed. Arc, Chişinău, 2000
Colţun, *Procedee* = Gheorghe Colţun, *Procedee de renovare a sensului frazeologismelor şi efectele stilistice obţinute în rezultatul acestor transformări*, în *Analele Universităţii „Dunărea de Jos"*, Galaţi, fascicula XIII, 2001, p.50-53
Condrea, *Traducerea* = Irina Condrea, *Traducerea din perspectivă semiotică*, Ed. Cartdidact, Chişinău, 2006
Copceag, *Phraseologie* = Dumitru Copceag, *Rumanisch: Phraseologie*, în Dumitru Copceag, *Studii de lingvistică* (Ediţie de I. Mării şi N. Mocanu), Ed. Clusium, Cluj-Napoca, 2001, p.136-174
Corlăteanu, *Ivan Turbincă* = N. Corlăteanu, *Lexicul de origine slavă în povestea lui I. Creangă „Ivan Turbincă"*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1958, p.203-211
Cornea, *Teoria lecturii* = Paul Cornea, *Introducere în teoria lecturii* (ediţia a II-a), Ed. Polirom, Iaşi, 1998

Coseriu, *Tradición* = Eugenio Coseriu, *Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje*, Editorial Gredos, Madrid, 1977
Coseriu, *Estudios* = Eugenio Coseriu, *Estudios de lingüística románica*, Editorial Gredos, Madrid, 1977
Coseriu, *Gramática* = Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional* (segunda edición, revisada), Editorial Gredos, Madrid, 1987
Coseriu, *El hombre* = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística* (segunda edición, revisada), Editorial Gredos, Madrid, 1991
Coseriu, *Competencia* = Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, Editorial Gredos, Madrid, 1992
Coşeriu, *Lingvistică spaţială* = Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii* (cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel), Ed. Ştiinţa, Chişinău, 1994
Coşeriu, *Dialectologie* = Eugen Coşeriu, *Obiectul şi problemele dialectologiei*, în Coşeriu, *Lingvistică spaţială*, p.91-122
Coşeriu, *Sociolingvistica* = Eugen Coşeriu, *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor*, în Coşeriu, *Lingvistică spaţială*, p.129-149
Coşeriu, *Prelegeri* = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993)*, supliment al publicaţiei „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII, 1992-1993, Seria A. Lingvistică, Iaşi, 1994
Coşeriu, *Filozofia* = Eugen Coşeriu, *Filozofia limbajului*, în Coşeriu, *Prelegeri*, p.7-26
Coşeriu, *Competenţa* = Eugen Coşeriu, *Competenţa lingvistică*, în Coşeriu, *Prelegeri*, p.27-47
Coşeriu, *Arhitectura* = Eugen Coşeriu, *Arhitectura şi structura limbii*, în Coşeriu, *Prelegeri*, p.49-64
Coşeriu, *Sintaxă* = Eugen Coşeriu, *Principii de sintaxă funcţională*, în Coşeriu, *Prelegeri*, p.65-82
Coşeriu, *Semantica* = Eugen Coşeriu, *Semantica cognitivă şi semantica structurală*, în Coşeriu, *Prelegeri*, p.83-99
Coşeriu, *Limbajul poetic* = Eugen Coşeriu, *Limbajul poetic*, în Coşeriu, *Prelegeri*, p.145-162
Coşeriu, *Teze* = Eugen Coşeriu, *Teze despre tema „Limbaj şi poezie"* (traducere din limba spaniolă de Dorel Fînaru, din volumul *El hombre y su lenguaje*, Editorial Gredos, Madrid, 1991, p.201-207), în „România literară", XXVIII, nr. 41, 1995, p.11
Coşeriu, *Lingvistica* = Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica integrală* (interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu), Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996
Coşeriu, *Sincronie* = Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1997

Coşeriu, *Introducere* = Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică* (ediţia a II-a), Ed. Echinox, Cluj, 1999
Coşeriu, *Lecţii* = Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, Ed. Arc, Chişinău, 2000
Coşeriu, *Creativitate* = Eugeniu Coşeriu, *Creativitate şi tehnică lingvistică. Cele trei niveluri ale limbajului*, în Coşeriu, *Lecţii*, p.233-248
Coşeriu, *Limba funcţională* = Eugeniu Coşeriu, *Limba funcţională*, în Coşeriu, *Lecţii*, p.249-274
Coşeriu, *Sistem* = Eugeniu Coşeriu, *Sistem, normă şi tip*, în Coşeriu, *Lecţii*, p.275-284
Coseriu, *L'homme* = Eugenio Coseriu, *L'homme et son langage*, Éditions Peeters, Louvain – Paris – Sterling, Virginia, 2001
Coseriu, *Testo* = Eugenio Coseriu, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso* (Edizione italiana a cura di Donatella Di Cesare), Carocci editore, Roma, 2002
Coşeriu, *Teoria* = Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi lingvistica generală. Cinci studii*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2004
Coşeriu, *Normă* = Eugeniu Coşeriu, *Sistem, normă şi vorbire*, în Coşeriu, *Teoria*, p.11-114
Coşeriu, *Formă* = Eugeniu Coşeriu, *Formă şi substanţă în sunetele limbii*, în Coşeriu, *Teoria*, p.115-237
Coşeriu, *Determinare* = Eugeniu Coşeriu, *Determinare şi cadru*, în Coşeriu, *Teoria*, p.287-329
Coşeriu, *Universul* = Eugeniu Coşeriu, *Universul din scoică* (interviuri), Ed. Ştiinţa, Chişinău, 2004
Coşeriu, *Seminarii* = Eugenio Coşeriu, *Prelegeri şi seminarii la Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu*, Ed. Universităţii „Lucian Blaga" din Sibiu, 2004
Coşeriu, *In memoriam* = *In memoriam Eugeniu Coşeriu* (Extras din „Fonetică şi Dialectologie" XX-XXI, 2001-2002, p.5-192), Ed. Academiei Române, Bucureşti, 2004
Coşeriu, *Limba română* = Eugeniu Coşeriu, *Limba română – limbă romanică*, Texte manuscrise editate de Nicolae Saramandu, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 2005
Coteanu, *Vocabularul* = Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul* (ediţia a II-a), EDP, Bucureşti, 1985
Coteanu, *Stilistica* = I. Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1973
Coteanu, *Structura* = Ion Coteanu, *Structura şi evoluţia limbii române (de la origini până la 1860)*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1981
Darmesteter, *Vie des mots* = Arsène Darmesteter, *La vie des mots*, Librairie Delagrave, Paris, 1946
Diaconescu, *Elemente* = Paula Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne. Partea a II-a. Evoluţia stilului artistic în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1975

Dima, *Lectura* = Sofia Dima, *Lectura literară*, Ed. Ars Longa, Iaşi, 2000
Dimitrescu, *Locuţiunile* = Florica Dimitrescu, *Locuţiunile verbale în limba română*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1958
Dimitriu, *Tratat I/II* = Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române. I. Morfologia, II. Sintaxa*, Ed. Institutul European, Iaşi, 1999
Du Marsais, *Tropi* = Du Marsais, *Despre tropi*, Ed. Univers, Bucureşti, 1981
Dumistrăcel, *Lexic* = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980
Dumistrăcel, *Cercetarea* = Stelian Dumistrăcel, *Cercetarea dialectologică şi analiza stilistică în procesul de învăţământ*, în „Limbă şi literatură", vol. II, Bucureşti, 1988, p.282-295
Dumistrăcel, *Variabila* = Stelian Dumistrăcel, *Variabila geografică şi variaţie semantică în răspunsurile din ancheta dialectală*, în „Limba română", nr. 1, XXXVIII, 1989, p.17-29
Dumistrăcel, *Discourse* = Stelian Dumistrăcel, *Repeated Discourse as a Means of „Contact" and Manipulation in Journalistic Discourse*, în vol. *Limba şi vorbitorii* (lucrările celei de-a 10-a Conferinţe a GRLA, 29 mai – 1 iunie 2003), Ed. Arvin-press, Bucureşti, 2003, p.217-237
Dumistrăcel, *Limbajul* = Stelian Dumistrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcţionale*, Ed. Institutul European, Iaşi, 2006
Dumistrăcel, *Discursul* = Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2006
Eco, *Tratat* = Umberto Eco, *Tratat de semiotică generală*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982
Eco, *Limba perfectă* = Umberto Eco, *În căutarea limbii perfecte*, Ed. Polirom, Iaşi, 2002
Eretescu, *Folclorul* = Constantin Eretescu, *Folclorul literar al românilor. O privire contemporană*, Ed. Compania, Bucureşti, 2004
Evseev, *Contribuţii* = Ametista Evseev, *Contribuţii la studiul variantelor unităţilor frazeologice*, în „Analele Universităţii din Timişoara", seria ştiinţe filologice, VII, 1969, p.246-252
Evseev, *Structura* = Ametista Evseev, *Structura expresiilor frazeologice în limbile rusă şi română* (rezumatul tezei de doctorat), Universitatea din Bucureşti, 1979
Felecan, *Vocabularul* = Nicolae Felecan, *Vocabularul limbii române*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2004
Feodor, *Sinonimie dialectală* = Chirilă Feodor, *Probleme de sinonimie dialectală*, Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1977
Fontanier, *Figurile* = Pierre Fontanier, *Figurile limbajului*, Ed. Univers, Bucureşti, 1977
Forăscu, *Analiza* = Narcisa Forăscu, *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. Sinonimia adjectivală*, Universitatea din Bucureşti, 1978
Forăscu, *Sinonimia* = Narcisa Forăscu, *Sinonimia*, în Coteanu, *Vocabularul*, p.85-104
Frâncu, *Curente* = Constantin Frâncu, *Curente şi tendinţe în lingvistica secolului nostru* (ediţia a II-a), Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 1999

Frâncu, *Geneza* = Constantin Frâncu, *Geneza limbii române şi etnogeneza românilor* (ediţia a II-a), Casa Editorială „Demiurg”, Iaşi, 1999
Gafton, *Evoluţia* = Alexandru Gafton, *Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea* (Studiu lingvistic asupra *Codicelui Bratul* în comparaţie cu *Codicele Voroneţean*, *Praxiul Coresian* şi *Apostolul Iorga*), Ed. Universităţii „Al. I. Cuza” Iaşi, 2001
Gheorghe, *Proverbele* = Gabriel Gheorghe, *Proverbele româneşti şi proverbele lumii romanice. Studiu comparativ*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1986
Gheţie, *Istoria* = Ion Gheţie, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978
Gleason, *Introduction* = H.-A. Gleason, *Introduction à la linguistique*, Librairie Larousse, Paris, 1969
Gramatica I/II = *Gramatica limbii române* (ediţia a II-a revăzută şi adăugită), vol. I şi II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1966
Graur, *Fondul principal* = Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1954
Graur *et alii*, *Limba română* = Al. Graur *et alii*, *Limba română. Fonetica, vocabular, gramatica*, Ed. Academiei, 1956
Graur, *Introducere* = Al. Graur (coord.), *Introducere în lingvistică* (ediţia a II-a), Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1965
Graur, *Lingvistica* = Al. Graur, *Lingvistica pe înţelesul tuturor*, Ed. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1972
Greciano, *Signification* = Gertrud Greciano, *Signification et denotation en allemand. La sémantique des expressions idiomatiques*, Université de Metz, Paris, 1983
Greimas, *Despre sens* = Algirdas Julien Greimas, *Despre sens. Eseuri semiotice*, Ed. Univers, Bucureşti, 1975
Groza, *Elemente* = Liviu Groza, *Elemente de lexicologie*, Humanitas Educaţional, Bucureşti, 2004
Groza, *Dinamica* = Liviu Groza, *Dinamica unităţilor frazeologice în limba română contemporană*, Ed. Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2005
Hermogenes, *Style* = Hermogenes, *On Types of Style* (translated by Cecil W. Wooten), The University of North Carolina Press, 1987
Hjelmslev, *Prolegomena* = Louis Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language* (translated by Francis J. Whitfield), The University of Wisconsin Press, Madison 1963
Hoarţă, *Sinonimia* = Luminiţa Hoarţă Lăzărescu, *Sinonimia şi omonimia gramaticală în limba română*, Ed. Cermi, Iaşi, 1999
Hristea, *Etimologie* = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968
Hristea, *Sinonimia* = Theodor Hristea, *Sinonimia frazeologică şi lexico-frazeologică*, în „România literară”, nr. 29 din 20 iulie 1978, p.8
Hristea *et alii*, *Sinteze* = Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română* (ediţia a III-a), Ed. Albatros, Bucureşti, 1984

Hristea, *Frazeologie* = Theodor Hristea, *Introducere în studiul frazeologiei*, în Hristea *et alii*, Sinteze, p.134-160
Hristea, *Derivarea*, = Theodor Hristea, *Derivarea frazeologică*, în „România literară", nr. 30 din 26 iulie 1984, p.7
Hulban, *Syntheses* = Horia Hulban, *Syntheses in English Lexicology and Semantics*, Ed. Spanda, Iaşi, 2001
Ionescu, *Manual* = Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală* (ediţia a II-a), Ed. All, Bucureşti, 1997
Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversaţia* = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversaţia. Structuri şi strategii* (ediţia a II-a), Ed. All, Bucureşti, 1999
Iordan, *Dénominations* = Iorgu Iordan, *Les dénominations du „crâne" d'apres l'Atlas linguistque roumain*, în „Bulletin linguistique", VIII, 1940, p.95-141
Iordan, LRC = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Ed. Ministerului Învăţământului, Bucureşti, 1956
Iordan, *Lingv. rom.* = Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluţie, curente, metode*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1962
Iordan, *Stilistica* = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române* (ediţia a II-a), Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1975
Iordan-Robu, LRC = Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, EDP, Bucureşti, 1978
Irimia, *Gramatica* = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Ed. Polirom, Iaşi, 1997
Irimia, *Stilistică* = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Ed. Polirom, Iaşi, 1999
Istrate, *Româna literară* = Gavril Istrate, *Limba română literară. Studii şi articole*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1970
Ivănescu, *Istoria* = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, (ediţia a II-a), Ed. Junimea, Iaşi, 2000
Jakobson, *Essais* = Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Les Éditions de Minuit, Paris, 1963
Jakobson, *Funcţiile* = Roman Jakobson, *Funcţiile limbii*, în *Crestomaţie de lingvistică generală* (ediţie îngrijită de I. Coteanu), Ed. Fundaţiei „România de Mâine", Bucureşti, 1998
Király, *Sinonimia* = Maria Király, *Sinonimia substantivelor în limbile rusă şi română* (rezumatul tezei de doctorat), Universitatea din Bucureşti, 1974
Leviţchi, *Sinonime gram.* = Leon Leviţchi, *Sinonime în gramatica limbii engleze*, Ed. Teora, Bucureşti, 1994
Lobiuc, *Contactele* = Ioan Lobiuc, *Contactele dintre limbi*, vol. I, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 1998
Lyons, *Introducere* = John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1995
Lyons, *Semantics* = John Lyons, *Linguistic Semantics. An Introduction*, Cambridge University press, Cambridge, 1995

Mancaş, *Stilul indirect liber* = Mihaela Mancaş, *Stilul indirect liber în româna literară*, EDP, Bucureşti, 1972
Mancaş, *Istoria* = Mihaela Mancaş, *Istoria limbii române literare. Perioada modernă (secolul al XIX-lea)*, Bucureşti, 1974
Mareş, *Cuvinte* = Lucreţia Mareş, *Cuvinte regionale în locuţiuni şi expresii literare*, în „Limba română", nr. 2, XXII, 1973, p.149-154
Martinet, *Elemente* = André Martinet, *Elemente de lingvistică generală*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1970
Mauro, *Semantică* = Tullio de Mauro, *Introducere în semantică*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978
Miclău, *Semiotica* = Paul Miclău, *Semiotica lingvistică*, Ed. Facla, Timişoara, 1977
Moeschler-Auchlin, *Introducere* = Jacques Moeschler, Antoine Auchlin, *Introducere în lingvistica contemporană*, Ed. Echinox, Cluj, 2005
Moldovanu, *D. Cantemir* = Dragoş Moldovanu, *Dimitrie Cantemir. Între Orient şi Occident*, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997
Mounin, *Istoria* = Georges Mounin, *Istoria lingvisticii*, Ed. Paideia, Bucureşti, 1999
Munteanu, *Introducere* = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Ed. Polirom, Iaşi, 2005
Munteanu, Şt., *Stil* = Ştefan Munteanu, *Stil şi expresivitate poetică*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972
Munteanu, Şt.-Ţâra, *Istoria* = Ştefan Munteanu, Vasile D. Ţâra, *Istoria limbii române literare*, EDP, Bucureşti, 1978
Noica, *O interpretare* = Constantin Noica, *Pentru o interpretare a categoriilor lui Aristotel*, postfaţă în Aristotel, *Categorii*, p.61-138
Oancea, *Lingvistică romanică* = Ileana Oancea, *Lingvistică romanică şi lingvistică generală. Interferenţe*, Ed. Amarcord, Timişoara, 1999
Studia in honorem Frăţilă = Studia in honorem magistri Vasile Frăţilă, Ed. Universităţii de Vest, Timişoara, 2005
Studia in honorem Frâncu = Studia linguistica et philologica in honorem Constantin Frâncu, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi" (serie nouă), secţiunea III e, Lingvistică, tomul LI, 2005
Permyakov, *Proverb* = G. L. Permyakov, *From proverb to folk-tale. Notes on the general theory of cliché*, „Nauka" Publishing House, Moscow, 1979
Philippide, *Principii* = Alexandru Philippide, *Principii de istoria limbii*, în Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii* (editate de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil), Ed. Academiei, Bucureşti, 1984, p.3-225
Plett, *Ştiinţa textului* = Heinrich F. Plett, *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Ed. Univers, Bucureşti, 1983
Poalelungi, *Locuţiunile* = Gh. Poalelungi, *Locuţiunile adjectivale*, în „Limba română", nr. 2, XII, 1963, p.133-146
Poalelungi, *Aspecte* = Ana Goldiş-Poalelungi, *Aspecte istorice ale unei sinonimii*, în „Limbă şi literatură", nr. 15, 1987, p.179-191

Popa, Gh., *Locuţiunile* = Gheorghe Popa, *Locuţiunile în sistemul unităţilor nominative ale limbii române* (autoreferat al tezei de doctor habilitat în filologie), Chişinău, 2006
Popa, *Model* = Ioan-Lucian Popa, *Un model integrator al situaţiei de sinonimie*, Ed. „Ştefan Lupaşcu", Iaşi, 2004
Puşcariu, *Limba română* = Sextil Puşcariu, *Limba română. Privire generală*, vol. I, Ed. Minerva, Bucureşti, 1976
Quintilian, *Arta oratorică*, I-III = M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică*, vol. I-III, Ed. Minerva, Bucureşti, 1974
Reboul, *Pragmatica* = Anne Reboul, Jacques Moeschler, *Pragmatica, azi. O nouă ştiinţă a comunicării*, Ed. Echinox, Cluj, 2001
Ricoeur, *Metafora vie* = P. Ricoeur, *Metafora vie*, Ed. Univers, Bucureşti, 1984
Robins, *Scurtă istorie* = R. H. Robins, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Ed. Polirom, Iaşi, 2003
Romalo, *Note* = Valeria Guţu Romalo, *Note lexicale: derivate sinonime*, în „Limbă şi literatură", vol. II, p.39-42
Rosetti, *Filosofia* = Al. Rosetti, *Filosofia cuvântului*, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1946
Rosetti *et alii*, ILRL = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I (ediţia a II-a), Ed. Minerva, Bucureşti, 1971
Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române* (ediţia a II-a), Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978
Sala, *De la latină* = Marius Sala, *De la latină la română*, Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998
Sapir, *Language* = Edward Sapir, *Language. An Introduction to the Study of Speech*, Harcourt Brace & Company, San Diego – New York – London [1921]
Saramandu, *Romanitatea* = Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 2004
Saussure, CLG = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Ed. Polirom, Iaşi, 1998
Saussure, *Scrieri* = Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, Ed. Polirom, Iaşi, 2004
Scherf, *Expresii* = Ioana Scherf, *Expresii frazeologice în limbile germană şi română (Studiu contrastiv)*, Editura Didactică şi Pedagogică R.A., Bucureşti, 2006
Seche, *Schiţă* I/II = Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, vol. I, 1966, vol. II, 1969
Seche, L., *Juxtapunerea* = Luiza Seche, *Juxtapunerea sinonimică în limba română*, în „Cercetări de lingvistică", Cluj, XII, nr. 1, 1967, p.103-113
Slama-Cazacu, *Psiholingv.* = Tatiana Slama-Cazacu, *Psiholingvistica. O ştiinţă a comunicării*, Ed. All, Bucureşti, 1999
Slave, *Contrast* = Elena Slave, *Contrast şi opoziţii în domeniul expresivităţii*, în *Probleme de lingvistică generală*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1962, p.47-57

Slave, *Frecvenţa* = Elena Slave, *Frecvenţa cuvintelor cu valoare figurată în expresiile limbii române*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1965, p.849-853
Slave, *Conotaţia* = Elena Slave, *Conotaţia*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. IV, Ed. Academiei, Bucureşti, 1974, p.65-82
Slave, *Metafora* = Elena Slave, *Metafora în limba română. Comentarii şi aplicaţii*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1991
Stati, *Synonymie* = Sorin Stati, *Homonymie, synonymie et équivalence en syntaxe*, în „Revue roumaine de linguistique", XI, 1966, nr. 2, p.133-146
Stoichiţoiu, *Vocabularul* = Adriana Stoichiţoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale*, Ed. All, Bucureşti, 2001
Şăineanu, *Semasiologia* = Lazăr Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, Editura de Vest, Timişoara, 1999
Şăineanu, *Influenţa* = Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, vol. I şi II, Ed. Librăriei Socecŭ & Comp., Bucureşti, 1900
Şerban-Evseev, *Vocabularul* = Vasile Şerban, Ivan Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Ed. Facla, 1978
Şklovski, *Relaţia* = Victor Borisovici Şklovski, *Relaţia dintre procedeele de compoziţie şi procedeele generale de stil*, în *Ce este literatura? Şcoala formală rusă* (antologie şi prefaţă de Mihai Pop), Ed. Univers, Bucureşti, 1983, p.397-428
Tămâianu, *Fundamentele* = Emma Tămâianu, *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*, Ed. Clusium, Cluj-Napoca, 2001
Tânianov, *Evoluţia literară* = Iuri Nikolaevici Tânianov, *Despre evoluţia literară*, în *Ce este literatura? Şcoala formală rusă* (antologie şi prefaţă de Mihai Pop), Ed. Univers, Bucureşti, 1983, p.591-601
Thom, *Limba de lemn* = Françoise Thom, *Limba de lemn*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2005
TLG = *Tratat de lingvistică generală* (redactori responsabili: Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald), Ed. Academiei, Bucureşti, 1971
Todi, *Sintaxă veche* = Aida Todi, *Elemente de sintaxă românească veche*, Ed. Paralela 45, Piteşti – Braşov, 2001
Tohăneanu, *Stilul artistic* = G. I. Tohăneanu, *Stilul artistic al lui Ion Creangă*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1969
Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt* = G. I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976
Tudose, *Sinonimia* = Claudia Tudose, *Sinonimia în limba română din secolul al XVI-lea*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1965, p.947-949
Ţepelea, *O nouă istorie* = Gabriel Ţepelea, *Pentru o nouă istorie a literaturii şi culturii române vechi*, Ed. Tehnică, Bucureşti, 1994
Ullmann, *Précis* = S. Ullmann, *Précis de sémantique française* (troisième édition), Éditions A. Franche S. A. Berne, 1965

Uritescu, *Pleonasmul* = Dorin N. Uritescu, *Pleonasmul în limba română. Categorizare, exemplificări, analize, structuri morfo-sintactice preferenţiale*, Ed. Bic All, Bucureşti, 2006
Ursu, *Terminologia* = N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1962
Vasiliu, *Teoria textului* = Emanuel Vasiliu, *Introducere în teoria textului*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1990
Vasiliu, L., *Sinonimia deriv*. = Laura Vasiliu, *Asupra sinonimiei derivatelor sufixale în română*, în *Semantică şi semiotică* (sub redacţia lui I. Coteanu şi a Luciei Wald), Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p.314-332
Vianu, *Studii* = Tudor Vianu, *Studii de stilistică*, EDP, Bucureşti, 1968
Vintilă, *Observaţii* = Ioana Vintilă, *Observaţii asupra expresiilor rimate*, în „Limba română", XII, 1963, nr. 2, p.171-176
Vinţeler, *Sinonimie* = Onufrie Vinţeler, *Probleme de sinonimie*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983
Volovici, *Apariţia scriitorului* = L. Volovici, *Apariţia scriitorului în cultura românească*, Ed. Junimea, Iaşi, 1976
Vrănceanu-Forăscu, *Modele* = Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică*, Ed. Facla, Timişoara, 1984
Vrănceanu-Forăscu, *Cuvinte* = Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Cuvinte şi sensuri*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988
Vrănceanu-Forăscu, *Lexicul* = Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Limba română contemporană. Lexicul*, Ed. Humanitas Educaţional, Bucureşti, 2005
Wald, *Pagini* = Lucia Wald, *Pagini de teorie şi istorie a lingvisticii*, Ed. All, Bucureşti, 1998
Zaharia, *Expresii* = Casia Zaharia, *Expresiile idiomatice în procesul comunicării. Abordare contrastivă pe terenul limbilor română şi germană*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2004
Zaharia, *Reflectarea* = Casia Zaharia, *Reflectarea alterităţii în expresii idiomatice. Studiu de caz*, în *Studia in honorem Frâncu*, p.449-455
Zugun, *Conversiunea* = Petru Zugun, *Conversiunea numelor în verbe*, în „Limba română", XXI, 1972, nr. 5, p.433-443
Zugun, *Lexicologia* = Petru Zugun, *Lexicologia limbii române*, Ed. Tehnopress, Iaşi, 2000
Zugun, *Cuvântul* = Petru Zugun, *Cuvântul. Studiu gramatical*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2003

DICŢIONARE ŞI ENCICLOPEDII*

Apperson, *Proverbs* = G. L. Apperson, *Dictionary of Proverbs*, Wordsworth Editions Ltd., 1993

Bulgăr, DS = Gh. Bulgăr (coord.), *Dicţionar de sinonime*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1972

Ciorănescu, DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române* (ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin), Ed. Saeculum I. O., Bucureşti, 2001

Comşulea, *Dicţ. de expresii* = Elena Comşulea, Sabina Teiuş, Valentina Şerban, *Dicţionar de expresii şi locuţiuni*, Ed. Ştiinţa, Chişinău, 1998

DA = *Dicţionarul limbii române*, Academia Română (A-Lojniţă), Bucureşti, 1913 ş.u.

DEL = Gabriela Duda, Aglaia Gugui, Marie Jeanne Wojcicki, *Dicţionar de expresii şi locuţiuni ale limbii române*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1985

DELR = Vasile Breban, Gheorghe Bulgăr, Doina Grecu, Ileana Neiescu, Grigore Rusu, Aurelia Stan, *Dicţionar de expresii şi locuţiuni româneşti*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1969

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan" (ediţia a II-a), Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996

DLR = *Dicţionarul limbii române* (DLR), serie nouă, Academia Română, Bucureşti, 1965 ş.u.

Dobrescu, *Expresii* = Alexandru Dobrescu (coord.), *Dicţionar de expresii şi locuţiuni româneşti*, Ed. Litera, Chişinău, 1997

Dobridor, *Termeni* = Gheorghe Constantinescu Dobridor, *Dicţionar de termeni lingvistici*, Ed. Teora, Bucureşti, 1998

Dragomirescu, *Figuri de stil* = Gh. N. Dragomirescu, *Dicţionarul figurilor de stil*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1995

DŞL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1997

Ducrot, *Dictionnaire* = Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Éditions du Seuil, Paris, 1972

Ducrot, NDŞL = Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

Dumistrăcel, *Expresii* = Stelian Dumistrăcel, *Pînă-n pînzele albe. Expresii româneşti* (ediţia a II-a revăzută şi augmentată), Ed. Institutul European, Iaşi, 2001

* Dicţionarele şi enciclopediile au fost trecute separat, deoarece unele dintre acestea au constituit surse de referinţă pentru explicarea semnificaţiilor, a etimologiilor etc. sau, prin studiile introductive / prefeţe, au oferit informaţii de natură lingvistică ori metodologică în legătură cu obiectul cercetării noastre. Totodată, o serie de dicţionare au constituit izvoare pentru extragerea de material faptic.

Guţu, *Dicţ. latin* = Gheorghe Guţu, *Dicţionar latin-român* (ediţia a II-a), Ed. Humanitas, Bucureşti, 2003
Hasdeu, *Etymologicum* = B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor* (ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş), vol. I, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972
MDA = *Micul dicţionar academic*, Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, vol. I (A-C), 2001; vol. II (D-H), 2002; vol. III (I-Pr), 2003; vol. IV (Pr-Z), 2003
Munteanu-Munteanu, *Aeterna* = Eugen Munteanu, Lucia-Gabriela Munteanu, *Aeterna latinitas. Mică enciclopedie a gândirii europene în expresie latină*, Ed. Polirom, Iaşi, 1996
Penguin Dictionary = *The New Penguin English Dictionary*, Penguin Books, 2001
Rat, *Locutions* = Maurice Rat, *Petit dictionnaire des locutions françaises*, Éditions Garnier Frères, Paris, 1964
Sala, *Enciclopedia* = Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan", Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2001
Săceanu, *Sinonimia* = Iancu Săceanu, *Sinonimia în Limba Română. Glosar de expresii, locuţiuni şi exerciţii*, Ed. Niculescu, Bucureşti, 1999
Seche-Seche, DSLR = Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicţionarul de sinonime al limbii române*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1982
Tiktin, DRG = Dr. H. Tiktin, *Dicţionar Român-German*, vol. I (A-C) şi II (D-L), ediţie anastatică, Ed. Paideia, Bucureşti, 1998
Volceanov, DAEF = Anca Volceanov, George Volceanov, *Dicţionar de argou şi expresii familiare*, Ed. Livpress, Bucureşti, 1998

IZVOARE

Agârbiceanu, NP, I/II = Ion Agârbiceanu, *Nuvele. Povestiri*, vol. I şi II, Ed. Minerva, Bucureşti, 1982
Alecsandri, CP = Vasile Alecsandri, *Culegere de proză*, ESPLA, Bucureşti, s.a.
Alecsandri, DCP = id., *Dridri. Culegere de proză*, ESPLA, Bucureşti, 1960
ALR, s.n., I-VII = *Atlasul lingvistic roman*, serie nouă, sub conducerea lui Emil Petrovici, vol. I, 1956; vol. II, 1956; vol. III, 1961; vol. IV, 1965; vol. V, 1966; vol. VI, 1969; vol. VII, 1972
ALRM, s.n., I-III = *Micul atlas lingvistic român*, serie nouă, sub conducerea lui Emil Petrovici, vol. I, 1956; vol. II, 1957; vol. III, 1967
Anonimul brâncov. = *Anonimul brâncovenesc*, în *Cronicari munteni*, II, p. 275-352
Anonimul cantacuz. = *Anonimul cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, I, p. 83-224
Barbu, G = Eugen Barbu, *Groapa*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1970

Brătescu, P = I. Al. Brătescu-Voineşti, *Proza. Întuneric şi lumină. În lumea dreptăţii*, ESPLA, Bucureşti, 1957

Cantacuzino = *Stolnicul Constantin Cantacuzino*, în *Cronicari munteni*, I, p. 1-79

Caragiale, NPA = I. L. Caragiale, *Nuvele. Povestiri. Amintiri*, Ed. Facla, Timişoara, 1984

Călinescu, EO = G. Călinescu, *Enigma Otiliei*, ESPLA, Bucureşti, 1959

Costin, LM = Miron Costin, *Letopiseţul ţării Moldovei. De neamul moldovenilor* (prefaţă de Elvira Sorohan), Ed. „Junimea", Iaşi, 1984

Creangă, O = Ion Creangă, *Opere*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972, incluzând opere cu următoarele sigle: AC, I-IV = *Amintiri din copilărie* (I-IV), p. 207-305; SN = *Soacra cu trei nurori*, p. 9-18; CI = *Capra cu trei iezi*, p. 19-30; PB = *Punguţa cu doi bani*, p. 31-36; DP = *Dănilă Prepeleac*, p. 37-54; PP = *Povestea porcului*, p. 55-76; SP =*Stan Păţitul*, p. 77-105; HA = *Povestea lui Harap-Alb*, p. 106-174; IT = *Ivan Turbincă*, p. 184-204; MN = *Moş Nechifor Coţcariul*, p. 314-337

Cronicari munteni, I/II = *Cronicari munteni* (ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu), vol. I (*Stolnicul Constantin Cantacuzino, Anonimul cantacuzinesc, Radu Popescu*) şi vol. II (*Radu Greceanu, Anonimul brâncovenesc*), Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1961

Delavrancea, SA, I = Delavrancea, *Scrieri alese*, vol. I (Proza), ESPLA, Bucureşti, 1958

Drăguşanu, PT = Ion Codru-Drăguşanu, *Peregrinul transilvan*, ESPLA, Bucureşti, 1956

Eminescu, PL = M. Eminescu, *Proză literară*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1964

Filimon, CV = Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi şi noi*, în Nicolae Filimon, *Opere*, vol. I, ESPLA, Bucureşti, 1957

Galaction, LV = Gala Galaction, *La Vulturi*, Ed. Ion Creangă, Bucureşti, 1988

Gârleanu, SA, I/II = Emil Gârleanu, *Scrieri alese*, vol. I şi II, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1963

Ghica, S = Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997

Hogaş, P, I/II = Calistrat Hogaş, *Pe drumuri de munte* (Proză I), *Amintiri* (Proză II), Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1969

Ispirescu, LBR = Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997

Jipescu, O = Gligore M. Jipescu, *Opincaru. Cum ieste şi cum tribuie să hie săteanu*, Tipografia Alessandru A. Grecescu, Bucureşti, 1881

Neagu, ÎS = Fănuş Neagu, *Îngerul a strigat* (ediţia a II-a), Ed. pentru Literatură, Bucureşti, 1969

Neagu, VL = id., *În văpaia lunii*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1971

Neagu, FN = id., *Frumoşii nebuni ai marilor oraşe*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1976

Neagu, IM = id., *Insomnii de mătase*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1981

Neagu, PB = id., *Pierdut în Balcania*, Ed. Sport – Turism, Bucureşti, 1982

Neculce, LM = Ion Neculce, *Letopiseţul ţării Moldovei şi O samă de cuvinte* (ediţie îngrijită, cu glosar, indice şi o introducere de Iorgu Iordan), ESPLA, Bucureşti, 1955

Negruzzi, PA = Costache Negruzzi, *Pagini alese*, Ed. Tineretului, Bucureşti, 1958
Odobescu, PK = Al. I. Odobescu, *Pseudo-Kinighetikos*, Ed. Tineretului, Bucureşti, 1995
Pann, SL, I-III = Anton Pann, *Scrieri literare*, vol. I-III, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1963
Petrescu, UN = Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1962
Preda, CMP, I-III = Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. I-III, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1980
Preda, M, I/II = Marin Preda, *Moromeţii* (ediţia a IV-a), vol. I şi II, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1975
Radu Greceanu = *Radu Greceanu*, în *Cronicari munteni*, II, p. 7-272
Radu Popescu = *Radu Popescu*, în *Cronicari munteni*, I, p. 227-577
Rebreanu, I = Liviu Rebreanu, *Ion*, Ed. Facla, Timişoara, 1988
Sadoveanu, B = Mihail Sadoveanu, *Baltagul*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1966
Sadoveanu, CEC = id., *Cazul Eugeniţei Costea*, în Mihail Sadoveanu, *Venea o moară pe Siret. Cazul Eugeniţei Costea*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1990
Sadoveanu, FJ, I-III = id., *Fraţii Jderi*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1942
Sadoveanu, HA = id., *Hanu-Ancuţei*, în *Opere alese*, vol. IV, ESPLA, Bucureşti, 1953
Sadoveanu, NP = id., *Nicoară Potcoavă*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1952
Sadoveanu, VMS = id., *Venea o moară pe Siret*, în Mihail Sadoveanu, *Venea o moară pe Siret. Cazul Eugeniţei Costea*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1990
Sadoveanu, ZC = id., *Zodia Cancerului*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1955
Săraru, NŢ = Dinu Săraru, *Nişte ţărani*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1975
Slavici, M = Ioan Slavici, *Mara*, ESPLA, Bucureşti, 1956
TDM, III = *Texte dialectale. Muntenia*, vol. III, publicate de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victoria Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, 1987
TDMB, I, 2 / II, 1 = *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina, Texte dialectale*, vol. I, partea a 2-a (culese de Stelian Dumistrăcel şi publicate de Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu), Ed. Academiei Române, 1995; vol. II, partea 1 (culese de Ion-Horia Bîrleanu şi publicate de Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, cu o prefaţă de Stelian Dumistrăcel), Ed. Academiei Române, 2002
Ureche, LM = Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei* (ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu), ESPLA, Bucureşti, 1958
Zamfirescu, RC = Duiliu Zamfirescu, *Romanul Comăneştenilor*, Ed. Mondero, Bucureşti, 1993, cuprinzând romanele cu următoarele sigle: VŢ = *Viaţa la ţară*, p. 3-140; TS = *Tănase Scatiu*, p. 145-226; ÎR = *În război*, p. 231-351; Î = *Îndreptări*, p. 355-440; A = *Anna*, p. 445-532
Zanne, *Proverbele* = Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I-X, Ed. Librăriei Socec, Bucureşti, 1895-1912

STUDII ŞI ARTICOLE PROPRII UTILIZATE ÎN LUCRARE

1. Cristinel Munteanu, *Cuvântul **sâmbătă** în expresii idiomatice româneşti*, în *Analele Universităţii „Dunărea de Jos”*, Galaţi, fascicula XIII, 2001, p. 114-118;

2. Id., *Calul... lui Marin Preda*, în „Florile Dunării”, nr. 7-8, Brăila, 2003, p. 43-45;

3. Id., *Practici magice după expresii idiomatice româneşti (**sâmbătă**)*, în „Anuarul Universităţii «Petre Andrei» Iaşi”, tomul III, Limbă şi literatură, Ed. Impakt, Iaşi, 2003, p. 276-281;

4. Id., *O expresie regională rară: **a-i coace în guşă** (cuiva)*, în *Studia in honorem Frăţilă*, p. 389-395;

5. Id., *Observaţii asupra funcţiilor sinonimelor*, în *Studia in honorem Frâncu*, p. 291-298;

6. Id., *O perspectivă integrală asupra sinonimiei*, studiu prezentat în cadrul simpozionului internaţional „Limba şi literatura română. Regional – naţional – european” (Iaşi – Chişinău, 24-27 noiembrie 2005) şi publicat în volumul *Limba şi literatura română. Regional – naţional – european*, Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi, 2006, p. 295-304;

7. Id., *Nu există sinonimie interlingvistică (cu referire la sinonimia frazeologică)*, în „Limba română”, Chişinău, anul XVI, nr. 4-6, 2006, p. 106-111;

8. Id., *Tehnica utilizării frazeologismelor expresive*, în „Limba română”, Chişinău, anul XVI, nr. 7-9, 2006, p. 150-158;

9. Id., *O analiză de (con)text*, în „Limba română”, Chişinău, anul XVI, nr. 10, 2006, p. 22-25;

10. Id., *Forme ale discursului repetat ca tradiţii literare europene inserate în tradiţia lingvistică românească*, studiu prezentat în cadrul simpozionului internaţional „Identitatea culturală românească în contextul integrării europene” (Iaşi, 22-23 septembrie 2006) şi publicat în volumul *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Editura ALFA, Iaşi, 2006, p. 235-240;

11. Id., ***Ut poesis linguistica** (sau despre relaţia lingviştilor cu discursul repetat)*, în volumul *Rezultate şi perspective actuale ale lingvisticii româneşti şi străine* (coordonat de Luminiţa Hoarţă Cărăuşu) [Lucrările Sesiunii de comunicări din cadrul „Zilelor Universităţii «Al. I. Cuza» Iaşi”, Iaşi, 27-28 octombrie 2006], Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2006, p. 275-287.

THE PHRASEOLOGICAL SYNONYMY IN ROMANIAN FROM THE INTEGRAL LINGUISTICS POINT OF VIEW

Abstract

Our paper aims at providing an analysis of phraseological synonymy in Romanian. The tackling of this linguistic phenomenon is twofold: either by analyzing the list of idiomatic phrases offered by dictionaries (in the cases when the phraseological units only have their dictionary meaning [*signifié*], exclusively given by language [*langue*]), or by looking at the synonymical relation between the idioms from the text (in the cases when the meaning is influenced by the thing meant / denotation), taking into consideration both the speakers and the contexts. Whereas the first analysis has already been done (we refer to the contributions of some specialists like Gh. Colţun or Mariana Andrei), the second method has not yet been adopted in the monographical exploration of phraseological synonyms. We embarked upon such a project, convinced that it is the most appropriate approach, in accordance with the reality of language (*langage*).

Since a correct study of synonymy has to base itself, first of all, on a clear, coherent perspective on language as a whole, we believe that Coşeriu's linguistic theory (known as integral linguistics) offers us the principles we need. We would mention at this point only some of Coşeriu's essentials, which we based on and which directed our efforts:

[a] What is spoken is always a language (*langue*) and any language is spoken only in discourses / texts. Coşeriu's linguistics turns Saussure's upside down (according to Coşeriu himself), because it takes speech as a starting point to reveal the language.

[b] The historical language (here, the Romanian language), constituted as tradition within a community, stands for a "collection" of functional languages. A functional language ("structure") has as its counterpart Saussure's term *langue*, since it is a unitary language from a syntopic, synstratic and synphasic point of view and used as such in discourses. In fact, each and every speaker knows more than a functional language, for his idiomatic competence also includes knowledge from other dialects, language levels and language styles.

[c] A permanent characteristic of language is *creativity* (as an universal), manifesting itself in speech and language as variety, just as it is obvious the fact that the language and speech of each and every speaker is characterized by *alterity* (according to Coşeriu, i.e. 'to be with someone else [cf. lat. *alter*]'), which ensures its homogeneity. The historical language ("architecture") is the language as such, undergoing internal variety from a diatopic, diastratic and diaphasic point of view.

[d] The full functionality of language gets manifested in the poetic language – and Coşeriu sees poetry as literature generally speaking, as art –, all the other so-called functional styles diminishing, in fact, its functional plenitude. The

language of the great writers coincide, actually, with the historical language, as fulfilling its possibilities.

The things mentioned above point out why we chose to study synonymy from a mainly functional perspective, especially in belletristic texts. What is more, the prose (mainly the epic genre), due to its complexity, makes the synonymical phenomenon become even more interesting; in a novel, for instance, one can find differences (even different functional languages) between the characters' language and the narrator's.

Taking Coşeriu's linguistic theory as a starting point, also including two other premises (i.e. [α] both in language and speech the word and the phraseological unit can be both seen as linguistic signs, and [β] according to the etymological meaning of the term *synonymy* [the Gr. *synonymia* < *syn* + *ônoma*], the concept of «synonymy» only refers to the lexical, phraseological and lexico-phraseological synonymy), we thus aim at proving (apart from the description of the object researched) that there are not significant differences between lexical synonymy and phraseological synonymy, since synonyms from both categories behave in a similar way.

Starting from the brilliant manner in which Coşeriu comprehends the general structure of language (see the grid below), we drew a few distinctions in the field of synonymy. With reference to its occurrence, we distinguish *grosso modo*, first of all, a *synonymy* <u>*in actu*</u>, a *real* one, corresponding to "speech" and a *synonymy* <u>*in potentia*</u>, *virtual* or *potential*, corresponding to "language". But, since things are not that simple in language, using Coşeriu's distinctions, we are forced to draw some new distinctions in order to be more precise.

points of view / levels	***enérgeia*** activity	***dýnamis*** competence	***érgon*** product
universal	speech in general	elocutional competence	all "speech" utterances
historical	concrete language	idiomatic competence	(abstract language)
individual	discourse	expressive competence	"text"

In short, our opinions are rendered in the following grid, aiming to organize the study of synonymy. In addition, the grid comprises all dimensions of synonymy, for each and every compartment. We used many examples of lexical synonyms as cases in point for these types of synonymy in the first part of our paper.

<table>
<tr><td>Synonymy
as it occurs</td><td colspan="2">synonymy in actu
(real)</td><td colspan="2">synonymy in potentia
(virtual/potential)</td></tr>
<tr><td>points of view
levels</td><td>enérgeia
(activity)</td><td colspan="2">dýnamis
(competence)</td><td>érgon
(product)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">UNIVERSAL

(level of denotation)</td><td>speech in general</td><td colspan="2">elocutional competence</td><td>all “speech” utterances</td></tr>
<tr><td colspan="4">synonymy as a possible linguistic universal</td></tr>
<tr><td rowspan="2">HISTORICAL

(level of dictionary meaning)</td><td>concrete language</td><td colspan="2">idiomatic competence</td><td>(abstract language)</td></tr>
<tr><td colspan="3">internal variety synonymy:
1. diatopic synonymy
2. diastratic synonymy
3. diaphasic synonymy
4. diachronic synonymy</td><td>synonymy as inventory:
the synonymy existing in dictionaries of synonyms of a certain language (e.g. DSLR by Mircea & Luiza Seche)</td></tr>
<tr><td rowspan="3">INDIVIDUAL

(level of meaning)</td><td>discourse</td><td colspan="2">expressive competence</td><td>“text”</td></tr>
<tr><td colspan="2">synonymy in praesentia</td><td colspan="2">synonymy in absentia</td></tr>
<tr><td colspan="2">1. synonymy in contact/juxtaposed
2. distanced synonymy</td><td>latent synonymy:
the synonymy of the units excluding each other in context</td><td>synonymy as inventory
(for instance, that taken from a writer’s work)</td></tr>
</table>

In the latter part of the paper, entitled “From idiomatic competence to expressive competence in the field of phraseological synonymy in the Romanian language”, we looked at the phraseological synonymy in Romanian from an integral linguistics point of view, putting into practice the principles and distinctions already presented and exemplified in the third chapter of the first part of the paper. The resources analysed are most probably illustrative: 36 writers (including the chroniclers) from all over the country and from all epochs; in addition to these, there are volumes of regional texts, dialect atlases, general dictionaries or dictionaries of idioms and phrases, collections of proverbs and even journalism.

In the first chapter we tackled the phraseological synonymy at the universal level and pointed out the fact that this aspect is worth discussing only as possibility for the intralinguistic synonymy, only if the phraseological units are

adopted and adjusted according to the structure of a language due to some general rules referring to judgement or speech in general (which, in fact, explain the cases of polygenesis as well). Since it is a level where the content is seen as denotation, asserting that there is such thing as interlinguistic synonymy is an error. One can state that the phraseological synonymy is one of the possible linguistic universals.

At the historical level, in the second chapter, besides some observations on phraseological variants, we have tackled the phraseological synonymy as a result of diachronic, diatopic, diastratic and diaphasic variation mainly because of two reasons: [a] to prove that taking the syntagms obtained through the different types of variation of the lexical theme as independent phraseological units is more appropriate, for this is how speakers know them; [b] to illustrate the synonymysative variation as mechanism of linguistic creativity, as part of idiomatic competence (since we don't learn a language, what we do in fact is learning to create within a language). One can thus assert that units such as *a lua în căruţă / ~ birjă / ~ balon / ~ tramvai / ~ automobil / ~ avion* (pe cineva), meaning 'to pull somebody's leg / to mock at somebody' represent a series of phraseological synonyms obtained out of the diachronic variation of the lexical theme (*căruţă* 'cart') and not different variants of the phrase *a lua în căruţă*. What is more, units such as *a pune în plug / ~ cârd / ~ stative* (cu cineva) 'to herd' point to a case of phraseological synonymy as diaphasic variation. Even if we didn't ignore drawing a comparison between phraseological synonyms from a semantic or formal point of view, we were, however, less interested in this aspect.

The third chapter deals with the phraseological synonymy phenomenon at the individual level, in texts. According to the distinctions made in the first part, we look at the *phraseological synonymy in praesentia*, within which we separated a *phraseological synonymy in contact* (e.g.: "Iar când or mai fi patru ceasuri până ne ajunge sorocu şi începe balamucu, Învierea *îşi ia tălpăşiţa* la gară, *spală putina*." – F. Neagu; both idioms are synonyms, meaning 'to scuttle away') and a *distanced phraseological synonymy* (e.g.: "*Dete sfară în ţară* şi puse pristavi prin toate satele şi cetăţile ca să facă ştiut tuturor oamenilor… […] cunoscură că fata era fiica unui împărat vecin, căruia îi *dară de ştire* despre venirea fie-sei." – P. Ispirescu; synonyms, meaning 'to inform / announce somebody').

A first criterion according to which we presented the data collected to illustrate the synonymy in contact referred to the functions of synonymy. We consider the intensification and explanation functions more important. A second criterion to classify synonyms (also true for distanced synonyms) refers to their grouping into the four main categorial parts of speech (noun, adjective, verb and adverb); within these classes, the examples given were arranged chronologically, according to the epoch the writer belonged to.

With reference to the *phraseological synonymy in absentia*, we analysed some examples showing some writers' preference for a certain idiom or phrase to the cost of others, synonyms which are missing because they are not motivated in those contexts. For instance, it is not by chance that Creangă uses the phrase *a-şi da duhul* 'to give up the ghost' from all the other idioms meaning 'to die'. The one

who had died was known as *Priest Duhu* [= Ghost]: „Şi poate că din această pricină bolnăvindu-se greu, *şi-a dat duhul*, tocmai când ajunsese îngrijitor la biserica Nicoriţa din Tataraşi" (I. Creangă, *Popa Duhu*).

The last chapter deals with the lexico-phraseological synonymy at the individual level only. We also referred to it, since it implies phraseological synonyms, even if the relation in itself is lexico-phraseological. More than that, according to the place synonyms have in discourse, we thought it proper to talk about relations of *lexico-phraseological synonymy* or *phraseologico-lexical synonymy*. On the other hand, as an inventory issue (either at the historical level or at the individual level), there is no point in using the determinative term *phraseologico-lexical*.

Finally, our research leads to the following conclusions:

1. The analogy between word and phraseological unit allows a similarity between lexical synonymy and phraseological synonymy. In fact, the very existence of the lexico-phraseological synonymy is an important proof. Since, unlike words, idioms are rarely polysemantic, we could notice that in texts also, generally speaking, they have a lesser capacity to get, under the pressure of the context, meanings other than those given by dictionaries, even if in speech the dictionary meanings seem to be influenced by the reference / the thing meant.

2. We would point out that each and every distinction regarding the types of lexical synonymy, based on Coşeriu's grid representing the language, were proved true for both phraseological and lexico-phraseological synonymy (synonymy *in actu* or real synonymy vs. synonymy *in potentia* or virtual synonymy, with the proper distinctions for the historical and individual level).

3. As to the functions of the synonyms (which we revalued) within the expressive competence, we did not come across major differences between the use of lexical and phraseological synonyms. One could notice the fact that, in the case of juxtaposed phraseological synonyms, drawing a distinction between the explanation function and the intensification function becomes even a more difficult task, as compared to the lexical synonyms.

4. As to the universal level (level of denotation), we noticed that one cannot accept the idea of interlinguistic synonymy, since meanings are not valid but within a certain language.

5. From a historical point of view, tackling phraseological synonymy as a result of diachronic, diatopic, diastratic and diaphasic variation, we thought it proper, according to idiomatic competence, to see the phrases obtained from the different types of variation as independent phraseological units (since this is how the speakers know them). These types of synonymysative variation are worth being studied, for they become a real mechanism of linguistic creativity, which is part of the idiomatic competence.

6. The question regarding the difference between «expresii» and «locuţiuni» is not really a "problem" which disrupts the study of phraseological synonymy, since the term «frazeologism» includes both of them, as stable word joinings (and still, we proposed that the difference should be made according to the distinction between metaphor and metonymy).

7. Our research proved that even in practice the great majority of phraseological synonyms are verbal phraseological units.

8. In the case of writers, we noticed that both the use of synonyms and the use of idioms are constituent parts of idiostyle only in some cases (e.g. A. Pann, P. Ispirescu, I. Creangă), out of different reasons (ludic or because of a need of intensification). There are also writers who use synonyms quite rarely (such as M. Preda).

9. Certain text traditions, such as Tohăneanu's assertion that more expressive synonyms are to be found in dialogue, not in narration, are not always true (take Rebreanu as an example), but, in most cases, they are.

10. If language as such always gets known through its speakers, at the individual level, as "discourses", while the historical language (here, the Romanian language) is seen as a "collection" of functional languages, then it cannot be properly studied but in discourses or texts. It is also the case of synonymy, as language matter, which reveals its beauty in literary works.

(Translated by Silvia Munteanu)

INDEX DE NUME

Numele scriitorilor din ale căror opere am extras materialul (sau la care doar am făcut referire) au fost scrise cu caractere italice. În cazul cronicarilor, nu au mai fost trecute paginile din Anexă.

Adamescu, Gh. 131
Agârbiceanu, I. 71, 73, 89, 92-93, 183-184, 188-189, 201, 206, 209, 211, 219, 224, 226-227, 257
Alecsandri, V. 72, 89-90, 92, 156, 171, 199-200, 210, 214, 226, 229, 257
Andrei Mariana 23, 27, 45, 78, 141, 167, 245
Andriescu, Al. 102, 130, 245
Anonimul brâncov. 116, 118, 257
Anonimul cantacuz. 118-120, 161, 257
Antal, L. 57
Apperson, G.L. 147, 256
Arghezi, T. 68-69, 85, 94, 197
Aristotel 28, 48-49, 93, 99, 245
Auchlin, Antoine 252
Augustin (Sf.) 99
Avădanei, Constanţa 58, 103-104, 245
Avădanei, Ştefan 113, 245

Baciu Got, Mioriţa 161, 245
Bally, Ch. 55, 85-86, 101, 130, 141, 143, 245
Barbu, E. 14, 89, 91-92, 114, 148, 165, 182, 191, 207, 209, 213, 220, 222, 257
Basile, Giambattista 146
Bârlea, Ovidiu 125
Bârleanu, Ion-Horia 259
Benveniste, Émile 21, 28-29, 40, 70, 84, 86, 95, 245
Berejan, Silviu 247
Bidu-Vrănceanu, Angela 20, 28, 45-46, 58, 59, 64, 81-82, 84, 199, 230, 255-256
Blaga, L. 67, 159
Bloomfield, L. 30, 37, 51, 104, 245
Bolinger, Dwight 29, 32, 40, 50, 66, 70, 245
Borcilă, Mircea 14, 35, 84, 230, 245
Bratu, Costin 125, 259
Brătescu-Voineşti, I.Al. 89, 93, 168, 180, 206, 217, 219, 223, 258
Brâncuş, Gr. 63, 245, 257
Bréal, Michel 96, 246
Breban, Vasile 256
Bucă, Marin 20, 29, 36-37, 43-44, 50, 52-53, 55, 57, 62, 64-66, 78, 134, 155, 246
Buck, C. 78
Budagov, R.A. 29, 45, 50, 55, 64-65, 85, 134, 246
Buga, M. 124
Bühler, K. 72
Bulgăr, Gh. 43-44, 87, 93, 133, 142, 167, 246, 256
Byck, Jacques 246

***C**aecilius* 106
Caesar, 119
Candrea, I.-Aurel 131-132, 246
Canella, C. 42
Cantacuzino, C. 121-122, 161, 164, 258
Cantemir, Dimitrie 22, 34
Caracostea, D. 246
Caragiale, I.L. 14, 128, 181, 210, 222, 258
Cavadia, M. 172
Cazacu, B. 253
Călăraşu, Cristina 256
Călinescu, G. 15, 120, 246
Călinescu, G. 14, 71, 89-91, 207, 216, 258
Cărtărescu, M. 199
Cârâc, Ioan S. 16, 29, 35, 84, 141, 246
Cervantes, M. 147-148
Champollion, J.-F. 112
Cicero 30, 98, 119
Ciobanu, V. 124
Ciorănescu, Al. 166, 172, 185, 256
Ciubotaru, Mircea 16, 172, 246
Codru-Drăguşanu, I. 72, 93, 174, 214, 258
Cohuţ, Cornelia 88, 246
Coja, Ion 197
Colţun, Gheorghe 100-101, 106-107, 109-110, 116, 138-141, 149-151, 198, 202, 228, 246
Comşulea, Elena 134, 256
Condrea, Irina 147, 246
Copceag, Dumitru 103, 246
Coresi 87
Corlăteanu, N. 97, 246
Cornea, Paul 30-31, 246
Costin, M. 118-121, 161, 258

Coşeriu, Eugeniu 11-15, 19, 21, 24, 28, 31-33, 35-40, 50, 62-63, 65, 70, 72, 74-87, 93, 100, 103-106, 110, 115, 118, 121, 123, 127, 141-147, 154, 158, 160, 172, 175-177, 186, 197, 199, 230-232, 247-248
Coteanu, Ion 22, 30, 32, 37, 44-45, 58, 88-89, 107, 113, 157-158, 197, 199, 246, 248
Craşoveanu, D. 43
Creangă, I. 14, 23, 33, 72, 74, 90-91, 97, 122-124, 128, 131, 136-137, 146, 164, 167-168, 172-173, 176, 179-181, 183, 185, 187-188, 191-195, 200, 204-205, 207, 211-215, 217-218, 220-222, 225, 229, 233, 258
Croce, Benedetto 12

***D**ante, A.* 105
Darmesteter, Arsène 52, 248
Delavrancea 215, 258
Demostene 98
Diaconescu, Paula 69, 248
Di Cesare, Donatella 248
Dickens, Ch. 104
Dima, Sofia 105, 249
Dimitrescu, Florica 102, 107-108, 115, 117-118, 146, 151-154, 156-157, 249
Dimitriu, Corneliu 87, 108, 220, 249
Dobrescu, Al. 256
Dobridor, Gh. 19, 256
Donatus, Aelius 99
Dosoftei 152
Dragomirescu, Gh.N. 95, 256
Drimba, Ovidiu 228
Ducrot, Oswald 19, 52, 60, 73, 256
Duda, Gabriela 256
Du Marsais/Dumarsais 64, 99-100, 249
Dumistrăcel, Stelian 15, 38, 102, 105-106, 108-110, 113-114, 121-122, 124, 134, 141, 146-148, 152, 154-155, 157, 160-161, 165-166, 169, 171, 174-175, 179-181, 187, 189, 192-194, 197, 220, 247, 249, 256, 259

Eco, Umberto 79, 84, 249
Eminescu, Mihai 116
Eminescu, M. 14, 24, 69, 105, 123, 162-163, 200, 258
Eretescu, Constantin 26, 124, 249
Evseev, Ametista 106, 135, 147, 153-154, 249
Evseev, Ivan 15, 20, 29, 36-38, 43-44, 50, 52-53, 55, 61, 64-67, 73, 155, 177, 246, 254

Felecan, Nicolae 64, 249
Feodor, Chirilă 249
Filimon, N. 14, 124, 174, 176-178, 181, 184, 189, 194, 216, 258
Fînaru, Dorel 247
Flaubert, G. 94
Florescu, Ştefan 43
Fontanier, Pierre 47, 64, 68, 95, 113, 249
Forăscu, Narcisa 13, 15, 20, 28, 32, 41, 44-46, 50, 54-56, 58-61, 64, 81-82, 84, 96, 135, 172, 199, 230, 249, 255
Frăţilă, Vasile 159, 252
Frâncu, Constantin 13, 16, 63, 86, 249-250, 252
Frege, Gottlob 35

Gadamer, H.-G. 12
Gafton, Al. 250
Galaction, G. 71, 89, 213, 215, 217, 223, 258
Gârleanu, E. 14, 71, 74, 89-91, 93, 175, 183, 185-186, 190, 201, 209, 211, 218, 221, 258
Gheorghe, Gabriel 148, 250
Gheţie, Ion 250
Ghibănescu, Gh. 102
Ghica, I. 89-90, 168-169, 175, 177, 193-194, 213, 218-219, 221, 226, 258
Ghiculete, Galina 125, 259
Gleason, H.-A. 94, 250
Gogol, N.V. 93
Graur, Al. 51, 54, 65-66, 70, 102, 133, 143, 250
Greciano, Gertrud 123, 143, 196-198, 250
Greceanu, Radu 117-118, 122, 259
Grecu, Doina 256
Greimas, A.J. 250
Groza, Liviu 20, 27-28, 37, 103, 106, 108, 113, 146, 157, 212, 250
Gugui, Aglaia 256
Guieysse, G. 151
Guţu, Gh. 30-31, 86, 119-120, 257
Guţu Romalo, Valeria 253

Hallig, R. 177
Hasdeu, B.P. 40, 42, 102, 115, 257
Hasdeu, B.P. 87
Hermogenes din Tarsus 22, 95, 98, 250
Hjelmslev, L. 63, 84, 104, 250
Hoarţă, Luminiţa 16, 21, 24-25, 106, 250, 260
Hockett, Ch.F. 160
Hogaş, C. 14, 116, 201, 258
Hreapcă, Doina 259
Hristea, Theodor 15, 23, 28-29, 100, 102, 106-107, 109-110, 116, 135, 136, 141, 143, 146, 148, 167, 212, 250-251
Hulban, Horia 50, 88, 251
Humboldt, W. von 12, 76

Ikegami, Yoshikiko 199
Ionescu, Emil 251
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana 82, 251, 256
Iordan, Iorgu 33, 37, 44, 50, 52-53, 55, 64-65, 85, 94, 102-103, 107, 132-133, 151, 153, 155, 158, 169, 220, 251
Iorga, Nicolae 102
Irimia, Dumitru 12-13, 25, 30-31, 108, 176-177, 251
Ispirescu, P. 14, 26, 72, 114, 123-124, 162-166, 170-171, 174-176, 178-180, 182, 184-189, 191-196, 198, 203, 205, 208, 216-218, 220, 223, 225, 228, 233, 258
Istrate, Gavril 82, 251
Ivănescu, G. 24, 69, 251-252
Ivireanul, Antim 87

Jakobson, R. 30, 99, 113, 251
James, Henry 147
Jespersen, O. 101
Jipescu, Gl.M. 88, 258

***K**afka, Franz* 40, 112
Kerbrat-Orecchioni, Catherine 64
Kernbach, Victor 92
Király, Fr. 43
Király, Maria 44, 147, 251

Laurian, A.T. 42
Leech, G.N. 52
Leibniz, G.W. 84
Levițchi, Leon 25, 251
Lewis, Michael 25
Lobiuc, Ioan 16, 63, 251
Locke, John 78
Lyons, John 12, 20, 22, 33, 38, 40, 50-51, 57-58, 61, 78, 83-85, 154, 251

***M**aiorescu, T*. 14
Mancaş, Mihaela 70, 95, 252, 256
Maquet, Ch. 43
Mareş, Lucreţia 157, 167, 252
Marian, S.Fl. 131
Marin, Maria 259
Marinescu, Bogdan 259
Marshall, Oliver 74
Martinet, André 28, 252
Massim, I. 42
Mauro, Tullio de 252
Meillet, A. 28, 112
Miclău, Paul 66, 252
Migliorini, B. 151
Miron, Suzana 129
Moeschler, Jacques 252
Moldovan, V. 36-37, 246
Moldovanu, Dragoş 16, 94-95, 252
Molnar, I. 93
Moraru, Alexandra 148
Morris, Ch.W. 37
Mounin, Georges 112, 252
Mukařovsky, Jan 73
Munteanu, Cristinel 31, 34, 106, 114, 123, 129, 145, 159, 260
Munteanu, Eugen 12, 104, 148, 174, 252, 257
Munteanu, Lucia-Gabriela 104, 148, 174, 257
Munteanu, Ştefan 56, 252

Neagoe, Victoria 259
Neagu, F. 14, 71-73, 92, 129, 170-171, 175, 179, 181, 182-184, 186-188, 194, 202, 204, 206, 209, 212-214, 216-217, 219, 222, 225, 258
Neculce, I. 116, 118, 120-122, 156, 258
Negruzzi, C. 175, 229, 259
Neiescu, Ileana 256
Niculiţă-Voronca, Elena 73
Noica, Constantin 48-49, 66, 252

Oancea, Ileana 86, 252
Odobescu, Al.I. 14, 133, 143, 259

Ogden, C.K. 29
Onu, Liviu 253
Ovidiu 147

Pagliaro, Antonino 99
Pamfil, Carmen-Gabriela 252
Panaitescu, P.P. 259
Pană Dindelegan, Gabriela 256
Pană, Ruxandra 259
Pann, A. 14, 26-27, 71-72, 163-164, 189, 208, 211, 226, 233, 259
Papahagi, P. 117
Paul, Hermann 107
Peirce, Ch. 84
Permyakov, G.L. 25-27, 124, 146, 252
Petrescu, Camil 71, 73, 91-92, 169-170, 202, 209-210, 214, 228, 259
Petrovici, Emil 257
Philippide, Al. 102, 107, 252
Pillat, I. 31
Platon 99, 231
Plaut 30
Plett, Heinrich F. 30, 155, 252
Poalelungi, Gh. 252
Poalelungi-Goldiş, Ana 252
Polivanov, E.D. 101
Popa, Gheorghe 109, 253
Popa, Ioan-Lucian 44, 78, 230, 253
Popescu Marin, Magdalena 256
Popescu, Radu 116-120, 122, 166, 259
Preda, M. 14, 31, 173, 190, 208, 210-212, 215, 217, 221, 233, 259
Puşcariu, Sextil 50, 82, 96, 102, 116, 131-132, 158, 253

***Q**ueneau, R.* 73
Quintilian, M. Fabius 30, 32, 40-41, 48, 89, 97-98, 106, 253

Rat, Maurice 257
Reboul, Anne 84, 253
Rebreanu, L. 14, 90-91, 124-128, 188, 195-196, 209, 216, 219, 222, 224, 233, 259
Rey, Alain 108
Richards, J.A. 29
Ricoeur, P. 253
Robertson, T. 130
Robins, R.H. 28, 99, 253
Robu, Vladimir 33, 50, 64-65, 94, 133, 251
Roget, P.M. 43
Roşca, Elisabeta 129
Rosch, Eleonor 13
Rosetti, Al. 32, 36, 86, 119, 253
Rusu, Grigore 256
Ruxăndoiu, P. 124

***S**adoveanu, M.* 14, 33-34, 68, 71-72, 82, 90-91, 93, 97, 120, 125, 127-128, 136, 162, 169, 171, 174-175, 184, 191, 193-194, 202, 206, 208, 210-211, 213-214, 219, 259
Sala, Marius 45, 51, 63, 108, 253, 257
Sapir, Edward 21, 66, 253
Saramandu, Nicolae 16, 247, 253
Saussure, Ferdinand de 15, 24, 32, 45, 66, 79, 81, 154, 231, 253
Săceanu, Iancu 135, 257
Săraru, D. 206-207, 210, 222, 259
Schaeffer, Jean-Marie 256
Scherf, Ioana 101-102, 106, 196, 253
Schwob, M. 151
Seche, Luiza 15, 44, 46-47, 50-51, 53, 81, 83, 88, 90, 253, 257
Seche, Mircea 42, 44, 46-47, 50-51, 81, 83, 131, 158, 253, 257
Sechehaye, A. 101
Seneca 106
Severin, C.I.V. 42-43, 52
Shaw, G.B. 88
Skeat, W. Walter 47
Slama-Cazacu, Tatiana 32, 78, 253
Slave, Elena 26, 38, 53, 74, 85-86, 253-254
Slavici, I. 14, 71, 91, 169-170, 187, 188, 198, 200, 205, 259
Stan, Aurelia 256
Stati, Sorin 19-21, 254
Stoichiţoiu-Ichim, Adriana 161, 254

Şandru Mehedinţi, Tudora 256
Şanski, N. 153
Şăineanu, Lazăr 102, 111, 130-131, 156, 254
Şerban, Valentina 134, 256
Şerban Vasile 36-38, 50, 52-53, 61, 66, 254
Şklovski, V.B. 94-95, 254

Tabarcea, Cezar 124
Tămâianu, Emma 30, 254
Tânianov, I.N. 95, 254

Teiuş, Sabina 134, 256
Thom, Françoise 228, 254
Thun, H. 106
Tiktin, H. 102, 156, 174, 257
Titus Livius 119
Tiugan, Marilena 259
Todi, Aida 87, 254
Todorov, Tzvetan 256
Tohăneanu, G.I. 15, 20-23, 64-65, 68-69, 73, 97-98, 102, 123, 128, 135-138, 163, 183, 191, 197, 229, 233, 254
Tolstoi, L. 128
Topârceanu, G. 114, 198
Tudose, Claudia 88, 254

Ţâra, Vasile D. 252
Ţepelea, Gabriel 42, 254

Ullmann, St. 50, 52, 55-57, 64, 66, 99, 151, 230, 254
Urban, W.M. 74
Ureche, Gr. 117-118, 120-121, 259
Uritescu, Dorin N. 94, 255
Ursu, N.A. 255

Vasiliu, Emanuel 31, 255
Vasiliu, Laura 23, 50, 255
Vasiluţă, Livia 43
Vendryes, J. 37
Vianu, Tudor 33, 38, 64-65, 68-71, 85, 88, 93, 161-163, 255
Vico, Giambattista 12
Vinogradov, V.V. 101
Vinţeler, Onufrie 15, 41-42, 44-47, 49, 53-58, 62-63, 71, 87, 89, 131, 133, 255
Vintilă, Ioana 255
Vives, Juan Luis 62
Vlahuţă, Al. 174
Volceanov, Anca 161, 257
Volceanov, George 161, 257
Volovici, L. 255
Vulpe, Magdalena 259

Wald, Henri 79
Wald, Lucia 246, 255
Wartburg, Walter von 177
Willis, Dave 25
Willis, Jane 25
Wittgenstein, L. 51
Wojcicki, Jeanne 256

Zaharia, Casia 103, 177, 255
Zamfirescu, D. 14-15, 128, 172, 212, 216, 219, 221, 225, 228, 259
Zanne, Iuliu 152-153, 259
Zugun, Petru 15-16, 19, 21, 23-25, 28, 49, 51, 53, 64-65, 67, 72-73, 80, 96-97, 100, 103, 146, 156, 158, 255

Autorul acestei cărți, Cristinel Munteanu, este un specialist format şi promițător, nu numai din perspectiva integrării responsabile într-o Şcoală Coşeriană de studiere a lingvisticii textului, ci, mai ales, dintr-aceea a sentimentului de *obligatio* față de menirea şi statutul lingvistului convins integral de adevărul din încheierea că „limbajul funcționează prin şi pentru vorbitori" (dar şi prin scriitori, pentru cititori!). Intelectual cultivat şi sensibil la frumos, dotat cu mare putere de muncă sub semnul curiozității şi al apetitului pentru descoperire, el este preocupat să surprindă manifestări ale „grabei limbajului" la care s-a referit Hegel, reflectată şi de creativitatea întru sinonimie. Şi o face cu metodă şi succes, în spiritul Magistrului Eugeniu Coşeriu, printr-o abordare critică, respectând principiul antidogmatismului, recuperatoare, observând imperativele principiului tradiției, şi integratoare, cu deplină situare în obiectivitate şi în respectul utilității publice, al binelui public.

Şi prin toate acestea, Cristinel Munteanu ne oferă motive ale încrederii în perspectivele domeniului nostru de cercetare şi speranțe privind ființarea într-un dialog peste timp.

Prof. univ. dr. Stelian DUMISTRĂCEL,
Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi

Prezentare

Cristinel Munteanu (născut în 1979) este doctor în filologie, magna cum laude, al Universității „Al. I. Cuza" din Iaşi. În prezent, este lector la Universitatea „Constantin Brâncoveanu" din Piteşti, Filiala Brăila, predând disciplinele „Fundamentele comunicării" şi „Tehnici de redactare, limbaje specializate".